

ECONOMIE

Supermarkten

Beetje korting in ruil voor al je data: winkels belonen loyale klanten nauwelijks

PAGINA 18-21

OPINIE

Opwarming

Stop doemdenken, red het klimaat, schrijft Diederik Samsom

PAGINA 4-5

WETENSCHAP

Bloedgroep

Met één druppel bloed kan bloedbank Sanquin de perfecte donor vinden

PAGINA 4-5

WEEKEND

Genocide

In een essay onderzoekt Arnon Grunberg hoe Gaza kon gebeuren, na Auschwitz

PAGINA 20-21

ZATERDAG 15 NOVEMBER
ZONDAG 16 NOVEMBER 2025
LUX ET LIBERTAS

INTERVIEWS

Republikein Mike Pence
IN HET NIEUWS 16-17

Socioloog Eva Illouz
WEEKEND 12-14

Actrice Janni Goslinga
WEEKEND 12-14

Soulzangeres Celeste
IN HET NIEUWS 26-27

Booker Prize-winnaar David Szalay
WEEKEND 22-23

FOTO SEM VAN DER WAL/ANP

Formatie moet verder zonder D66-informateur

Hans Wijers (D66) treedt terug na uitspraken over VVD-leider Yesilgöz.

IN HET NIEUWS 4, 6

WEEKEND

PAGINA 5-10

Ruimtegebrek

Sportvelden maken plaats voor woningen. Gevolg: wachtlijsten en ledenstops bij clubs

IN HET NIEUWS

PAGINA 10-12

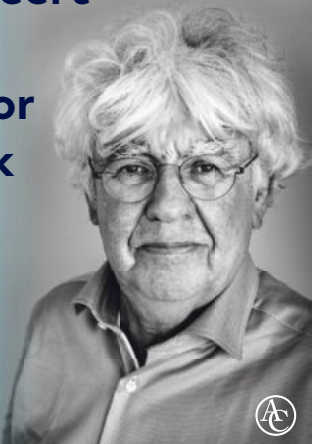
Onder de radar

Amerikaanse Drug Enforcement Administration betaalde een Nederlandse crimineel voor tips

Advertenties

Atlas Contact feliciteert Geert Mak met de Jean Améry-prijs voor Europese essayistiek

‘De briljante stilist Geert Mak bewijst: het Europese idee is niet abstract.’ – JURYRAPPORT

Zullen we wat beters gaan doen met die ton op de bank?

Beleg vanaf €100.000 en ontvang tot 5,75% vaste rente.

legalpeople

EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY

(Aankomend) Partner Bouwrecht Legal Counsel

pag. 9, 12

legalpeople.nl

nrc puzzels

Moeilijk doen mag vandaag

nrc.nl/puzzels

JAARGANG 56 no. 40 PRIJS €5,50

BELGIË €6,50

Bezorginformatie nrc.nl/service

IN EUROPA
CAROLINE DE GRUYTER

Een Rolex en een goudstaaf voor Trump

Vorige week kreeg Donald Trump bezoek in het Witte Huis: zes prominente zakenlui uit Zwitserland. Alleen maar mannen. Zij kwamen niet met lege handen.

Trump kreeg een Rolex en een goudstaaf met inscriptie. Trumps zoon Eric en diens vrouw Lara waren erbij. Vervolgens ontspan zich een goed gesprek over de handel tussen beide landen, die volgens de Zwitsers veel beter zou worden als Trump de onmetelijke goedheid zou hebben om de tarieven die hij sinds augustus op Zwitserse producten heft, te verlagen van 39 procent naar 15 procent. De topmannen van onder meer Rolex, Richemont en Mercuria benadrukten dat zij echt niet kwamen onderhandelen en dat dit hun eigen initiatief was (hoewel het ministerie in Bern de planning had gedaan). Hoe dan ook, Trump postte naderhand tevreden: „*Job well done*”. Daarna, gelooft hij of niet, begonnen de geruchten dat er eindelijk een deal op til is over... de verlaging van de tarieven naar 15 procent. Donderdag vloog de Zwitserse economieminister spoorslags naar Washington. En vrijdag lag er een deal.

Zwitserse bedrijfsbelangen hebben altijd zwaar gewogen op 's lands politieke keuzes. Zwitserland is een exportland. Maar dit staaltje ceo-diplomatie-waar-echte-diplomatie-faalt ging ver, ook omdat het open en bloot gebeurde. Het kon zo een akte zijn uit het grootste toneelstuk *Ubu Roi* van Alfred Jarry, uit 1896. Als de Zwitsers dit boekje - in 2024 herdrukt in zakformaat - eerder hadden gelezen, hadden ze hun *cadeaux* maanden geleden al kunnen overhandigen en waren zij in augustus niet door Trump besmeurd met vrijwel de hoogste tarieven van de wereld. In plaats daarvan probeerde de Zwitserse president dit voorjaar om Trump de tarievenbusiness uit zijn hoofd te praten - waarna hij haar strafte met 39 procent en haar denigrerend „de Zwitserse premier” noemde „die niet wil luisteren”. Horlogemakers, chocolatiers, machinebouwers: iedereen begon nu te klagen over dalende export naar de VS. Dus Bern telde zijn knopen. In de zin van: een koning spreek je niet tegen, je overlaadt hem met geschenken.

Het verhaal van Ubu Roi is simpel. Op de kaft ziet hij eruit als „een gewapende pompoen”. Hij is aartslui, dom, laf, wreed, inhalig, vulgair en ijdel. Zijn favoriete woord is *merdre*, „shrit” in de Engelse vertaling. Hij is officier van koning Wenceslas van Polen. Op aansporing van zijn

vrouw, Mère Ubu, die hem een nieuwe paraplu en een cape belooft als hij de koning afzet, splitst hij Wenceslas in tweeën. Vervolgens deelt hij eten en geld uit om het volk rustig te houden, doodt hij driehonderd edellieden en vijfhonderd magistraten en eigent hij zich hun bezittingen toe. Tevreden verklaart hij: „Ik hak hun koppen eraf en stop hun goud in mijn buik.” Daarna kondigt hij aan dat hij belastingen afschaft en alles inpijkt. Ten slotte trekt hij ten strijde tegen de tsaar van Rusland, waarbij hij kompanen verraadt en steeds wegloupt. Intussen leegt Mère Ubu, die slechts in scheldwoorden spreekt, de staatskas nog even. Enzo voort, en zo verder.

Horlogemakers, chocolatiers: iedereen klaagt over dalende export

Jarry schreef deze farce in een periode van koortsige globalisering waarin nationalisme, populisme en antisemitisme floreerden. Zie het als een directe aanval op de burgerij, die alles maar liet gebeuren zonder veel benul waar dit toe kon leiden. Zo houdt het stuk - amper honderd bladzijden inclusief introductie - de indolente, decadente samenleving een spiegel voor. Anders dan tijdgenoten als Emile Zola, die de werkelijkheid precies beschreven, koos Jarry voor platheid en overdrijving. Het publiek moest walgen om uit zijn lethargie te komen. Ubu Roi werd een *succès de scandale*. Er waren zelfs opstootjes bij het theater. Had Jarry die zelf geoorkestreerd? Wie zal het zeggen.

Het tafereel in de Oval Office schokte veel Zwitsers. Dat je cadeaus geeft, *allez* - maar kon het niet discreter? En moet Bern in ruil voor lagere tarieven, behalve de productie van allerlei producten naar de VS verplaatsen, ook Trumps China-politiek overnemen, inclusief sancties? Over China zwijgt regering in alle talen, maar de toon is nu gezet en iedereen weet: Trump geeft niet graag cadeaus. Dat is nog een overeenkomst met Ubu Roi, trouwens. Diens favoriete geschenk aan anderen: een wc-borstel.

In het Groningse Zeerijp vond donderdagnacht een aardbeving plaats met een kracht van 3,4. Het is de op twee na zwaarste aardbeving ooit in Groningen. In de ochtend volgde een tweede beving, met een kracht van 2,0. De aardbevingen worden veroorzaakt door de jarenlange gaswinning in de provincie. Twee jaar geleden stopte de gaswinning in het grote gasveld, in een klein

Caroline de Gruyter schrijft wekelijks over politiek en Europa.

Floor Rusman is deze week afwezig

De kerk van het Groningse Zeerijp, waar een aardbeving met een kracht van 3,4 heeft plaatsgevonden. Foto Siese Veenstra / ANP

REPORTAGE AARDBEVING

‘Je schrikt altijd, maar dit was wel een flinke’

Het Groningse Zeerijp werd donderdagnacht getroffen door twee zware aardbevingen. Hoelang moet het dorp nog wachten op echte versterking?

Lyanne Levy en Kees Versteegh

ZEERIJP

Midden in de nacht werden ze wakker, Belinda de Vries (61) en haar man. „Het huis ging heen en weer. We keken elkaar aan en zeiden: aardbeving”, vertelt De Vries. Ze zit vrijdagochtend in dorps huis ‘Ons Huis’ in Zeerijp. Ze is daar met haar man naartoe gekomen om met dorpsgenoten te praten. „Dat helpt. Anders hebben we het er alleen maar met elkaar over.”

In het Groningse Zeerijp vond donderdagnacht een aardbeving plaats met een kracht van 3,4. Het is de op twee na zwaarste aardbeving ooit in Groningen. In de ochtend volgde een tweede beving, met een kracht van 2,0. De aardbevingen worden veroorzaakt door de jarenlange gaswinning in de provincie. Twee jaar geleden stopte de gaswinning in het grote gasveld, in een klein

gasveld bij Warffum wordt nog steeds gas gewonnen. De aardbevingen kunnen nog jaren doorgaan.

Susan Top, gedeputeerde Mijnbouw van de Provincie Groningen, zegt aangeslagen te zijn. „We wisten dat, ondanks het sluiten van de gaskraan Groninger veld, het risico op een zware aardbeving bleef bestaan. Maar we hadden zo gehoopt dat het ons bespaard zou blijven.”

Demissionair premier Dick Schoof noemde de aardbeving „een bewijs van de impact die de gaswinning in de provincie nog altijd heeft”. De missionair staatssecretaris Eddie van Marum (Binnenlandse Zaken, BBB), bezoekt vrijdag het gaswinningsgebied, net als D66-leider Rob Jetten. Voorzitter Jan Wigboldus van het Groninger Gasberaad zegt te hopen dat de aardbeving een ‘wake-up call’ zal zijn, „ook voor JA21”. Die partij wil de gaswinning in Groningen hervatten zodra de versterkingsoperatie voltooid is. Partijleider Joost Eerdman heeft in een reactie tegen pers-

Het doel was om de versterkingsopgave in onder andere Zeerijp versneld af te ronden. „De bewoners moesten gaan ervaren dat de overheid naast hen staat.” Maar het staats toezicht zag „geen relevante versnelling”. En dus ging het herstel traag. Inmiddels „wijst de planning uit dat afronding van de versterkingsopgave in alle vier genoemde dorpen in 2029 is”. De Nationaal Coördinator Groningen (NCG), verantwoordelijk voor de versterkingsopgave, schat dat het tot 2031 of 2032 zal duren voor alle woningen klaar zijn.

Schade

Burgemeester Ben Visser van de gemeente Eemsdelta, waar Zeerijp ligt, is met wethouder Annalies Usmany-Dallinga vrijdagochtend naar het dorps huis gekomen om met bewoners te praten. „We zijn vannacht weer opgeschrikt door een zware aardbeving. Daarmee wordt eens te meer aangetoond dat het nog lang niet voorbij is. De urgentie wordt bij iedereen gevoeld”, zegt Visser. „Dinsdag was de adviescommissie Veiligheid Groningen hier. We hebben uitgelegd waar we staan in de versterking en dan zie je iets van: zijn er nog wel zware bevingen?”, zegt de wethouder. „Maar 3,4 is een ernstige beving. De onrust en de schade die daarachter vandaan komt, baart ons zorgen. Het versterken van de woningen ligt nog lang niet achter ons.”

Op meer plekken in de provincie komen bewoners vrijdag samen om over de aardbeving en de gevolgen daarvan te praten. Het Instituut Mijnbouw schade Groningen (IMG), dat verantwoordelijk is voor de afhandeling van aardbevingsschade, beantwoordt in het dorps huis in 't Zandt

vragen over schade. Vrijdag in de middag waren bij de organisatie al 246 schade meldingen binnengekomen.

Ook Belinda de Vries is bezorgd over nieuwe schade. „Mijn man is na de aardbeving uit bed gegaan om een rondje door en om het huis te doen. Maar de schade zie je vaak pas later. Je weet dat er nu nieuwe scheuren komen.” Ze hebben al veel vaker schade aan hun huis gehad. Ook loopt er nog altijd een traject om hun huis te versterken.

De schade zie je vaak pas later. Je weet dat er nu nieuwe scheuren komen

Belinda de Vries bewoner Zeerijp

Zeerijp is een van de vier dorpen in het aardbevingsgebied waar de NCG en de gemeente Eemsdelta met een ‘dorp aanpak’ aan de versterking werken. Die begon in 2022. Maar hun huis is nog niet aan de beurt geweest. Het baart De Vries zorgen. „In Warffum wordt nog steeds gas gewonnen. Mijn angst is dat er een keer een aardbeving met een kracht hoger dan 4 komt en we het huis uit moeten rennen.”

Het waterschap Noorderzijlvest voert vrijdag inspecties uit in een gebied van tien kilometer rond het epicentrum van de aardbeving om kades, gemalen en dijken te onderzoeken.

‘Nieuw gedoe’

Het risico bestaat nu, zegt de Groningse hoogleraar sociale psychologie Tom Postmes, dat iedereen zich

gaat blindstaren op acuut instortingsgevaar in Zeerijp en omstreken. Veel belangrijker voor betrokken bewoners is volgens hem „de schrik die een jaar lang in hun benen zal blijven zitten en het geleidelijk aftakelen van hun woning en alle nieuwe gedoe met de overheid”.

Postmes zag de laatste tijd een „houding van *business as usual*” binnen overheidsinstanties die zich bemoeien met de versterkingsoperatie en de afwikkeling van de schade. „Het gevoel was nogal eens: de klus is geklaard, de putten zitten dicht.”

Chagrijn, wantrouwen en boosheid kunnen weer de kop opsteken, voorspelt Postmes. Maar twee meevallers wil hij ook noemen: „De klap was 's nachts en niet overdag, dat maakt echt uit voor de beleving.” De eerste schok was rond 1.00 uur in de nacht, de naschok rond 6.30 uur in de ochtend. „Veel mensen lagen te slapen, waardoor die beving zelf niet werd gevoeld.” De andere meevaller, aldus Postmes: de klap had veel harder kunnen zijn. „Ik was bang voor een nieuwe beving van boven de 4 op de schaal van Richter.”

Ook Kees Lijnema (58) uit 't Zandt, zo'n drie kilometer van Zeerijp, hoorde 's nachts een enorme knal. In de gang, waar hij op planken een verzameling miniatuurauto's bewaart, lagen de autootjes na de beving op de grond. „Je schrikt altijd van een beving”, zegt Lijnema. „Maar dit was wel een flinke.” Hij maakt binnenkort een ronde om zijn huis uit 1923 om te kijken of er schade is. Eerder had hij ook al schade, vooral na de aardbeving van Huizinge in 2012, de zwaarste ooit in Groningen. „Dat is wel herstellend. Maar er komt steeds weer nieuw schade bij.”

Advertentie

AVICENNA
ACADEMIE VOOR LEIDERSCHAP

Van betekenis zijn

Leergangen voor Goed Bestuur

Leergang voor Toezichthouders en Commissarissen

9-daags uitdagend integraal programma voor diegene die als toezichthouder/commissaris van betekenis wil zijn in het bedrijfsleven en/of maatschappelijke organisaties. Met alle relevante thematieken voor goed toezicht en bestuur.

Met bijdragen van o.a. mr. Eelkje van der Kuilen, mr. Elfrieke van Galen, ir. Jord Neuteboom en drs. Puck Dinjens.

Leergang voor Bestuurders

10-daagse exclusieve leergang over effectief en authentiek besturen in een dynamische maatschappelijke context. Versterk deze rol met visie, reflectie en (persoonlijk) leiderschap.

Met bijdragen van o.a. drs. Diana Monissen, prof. Rienk Goodijk, mr. Ingrid Walrecht en drs. Paul Stamnsnijder.

Meer informatie?

Scan de QR code voor de brochure of bezoek onze website

Kies voor nieuw perspectief:
academievoorleiderschap.nl

AMSTERDAM • ARNHEM • BREDA • DEN HAAG • EINDHOVEN • HAARLEM • LAREN • LEIDEN • MAASTRICHT • ROTTERDAM

MR MARVIS

Play Every Day met de nieuwe collectie van MR MARVIS. Ontdek onze stijlvolle broeken, truien en jassen. Ga voor The Fine Cords, The Straight Fit Jeans of seizoensfavorieten als The Cords en The Coolerdays – perfect te combineren met onze tijdloze overhemden en merinowollen pullovers. Gemaakt in Portugal. Shop de herfst-/wintercollectie op mrmarvis.com of bezoek een MR MARVIS winkel.

FORMATIE

Hans Wijers uitte in appbericht nog meer kritiek op ‘feeks’ Yesilgöz en treedt terug

Hans Wijers (74) trekt zich per direct terug als informateur. Hij noemde haar in appberichten „die feeks van de VVD”.

Hugo Logtenberg

AMSTERDAM

Informateur Hans Wijers (74) trekt zich „met grote spijt” per direct terug als informateur. Directe aanleiding zijn vragen van NRC van deze vrijdag over een appbericht waarin Wijers zich eerder al kritisch heeft uitgelaten over VVD-leider Dilan Yesilgöz en over zijn voorkeur voor een middenkabinet met GroenLinks-PvdA. Wijers blijkt zich niet alleen op de avond van de verkiezingen zeer negatief uitgelaten te hebben over VVD-leider Dilan Yesilgöz.

Het gaat om een appbericht van D66’er Wijers aan onder meer media-ondernemer Willem Sijthoff in aanloop naar de verkiezingen, dat is ingezien door NRC.

Sijthoff, lid en donateur van D66, en drie kompanen lanceerden afgelopen zomer het initiatief ‘Stem voor stabiliteit’ – een campagne met als doel de vorming van een stabiel, centrumrechts kabinet van VVD, D66 en CDA na de verkiezingen. De vier mannen benaderden na de lancering van hun plan verschillende mensen om hun initiatief te steunen, onder wie Hans Wijers.

De D66-prominent reageerde positief, getuige de app. Hij schreef dat hij mee wil doen als ook GroenLinks-PvdA, onder leiding van Frans Timmermans, erbij wordt betrokken. „We moeten juist de deur openzetten naar Timmermans, dan doe ik mee. We moeten hem naar het centrum trekken en ook die feeks van de VVD”, schrijft Wijers in de app. Met de laatste omschrijving doelde hij op VVD-leider Dilan Yesilgöz.

De uitspraken zijn relevant omdat ze in lijn zijn met wat Wijers op de ver-

Informateur Hans Wijers (D66) vertrekt na een gesprek met D66 en CDA over de kabinetsformatie. FOTO SEM VAN DER WAL / ANP

kiezingsavond zei op een podium op een bijeenkomst met tweehonderd bezoekers in Amsterdam, waarover NRC gisteren berichtte. Op die bijeenkomst noemde Wijers volgens meerdere aanwezigen VVD-leider Dilan Yesilgöz een leugenaar, noemde hij het jammer dat de kiezer de VVD niet harder had afgestraft en sprak hij een nadrukkelijke voorkeur uit voor een breed middenkabinet, in plaats van een coalitie met het radicaal-rechts

JA21. Donderdagavond, tijdens zijn eerste persconferentie als informateur, nam Wijers die woorden terug. Hij zei zich op de verkiezingsavond „ongepast” te hebben uitgelaten. „Ik heb me daar absoluut niet goed uitgedrukt, dat soort woorden had ik niet moeten gebruiken.” Yesilgöz noemde hij, in zijn rol als informateur, „een moedige vrouw” die zich „mooi had teruggevochten” aan het einde van de verkiezingen. Wijers zei haar te heb-

ben benaderd om zijn excuses te maken.

Open vizier

De VVD-leider zelf zei op haar beurt in een reactie tegen NRC benieuwd te zijn hoe Wijers en zijn collega-informateur Sybrand Buma (CDA) „alsnog met open vizier” tot een goed proces denken te komen.

Hans Wijers laat in een reactie op zijn uitlatingen in de app weten per

direct terug te treden. „Ik ben vandaag door NRC geconfronteerd met uitspraken die ik in een privé-appje ruim voor de verkiezingen heb gedaan. In dat 1-op-1-bericht heb ik spontaan uitspraken gedaan die je weloverwogen nooit zou doen. Nu die uitspraken publiek zijn geworden, zou dat mijn positie als onbevangen informateur kunnen schaden. Het proces is te belangrijk om dat te laten afleiden van de inhoud. Dat maakt dat ik met grote spijt heb moeten besluiten om terug te treden als informateur.” Dilan Yesilgöz wilde nog niet reageren.

We moeten juist de deur openzetten naar Timmermans. We moeten hem naar het centrum trekken

Hans Wijers

Willem Sijthoff wilde vrijdagochtend niet nader ingaan op uitspraken van Wijers. „Ik vind het niet relevant, wat hij allemaal vindt.” Hij zegt het initiatief ‘Stem voor stabiliteit’ te hebben genomen met het doel Nederland verder te helpen. „Daar moet het nu over gaan.” Mede-initiatiefnemer David Snellenberg: „Ons doel was: extreemrechts stoppen.” Over de uitspraken van Wijers in de app wil hij niets zeggen. „Die ga ik even terugzoeken.” Daarna is hij niet meer bereikbaar.

Hans Wijers was in het eerste Paarse kabinet van PvdA, VVD en D66 (1994-1998) minister van Economische Zaken. Daarna was hij actief in het zakenleven bij onder meer Akzo Nobel en Heineken en was hij voorzitter van de raad van commissarissen van Ajax. Daarnaast vervult hij tal van maatschappelijke functies.

[+] **M/V/X** in het nieuws pagina 6

LEZERSSPECIAL: reis van de week

8 daagse fly-drive van Pousada naar Pousada WERELDERGOED ALENTEJO EN ZUID PORTUGAL Winter- en voorjaarspecial v.a. € 695,- Geldig t/m 22 november 2025

Een bezoek aan Portugal betekent meer dan alleen een ontmoeting met zon en zee. Het binnenland, Alentejo, is indrukwekkend. Cultureel Unesco erfgoed in de steden wisselt zich af met kleine dorpjes, uitgestrekte bossen, olijfvelden en druivenranken. Proef tijdens deze 8-daagse rondreis de geschiedenis, de artistieke rijkdom en de volkstradities van Portugal.

U logeert stijlvol in Pousada's, meestal gevestigd in bijzondere paleizen, kastelen of kloosters en geniet van de regionale ontbijten en de Portugese keuken. Deze week bieden we u één van onze succesvolle pousadaspecials aan voor een heel bijzondere prijs. De reissom is inclusief vlucht, AVIS autohuur en 7 overnachtingen in de mooie pousada's. Na de mogelijkheid van een kennismaking met Lissabon is uw eerste overnachting in Palmela. U reist door naar Arraiolos en Vila Vicosa. Onderweg bezoekt u de middeleeuwse witte centrum van Estremoz.

Vanuit de benedenstad loopt u naar boven om vanaf het ommuurde bovenstadje van het adembenemende uitzicht te genieten. U bezoekt natuurlijk het werelderfgoed in Évora, het volgende hoogtepunt tijdens uw reis. Aansluitend rijdt u door de wijde landschappen van de Alentejo naar Beja. U vervolgt de route richting de Algarve waar u de laatste twee nachten verblijft. Aan de Algarve kunt u relaxen of Cabo de Sao Vicente, Tavira of de lagunes van Ria Formosa bezoeken.

“Wakker worden in een gerestaureerd paleis, kasteel of klooster..... culinair genieten, mooie wandelingen maken cultuur snuiven in het authentieke binnenland”

Inclusief: vlucht Portugal v.v., Avis autohuur cat. A, 7 overnachtingen Pousada's, GRATIS EXTRA'S met code NRC: upgrade naar cat. C en All Inclusive service Avis (ook mogelijk voor 10, 12 of 15 dagen verblijf)

www.styleintravel.nl/nrcreisvandeweek
info@styleintravel.nl • tel: 020-428 05 55

M/V/X IN HET NIEUWS **HANS WIJERS** EX-INFORMATEUR

De politicus Hans Wijers opereerde als een pragmatische consultant

Hans Wijers heeft een hekel aan ‘politiek met een kleine p’: consternatie over incidenten. Juist die is hem nu funest geworden.

Mark Kranenburg
DEN HAAG

Hij was de man die in de jaren negentig als minister het begrip ‘politiek met een kleine p’ introduceerde. Veel ophef om niets, daar ging het vaak om in Den Haag, vond hij. Incidenten die slechts afleiden van het échte werk. De échte zaken.

Nu, ruim dertig jaar nadat D66-politicus Hans Wijers zijn rentree in de Nederlandse politiek had gemaakt als informateur, werd de door hem zo verafschuwde politiek met een kleine p hem alsnog noodlottig. Na nog geen dag in functie te zijn geweest kondigde hij vrijdag zijn vertrek al weer aan.

Tijdens een borrel van ondermer Willem Sijthoff op de verkiezingsavond, noemde Wijers VVD-leider Dilan Yesilgöz volgens verscheidene aanwezigen „een leugenaar”. Op zijn eerste persconferentie als informateur, donderdag, zei hij dat hij zich niet meer precies kon herinneren wat hij had gezegd – wel dat hij er achteraf van baalde. Terwijl hij volop werd bevraagd over ‘de kwestie’, kon het 74-jarige voormalige wonderkind van D66 zijn dedain nauwelijks verbergen.

Soms ging Wijers – toentertijd vaak aangeduid als ‘zesde VVD-minister’ – weleens iets te snel

Maar toen kwam het appje waarin hij Yesilgöz als „een feeks” aanduidt. Zelfs voor hem was er toen geen houden meer aan.

Grote lijnen
Hans Wijers was en is de ultieme consultant: problemen in kaart brengen, langs grote lijnen oplossingen verzinnen en weer snel wegwezen. Zo maakte hij carrière bij de Boston Consulting Group, met die houding bestierde hij in het eerste paarse kabinet onder leiding van Wim Kok (1994-1998) het ministerie van Economische Zaken, en leidde en saneerde hij later als voorzitter van de raad van bestuur het internationaal operende chemieconcern AkzoNobel.

Hans Wijers (D66) leest een verklaring voor na een gesprek met D66 en CDA over de kabinetsformatie. FOTO SEM VAN DER WAL / ANP

Minister **Wijers** (l), **Ruud Lubbers** (m) met de Russische vicepremier **Oleg Davydov** (r). Rusland schoof in 1994 op het laatste moment aan om het Europese Energie Handvest te ondertekenen. FOTO ANP

Intussen breidde hij zijn netwerk uit. Commissariaten bij grote multinationals, bestuursfuncties bij Ajax en het Concertgebouworkest, goede contacten met het koningshuis: niet voor niets dat Wijers met dit indrukwekkende cv vijftien jaar geleden in het jaarlijkse *Volkskrant*-onderzoek werd uitgeroepen tot invloedrijkste Nederlander.

Middelmaat
De grootste bedreiging voor Nederland was middelmaat, zei hij toen hij pas was aangetreden als minister van Economische Zaken. Het land moest worden opgeschud. De verstikkende winkelsluitingswet – de boodschappen moesten voor 18.00 uur ’s avonds worden gedaan – ging op de schop, de onder de kabinetten-Lubbers ingezette dereguleringsoperatie werd met kracht voortgezet, marktwerking bleef het credo.

Soms ging Wijers, in die tijd vaak aangeduid als „zesde VVD-minister”, weleens iets te snel. Zo noemde hij het onzin te beweren dat Nederland „technologisch gezien een soort Staphorst is”. Tien jaar later bood hij de burgemeester van Staphorst schriftelijk excuses aan voor deze „slip of the tongue”.

Teflon
Na het ministerschap bleef Wijers actief binnen D66. De aandrang van veel prominente D66’ers om Van Mierlo als partijleider op te volgen, wist hij te weerstaan. Op de achtergrond was hij echter wel degelijk aanwezig. In 2010 hield hij op een D66-congres een bevolgen toespraak over het samengaan van én economische groei én zorg voor het milieu. De toenmalige partijleiding voorzag een prolongatie van Wijers in 1998 beëindigde ministerschap. Alleen kwam D66 niet in het kabinet.

De man met de karakteristieke haarlok had met zijn pragmatische instelling alles in zich om de kabinetsformatie tot een succes te maken. Aimabel, niet dogmatisch, in staat om het onmogelijke te verbinden. Maar inmiddels was het politieke speelveld vervuurd – elk woord telt en kan tegen iemand gebruikt worden.

Hans Wijers beschikt over een teflonlaag, klonk vaak in z’n tijd als minister. Maar die beschermende laag was dit keer uitgewerkt.

Reacties
Jetten: opstappen Wijers enige logische keuze

Volgens D66-leider Rob Jetten was het terugtreden van informateur Hans Wijers de „enige logische keuze”. Volgens Jetten waren hij en Wijers het daar „binnen een minuut” over eens. Wijers wordt volgens Jetten niet vervangen door een andere informateur. Sybrand Buma (CDA) gaat alleen verder „om geen tijd te verliezen”.

VVD-leider Dilan Yesilgöz „hoopt” dat de kabinetsformatie „dan nu echt door kan gaan”. Ze reageerde vrijdagmiddag via X op het vertrek van Hans Wijers (D66) als informateur. „Nederlanders verdienen een politiek die met hun zorgen bezig is”. Yesilgöz wil graag met CDA en D66 overleggen om „deze valse start achter ons te laten”.

Advertentie

MET EEN OBLIGATIE VAN THE GOOD ROLL BOUW JE MEE AAN EEN DUURZAME PAPIERKETEN. VANAF €100

The Good Roll bewijst dat geld meer kan doen dan op de bank staan. Jij kunt nu investeren in een obligatie met een vast rendement van 10% per jaar, én bijdragen aan een wereld waarin papier geen bos kost.

Samen met duizenden investeerders zetten we een radicale stap: we bouwen een fabriek in Ghana die lokaal bamboe verwerkt tot toiletpapier. Dat is niet alleen duurzaam, maar ook sociaal: we creëren werk, waarde en kansen op een plek waar dat het verschil maakt.

WAAROM INVESTEREN IN THE GOOD ROLL?

- 10% rente per jaar
- Lage instap – vanaf €100
- Vastgestelde looptijd
- Echte impact
- Duurzaam product, bewezen merk

WAT MAAKT DEZE FABRIEK(EN) UNIEK?

In Ghana groeit bamboe in overvloed. Toch wordt toiletpapier er grotendeels geïmporteerd vaak gemaakt van bomen, met hoge transportkosten en zonder lokale toegevoegde waarde. Wij veranderen dit door lokaal te oogsten, eerlijke prijzen en langdurige samenwerkingen. Daarnaast verminderen wij de druk op bossen wereld wide en de winst vloeit terug in de regio en naar de investeerders.

DIT IS JOUW KANS.

Een sterk rendement. Een tastbaar verschil. Een investering die werkt.

*vijf jaar lang rente van 10%

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen prospectusplicht voor deze activiteit.

Advertentie

5 DAAGSE REIS FRANKRIJK | CLAUDE MONET

Monet was één van de impressionisten die in de 19e eeuw toonaangevend werk leverde. Deze reis geeft een overzicht van zijn leven en werken.

Vanuit diverse opstaplocaties in Nederland vertrekken we naar Le Havre, waar Monet als kind opgroeide. Onderweg geeft kunsthistoricus en uw reisleidster Heleen Niele een overzichtcollege over Monet. In Le Havre bezoek aan het museum met de op één na grootste collectie impressionistische kunst. In Etretat vergapen we ons aan de rotsformaties die Monet daar schilderde. In Rouen, waar Monet zijn kathedralen series schilderde, een bezoek aan de Impressionisten galerij van het museum. De volgende dag is er alle tijd om de beroemde tuinen van Giverny te ontdekken. In Parijs, de geboorteplaats van Monet, bezoeken we in twee dagen tijd Musée d'Orsay, Marmottan Monet en Musée de l'Orangerie. De reizen in 2025 waren snel volgeboekt!

Vertrekdata 5 dgs reis: 30 maart en 1 juni 2026

ART & CULTURE

www.styleintravel.nl/monet
info@styleintravel.nl • tel.: 020-428 05 55

Door
Camil Driessen,
Bram Endedijk,
Nina van Hattum

Illustraties
Gijs Kast

RECONSTRUCTIE **DRUGSBESTRIJDING**

Hoe de Amerikanen een Nederlandse crimineel betaalden voor een gouden tip

De Amerikaanse Drug Enforcement Administration is onder de radar actief in Nederland, blijkt uit onderzoek van *NRC*. Informant Martin T. hielp de Amerikanen aan succes in hun ‘war on drugs’ – en ging zelf ten onder aan cocaïne die hij met hun tipgeld kocht.

De beamer gloeit in een zaal van Europol in Den Haag waar de Nederlandse politie een vertrouwelijke presentatie geeft aan buitenlandse opsporingscollega's. Het is september 2020. Op de slide van ‘Operation 26Inn’ staat een foto van een gezette Mexicaan met dun haar en flinke inhammen. Het is de 43-jarige Jorge N.G. die zich in zijn thuisland toelegde op de productie van de in Amerika populaire hard-drug crystal meth.

De politie heeft hem sinds kort in het vizier dankzij de Amerikaanse autoriteiten die een tip doorstuurden van een bron die zij geheimhielden. Die tip luidde dat een in Den Haag woonachtige Mexicaan een loods zoekt voor een drugsfabriek in een afgelegen gebied. Jorge N.G. belichaamt de actuele dreiging die Europol – het samenwerkingsverband van Europese politiediensten – ziet: dat Mexicaanse drugskartels voet aan de grond in Europa krijgen.

Vanwege de tip is de Landelijke Eenheid van de politie in juni 2020 een strafrechtelijk onderzoek begonnen met code-naam 26Inn. Dat leidt een jaar later tot de arrestatie van zes verdachten die, met behulp van buitenlandse ‘koks’, enorme hoeveelheden crystal meth produceren. Jorge N.G. blijkt gevlogen, maar zijn broer wordt wel ingerekend. Deze Pavel noemt zichzelf ‘Pablo Icecobar’ – een knipoog naar de beruchte Colombiaanse drugsbaron Pablo Escobar en ‘ice’, straattaal voor crystal meth. Volgens het Openbaar Ministerie zit hij onder meer achter twee productielocaties die groot het nieuws ha-

len: een boerderij in Achter-Drempt in de Achterhoek en de ‘narco barco’, een drijvend drugsfabriek in het Brabantse Moerdijk.

De 26Inn-verdachten worden eind 2023 door de rechtbank Oost-Brabant tot hoge celstraffen veroordeeld. ‘Pablo Icecobar’ krijgt als leider van de criminele organisatie 14 jaar en 10 maanden gevangenisstraf.

In een persbericht prijst het OM, ‘ouderwets’ rekerchewerk van agenten die twee mannen volgden die grote kookpannen kochten bij IKEA. Maar het onderzoek, benadrukt het OM, begon ‘met een tip’.

Wie de tipgever is? Dat weet het OM niet. In de vergaderzaal van Europol zit iemand die wél van de hoed en de rand weet. De *special agent* van de Amerikaanse Drug Enforcement Administration (DEA) maakt stiekem een foto van de vertrouwelijke Nederlandse presentatie over 26Inn. „So cool”, appt hij een collega in het Engels. „Ze hebben geen idee dat wij de tip hebben gestuurd waarmee hun onderzoek is begonnen.”

NRC onderzocht het verhaal achter de tip die leidde tot het grootste en succesvolste strafrechtelijk onderzoek naar crystal meth in Nederland. Daaruit blijkt dat de Amerikaanse DEA onder de radar op Nederlands grondgebied actief is.

De tip blijkt namelijk afkomstig van de Nederlandse informant Martin T.: een veertiger uit Almere die actief is in het criminele circuit. Hij werd jarenlang in Nederland ingezet door DEA-medewerkers. T. verstekte informatie over verschillen-

de criminele aangelegenheden, waaronder drugtransporten. Voor zijn informatie ontving de man, die veelvuldig cocaïne gebruikte, zo’n 50.000 dollar ‘tipgeld’ van de Amerikaanse drugsbestrijdingsorganisatie. Dat blijkt onder meer uit documenten, app-gesprekken, betalingsbewijzen en gesprekken die *NRC* voerde met betrokkenen. De informant kocht drugs van zijn tipgeld enoverleed eind 2021, na een avond vol drugsgebruik.

Uit niets blijkt dat de DEA de informant mocht inschakelen. Op vragen van *NRC* liet een woordvoerder van het Landelijk Parket van het OM in juni weten dat justitie de tip kreeg in de vorm van een proces-verbaal „waarin enkel wordt genoemd dat de tip afkomstig is uit de Verenigde Staten”. Andere informatie is het OM in de strafzaak 26Inn „niet bekend”.

De woordvoerder benadrukte dat buitenlandse opsporingsdiensten niet zonder toestemming van de Nederlandse autoriteiten opsporingshandelingen mogen verrichten in Nederland en dat daar ook het inschakelen van informanten onder valt.

Begin november kwam het OM met een aanvullende reactie. Dat het onderzoeksteam in de crystalmethzaak van niets weet, wil volgens het OM niet automatisch zeggen dat de Amerikanen zonder toestemming opereerden. In theorie zou een speciale officier van justitie die over criminele inlichtingen gaat die kunnen hebben verleend. Of dat ook is gebeurd wil het OM „bevestigen noch ontkennen”.

Wat zegt de dood van een Nederlandse informant over de werkwijze van de DEA? En hoeveel ruimte krijgen de Amerikanen in Nederland van het Openbaar Ministerie?

‘Crazy week’

In een auto met diplomatieke nummerplaten, op het Stationsplein in Voorschoten, klinkt het geritsel van bankbiljetten. „Hier, tel maar na”, zegt een *special agent* van de DEA in het Engels. „Eight thousand six hundred and twenty.” Op de achterbank steekt Martin T. – oftewel Confidential Source-19-***** – zijn hand uit en begint te tellen. „Crazy week”, mompelt hij terwijl de biljetten tussen zijn vingers knisperen.

Het geld – 10.000 dollar in euro’s – heeft de DEA-agent kort daarvoor met zijn collega meegenomen van de Amerikaanse ambassade in Wassenaar waar zij kantoor houden. Hij vult er een officiële ‘voucher for purchase of evidence or payment to confidential source’ voor in.

De agenten vragen Martin T., enigszins achterdochtig, of hij het gesprek opneemt. De informant ontkent – „Come on” – en zegt dat zijn telefoon op vliegtuigstand staat, zo blijkt uit de opname van het gesprek van begin oktober 2021.

T. klaagt dat hij sinds kort op straat staat. In steenkolenengels en met rauwe stem vestigt hij de aandacht op zijn T-shirt om te illustreren dat hij aan de grond zit. „If I do out the jacket. There are ten so big holes in the T-shirt. How can I go in a train like this?”

Martin T. wordt 48 jaar eerder geboren in Innsbruck en op jonge leeftijd geadopteerd door een Nederlandse familie uit de buurt van Oldenzaal. Nu woont hij in Almere. In tegenstelling tot zijn Engels zijn zijn Spaans en Duits uitstekend. De mensen uit zijn omgeving die *NRC* sprak, weten niet beter dan dat Martin T. actief is in het criminele milieu – waar die talenten hem van pas komt. Aan hen vertelt hij dat hij jaren in een Duitse cel doorbracht, omdat hij iemands vinger had afgeknipt.

Een echt grote jongen is Martin T. al leen in zijn voorkomen. Met zijn buik die over de broekband hangt, plooienek en stevige armen lijkt hij zeker dertig kilo te zwaar. Zijn bruine ogen verdwijnen in zijn brede, kale hoofd met stoppels. Tot de top van het criminele circuit, waar het over honderden kilo’s cocaïne en crystal meth gaat, behoort hij niet.

‘Is he blowing all that on drugs?’, appt Martin T.’s contactpersoon van de DEA aan een collega

T. is echter goed geïnformeerd en kent veel criminelen, in Nederland, maar ook in Duitsland en Latijns-Amerika. En dat maakt hem klaarlijkelijk tot een interessante bron voor de DEA, waar hij in elk geval vanaf 2019 als ‘Confidential Source’ aan verbonden is.

Tijdens ontmoetingen bij Nederlandse stations en in hotels vertelt hij de Amerikanen van alles, blijkt uit berichten van DEA-medewerkers. Over ‘Rooie Jan’ uit Eindhoven die (xtc)pillenstampmachines heeft en ook zakendoet met een Brabantse misdaadfamilie. Over ‘Pedro Pablo’ die mensen kent op Schiphol die ladingen drugs uit bagage kunnen halen. Over ‘Sasha’ die 19 kalasjnikovs (1.650 euro per stuk) en 26 Glockss met geluiddemper (2.250 euro per stuk) te koop heeft – de kogels zijn 3 euro per stuk en komen in doosjes van honderd. Hij houdt de Amerikanen op de hoogte van de handelsprijzen voor cocaïne en crystal meth, die in Duitsland dubbel zo hoog als in Nederland blijken te liggen.

Met de informatie die Martin T. aanlevert worden boeven gepakt. Zo zet hij de DEA in 2020 op het spoor van de in Nederland woonachtige crystalmeth-smokelaar Igor Z. en zijn Duitse handlanger Thanh Tung L., zo blijkt uit correspondentie die *NRC* inzag. Bij een huiszoeking in Berlijn in december 2020 worden 3,8 kilo mdma en 1,9 kilo crystal meth aangetroffen, leert de uitspraak van het Landgericht Berlin. Thang Tung L. krijgt vierenhalf jaar celstraf.

Dat ziet de DEA graag. Martin T. krijgt een extra beloning. „We zijn geautoriseerd om hem \$7000 te betalen voor deze zaak” (5.670 euro), schrijft een DEA-*special agent* een collega. „He better be happy!”

Zwarte Cobra

De Drug Enforcement Administration (DEA) werd in 1973 opgericht door president Richard Nixon als onderdeel van de *war on drugs*. Centraal staat het handhaven van Amerikaanse drugswetgeving, maar inmiddels telt de DEA afdelingen in 68 landen. Die wereldwijde aanwezigheid is volgens de organisatie nodig „om te helpen bij onderzoeken naar drugshandel en witwaspraktijken van transnationale criminele organisaties”.

In de jaren negentig streek de DEA in Nederland neer. Het kantoor bevindt zich op het terrein van de Amerikaanse ambassade in Wassenaar. DEA-agenten, die diplomatieke immuniteit genieten, mogen formeel enkel optreden als liaison (‘verbindingspersoon’): ze coördineren rechtshulpverzoeken, delen informatie en onderhouden contact met de Nederlandse opsporingsdiensten.

Op eigen houtje opsporingswerk verrichten, zoals het inschakelen van informanten, valt hier niet onder. Dat dit in het geval van Martin T. wel lijkt te zijn ge-

beurd, hield *NRC* voor aan de toenmalige Country Attaché van de DEA in Nederland, aan het Europese hoofd Daniel Dodds in Brussel en aan de persafdeling in de Verenigde Staten. Enkel een DEA-woordvoerder uit Amerika reageerde, summier: „De DEA doet geen uitspraken over vertrouwelijke bronnen.” Vragen over de rechtmatigheid van het inschakelen van de Nederlandse informant liet de DEA onbeantwoord.

De DEA raakte de afgelopen jaren herhaaldelijk in opspraak vanwege haar optreden in het buitenland. Zo werd een DEA-agent in Colombia in 2020 veroordeeld wegens corruptie, was een (voormalig) DEA-informant betrokken bij de moord op de Haïtiaanse president Jovenel Moïse in 2021 en zette Australië in 2023 twee DEA-agenten het land uit omdat ze zich niet aan de regels hielden.

Ook Nederland kreeg met de schaduwzijde van de dienst te maken. In de jaren negentig speelde de DEA een rol in de IRT-affaire, het opsporingschandaal waarbij Nederlandse rekercheteams drugtransporten toelieten om criminele netwerken in kaart te brengen. In 2004 ontstond een diplomatieke rel vanwege ‘Zwarte Cobra’ Henk R., die in Nederland met hulp van een Nederlandse infiltrant door de DEA tot drugsmokkel werd aangezet – en 20 jaar cel in de VS kreeg. Toen in 2011 uit WikiLeaks-berichten bleek dat DEA-agenten buiten de officiële kanalen toegang hadden tot Nederlandse opsporingsinformatie, wuifde toenmalig minister Ivo Opstelten (Veiligheid en Justitie, VVD) dat weg. Volgens hem had de DEA „haar lessen geleerd” in de Zwarte Cobra-zaak. Hij benadrukte: „Zij mogen niet zelfstandig opsporingshandelingen in Nederland verrichten.”

Is dat in de 26Inn-zaak wél gebeurd? In het vuistdikke strafdossier is niets terug te vinden over Martin T. en hoe de DEA hem jarenlang als informant gebruikte. Het vermeldt enkel dat de cruciale tip, die de zaak aan het rollen bracht, bij het Landelijk Internationaal Rechtshulpcentrum van de politie binnenkwam via een in Nederland gestationeerde Amerikaanse ‘verbindingsofficier’. Een proces-verbaal meldt tevens dat de Amerikanen stellen dat de tip „op rechtmatige wijze is verkregen”.

Toen *NRC* het Openbaar Ministerie in juni voor het eerst benaderde met vragen over de rol van een Nederlandse informant in crystalmethzaak 26Inn, benadrukte het OM dat het opsporingssteam er niets van wist en dat voor zulke opsporingshandelingen toestemming vereist is.

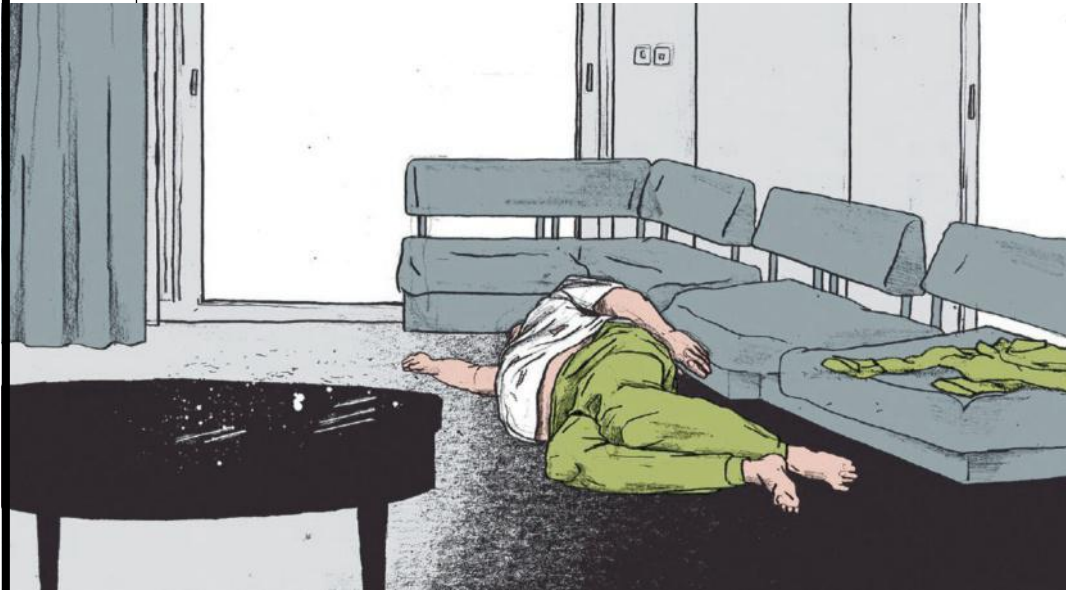
Nadat *NRC* begin november nogmaals de onderzoekbevindingen voorhield en concreetiseerde dat de informant zo’n 50.000 dollar betaald kreeg en is overleden, preees het OM de samenwerking met de Amerikanen. Een woordvoerder stelde dat zij in „in voorkomende gevallen” toestemming vragen om op Nederlandse grondgebied opsporingshandelingen te verrichten.

Het OM liet in het midden of die toestemming in het geval van Martin T. ook is verleend. Wel stelde een woordvoerder in antwoord op vervolgvragen dat het vaker voorkomt dat buitenlandse opsporingsdiensten toestemming krijgen om in Nederland met informanten te spreken.

Ook breidde het OM een eerder geschetst juridisch kader uit waarbinnen buitenlandse opsporingsdiensten informanten mogen inschakelen. Doorgaans gebeurt dat via een internationaal rechtshulpverzoek. De inlichtingenoperatie met de informant valt dan onder het gezag van het OM.

Maär, stelt het OM, dat ligt anders wanneer de informant geen bewijs levert, maar slechts ‘startinformatie’ voor strafrechtelijke onderzoeken. Daar moet ook toestemming voor worden gevraagd.

„We are even-Steven”,
zegt de DEA-agent tegen T.

Vervolg van pagina 11

Maar vervolgens draagt het OM naar eigen zeggen geen verantwoordelijkheid voor de betrouwbaarheid van de informatie, betalingen aan de informant of diens veiligheid – behalve tijdens de gesprekken met de buitenlandse agenten. Volgens justitie ligt die verantwoordelijkheid dan bij de buitenlandse dienst, zoals de DEA. Bij Sven Brinkhoff, hoogleraar straf(proces)recht aan de Universiteit van Amsterdam, doet dit de wenkbrauwen fronsen. Hij noemt het onderscheid zeer

onwenselijk omdat er een ‘black box’ ontstaat waardoor Nederland geen zicht of controle heeft op wat er op eigen grondgebied plaatsvindt. „Er kunnen dan dingen gebeuren die we in Nederland volstrekt onacceptabel vinden.” Hij wijst op methoden als het betalen van informanten, uitlokking en infiltratie – tactieken die in Nederland aan strikte regels zijn gebonden, maar in de Verenigde Staten veel gebruikelijker zijn. In Nederland verloopt het werken met informanten via het Team Criminele Inlichtingen (TCI), een streng gereguleerd systeem waarin elke inzet vooraf wordt beoordeeld. Een speciaal aangewezen of-

VERANTWOORDING

Sinds dit voorjaar onderzocht NRC hoe de Amerikaanse opsporingsdienst DEA in Nederland opereert. NRC kwam daarbij op het spoor dat de Drug Enforcement Administration jarenlang de Nederlandse informant Martin T. inschakelde en betaalde voor uiteenlopende informatie over het criminele milieu. Voor het onderzoek naar de gang van zaken rond T. maakte NRC gebruik van verschillende soorten vertrouwelijke documenten, waaronder het strafdossier van 26Inn, appgesprekken en foto's. Ook raadpleegde NRC openbare bronnen zoals gerechtelijke uitspraken en sprak met meerdere personen uit de omgeving van Martin T., en personen uit de opsporing en advocatuur. In juni benaderde NRC de DEA en het Openbaar Ministerie voor het eerst met uitgebreide vragen over bevindingen rond Martin T. De voormalige country attaché en het Europese hoofd van de DEA lieten de vragen onbeantwoord. De persafdeling van de DEA in de Verenigde Staten reageerde enkel op algemene vragen en weigerde commentaar over de gang van zaken rond Martin T.. Het OM reageerde wel. Die reactie is in het artikel verwerkt.

ficier van justitie beslist over de werving, betalingen en veiligheidsmaatregelen van de bron. „Het spreken met informanten is een schimmige wereld,” zegt Brinkhoff, „maar als het door de TCI gebeurt, is er tenminste controle ingebouwd. Dat ontbreekt bij een buitenlandse dienst als de DEA – Nederland heeft daar in elk geval geen zicht op.” Volgens Brinkhoff kan deze constructie voor het OM een cynisch voordeel hebben: het neemt geen verantwoordelijkheid voor de manier waarop informatie wordt opgehaald, maar gebruikt die via een „U-bochtachtige constructie” wél in de rechtszaal. „Je houdt je ogen gesloten voor hoe de informatie wordt verkregen, maar je bent heel blij als je het krijgt. Dat neigt naar het witwassen van informatie.

Bedreigingen

De DEA-agenten bekommeren zich niet om de veiligheid van Martin T., zo blijkt uit correspondentie. Enkele maanden na de gouden tip over het 26Inn-onderzoek geeft, ontvangt Martin T. serieuze bedreigingen van criminelen. Hij stuurt de berichten door naar zijn DEA-contact en zegt te willen stoppen als informant. „He's such a baby”, appt de agent daarop spottend naar een collega. Dat Martin T. een drugsprobleem heeft, is bij de DEA bekend. Als zijn DEA-contactpersoon in november 2020, daags na een betalingsmoment, geen contact met Martin T. krijgt, reageert hij geïrriteerd. „Makes me so mad. Is he blowing all that on drugs?!” appt hij een collega. Toch weerhoudt die kennis de drugsbestrijdingsdienst er niet van om hem tienduizenden euro's te geven. Voor zijn tip in de 26Inn-zaak krijgt Martin zelfs een royale bonus. In de zomer van 2021 hoort hij dat hij in drie termijnen 30.000 dollar tegemoet kan zien. Hij neemt het gewillig aan en het geld lijkt voor een groot deel aan cocaïne op te gaan, vertellen meerdere bronnen onafhankelijk van elkaar aan NRC. Bekenden vertellen dat Martin er in die periode steeds slechter uitziet en steeds meer drugs gebruikt. Hij wordt uit huis gezet door een vriend in Almere, bij wie hij loo-geert, en leidt daarna een zwerfend bestaan. Als hij instapt in de auto op het Stationsplein in Voorschoten, liggen de kaarten dan ook beduidend anders dan toen hij twee jaar daarvoor als informant begon. Martin T. heeft gaten in zijn T-shirt en wondjes over zijn lijf. Zijn informatiebronnen in de criminele wereld lijken opgedroogd. Nadat hij op de achterbank de 8.620 euro heeft geteld vraagt de DEA-agent hem om de envelop terug te geven – daar staat een Amerikaans logo op. Hij benadrukt dat dit het laatste geld is dat Martin T. krijgt voor zijn gouden 26Inn-tip. „We are even-Steven”, zegt de DEA-agent. „Geen betalingen meer. Tenzij je ons een andere zaak geeft.” Martin knikt en tekent een formulier voor ontvangst van het geld. Opmerkingen over zijn instabiele toestand wuift hij weg. „Ik kan het aan. Ik word niet gek, of depressief, of wat dan ook.” Dat Pablo Iccobar tot bijna vijftien jaar celstraf wordt veroordeeld, maakt Martin T. niet meer mee. Op 29 december 2021, zo'n twee maanden nadat hij in Voorschoten de trein terug pakt, overlijdt hij in een hotelkamer in Almere. In een zelfdeconstructieve bui gebruikt hij er met een vriend grote hoeveelheden cocaïne en krijgt een hartstilstand, vertellen mensen uit zijn omgeving. Als doodsoorzaak stelt de schouwarts een onnatuurlijk overlijden zonder misdrijf vast. Negentien dagen later krijgt Martin T. een eenzaam afscheid in het Overijsselse dorp waar hij opgroeide. Zijn laatste rustplaats heeft geen grafsteen. In de kerkelijke aarde staat slechts een bosje verbleekte kunstrozen.

Tips? onderzoek@nrc.nl

Advertentie

„Ik wil dicht bij
voorzieningen wonen.”

Een fijne buurt begint met luisteren

We kunnen niet alles beloven meneer De Jong, maar samen komen we heel ver. We ontwikkelen wat mensen écht nodig hebben. Om dat waar te maken werken we samen, verbinden we en luisteren we vooral. Naar mensen die hier nog niet wonen, maar straks wél willen leven. Een fijne buurt ontstaat door te luisteren naar wensen en die waar te maken binnen de realiteit van nu. Dat zit in het DNA van BPD. Het is hoe we ontwikkelen. En dat levert iets bijzonders op. Zo zijn voorzieningen zoals een supermarkt, een gezondheidscentrum en sportschool in Weespersluis, zoveel mogelijk op loopafstand.

Kijk op bpd.nl/fijne-buurt voor een overzicht van onze projecten en werkwijze.

bpd
bouwfonds gebiedsontwikkeling

Weespersluis, Weesp

De Republikeinse leider van het Huis van Afgevaardigden Mike Johnson met op de achtergrond een foto van de Democratische leider Chuck Schumer. FOTO JIM LO SCALZO/EPA

VERENIGDE STATEN

Verdeelde Democraten tellen hun zegeningen na langste shutdown ooit

De Democraten haalden bakzeil in de langste shutdown ooit. Maar de interne onvrede binnen de partij is deels geveinsd.

Emilie van Outeren
WASHINGTON

Nu de recordsluiting van de Amerikaanse overheid na 43 dagen ten einde is, wordt de economische schade duidelijk. De honger door gestaakte voedselhulp en de chaos door geannuleerde vluchten zijn maar een fractie van wat de *shutdown* de Verenigde Staten gekost heeft: 14 miljard dollar per week, zo'n 1,5 procent van het bruto binnenlands product, zo maakte het National Economic Council donderdag bekend.

Ambtenaren die tijdens de wekelange sluiting werden ontslagen, worden weer in dienst genomen en net als al hun collega's met terugwerkende kracht betaald. Maar zo'n 60.000 Amerikanen in andere sectoren zouden als gevolg ervan hun baan zijn kwijtgeraakt, volgens het adviesorgaan van het Witte Huis. Andere economische informatie is door de shutdown niet eens verzameld.

Veel meer aandacht is er in de VS voor de politieke schade. Met als centrale vraag: wat bezield de acht Democraten om hun verzet te staken zonder er iets substantieels voor terug te krijgen? Tot woede van partijgenoten en hun achterban. De oppositiepartij lijkt hierdoor verdeelder en machtelozer dan ooit. De positie van

senaatsfractievoorzitter Chuck Schumer staat op het spel. Al was de episode voor president Donald Trump ook geen onverdeeld genoegen.

Binnen de Democratische Partij is vol afschuw gereageerd op de acht senatoren die het verzet staakten. Gavin Newsom, gouverneur van Californië, noemt het een „capitulatie”. Volgens senator Chris Murphy zal Trump zich „aangemoedigd” voelen om de grenzen van de wet op te rekken. Afgevaardigde Alexandria Ocasio-Cortez noemde het „een gigantische vergissing” die „een diep gevoel van woede en verraad” oproept.

Enige machtsmiddel

Het was vanaf het begin een politieke gok die de Democraten namen. Met een Republikein in het Witte Huis en Republikeinse meerderheden in het Congres, hebben ze weinig in de melk te brokkelen. Hun enige machtsmiddel is het stilleggen van federale uitgaven, en daarmee de overheid zelf. Voor het goedkeuren van de financiering van de staat zijn namelijk zestig van de honderd senatoren nodig.

In het voorjaar durfden ze zo'n shutdown niet aan, op 1 oktober wel. Hun officiële inzet: meer geld voor gezondheidszorg, op z'n minst het verlengen van een subsidie van ziektekostenpremies die eind dit jaar afloopt. Miljoenen Amerikanen moeten

anders fors meer gaan betalen voor hun verzekering. Trump ging er - terecht - vanuit dat de Democraten eerder dan hij zouden zwichten wanneer vooral de armste Amerikanen de pijn zouden gaan voelen, omdat hun bijstand na een paar weken zou opdrogen. De Republikeinse pijngrens is veel hoger. De president onderhandelde, schrijven Amerikaanse media, nooit zelf met de oppositie om de overheid weer open te krijgen.

De Democraten hebben hun punt gemaakt: zorgkosten staan op de agenda

Toch leken de Democraten in de publieke opinie de overhand te krijgen. Uit peilingen bleek dat de schuld voor de shutdown voornamelijk bij de regeringspartij gelegd werd. En toen wonnen de Democraten op 4 november allerlei tussentijdse verkiezingen met ruimere marges dan voorspeld. Trump zelf noemde de shutdown een belangrijke reden dat zijn partij slecht scoorde. De Democratische strategie leek te werken. Toch besloten acht gematigde senatoren nog dezelfde

week de overheid weer te openen.

De woede daarover binnen de eigen gelederen is grotendeels oprecht. Zeker wat betreft Chuck Schumer (74), de leider van de Democratische fractie in de Senaat die al langer onder vuur ligt. Hij stemde zelf niet in met de deal - die niet meer behelsde dan het herintreden van ontslagen ambtenaren en een toezegging dat er over de zorgverzekeringssubsidie gestemd zal worden. Maar deze zou nooit zonder zijn goedkeuring gemaakt zijn. Of zijn positie is nog veel zwakker dan vermoed en collega's werken om hem heen. „Het is tijd voor een nieuwe generatie leiders die zich verzetten tegen Trump”, zei bijvoorbeeld senator Cory Booker.

Strategische positie

Toch lijkt de boosheid deels geveinsd, en Schumers positie strategisch. De Democraten wisten dat ze de shutdown niet tot de volgende verkiezingen, over een jaar, zouden volhouden. Ze hebben hun punt gemaakt: de betaalbaarheid van gezondheidszorg staat weer op de agenda en is één van Trumps notoire zwaktes. Hij slaagde er in zijn eerste termijn niet in Obamacare, betaalbare verzekeringen voor middeninkomens, te ontmantelen.

Hij lijkt nog steeds niet verder te zijn dan „concepten van een plan”, zoals hij het in een verkiezingsdebat met Kamala Harris noemde, om de

zorg toegankelijk te houden. Terwijl het drukken van de kosten van levensonderhoud een van zijn belangrijkste verkiezingsthema's was. Wat betreft zorgkosten speelt dat vooral in Republikeinse staten.

De acht senatoren die de deal uiteindelijk sloten, vormen geen toevallige selectie. Geen van hen gaat volgend jaar op voor herverkiezing. Dat betekent dat kiezers hen niet direct kunnen bestraffen voor het meewerken met Trump. En dat alle andere Democraten zich volmondig van het akkoordje kunnen distantieëren. Zowel zij die opgaan voor herverkiezing als partijgenoten met ambitie voor het presidentschap.

Zelfs de verdeeldheid binnen de partij hoeft geen ramp te zijn. In 2010, halverwege de eerste termijn van Barack Obama, waren de Republikeinen hopeloos verscheurd en kwam de populistische Tea Party-beweging op, die het telkens aan de stok had met de partijleiding. Het resulteerde in een netto winst van 69 Congreszetels tijdens de midterms.

Ook zijn de Republikeinen niet de enigen die maar hele beperkte toezeggingen hebben gedaan. Een deel van de overheid is in het akkoordje dat de acht senatoren sloten alleen gefinancierd tot eind januari. Dan kan er weer een nieuwe, gedeeltelijke, shutdown ontstaan.

Uw eigen Cultuurfonds op Naam.

Fotograaf: Lars van den Brink, Ensemble JongNBE

het cultuurfonds

De donatie die blijft geven.

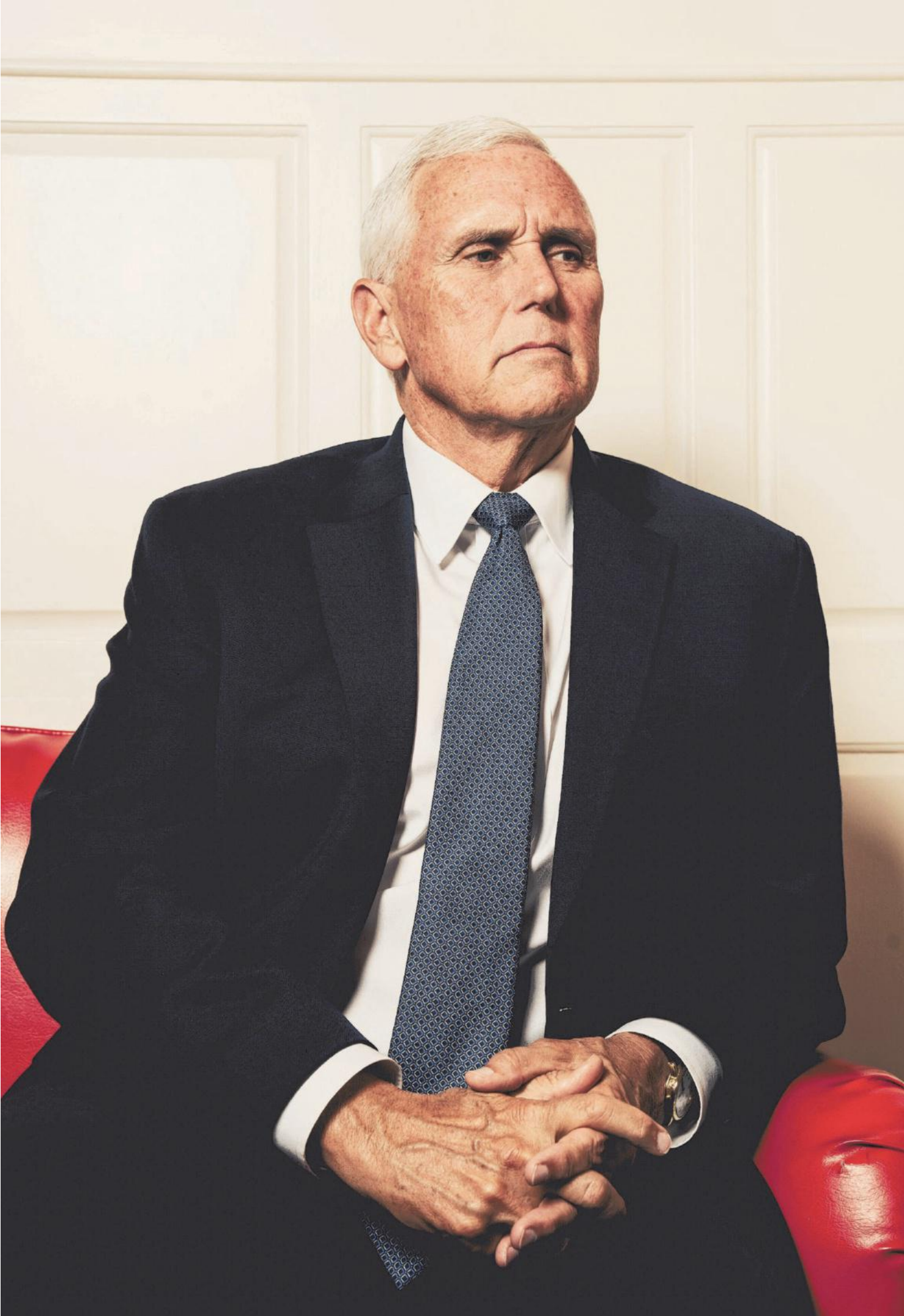
Onder de ladder staat Arie Westerlaken. Hij richtte ter ere van zijn vrouw een eigen fonds op voor jonge talentvolle musici. “Het beste wat je kunt doen is investeren in hun toekomst, een duwtje in de rug.” Ook u kunt met een CultuurFonds op Naam bepalen of uw steun doorklinkt in muziek, groeit in natuur of zichtbaar blijft in kunst. Waar u ook aan bijdraagt, uw donatie werkt door, van makers tot publiek. Zo blijft u geven.

Wilt u ook een CultuurFonds op Naam instellen?
Scan de QR-code of ga naar cultuurfonds.nl/opnaam en vraag de brochure aan.

'Ik was niet bang in het Capitool. Wel heel boos'

De aanhangers van Donald Trump verketterden de voormalige vicepresident als een verrader, maar inmiddels denkt Mike Pence alweer aan een nieuwe gooi naar het presidentschap. „Het Amerikaanse volk is minder verdeeld dan de politici.”
Door **Emilie van Outeren**

Voormalig vicepresident Mike Pence in New York, juni 2024. FOTO AMIR HAMJA / THE NEW YORK TIMES

INTERVIEW
—
Mike Pence
—
OUD-VICEPRESIDENT

‘H

„Hallo, Mike Pence hier”, klinkt het kort na het afgesproken tijdstip via Zoom. De voormalig vicepresident is thuis in Indiana. Hij is zijn koffers aan het pakken voor een reis naar Europa en verschijnt niet in beeld. Maar zijn vriendelijke, gedragen, soms aarzelende stem is onmiskenbaar van degene die, diep in de nacht na de Capitoolbestorming in 2021, de verkiezingszege van Joe Biden op Donald Trump bekrachtigde, waarna Pence volledig uit de gratie viel bij zijn Republikeinse Partij. Het is de stem van een man die, zo blijkt, erg bezig is met de toekomst van het conservatisme én met zijn eigen plek in de geschiedenis. Twee zaken die zouden kunnen samenkomen in een nieuwe gooi naar het presidentschap.

„Ik denk op dit moment niet aan mezelf. We weten niet wat de toekomst brengt, maar we wel weten wie de toekomst bepaalt”, antwoordt hij op de vraag wat er waar is van speculaties dat hij, inmiddels 66 jaar oud, zich zou melden voor de Republikeinse voorverkiezingen van 2028. De reactie typeert Pence: een diepgelovige evangelisch christen en een eeuwige politicus die niets uitsluit. „De roeping van mijn leven is, op dit moment, een stem te zijn die de leiding van onze partij aanspoort om terug te keren naar tijdloze conservatieve principes. Waarden die haar en de Verenigde Staten groot gemaakt hebben”, benadrukt hij.

Met die boodschap reist hij het land door, geeft hij lezingen en interviews. Hij werkt aan een boek over het conservatisme. Hij pleit ervoor dat de Verenigde Staten hun „unieke rol als leider van de vrije wereld” hernemen en hield de importheffingen en inmenging in het bedrijfsleven van de tweede regering Trump. Na de herverkiezing van Donald Trump, en vanwege diens onomstreden leiderschap van een toenemend populistische en isolationistische Republikeinse Partij, lijkt Pence een roepende in de woestijn.

Op zaterdag 22 november spreekt hij in Amsterdam op de Nexus Conferentie.

Pence is een tragische figuur. Als schuinmarcheerder Trump hem in 2016 niet tot *running mate* had gemaakt om religieus-rechts voor zich te winnen, was de destijds impopulaire gouverneur van Indiana allang in de vergetelheid geraakt. Ook als vicepresident maakte hij geen diepe indruk. Immer loyaal stond hij Trump bij en verdedigde hij diens chaotische bewind. Totdat Pence in de laatste weken van hun ambtstermijn zijn baas trotseerde en niet meeging in diens leugens over en verzet tegen de verkiezingsuitslag van 2020. Sindsdien wordt hij door mensen die nooit Republikeins zullen stemmen geroemd als held die de presi-

dent, en de Capitoolbestorming, weerstond. Door Trumps achterban wordt hij gehaat als een verrader.

Uw naam zal voor altijd verbonden zijn aan 6 januari 2021. Hoe kijkt u daar zelf op terug?

„Het was een dramatische dag, met een oproer in het Capitool. Maar ik geloof dat die dramatische dag uiteindelijk een overwinning voor de vrijheid werd. Terwijl de wereld toekeek, toonden we de veerkracht van onze instellingen en de vastberadenheid van Amerikanen om vast te houden aan onze grondwet. Ik zal, met Gods genade, altijd geloven dat ik die dag mijn plicht heb gedaan. Waar ik ook kom in het land, en in het buitenland, overal uiten mensen hun waardering.”

Pence was die dag, in zijn rol als senaatsvoorzitter, verantwoordelijk voor de formele bekrachtiging van de verkiezingswinst van Biden. Na twee maanden met complottheorieën over de verkiezingsuitslag en mislukte rechtszaken om die ongedaan te maken, zette Trump zijn vicepresident onder druk om het resultaat niet te certificeren. Toen die weigerde, moedigde Trump zijn aanhangers aan naar het Capitool te trekken. Zij riepen „hang Mike Pence op” en zetten een galg en strop voor het parlementsgebouw.

Capitoolbestormers waren specifiek naar u op zoek, de president floot ze niet terug. Vreesde u voor uw leven? Voor dat van uw aanwezige vrouw en dochter? Voor de democratie?

„Ik ben niet bang geweest. Wel heel erg boos.”

Boos op de bestormers? Boos op de president?

„Ik kookte van woede, terwijl ik op de kleine televisie in het ceremoniële kantoortje van de vicepresident naast de senaatsvloer zag wat er gebeurde. Ik dacht: niet dit, niet hier, niet in Amerika.”

Na het betugelde oproer staakte Trump zijn verkiezingsondermijning - voor even. „De president stemde in met een ordelijke machts-overdracht. Hij en ik spraken elkaar nog geen week later. Ik kan je vertellen dat de president erg berouwvol was. We gingen op zeer vriendschappelijke voet uit elkaar”, zegt Pence.

Van vriendschap of berouw is nu geen sprake meer. Het duo heeft elkaar „nog een of twee keer gesproken” sindsdien. De laatste keer was toen Pence Trump een jaar geleden belde om hem te feliciteren met zijn verkiezingsoverwinning, zegt hij. „Maar ik heb het idee dat hij nog wel naar mij luistert”, zegt Pence, zonder uit te kunnen leggen hóé Trump zich nog door zijn zijlijncommentaar zou laten leiden.

Pence is selectief kritisch op Trump. Hij blijft „trots” op hun „exceptioneel succesvolle” samenwerking tussen 2017 en 2021 en, publiekelijk, positief over de president zelf. „Ik geloof niet dat Trump een isolationist is.” Waar de

president faalt, is het in Pence ogen vanwege andere „mensen binnen de regering”, zoals „pro-abortus” zorgminister Robert F. Kennedy Jr. en Trumps economische adviseurs. Hij hekelt mediapersoonlijkheden als Steve Bannon en Tucker Carlson. Hij oordeelt echter niet over de agressieve massadeportaties, aanvallen op rechters, universiteiten en media en inmenging met toekomstige verkiezingen. Pence komt - voorlopig - ook niet voor op de *‘hit list’* van politieke vijanden op wie Trump wraak neemt door ze te laten vervolgen.

In zijn tweede termijn is Trump druk bezig de Amerikaanse geschiedenis in het algemeen en die van de Capitoolbestorming in het bijzonder te herschrijven. Deze week nog verleende hij preventief gratie aan medestanders die namens hem de verkiezingsuitslag aanvochten. Eerder liet hij alle Capitoolbestormers vrij. Tijdens hoorzittingen wringen kandidaat-bewindslieden zich in bochten om niet te zeggen dat Trump de verkiezingen van 2020 verloor - loyaliteit met die leugen is een voorwaarde.

Kort na het oproer werd Trump uitgekotst door zijn eigen partij en kiezers, maar intussen tonen peilingen aan dat een ruime meerderheid van de Republikeinen gelooft dat de verkiezingen van 2020 niet deugden en de aanval op het Capitool niet gewelddadig was.

Recent werden Pence’s aantekeningen van die dag gepubliceerd. Daarin schreef hij dat Trump tegen hem zei „je gaat als slapjanus ten onder”.

De geschiedenis wordt geschreven door overwinnaars. Trumps aanval op de democratie was voor Amerikaanse kiezers geen diskwalificatie om hem nogmaals president te maken.

„Dat Trump opnieuw de Republikeinse kandidaat werd en de verkiezingen won, had vooral te maken met het falen van de Biden-regering: van de desastreuze terugtrekking uit Afghanistan en de recordinflatie, tot grootste migratiecrisis in de Amerikaanse geschiedenis. Kiezers stonden begrijpelijkerwijs te popelen om terug te keren naar onze regering.

„Peilingen gaan op en neer, maar ik geloof niet dat de overgrote meerderheid van de mensen, in onze partij of in het land, bagatelliseren wat er die dag is gebeurd. Ik vertrouw mijzelf toe aan het oordeel van de geschiedenis en het oordeel van het Amerikaanse volk.”

Dat volk maakte duidelijk dat het terugverlangde naar Donald Trump, niet naar Mike Pence. Die had zich in juni van 2023 gemeld voor de Republikeinse voorverkiezingen, maar haakte vijf maanden later af voordat die überhaupt begonnen waren. Hij concludeerde dat dit „niet mijn moment is”. Pence riep partijgenoten op „niet te zwichten voor de sirenenzang van het populisme”.

Waarom denkt u dat dit wel het moment is voor een nieuwe discussie over de identiteit van de Republikeinse Partij? Het volledige leiderschap is nu Trumpistisch en het is binnen de partij vrijwel onmogelijk om kritiek op de president te leveren.

„Populistisch rechts heeft aspecten van het Republikeinse beleid in Washington veranderd, maar ik geloof niet dat het de Republikeinse Partij heeft veranderd. Republikeinen, of potentiële Republikeinse kiezers, door het hele land geloven nog steeds in Amerika’s rol als leider van de vrije wereld, een sterke defensie, een vrije markteconomie, een beperkte overheid, lage belastingen, traditionele waarden en het recht op leven (abortusbeperking, red.). Het klopt dat prominente stemmen pleiten voor populisme en isolationisme, en dat zij nauwelijks weerwoord krijgen, maar het hart en de ziel van de partij blijven conservatief.”

CV

Michael Richard Pence (1959)
groeide in de staat Indiana op in een katholiek gezin van Ierse origine. Net als zijn Democratische ouders was hij groot fan van John F. Kennedy. Hij studeerde rechten en bekeerde zich tot de evangelische stroming van het protestantisme en de Republikeinse Partij van Ronald Reagan.

1992-1999 Na twee gefaalde campagnes voor het Huis van Afgevaardigden (1988 en 1990) werd hij talkradiohost.

2001-2013 Een derde poging was wel succesvol: Pence werd Afgevaardigde uit Indiana. Hij voegde zich bij de Tea Party en werkte zich op tot de nummer drie van de fractie.

2013-2017 als gouverneur van Indiana werd Pence bekend om zijn verzet tegen gelijke rechten voor lhbt’ers.

2017-2021 vicepresident onder Donald Trump.

2023 mislukte gooi naar Republikeinse nominatie voor het presidentschap.

2025 in mei ontving Pence de Kennedy Profile in Courage Award voor zijn optreden tijdens de Capitoolbestorming.

Met zijn vrouw Karen Pence heeft hij drie kinderen en vier kleinkinderen.

Nexus-conferentie Apocalypse Now

Voormalig vicepresident Mike Pence is een van de prominente gast op de Nexus-conferentie, op 22 november. Onder het motto ‘Apocalypse Now: De openbaring van onze tijd’ discussiëren vooraanstaande denkers, diplomaten, politici en activisten over de stormen in ‘wereldorde’ gebaseerd op internationale regels en universele mensenrechten. Deelnemers zijn dit jaar onder anderen Salome Zoserabisjvil, Javier Cercas, Sigrid Kaag en Josep Borrell Fontelles.

Zienexus-instituut.nl voor informatie over programma en kaartverkoop.

„Het was de overmacht van links die er toe leidde dat de Republikeinse Partij nu meer gedefinieerd is door oppositie en door grieven dan door een visie.” Zijn partij is verworpen tot een „anti-woke beweging”, schreef Pence afgelopen zomer in een essay.

„Onze huidige politiek is verdeelder dan ik ooit heb meegemaakt. Maar ik geloof niet dat het Amerikaanse volk even verdeeld is als onze politici. De meeste Amerikanen maken zich zorgen over hun gezin, hun baan, openbare veiligheid. Dat zagen we ook in de verkiezingen afgelopen week.” Die wonnen de Democraten, vooral door campagne te voeren over de kosten van levensonderhoud. Pence wijt hun aanhoudende economische zorgen aan de impact van Trumps importheffingen „tegen vriend en vijand”.

„Die beïnvloeden de prijzen in de supermarkt en op de arbeidsmarkt. Ik hoop dat het Hooggerechtshof bevestigt dat de president niet de eenzijdige bevoegdheid heeft om die op te leggen. Zijn staatsinmenging in het bedrijfsleven staat ook haaks op het principe van een vrije markt.”

U bent vooral kritisch op het economische beleid en het isolationisme van deze regering, wat is daarbij het grootste probleem?

„De wankelmoedige steun aan Oekraïne, die volgens mij niet ter discussie zou moeten staan. Ik heb er geen twijfel over dat als Vladimir Poetin erin slaagt Oekraïne omver te lopen, dat het een kwestie van tijd is voor hij de grens van een NAVO-bondgenoot schendt. Dan zijn we verplicht die met Amerikaanse troepen te verdedigen. Al trekt populistisch rechts ook die betrokkenheid in twijfel. De geschiedenis van de afgelopen eeuw heeft ons geleerd dat wanneer een dictator vertelt wat zijn ambities zijn, wij hem moeten geloven.”

U steunde Trump niet in zijn herverkiezingscampagne vorig jaar. Heeft u wel op hem gestemd?

„Ik heb me buiten de presidentsverkiezingen gehouden vanwege onze aanhoudende oneenigheid over wat er in januari 2021 gebeurde, maar ook omdat hij een campagne voerde die mij tegenstond. Ik heb wel gestemd, maar ik hou voor me op wie.”

Advertentie

Profiteer nog 4 dagen!

Vroegboekkorting op álle rondreizen!

neemt je mee

Profiteer tot 300,- p.p.

Banff Nationaal Park, Canada

✔ Altijd de beste prijs

✔ Zorgeloos & comfortabel rondreizen

✔ 70 bestemmingen, meer dan 640 rondreizen

Groepsreizen | Individuele rondreizen | Familiereizen | Stedenreizen | Cruises

VERDWENEN DORPEN

Een nieuw huis hebben mijn ouders zelf moeten regelen'

Dorpen in heel Nederland werden al geofferd aan industrie, asfalt of het water. Soms blijft er tussen de oude bewoners verbinding bestaan, in de vorm van „een reünie of dia-avond”, soms werden ze op hun nieuwe plek „als restmensen” niet erg welkom geheten.

Geen zotte zondagen op ons mooie durp-ke meer voor carnavalsvereniging De Spieringkruiers. In het Hollands Diep is het met de vangst van spiering, het naar komkommer ruikende trekvisje, sowieso voorbij. Voetbalvereniging TPO - ‘Tussen Puinhopen Opgericht’, in 1946 - blijft voor altijd die trotse underdog uit de vijfde klasse. De Klokkenstoel, het oorlogs-monument op de dijk met de luiklok van de oude Sint Stephanus-kerk, zal wel naar

elders verhuizen. Maar komen elders nog elke 4 mei mensen bijeen? Deze week kregen de inwoners van het West-Brabantse Moerdijk in gemeen-schapshuis De Ankerkuil van hun burge-meester te horen dat hun dorp over tien jaar niet meer bestaat. Het moet plaats-maken voor uitbreiding van het naastge-legen industriegebied en een groene energiehub. Tien jaar: dat is nog vijf keer het Oldti-

merfestival, met een kermis rond een spiegeltent en de vaste rondrit van brom-mers, stoomwalsen, Lelijke Eenden, en VW-busjes. Over tien jaar is ‘Trees Schoonen 89. Ze weet nog goed dat Breda voor katholiek Moerdijk ‘de grote stad’ was, terwijl de protestanten ‘boven de sloot’ gingen win-kelen in Dordt. Ze is hier geboren en dacht hier te sterven, maar nu ligt alles weer open. Voorlopig blijft ze maar ge-

woon haar dagelijkse wandeling maken over het schelpenpad langs het water. Annie Plooster (71) loopt elke dag van haar huis naar het huis van haar zoon, die chronisch ziek is. Met eten en de was. Zal zij straks nog in de buurt van haar zoon kunnen wonen? Wanneer is straks? Over tien jaar of al eerder? Van die vragen kan ze niet slapen. Het dreigde al twintig jaar, maar dinsdag „is de bom dan toch gevallen”, zeg-

Van Oterdum in Groningen resteren alleen de oude grafstenen, die verplaatst zijn naar de nieuwe dijk. FOTO ROBBERT FRANK HAGENS/ANP

Het oostelijk deel van het eiland Rozenburg in 1948, met daarop het dorp Blankenburg. In 1960 hoorden alle inwoners van dat dorp dat ze moesten vertrekken. FOTO STADSARCHIEF ROTTERDAM

of twintig jaar een nieuw en ouder li-chaam tegelijk is. En soms gaat verande-ring met een schok. Je ziet het als je er-gens een tijd niet geweest bent. Of als er een sloopkogel suist. Niets lijkt het plan om Moerdijk te la-ten verdwijnen nog te kunnen tegenhou-den. Woensdagavond ging de gemeente-raad in grote meerderheid akkoord. Op 1 december zullen Rijk, provincie en het college van B en W het besluit vermoede-lijk samen afhameren: op de plaats van het dorp, ingeklemd tussen twee snelwe-gen, een uit zijn voegen barstend indu-striegebied en de meest landinwaarts ge-legen zeehaven, komt nieuwe industrie plus een hoogspanningsstation voor stroom uit waterstof en wind. Een „enorm offer” maar voor een goede zaak: de „nationale opgave” van de energie-transitie, zei burgemeester Aart-Jan Moerkerke (VVD). De discussie verlegt zich nu naar wat een „ruimhartige schadevergoeding” pre-cies betekent, een uitkoopregeling voor bedrijven, boeren in de omgeving en de 1.130 inwoners met koop- en huurhuizen. Plus investeringen om het dorp de ko-mende jaren „leefbaar te houden” en te voorkomen dat Moerdijk nu al een spook-dorp wordt met steeds meer lege huizen. Al zag advocaat Geert-Jan Knoops nog mogelijkheden om het plan aan te vech-ten, in elk geval om het door een rechter te laten toetsen, zei hij woensdag in talk-show Pauw & De Wit. Is het belang van de energietransitie inderdaad groot genoeg om een heel dorp aan op te offeren? Zijn er geen alternatieven? En: „Volgens Euro-pees recht mag je een dorp niet ontman-telen en ieder apart een huis geven”, zei Knoops. „Als je het al doet, moet de hele leefgemeenschap intact worden gelaten en [als geheel] worden verplaatst.” **Broodbakkers** Dat is op zichzelf geen nieuw idee. In 1859 werd bij koninklijk besluit het steeds verder afgekalfde Zuiderzee-eiland Schokland ontruimd. Hoewel de 700 Schokkers grotendeels katholiek waren, ging de meerderheid naar protestants Vollenhove en Kampen, op de vaste wal van Overijssel. Daar waren ze als „rest-mensen” niet erg welkom, schreef Eva Vriend in *Het eiland van Anna*, wilden niet „ingroeien” en misschien zijn ze juist daardoor als gemeenschap blijven be-staan. Of neem Blankenburg, destijds het grootste dorp op het eiland Rozenburg, waar de bewoners de zware industrie vanuit Rotterdam al jaren zagen naderen. In november 1960 kregen alle inwoners per brief officieel te horen dat ze moesten

Blankenburg leeft voort als naam van een gloednieuwe toltunnel

vertrekken. Protesten waren er nauwe-lijks, vertelde Aart van der Houwen, voor-zitter van de historische vereniging in Ro-zenburg, nu de enige plaats op het voor-malige eiland, deze week op Radio Rij-mond. In 1965 vertrok de laatste inwoner uit het intussen half gesloopte dorp. Van der Houwen was toen vijf. Zijn vader, een van de drie broodbakkers in Blankenburg, kreeg wel een bouwperceel aangeboden voor een nieuwe bakkerij in Rozenburg. Maar een nieuw huis? „Dat hebben mijn ouders zelf moeten regelen”, zei hij. Volgens hem is er sinds de sloop van het dorp nog wel iets van „verbinding ge-bleven”. Onder de meerderheid die naar Rozenburg trok, maar ook in de Blanken-burgse ‘diaspora’ op Voorne-Putten en in de Noordoostpolder, die nog weleens aanschuift voor „een reünie of dia-avond”. Waar het dorp lag loopt nu de A15 en brouwt een chemische fabriek polyure-thaanschuim. Blankenburg leeft voort als naam van de gloednieuwe toltunnel on-der de Nieuwe Waterweg. **Waterwolf** Nederland is een massagrav van verdwe-nen dorpen. De Oosterschelde, het laag-land tussen de grote rivieren, en de voor-malige droogmakerijen in Noord- en Zuid-Holland liggen er vol mee. Ze zijn verzwolgen door de zee, een woedende rivier of de ‘waterwolf’ die ‘land vrat’ in de Haarlemmermeer. In de negentiende eeuw zijn veel dor-pen gesneuveld bij de aanleg van kana-len, zoals Raesdorp in de Haarlemmer-meerpolder en een reeks dorpen en buurtschappen in Zeeuws-Vlaanderen aan - nu: in - het Kanaal van Terneuzen naar Gent. Daarna werd industrie - mijnbouw, chemie, raffinaderijen - en de aanleg van wegen de belangrijkste doodsoorzaak. Vaak bestaan verdwenen dorpen alleen nog als naam op een landkaart. Of zelfs dat niet. Het buurtschap Rijk - een hand-jevol boerderijen met namen als Mijn Ge-noegen, Dankbaarheid, De Eensgezind-heid, rond de Maranathakerk, ook in de Haarlemmermeerpolder - is in 1959 on-der het asfalt gewalst van wat nu de Kaagbaan is. Schiphol-Rijk is een bedrij-venterrein een paar kilometer verderop. En Kerensheide, een voormalig mijn-bouwdorp in Limburg dat in 1977 is ge-sloopt voor de bouw van een naftakraker bij DSM, is een knooppunt in de A2. **Dijkverwing** Aardbevingen waren in het Groningen van 1959 nog onbekend, maar zes jaar na

de watersnoodramp van 1953 werden ook de dijken langs de Eems kwetsbaar bevonden. Dijkverzwaring en de indu-striële uitbreiding van Delfzijl naar het oosten zouden de dorpen Oterdum, He-veskes en Weiwerd fataal worden. „Het zal nodig zijn Oterdummers in een zo vroeg mogelijk stadium vertrouwd te maken met de gedachte dat hun dorp gaat verdwijnen”, noteerde de provincie. Van Oterdum resteren alleen de oude grafstenen, die verplaatst zijn naar de nieuwe dijk. Heveskes verdwenen al eer-der, minus de kerk. Weiwerd heeft het nog een tijdje uitgehouden. Een verslag-gever van *NRC Handelsblad* rapporteer-de in 1972 dat er nog driehonderd inwo-ners waren, zeventig huizen en boerde-rijen en café De Nieuwe Brug. Toen hij er in 1990 terugkeerde, waren er nog veer-tien huizen en „zes solide boerderijen”. Een ervan werd door de familie Atze-ma bestierd, die koolzaad en gerst ver-bouwde en „niet de minste aanstalten maakt om [ook] te vertrekken”. Maar van de vele verenigingen waren in Wei-werd alleen het zangkoor en de platte-landsvrouwen over. Maar de industrie - zout, soda, alumi-nium - is minder ver opgerukt dan voor-zien. Autofabrikant Mitsubishi wilde überhaupt niet bouwen op een verdwe-nen kerkhof. Weiwerd is er nog - fysiek. Klaas Paapst was een van de laatste be-woners. Met zijn ouders verruilde hij Weiwerd voor Delfzijl, maar hij keerde later terug met zijn gezin. Hij runde er het gemeenschapshuis, maar ook dat sloot en sinds 2015 heeft Weiwerd geen vaste bewoners meer. „Ik zou blij ge-weest zijn als het dorpje had mogen blij-ven bestaan”, zei Paapst tegen *Trouw*. „Die gezelligheid, het ons kent ons. Dat heb je in een appartementencomplex in Delfzijl niet.” **Politieke dictatuur** In het China van Mao en het Roemenië van Ceausescu zijn hele boerengemeen-schappen weggebuldoerd, „alsof ze mensen van hun geheugen wilden bero-ven”, schreef Willem van Toorn in *Lees-baar landschap* (1998), opdat niets meer zou herinneren aan de tijd vóór het com-munisme. Van „politieke dictatuur” had het Nederlandse landschap volgens hem minder te vrezen dan van „de dictatuur van een aantal ideeën”: het dogma van economische groei, het idee van maak-bare natuur en het ideaal van massare-creatie. Als Moerdijk sneuvelt, is het door het eerste dogma: het gelijknamige indu-striegebied heeft ruimte nodig. Dat is, zeggen de planners, niet voor meer van hetzelfde, maar juist „om te verduurza-men”. Er komt - onder de naam Power-port - onder meer een waterstofnet-werk, een ‘aanlandingsstation’ voor windenergie op zee, een 380 kilovolt-transformatorpark en nog meer leiding-straten en elektriciteitsmasten voor al die duurzame energie voor de nationale transitie. Van schone stroom hebben Moerdij-kers een tijd lang volop geprofiteerd. Een deel van de opbrengsten van de windmolens langs de A16 is aan hen uit-gekeerd om huizen duurzamer te ma-ken. Trees Schoonen, die net naar een nieuwe woning was verhuisd, kocht van de ‘windbonnen’ een energiezuinige vriezer en een inductiefornuis. Maar nu ontdekt Moerdijk dat ‘duurzaam’ een enorme voetafdruk heeft. Een voetaf-druk waardoor hun gemeenschap niet langer kan bestaan. „Alles moet ervoor wijken”, zegt Jaco Koman (53), eigenaar van visgroothan-del Koman, tevens de laatste beroepsvis-ser van Moerdijk - op snoekbaars. Of en hoe, of waar hij zijn bedrijf kan voortzet-ten weet hij niet. Hoe lang hij in Moer-dijk kan blijven wonen met zijn gezin evenmin. „De gemeente noemt dit de beste keuze, maar het is duidelijk dat het Rijk dit ons door de strot duwt. Duur-zaam? Zet ergens een kerncentrale neer. Dat is veel duurzamer.”

INTERVIEW
—
Eva Illouz
—
SOCIOLOOG

‘Mijn lezing werd afgezegd puur om wat ik ben, een Israëliër. Heel pijnlijk’

De Israëlich-Franse socioloog Eva Illouz belandde tussen twee vuren. In Israël werd haar een prijs ontnomen vanwege haar kritiek op de regering, in Rotterdam mocht ze wegens haar afkomst niet komen spreken. „Ieder kamp zit vol innerlijke tegenstrijdigheden.”

Door **Bas Heijne**

Eva Illouz heeft het druk, een afspraak is niet gemakkelijk gemaakt, maar na heen en weer appen lukt het om elkaar te ontmoeten in een druk café in het zeventiende arrondissement van Parijs. Het nieuwste boek van deze wereldwijd bekende Frans-Israëlische socioloog, *Explosieve moderniteit*, is zojuist in verschillende talen verschenen, waaronder het Nederlands. In dit originele boek laat Illouz zien hoe onze emoties - hoop, liefde, jaloezie, teleurstelling, nostalgie - steeds meer onze relatie met onze omgeving bepalen. Tegelijkertijd beschrijft ze overtuigend hoe die emoties worden aangestuurd door een maatschappij waarin het individu geacht wordt zijn eigen leven te verwezenlijken, maar in werkelijkheid speelbal is van krachten waarover hij nauwelijks zeggenschap heeft. Ons idee van succes, van eigenwaarde, van wat een ideale relatie is, lijkt vanuit onszelf te komen, maar wordt sterk gestuurd door de maatschappij waar we deel van uitmaken, waarin het kapitalistische ethos dominant is. Aan de hand van voorbeelden uit de literatuur legt Illouz de emotionele spanningen bloot die daar volgens haar het gevolg van zijn.

Daarmee raakt ze de open zenuwen van onze tijd: de wrange illusies van de meritocratie, de commercialisering van liefde en welzijn, de onvermijdelijke frustraties van een door competitie aangedreven samenleving. Maar haar werk is niet het enige dat Illouz in beslag neemt. Vorig jaar publiceerde ze het pamflet *Le 8-octobre, généalogie d'une haine vertueuse* ('genealogie van een deugdzame haat') waarin ze zich keert tegen linkse academici die het zionisme en Israël als het ultieme kwaad beschouwen. Daarmee kwam Illouz tussen twee vuren terecht, aangezien ze ook bekend staat als uitgesproken kritisch jegens het Israëlische nationalisme en de huidige machthebbers daar. Juist vanwege die reputatie werd haar begin dit jaar de Israël Prijs afgenomen, de belangrijkste culturele prijs van Israël, vanwege vermeende 'vijandigheid' jegens haar land. Een paar jaar daarvoor had ze namelijk een petitie ondertekend waarin om onderzoek gevraagd werd naar vermeende oorlogsmisdaden van het IDF. Begin oktober werd haar lezing aan de Erasmus Universiteit afgezegd, omdat ze jarenlang verbonden was aan de Hebreeuwse Universiteit in Jeruzalem.

Uw lezing in Rotterdam werd afgezegd, omdat enkele bestuurders van de universiteit zich 'ongemakkelijk' voelden over uw komst. Wat doet dat met u?
„Ik denk dat het meer met een verziekte sfeer in het publieke domein te maken heeft dan met mij als persoon. Het is veelzeggend dat zowel links als rechts tegenwoordig aan dezelfde aandoening lijden, namelijk het idee dat wanneer je niet honderd procent met hen in de pas loopt, je tégen hen bent. Niet alleen dat: ze delen ook de neiging om je als 'onzuiver' te bestempelen vanwege je opvattingen.
„Wat die Israël Prijs betreft, om eerlijk te zijn was het ook een opluchting. Als ik met de mensen uit deze regering op een podium was verschenen, had ik me tot in de eeuwigheid moeten rechtvaardigen.
„De afzegging van de Erasmus Universiteit was pijnlijker. Als een rechtse Israëlische minister mij een prijs afneemt, is dat vanwege mijn mening. Maar bij het afzeggen van mijn lezing ging het niet om wat ik vind, maar puur om wat ik was, een Israëliër. Ze begonnen zelfs over mijn e-mailadres van de Hebreeuwse Universiteit, dat ik al sinds de jaren negentig ge-

bruik. Ik heb dat antisemitisch genoemd, omdat het in sommige academische kringen bon ton is geworden zionisme en Israël als het kwaad te zien, wat maakt dat je je kunt beroepen op een verheven moraal door mensen zoals ik buiten de deur te houden. Dat is niets nieuws onder de zon. Gedurende de eeuwen is haat tegen Joden altijd gerechtvaardigd met een beroep op morele zuiverheid.”
Is het niet eerder een laffe angst voor controverse? En vindt u niet dat het verwijt van antisemitisme te makkelijk gebruikt wordt om kritiek op Israël verdacht te maken, in de eerste plaats door Netanyahu en zijn politieke medestanders, zodat die beschuldiging aan zeggingskracht heeft verloren?
„Antisemitisme wordt soms zeker geïnstrumentaliseerd, ik denk dat dat in Israël al met premier Menachem Begin begonnen is. En Netanyahu heeft dat kunstje vervolmaakt. Maar ik zeg er meteen bij dat veel mensen zich in het publieke debat aan eenzelfde instrumentalisering schuldig maken. Het verwijt van islamofobie wordt evengoed ingezet om kritische geluiden over de islam verdacht te maken. Netanyahu is uitermate cynisch, zeker. Maar als reactie hierop krijg je dan doodleuk een ontkenning van alle antisemitisme, en kunnen antisemieten beweren dat ze enkel Israël bekritisieren.
„Dat zegt wellicht iets over de verwarrende staat van het publieke debat. Bijvoorbeeld, is Trump een antisemiet? Die vraag is moeilijk te beantwoorden. Aan de ene kant vervolgt hij Amerikaanse universiteiten uit naam van zijn strijd tegen antisemitisme, en zijn dochter heeft zich tot het Jodendom bekeerd. Aan de andere kant fêteert hij in Mar-a-Lago uitgesproken antisemieten als Nick Fuentes en Kanye West. Dus soms niet en soms wel?
„Antizionisme presenteert zichzelf als een kritische mening, maar er gaat ook vaak Jodenhaat achter schuil. Halverwege de vorige eeuw bestond er ideologische helderheid, je wist waar iedereen stond. Het was duidelijk waar mensen van mening verschilden, je kon hen op hun overtuigingen aanspreken. Dat is nu totaal anders, ieder kamp zit vol innerlijke tegenstrijdigheden, waardoor het ook gemakkelijk wordt iedere kritiek te ontkennen door op het tegendeel te wijzen.”
Heeft dat wellicht te maken met het onderwerp van uw boek, Explosieve moderniteit,

waarin u laat zien hoe menselijke emoties steeds meer onze verhouding tot elkaar en tot de wereld waarin we leven bepalen?
„Ik denk zeker dat er iets wezenlijks is verschoven in hoe we met onze emoties omgaan. Veel filosofische stromingen en ook het christendom onderwezen ons dat het goed was onze emoties in toom te houden, jezelf een stoïcijnse houding aan te leren. Emoties die als zondig werden gezien, moesten onderdrukt worden. Nu worden emoties niet alleen gemakkelijker geuit, maar de norm zelf is veranderd, het *niet* uitkomen voor je gevoelens wordt veroordeeld. Emoties spelen nu een meer fundamentele rol in menselijke relaties. Bijvoorbeeld, in het traditionele huwelijk tussen een man en een vrouw lagen de rollen min of meer vast, men wist wat er werd verwacht. Nu gaat het meer om een uitwisseling van emoties. Als jij dit doet, voel ik me niet prettig. Als jij dat doet, gaat dat ten koste van mij.
„Relaties die in het teken van emoties staan, zijn veel fragieler en explosiever, omdat emoties veranderlijk zijn. Ze zijn ook ongrijpbaar, en valt niet gemakkelijk over te onderhandelen. Een huwelijk, een liefdesrelatie, vriendschap kunnen uitgeholde begrippen worden, als je ze laat afhangen van je gevoelens van het moment. Het zijn ook instituten. Waarmee ik natuurlijk niet wil zeggen dat we onze gevoelens volledig moeten negeren.”

Nee, uw boek is van begin tot eind doortrokken van een ambivalente houding jegens emoties. Aan de ene kant ziet u gevoelens van hoop, woede, ambitie als een motor voor het individu om zichzelf te verwezenlijken of de samenleving te veranderen. Aan de andere kant heeft u een scherp oog voor de gevaren die het prismaat van emoties met zich meebrengt: teleurstelling, blinde woede, paranoia, angstgevoelens, jaloezie, rancune.
„Juist die ambivalentie is fundamenteel voor mijn benadering. Daarom deel ik de analyse van een filosoof als Martha Nussbaum ook niet, die sommige emoties als goed en andere als schadelijk kwalificeert. Ik weet ook wel dat jaloezie niet het beste in mij naar boven haalt, maar het lijkt me niet zinvol om er een doodzonde van te maken. Het is belangrijker, denk ik, om te kijken hoe de samenleving zulke gevoelens aanwakkerd, waar de onlustgevoelens vandaan komen.
„Neem bijvoorbeeld de democratie. Die be-

Eva Illouz: „De democratie staat bol van de rancune! Daar moet je niet blind voor zijn.” FOTO CORINNA KERN / ANP

looft gelijkwaardigheid voor iedereen. Dat is een krachtige belofte, maar je moet niet blind zijn voor de gevoelens van rancune die inherent zijn aan die belofte. De democratie staat bol van de rancune! Juist als je dat erkent, kun je onderzoeken waar dat gevoel van gekrentheid vandaan komt.
„Woede kan je motiveren om in opstand te komen tegen maatschappelijk onrecht, maar als het je niet lukt om je woede te kanaliseren voor een constructieve verbetering, kan het leiden tot een totale vervreemding van de maatschappij. Eenvoudiger: iedereen vindt het fijn

als iemand blij en opgewekt is, maar met iemand die *alleen* maar blij en opgewekt is, is toch echt wat mis.
„Als de schaamte die gediscrimineerde minderheden vaak voelen plaatsmaakt voor trots, draagt dat bij aan hun gevoel van eigenwaarde, maar die uitgedragen trots kan ook weer tot afwijzing van andere groepen leiden. Bij sommige mensen hebben hun gevoelens van woede en trots tot gevolg dat ze hun hele identiteit laten samenvallen met een zaak, zoals de *white supremacist* die het gevoel heeft dat zijn sociale status hem ontnomen is.”

Een van de belangrijkste hoofdstukken in Explosieve moderniteit gaat over nostalgie en hoe die emotie geëxploiteerd wordt door politici die een weg terug naar een groten-deels verzonnen verleden beloven.
„Die emotie komt volgens mij voort uit een gevoel van desoriëntatie waar veel mensen onder lijden. Je bevindt je in een wereld waarin je je steeds minder herkent. Ik denk dat het fundamenteel is voor mensen om zich thuis te voelen in een vertrouwde omgeving. Deels wordt dat onbehagen veroorzaakt door ongelooflijk snelle technologische ontwikkelingen, maar het

CV

Eva Illouz (1961) werd geboren in Marokko en groeide op in Frankrijk en Israël. Ze studeerde sociologie en literatuur in Parijs, Jeruzalem en Pennsylvania. Sinds de jaren negentig onderzoekt Illouz hoe onze intieme relaties in toenemende mate gevormd worden door de moderne consumptiecultuur. Haar bekendste boeken, zoals *Consuming the Romantic Utopia* (1997), *Cold Intimacies* (2007), *Why Love Hurts* (2012) en *The End of Love* (2018), werden in vele talen vertaald.

Illouz was hoogleraar aan de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem en doceert sinds 2015 aan de *École des hautes études en sciences sociales* (EHESS) in Parijs. Haar boek *Explosieve moderniteit* verscheen onlangs bij Ten Have.

Nadat de Erasmus universiteit haar lezing afzegde, zegde Illouz op haar beurt haar optreden op de aan de universiteit gelieerde Nacht van de Sociologie af. Zij komt nu helemaal niet meer naar Nederland.

groeïende gevoel van ontheemding wordt ook maar ook op het vlak van menselijke relaties. Dat wordt al verbluffend visionair aangekondigd in het *Communistisch Manifest* van Karl Marx en Friedrich Engels uit 1848, in die beroemde passage: 'Alles wat vast is, verdampt, alles wat heilig is wordt ontviwd.'
„Ik betrap mezelf ook wel op dat gevoel van ontheemding als ik zie dat er weer een vertrouwde winkel heeft plaatsgemaakt voor een filiaal van een bekende keten. Dat gevoel van ontheemding wordt vervolgens gekaapt door politici die een herstel van een kitscherige versie van het verleden beloven, waarin het traditionele gezin weer de toon aangeeft, een man weer een man is en een vrouw weer een vrouw, *make America great again*, enzovoort. Maar als je dat verwerpt, heb je het onderliggende gevoel, dat wat mij betreft reëel is, nog niet geadresseerd.”
De vraag is dan: wat kunnen we eraan doen?
„Ik zie het niet als mijn taak als socioloog om oplossingen aan te dragen. Ik ben geen autoriteit. Mij gaat het erom zo goed mogelijk in kaart te brengen waarom de dingen zijn zoals ze zijn. De spanningen laten zien die inherent zijn in onze manier van leven.”
Toch lijkt u in het laatste hoofdstuk van uw boek iets van een richting aan te geven. We moeten onze emoties niet onderdrukken, maar we kunnen ze wel beschouwen, kritisch tegen het licht houden.
„Ik heb een vriendin die altijd precies zegt wat ze vindt, die gooit er echt alles meteen uit. Ik denk niet dat dat een goede levenshouding is. Dat je iets oprecht voelt, betekent nog niet dat het ook meteen slim is om er uiting aan te geven. Emoties tonen wie we zijn als individu, maar we kunnen onszelf er ook door kwijtraken als we ons er door laten beheersen. Ikzelf heb nog nooit iets geschreven zonder dat ik eerst door iets werd geraakt, dat kan angst of woede zijn. Maar het ongeremd uiten van emoties dat tegenwoordig van alle kanten wordt aangemoedigd, is iets anders. Je sluit anderen er vaak mee uit, het is meestal weinig meer dan zelfexpressie. Wat we denk ik moeten doen, is leren leven met onwenselijke emoties, terwijl we tegelijkertijd blijven nadenken over hoe we relaties met anderen in stand kunnen houden, kunnen onderhouden en laten floreren. Dat is de uitdaging.”

Advertentie

JUWELEN & HORLOGES

VEILING 24 NOVEMBER

Kijkdagen 21, 22 & 23 november

VENDU VAN JEWELRY & FASHION ACCESSORIES ROTTERDAM

010 - 411 85 44
VENDUROTTERDAM.NL

Premier Dick Schoof, ministers Fleur Agema, Sophie Hermans, Eddy van Hijum en Mona Keijzer, voorafgaand aan de presentatie van het regeerprogramma in perscentrum Nieuwspoor.

Premier Dick Schoof stapte aan boord van regeringsvliegtuig PH-GOV, na een bezoek aan de Britse premier Keir Starmer en een bijeenkomst met de 'coalition of the willing' over de situatie in Oekraïne.

Minister Marjolein Faber en premier Dick Schoof, tijdens het debat over de lintjeskwestie.

Demissionair premier Dick Schoof brengt zijn stem uit in Theater De Vaillant in de Haagse Schilderswijk.

VOORPUBLICATIE

De baas op papier, maar wat had Dick Schoof te zeggen?

Dick Schoof was de achtste kandidaat-premier op het lijstje van Wilders, en de enige die ja zei. Om hem heen begreep niemand waarom. Drie fragmenten uit het boek *Dick Schoof* over de partijloze premier.

Door **Lamyae Aharouay** en **Petra de Koning** Fotografie **Bart Maat**

Nederland kan op hem „blijven rekenen”. Dick Schoof zegt het op de dag van de verkiezingen, net nadat hij zelf heeft gestemd in theater De Vaillant in de Haagse Schilderswijk. Hij zal „met enthousiasme” demissionair premier blijven, hoelang de kabinetsformatie ook duurt. Van hem had het niet hoeven, zegt hij, de val van het kabinet. Eerst had hij daar nog boos over geklonken. Nu zegt hij: „Het is wat het is.”

In het stembokje boog Schoof zich met zijn hele bovenlichaam over het stembillet, niemand mocht zien op wie hij stemde. Daarna kon hij de stembus niet meteen vinden. Als een getrainde politicus hield hij het biljet een tijdje boven de gleuf, voor de foto's. En hij zei: „Hier komt mijn opvolger uit.”

Na de verkiezingen ging Schoof veel op reis. In Den Haag was er voor hem nog maar weinig te doen, niemand had het nog over hem. Hij ging naar Egypte voor een bezoek aan president Al-Sisi en voor de opening van het Grand Egyptian Museum in Gizeh. Hij ging naar Brazilië voor de klimaatop en meteen daarna naar Curaçao en Aruba.

Dick Schoof, de eerste partijloze premier van Nederland sinds 1918, was in mei 2024 de enige van een lijstje met acht kandidaat-premiers die ja had gezegd tegen Geert Wilders. Hij was, zagen de mensen om hem heen, overdonderd geweest door dat verzoek, bijna in de war, en vanaf het allereerste moment waren de partijleiders van de PVV, VVD, NSC en BBB gaan zeggen wat hij moest doen. En dan deed hij dat.

Veertig jaar lang was hij ambtenaar geweest. Hij had de leiding gehad op het ministerie van Justitie, dat had hij tot zijn

zeventigste kunnen blijven doen. Nu was hij op papier de baas, maar hij had nauwelijks iets te zeggen.

Waarom was Schoof dit gaan doen?

Voor het boek *Dick Schoof* spraken Lamyae Aharouay en Petra de Koning met meer dan vijftig mensen die hem hebben meegemaakt in verschillende periodes in zijn leven. Drie fragmenten.

I Oefenen met Klaas Dijkhoff

In de Tuinzaal van het Catshuis was een statafel neergezet. Die moest de katheder voorstellen in perscentrum Nieuwspoor waar Dick Schoof als premier elke week een persconferentie zou moeten geven. Het was woensdag 25 juni 2024, de week erna was Schoofs beëdiging op Paleis Huis ten Bosch en het debat over de regeringsverklaring in de Tweede Kamer.

In het Catshuis ging hij oefenen.

Ambtenaren van Algemene Zaken waren op zoek gegaan naar iemand met Haagse ervaring die hem daarbij kon helpen en VVD'er Klaas Dijkhoff had meteen ja gezegd. Na zijn vertrek uit de politiek had Dijkhoff een bureau opgericht “voor merk en reputatie”, SUE & The Alchemists, samen met Bas Erlings, oud-campagnestrateeg van Mark Rutte. Erlings zou een jaar later met het boek *Het spel van de populist* komen, over het gevaar van samenwerken met populistten. In een kabinet stappen met de PVV, zei hij in *NRC*, was „het stomste wat je kan doen”.

Ook Dijkhoff zou later duidelijk maken dat hij weinig moest hebben van de coalitie van PVV, VVD, NSC en BBB. In het na-

jaar van 2024 prees hij op X een opinie-stuk aan van iemand van zijn bureau die de middenpartijen opriep om met een „tegenverhaal” te komen, tegen de „daadkrachtporno” van de PVV. Om het „angstgedreven narratief” van Geert Wilders te doorbreken.

In juni 2024 was het kabinet-Schoof er bijna, en het bureau van Dijkhoff en Erlings liet zich inhuren door het ministerie van Algemene Zaken. Dijkhoffs verhaal ging over kolommen. Schoof had veertig jaar lang in de ‘dienende’ kolom gewerkt, die van de ambtenarij, en daarin was hij opgeklimmen tot de hoogste leidinggevende functie. Nu stapte hij over naar de kolom van de ‘leiders’ in Haagse politiek, en stond meteen helemaal bovenaan.

Wat Schoof volgens Dijkhoff moest gaan beseffen: als ‘dienaar’, zelfs al was je de hoogste in rang, werd je niet zomaar een leider in de politiek. In de Haagse hiërarchie begonnen politici bijna altijd onder aan de leiderskolom. Als gemeenteraadslid, wethouder, daarna misschien Tweede Kamerlid. Meestal werd je pas daarna staatssecretaris of minister. In al dat opklimmen leerden ze hoe er tegen politici aan werd gekeken, wat er van hen werd verwacht en hoe ze daar het beste op konden reageren.

Dick Schoof was nog helemaal geen leider. En hij had nog maar een paar dagen. Aan tafel in het Catshuis werd duidelijk dat Dijkhoff geen valse verwachtingen wilde wekken. Je kon, als er zo weinig tijd was, naar zijn idee maar aan een paar dingen werken. Schoof moest rust laten zien. Het kon helpen als hij zijn achtergrond bij de veiligheidsdiensten zou benadrukken, waardoor mensen het gevoel konden krijgen dat hij te vertrouwen was: hoe groot de crisis misschien ook is, dié man doet in elk geval de goeie dingen. Schoof, was het idee

Premier Dick Schoof na afloop van het debat over de val van het kabinet-Schoof.

aan tafel, mocht ook best genieten van de aandacht die hoorde bij het premierschap. Mensen op straat wilden vast met hem op de foto. Dat moest hij zeker doen. Maar hij hoefde zich niet, zoals andere politici, zorgen te maken over zijn populariteit, hij hoefde geen verkiezingen te winnen. Ook dat kon hem rust geven, zelfvertrouwen.

II Het ene biertje na het andere

Het was het idee van Dick Schoof geweest om een woongroep te beginnen. In Nijmegen, begin jaren tachtig. Hij studeerde planologie en had onderzoek gedaan naar de kansen van woongroepen op de woningmarkt. Zelf woonde hij toen al jaren in een studentenflat, op de begane grond met acht anderen. In die gang had hij

vrienden gemaakt, samen met hen wilde hij een huis kopen.

Maar in de woongroep was het al snel niet meer gezellig. Er ontstond gedoe over kleine dingen. De een voerde de katten op het aanrecht en liet ze rondlopen op de houten snijplank waarop ze hun brood smeerden. De ander wilde ze daar niet hebben. De katten raakten er zo van in de war dat ze het hele huis onder plasten. De sfeer aan tafel, bij het avondeten, werd ijzig. Het ging vooral mis tussen twee vrienden in huis: Dick Schoof en Emeri Koenen, die theoretische natuurkunde studeerde. Emeri was direct, hij moest weinig hebben van gezag, hij vond Schoof bij de gelegenheid en saai.

Nanning liet de keus aan Marcel. Hij vond, zei hij, hém het allerleukst en wilde in elk geval met hem samen in huis blijven wonen. „Dus wat mij betreft”, zei hij aan het eind van de avond, „kiezen we voor het avontuur met Emeri.” De volgende dag kregen Dick Schoof en zijn vriendin Jacqueline te horen dat ze weg moesten. Zo snel mogelijk. Het was maart 1983, de woongroep had voor Dick Schoof en zijn vriendin maar negen maanden geduurd. Het appartement dat ze daarna huurden was vlak bij de woon-werkmarkt. Een duur huis, de huur was te hoog voor hen, ze hadden nauwelijks geld voor meubels.

Schoof en zijn vriendin zouden blijven, maar Marcel had een voorkeur voor Emeri. Die had geen makkelijk karakter, dat vond Marcel ook, maar het was wel iemand met wie je wat kon beleven. Hij had, vond Marcel, ‘schwung’. Hij bracht leven in de brouwerij. Dick Schoof vond hij degelijk en saai.

Nanning liet de keus aan Marcel. Hij vond, zei hij, hém het allerleukst en wilde in elk geval met hem samen in huis blijven wonen. „Dus wat mij betreft”, zei hij aan het eind van de avond, „kiezen we voor het avontuur met Emeri.” De volgende dag kregen Dick Schoof en zijn vriendin Jacqueline te horen dat ze weg moesten. Zo snel mogelijk. Het was maart 1983, de woongroep had voor Dick Schoof en zijn vriendin maar negen maanden geduurd. Het appartement dat ze daarna huurden was vlak bij de woon-werkmarkt. Een duur huis, de huur was te hoog voor hen, ze hadden nauwelijks geld voor meubels.

Schoof was afgestudeerd, maar het lukte hem niet om een baan te vinden die paste bij zijn studie. De werkloosheid in Nederland was enorm, meer dan 10 procent van de beroepsbevolking zat zonder werk. Veel van Schoofs vrienden namen een baantje dat niet paste bij hun studie, in een fabriek bijvoorbeeld. Als student had Schoof dat nog wel gedaan, hij had in een staalfabriek, een limonadefabriek en een mayonaisefabriek gewerkt. Dat wilde hij niet meer.

III ‘Kutwijf’

Bijna de hele Tweede Kamer was boos op minister van Asiel en Migratie Marjolein Faber van de PVV. Ze wilde haar handtekening niet zetten voor koninklijke onderscheidingen aan vijf vrijwilligers die asiel-

zoekers hadden geholpen. Er dreigde een motie van wantrouwen tegen Faber. In het vragen uur op dinsdag 1 april 2025, in de grote debatzaal, bleef ze zeggen dat ze “geen stempelmachine” was. En als ze niet wilde tekenen, zei ze steeds maar weer, dan tekende ze niet.

Schoof volgde het op televisie, op zijn ministerie. Zijn medewerkers zagen hem steeds stiller worden. Tot hij helemaal niets meer zei en wegliep. Hij ging op zijn werkkamer zitten met zijn politiek assistent. Op het ministerie was heel even het idee: zou hij ermee stoppen? De Tweede Kamer wilde de volgende dag weer een debat met Faber over de lintjes, en Schoof moest daar volgens de Kamerleden bij zijn: de eenheid van het kabinetsbeleid stond op het spel, Faber kon als minister niet in haar eentje tegen het toekennen van lintjes zijn.

Schoof was niet van plan om naar dat debat te gaan, hij vond dat Faber het zelf moest oplossen. Maar het was wel op nieuw crisis in zijn kabinet. Schoof moest een topbijeenkomst in Gent, met de Vlaamse regering, afzeggen. In plaats daarvan zat hij die dinsdagaavond op zijn ministerie om te overleggen met de fractievoorzitters van de PVV, VVD, NSC en BBB. Er was een Indisch buffet, geen alcohol. Er werd nagedacht over de brief die het kabinet naar de Tweede Kamer moest sturen, met uitleg over de lintjes. Schoof vond dat in die brief moest komen te staan dat Faber daar hetzelfde over dacht als de rest van het kabinet.

Het overleg was op Schoofs werkkamer. Zijn ministerie zat dat voorjaar tijdelijk in het gebouw van het ministerie van Justitie, en daar was de werkkamer van Faber. Geert Wilders ging naar haar toe om de brief met haar te bespreken, en hij bleef zo lang weg dat de andere partijleiders begonnen te twijfelen aan het idee dat hij de baas was bij de PVV, en de andere PVV'ers altijd precies deden wat hij wilde. Het compromis werd die avond dat Faber „100 procent” achter het besluit van Schoof stond om wél te tekenen voor de lintjes. Wat er niet in de brief stond: dat zij dus ook zelf haar handtekening had moeten zetten.

Het Tweede Kamerdebat op woensdagochtend begon zonder Schoof. Hij had een werkbezoek in Apeldoorn. Maar de Tweede Kamer eiste dat hij erbij was. Hij kwam, en zat naast Faber alsof hij niets met haar te maken wilde hebben. Hij keek haar niet aan. Faber keek wel naar hem, ze leunde een keer helemaal naar voren om zijn aandacht te trekken. Hij bleef voor zich uit kijken. Of hij keek op zijn telefoon. Een vriend van vroeger, nog uit Nijmegen, stuurde hem een appje: waarom zette hij dat „kutwijf” niet uit zijn kabinet? „Rustig, rustig”, antwoordde Schoof.

Lamyae Aharouay en Petra de Koning: *Dick Schoof*. Uitgeverij Brooklyn, 128 blz. € 18

Luister ook naar een aflevering van de podcast *Haagse zaken* over het boek *Dick Schoof*.

[+] nrc.nl/podcast

AI-MUZIEK

Eén kleine streamingdienst komt in verzet tegen AI-muziek

Het Franse Deezer ontdekte dat ruim een derde van alle nieuwe muziek met AI is gemaakt: 50.000 nummers per dag. Directeur Alexis Lanternier: „Als je weet dat iets is gemaakt met AI, dan luister je er heel anders naar.”

Peter van der Ploeg

PARIS

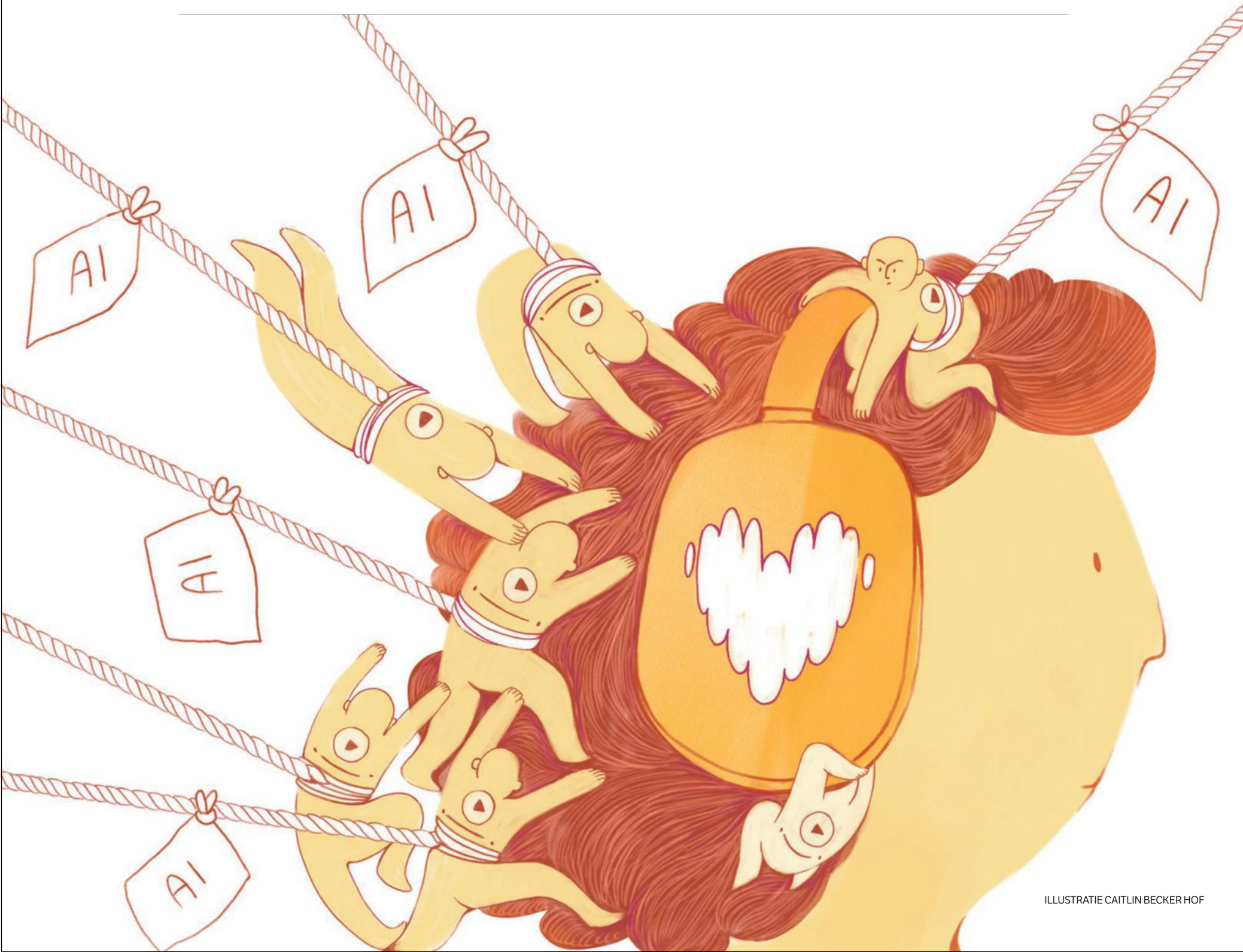
Er zijn weinig plekken in het moderne leven waar de strijd tegen artificiële intelligentie zo zichtbaar woedt als in de muziekindustrie. ‘AI-slop’, zoals het wordt genoemd, rukt op als fluffy vulling van playlists, wordt gebruikt voor goedkoop artwork, nepnummers kunnen zomaar opduiken op de profielen van

echte artiesten, niet bestaande artiesten krijgen echte platencontracten, en nu er AI-nummers met extreemrechtse teksten opduiken draagt het zelfs bij aan polarisatie in de samenleving. AI lijkt de hele industrie over te nemen.

De hele industrie? Nee, één kleine streamingdienst onderneemt actie. De Franse streamingdienst Deezer probeert een hek te bouwen waar AI-muziek niet overheen kan: een tool waarmee ze met AI gegenereerde

muziek kunnen detecteren. In eerste instantie een poging om fraude tegen te gaan (van bots die massaal nepmuziek luisteren om zo inkomsten te harken), om die reden worden ze buiten de algoritmes en redactionele playlists gehouden. En vanwege de transparantie plakken ze er een label op: deze muziek is met behulp van AI gemaakt.

Door die detectietool kwamen ze erachter hoe groot dat probleem is: meer dan een derde van alle muziek die dagelijks wordt

ILLUSTRATIE CAITLIN BECKER HOF

geüpload is nu gemaakt met generatieve AI-programma's als Suno, Udio en Soundraw. Daar kun je met een simpele opdracht (een prompt) een nummer laten maken in de stijl die je wilt, met de tekst die je wilt en er komt geen gitarist, geen drummer, geen zangeres, geen producer en geen koebel aan te pas.

Deezer is een relatieve dwerg tussen de streamingreuzen en komt met 9 miljoen betalende gebruikers niet in de buurt van marktleider Spotify, die er 281 miljoen heeft. In Frankrijk heeft de dienst een marktaandeel van ongeveer 30 procent, in de rest van de wereld zijn ze een stuk kleiner (zo'n 2 procent). Maar muziek wordt doorgaans bij alle streamingdiensten tegelijk geüpload, dus het is aannemelijk dat de cijfers van Deezer indicatief zijn voor de hele streamingindustrie. Als bij Deezer een derde van de nieuwe songs gemaakt is met AI, is er geen reden om aan te nemen dat het bij Spotify, Apple of Tidal anders is.

Dat beaamt Deezer's CEO Alexis Lanternier op het hoofdkantoor in Parijs in de beroemde wijk Pigalle, omringd door een opvallend groot aantal instrumentenwinkels. Ook opvallend: er is hier slechts één muziekwinkel. Een heel klein zaakje, volgepropt met een indrukwekkende hoeveelheid tweedehands lp's van Madonna. Voor de dichtstbijzijnde winkel met een breed assortiment cd's en vinyl, de Fnac, moet je een flink eind lopen.

Het is moeilijk op te boksen tegen de deals van een streamingdienst als Deezer: 120 miljoen nummers, voor 12 euro per maand. Maar wat als een steeds kleiner aandeel van die muziek door mensen blijkt gemaakt? Toen Deezer in januari begon met het bijhouden hoeveel AI-muziek er werd aangeboden, bleek al 10 procent van alle nieuwe muziek die op de streamer kwam geheel gemaakt met AI. Dat groeide in september naar 28 procent, en blijkt deze week 34 procent te zijn geworden. Dat zijn zo'n 50.000 nummers per dag.

AI-muziek neemt aan twee kanten een hap uit de loonstrookjes van echte muzikanten: eerst worden de modellen getraind met muziek van die muzikanten - onbetaald - en daarna gaat een deel van de opbrengsten uit streaming ook nog naar de lui die vaak niet veel meer dan een simpel promptje hebben ingetipt.

„Het is niet eerlijk om waarde te creëren met iets dat iemand anders heeft gemaakt, zonder daar compensatie tegenover te stellen”, zegt Lanternier. „Als de bron niet wordt gecompenseerd, zal het op den duur verdwijnen. En als AI nieuwe AI-content gaat maken die is gebaseerd op steeds meer AI-content, dan wordt het nog steeds slechter ook.”

En het was qua inkomsten al niet best gesteld voor artiesten op streamingdiensten. Deezer wil ook daar iets aan bijdragen, en is artiesten anders gaan uitbetalen. Hier geen ‘pro-rata’-model meer, waarbij de hele pot van royalty's wordt verdeeld over alle gestreamde artiesten, maar een langzame beweging naar een ‘user-centric’ model. Daarbij gaat het geld dat een luisteraar betaalt naar de artiesten naar wie diegene ook echt luistert. Zet die nooit Taylor Swift aan, dan gaat zijn of haar geld ook niet naar Taylor Swift. „Dat vinden wij eerlijker voor de gebruiker, en eerlijker voor de artiest.”

Dat artiesten steen en been klagen over inkomsten uit streaming snapt hij. „Voorheen konden artiesten best wat verdienen met vijfduizend streamende fans. Maar nu gaat al hun abonnementsgeld naar de grote artiesten. Dat is wat wij proberen aan te passen.” En hij wijst ook hier met de vinger naar AI. Want hoe makkelijker het is om muziek te genereren, hoe meer er op de streamingdiensten komt. „In drie jaar tijd zijn we van 150.000 nieuwe songs per week naar een miljoen songs per week gegaan. Bijna zes keer over de kop in drie jaar. Maar de omzet van de muziekindustrie is niet zes keer over de kop gegaan, die is in drie jaar zo'n 30 procent gegroeid. Dus als je het per artiest verdeelt, is het veel minder geworden.”

Geen ziel, geen concerten

Sinds juni plakt Deezer een label op muziek die met AI is gemaakt. Is het nummer geheel gemaakt met een dienst als Suno en is de dis-

Als het met AI is gemaakt, zit er geen ziel achter

Alexis Lanternier

Directeur streamingdienst Deezer

cografie van die ‘artiest’ grotendeels gegeneerd met AI, dan moeten Deezer-gebruikers dat weten. Lanternier: „Als het met AI is gemaakt, zit er geen ziel achter, dan komen er geen concerten, dan kunnen luisteraars geen connectie maken met een artiest. En dat willen mensen wel.”

Hij haalt het voorbeeld aan van The Velvet Sundown, een retro-rockband die afgelopen zomer ineens een miljoen luisteraars op Spotify had, voordat werd toegegeven dat die band helemaal niet bestond. Lanternier: „Mensen zagen dat die groep elders een miljoen keer werd beluisterd, en bij ons zagen ze dat er een label op zat: gemaakt met AI. Dan luister je toch heel anders naar zo'n band.”

Hoe het bedrijf de AI-muziek vangt is vrij simpel: ze gebruiken de apps waar je muziek mee kunt genereren zelf om duizenden nummers mee te maken, om een eigen model op te trainen. Dat ontdekt patronen in de audiosignalen die de generatieve AI achterlaat, ook al zijn die niet te horen. En de nummers die dergelijke patronen in de signalen hebben worden eruit gepikt. Relatief makkelijk, zegt Lanternier. „Of nou ja makkelijk, er werken hier wel tien mensen aan.”

Hoeveel nepmuziek ze niet vinden, die dus alsnog zonder label op Deezer terechtkomt, is moeilijk te zeggen. Maar bekende ‘AI-slop’ als The Velvet Sundown, Xania Monet, de onlangs opgedoken extreemrechtse nummers van JW ‘Broken Veteran’ (waarvan de nummers, inclusief het ‘Wij zeggen nee, nee, nee tegen een azc’-lied, op woensdagochtend van alle streamingdiensten door de distributeur verwijderd zijn), of het nummer van Breaking

Rust dat op moment van schrijven bovenaan een van de Billboard Country-listen staat, staan allemaal op Deezer met dat AI-label. „Onze methode pikt 99 procent eruit, weten we van de duizenden tracks die we zelf genereerden. Maar er komen telkens nieuwe tools, en er worden steeds manieren bedacht om de patronen die wij vinden te verhullen. Het is een constant veranderend kat-en-muisspel.”

The Beatles zijn veilig

Natuurlijk zijn er ook muzikanten die AI gebruiken om er iets moois mee te maken, de Deezer-directeur krijgt daar veel vragen over. Neem het laatste nummer van The Beatles, waarbij de stem van John Lennon met behulp van AI uit een slechte opname werd gered, en de jonge Lennon met de oude McCartney in duet ging. Of producer Caribou, die op zijn album *Honey* verschillende zangstemmen laat horen, die allemaal eigenlijk zijn eigen stembanden zijn, bewerkt met AI. En je kunt je best voorstellen dat een muzikant een gitaarlijn inspeelt en daar met AI een viool of trompet van maakt. AI is voor muzikanten niet alleen een bedreiging, het is ook een nieuw stuk gereedschap – niet iedereen is Stevie Wonder, PJ Harvey of Prince.

Hoe gaat Deezer daarmee om? „Als de muziek is gegenereerd, dan zal het ons niet ontgaan. Maar we kijken niet alleen naar één nummer, maar naar de hele discografie van een artiest. Als die voor het grootste deel met AI is gegenereerd, dan gaat dat label erop.” Bij The Beatles, zegt Lanternier met een lach, is de rest van de discografie veilig.

Waarom gooien ze al die AI-muziek er ei-

genlijk niet gewoon helemaal af? Lanternier: „Omdat we een platform zijn waar mensen mogen luisteren wat ze willen. We houden de AI-nummers uit onze algoritmes, onze aanbevelingen en eigen playlists, maar als jij ernaar wilt luisteren, dan hebben wij daar geen bezwaar tegen.”

Het gesprek komt op Xania Monet, de eerste AI-artiest die de Billboardlijsten haalde en onlangs voor drie miljoen dollar een platencontract tekende. Althans, haar bedenker, de 31-jarige Telisha Nikki Jones uit Mississippi, want Xania bestaat niet. Jones gaf laatst een interview aan CBS, waar haar werd voorgelegd dat haar succes gebaseerd is op mensen die dachten naar een echte artiest te luisteren. Jones werpt tegen: „Xania is een verlengstuk van mij, dus er zit ook een echt persoon achter.” De interviewer: „Maar jij kunt niet zingen!” Tja, op alles wat nieuw is, zegt Jones, wordt krachtig gereageerd.

Lanternier: „Xania is heel duidelijk over wat ze is: ze noemt het ‘synthetische muziek’. Prima. Geen probleem. Deezer heeft er wel het AI-label opgeplakt, want ze gebruikt Suno om de muziek te maken.”

Verrassende samenwerking

Deezer is niet helemaal een roepende in de woestijn. Vlak na onze ontmoeting in Parijs kwam het nieuws dat het grootste label ter wereld, Universal Music Group, gaat samenwerken met Udio, een van de AI-muziekbedrijven. Universal had samen met andere grote partijen in de muziekindustrie een zaak aangespannen tegen onder meer Udio, vanwege het trainen van hun modellen met auteursrechtelijk beschermd materiaal. De verrassende schikking: Universal en Udio komen volgend jaar samen met een platform waarop je legaal met AI muziek kunt genereren, en de muzikanten van wie de muziek is gebruikt, worden gecompenseerd. „Wij reageren niet op specifieke afspraken in de muziekindustrie, en we kiezen ervoor om voor ons te houden hoeveel content elke AI-muziekgenerator levert”, laat een woordvoerder van Deezer per mail als reactie op dat nieuws weten. „We kunnen wel zeggen dat onze tool alle grote generatieve AI-muziekbedrijven op de markt covert, en het volume van de content dat wij ontvangen van die bedrijven komt overeen met hun algemene output.” Vertaling: Udio was al niet zo'n grote aanbieder, Suno is veel erger, dus we gaan hier niet zo veel van merken.

Het roept wel de vraag op hoe Deezer moet omgaan met die veranderende verhoudingen. Wat te doen, bijvoorbeeld, als een van de grote drie labels (Universal, Warner en Sony) een AI-‘artiest’ tekent en uitbrengt, en eist dat die wel gewoon in de algoritmes en playlists terechtkomt, liefst zonder AI-sticker. De platenlabels hebben flink wat invloed op de streamingwereld, want zonder hun licentieovereenkomsten valt een cruciaal deel van de muziekbibliotheek om. En ook goed om te weten: de eigenaar van Warner Music Group, het Access Industries van de controversiële Oekraïens-Britse oligarch Len Blavatnik, heeft ook de meeste aandelen van Deezer in de portefeuille.

Lanternier ziet zo'n gesprek met de labels niet als probleem. „Als gebruikers actief naar dergelijke muziek gaan zoeken en het serieus te nemen is, dan moeten we ons systeem updaten. Maar dat kan, want het gaat ons erom fraude te voorkomen en daar verandert dit niet zo veel aan. Als mensen die muziek graag willen horen en het wordt ook op die manier in de markt gezet, dan moeten wij ons misschien ook aanpassen.”

Lanternier denkt er in het algemeen nog net zo over als toen Deezer werd opgericht. „Zeventien jaar geleden zeiden sommigen dat muziek online helemaal gratis moest zijn. Dat vond ik echt bullshit. Als je niet betaalt voor muziek, dan wordt er niks meer gemaakt. En met AI is het wat mij betreft hetzelfde: als je niet betaalt waar het mee wordt getraind, dan houdt het creëren op. Niemand weet waar dit heen gaat. Dit is de eerste poging om de markt te reguleren, en om openheid aan de gebruikers te bieden. En als wij het niet bekend hadden gemaakt, dan zou de hele industrie geen idee hebben gehad hoe groot het probleem was.”

97 procent gaat de mist in

Bijna niemand hoort nog het verschil tussen met AI gegenereerde muziek en muziek van echte muzikanten. Dat suggereert een onderzoek van Deezer met Ipsos. Ze vroegen 9.000 mensen in acht landen te luisteren naar drie nummers, waarvan er twee met AI waren gemaakt en eentje echt: een zelf gegenereerd nummer, een nummer van AI-band The Velvet Sundown, en een nummer van de Britse jarenzeventig-rockband Juicy Lucy. Volgens Deezer ging 97 procent van de ondervraagden de mist in.

Vier van de vijf ondervraagden vond dat AI-muziek duidelijk als zodanig gelabeld moet worden – belangrijk natuurlijk voor Deezer, die dat als enige streamingdienst doet. Maar tweederde van de ondervraagden gaf ook aan nieuwsgierig naar AI-muziek te zijn.

Nederlanders gaven van alle ondervraagden het vaakst aan weinig kennis over AI-muziek te hebben, en zeiden ook het vaakst dat ze muziek uit de weg zouden gaan als ze wisten dat die met AI was gemaakt.

De meeste respondenten die goed hadden welk nummer met AI was gemaakt, kwamen uit het Verenigd Koninkrijk. Maar met een score van 5 procent goed was de score van de Britten nog steeds niet erg indrukwekkend (Nederlandse respondenten hadden op 3 procent goed, Japanners 1 procent). Britten bleken ook het meest sceptisch over AI-muziek. In Brazilië – de tweede markt van Deezer – bleken ze juist het meest enthousiast over AI in muziek.

‘Vrouwen van kleur worden klein gehouden door de muziekindustrie’

Het nieuwe album van zangeres Celeste is prachtig, maar makkelijk was de aanloop ernaartoe niet. Ze haalde hard uit naar platenlabel Polydor.

Door **Peter van der Ploeg**

Celeste op North Sea Jazz, juli 2025 FOTO ANDREAS TERLAAK

INTERVIEW
—
Celeste
—
SOULZANGERES

E

Een nieuw album, sterke optredens, jubelende recensies: reden voor een feestje? Nou, ja, want het nieuwe album van de Britse soulzangeres Celeste is prachtig. Maar de aanloop naar *Woman of Faces*, deze week verschenen, verliep minder prettig, bleek toen ze afgelopen maand haar hart luchtte op Instagram. Haar platenlabel, schreef ze, had het haar lastig gemaakt om dit album überhaupt uit te brengen. Het eiste van alles, bood nauwelijks steun, werkte haar tegen en er werden zelfs dreigementen geuit. Dat er vier jaar zit tussen haar succesvolle debuutplaat en dit nieuwe album, was een eerste teken dat het niet liep zoals je hoopt. Meestal is de doorloop van doorbrekende sterren als Celeste iets sneller, of hoor je tussendoor meer van ze. *Get it while it's hot*, immers. Aan haar lag het niet, vertelt de 31-jarige zangeres tijdens een Zoom-gesprek. Ze was juist vrij snel begonnen met het schrijven van nieuwe nummers. „Er zijn verschillende factoren en ongelukkige gebeurtenissen die ervoor zorgden dat het lang duurde, en zodra het eenmaal langer duurt ga je proberen te forceren dat het sneller gaat.

Maar dan duurt het meestal alleen maar nog langer.” Celeste Epiphany Waite (1994) uit Brighton bracht in 2021 na enkele ep's in eigen beheer haar debuutalbum *Not Your Muse* uit bij Polydor Records (onderdeel van het grote Universal). Vlak daarvoor brak ze door, toen ze door de BBC werd uitgeroepen tot 'Sound of 2020', doorgaans een springplank naar mainstream succes. Diezelfde maand trad ze op bij Eurosonic in Groningen, waar de schouwburgzaal te klein bleek voor alle belangstellenden die deze nieuwe ster wilden zien. Maar de indruk die ze maakte was een beetje flets, schuilend achter de microfoonstandaard. De verrassing was dus groot toen er deze zomer op North Sea Jazz in Rotterdam een heel nieuwe Celeste bleek te zijn opgestaan. Rauw, intens en vurig, met een vocale kracht die je compleet van je sokken en schoenen blies. Wat was er gebeurd? Ze grinnikt. „Mijn optredens zijn zo afhankelijk van hoe ik me die dag voel. Ik weet nog wel dat ik op Eurosonic stond, maar ik weet niet meer wat er die dag speelde. Destijds moest ik nog wel uitzoeken hoe het allemaal werkte. Gaan mensen het wel leuk vinden? Hoe gaan ze reageren? Daar maak ik me nu veel minder druk om.”

Op Instagram liet je onlangs vrij harde woorden vallen over wat er achter de schermen speelde tijdens het maken van dit album. Is dat wat je bedoelt met 'ongelukkige gebeurtenissen'? „Het begon ermee dat ik in eerste instantie met een producer in zee was gegaan met wie het moeilijk werken was. Het kwam erop neer dat mijn stem niet genoeg gehoord werd in het proces. We zijn respectvol uit elkaar gegaan en iemand anders heeft me geholpen het album af te maken, maar daar ging veel tijd overheen. Ook omdat er vanuit het label iemand aan mij was toegewezen die geen ervaring had, waardoor het proces nog moeilijker verliep. Niet haar schuld, maar ik denk dat het niet eerlijk was om haar zo'n rol te geven.”

Je uitte online harde kritiek op het platenlabel Polydor. Ze zouden je nauwelijks steunen. Wat ging daar mis? „Daarvoor moet ik eigenlijk terug naar mijn eerste album, dat bijna niet was verschenen omdat het geen commercieel succes zou kunnen zijn vanwege het genre. Toen ik het bij het label inleverde, vertelden ze me dezelfde dag nog dat ze er hooguit een ep van wilden maken. Ik moest mijn favoriete nummers maar uitkiezen, zes of zo, ik weet niet precies meer hoeveel. Maar vervolgens werd ik gevraagd om een nummer te schrijven voor een commercial, en toen die was uitgekomen gingen de pre-orders ineens enorm omhoog en werd besloten om toch het hele album uit te brengen, wat *Not My Muse* werd. Dat is de reden dat er twee versies op vinyl zijn uitgekomen.”

En zo ging het bij dit album opnieuw? „Daar deed het me in elk geval wel aan denken. Maar waar ik nu vooral tegen aanliep is dat wij artiesten niet alleen worden geacht onze muziek te delen, maar ook ons persoonlijk leven via sociale media. Er wordt verwacht dat we ontzettend veel delen. Foto's van onszelf, ons lichaam, ons gezicht. Inkijkjes in ons privéleven. Ik vind dat ontzettend moeilijk, de hele tijd foto's en video's van mezelf moeten plaatsen met 'hee iedereen, kijk naar mij!' Dat voelt zo nep en dat werd voor mij echt te moeilijk.”

Dat gaf je aan, en wat was het gevolg? „Ik merkte vrij snel een verschil in de middelen die ze voor me vrijmaakten.”

■

Veel vrouwen van kleur die *wel* doorbreken, worden enorm geseksualiseerd. Dat zal voor een groot deel de keuze van die vrouwen zijn, maar het zal voor velen ook de enige keuze zijn

Zoals wat? „Als het label achter je staat en gelooft in wat je doet, dan merk je dat echt wel. Ik weet hoe het kan gaan als ze echt hun volle gewicht in de schaal gooien, want dat deden ze uiteindelijk bij mijn eerste album. Nu gebeurde er nog geen fractie daarvan, d Mijn hart luchten op sociale media, eigenlijk helemaal niet mijn ding, was mijn enige optie. Maar ja, ik dacht: wij artiesten geven al zo ontzettend veel van onszelf, onze ideeën, onze songs. En dan nemen wij ook nog de mensen in onze creatieve kring mee naar het label. Videografen, visuele artiesten, andere muzikanten enzovoorts. Je levert dus niet alleen je intellectuele eigendom en legt je ziel in wat je doet, maar nog veel meer. En dan verwacht je meer steun.”

Je zei dat het label druk uitoefende om bepaalde nummers op het album te krijgen, die jij er niet op wilde. „Ja twee nummers, die komen als bonustracks op de fysieke edities van het album. Mij werd duidelijk gemaakt dat als ik die nummers niet op het album zou zetten, dat consequenties zou hebben. Ik wist niet precies wat voor consequenties op dat moment, maar ik had wel een idee. Ik gaf tegengas en ik zei dat ik ze niet op m'n album wilde. Maar ze doen toch wat ze willen, dat zie je nu het bonustracks zijn geworden. Het heeft geen zin.”

Je bent niet de eerste die zo kritisch is over Polydor. Zangeres Raye moest zich onder een contract bij dat label uit vechten. „Ja, en dat is echt jammer. We zien opnieuw een vrouw, en opnieuw een vrouw van kleur, die zich klein gehouden voelt en zich niet voldoende gesteund voelt om haar talent volledig te benutten. Er is duidelijk een structureel probleem. Je hebt in zo'n organisatie iemand nodig die je niet als 'ingeperkt' ziet door het genre dat je wil maken, of door je imago, of je huidskleur. We moeten dat systeem zien te doorbreken. Want we zien wel dat vrouwen op het moment commercieel enorm succesvol zijn in deze industrie, maar het is wel een vrij smalle representatie: het zijn vooral witte vrouwen. En daar ben ik helemaal niet op tegen of kritisch op, want ik heb respect voor iedereen die dit carrièrepad volgt, het is geen makkelijke industrie. Maar als je het zo beziet kun je wel denken: oké, dus dit is een deel van de industrie waar ik niet gezien word als krachtig. Ze zien ons blijkbaar niet in een bepaalde positie. „En daar komt bij dat veel vrouwen van kleur die *wél* doorbreken, enorm geseksualiseerd worden. Dat zal voor een groot deel de keuze van die vrouwen zijn, maar het zal voor velen ook de enige keuze zijn, omdat het de enige manier is die wordt benadrukt, en die ze zien.”

En dat wordt ook aangemoedigd vanuit de industrie? „Zeker. De mensen met macht zien het nog steeds zo: je moet sexy zijn, je moet er goed uitzien. Hun kijk op vrouwen is dat ze ondergeschikt aan de *male gaze* zijn. Er is op dit moment wel ruimte voor verandering, er komt nu een generatie aan de macht die een andere kijk op de wereld heeft. Het is heel belangrijk dat rebellen machtsposities bereiken en de weg vrijmaken voor iets nieuws en anders. Dat kan heel veel betekenen voor de toekomst. Hoe willen de mensen in machtsposities worden herinnerd? Dat is de vraag die ze zich moeten stellen. „Inmiddels hebben we wel gesprekken over de situatie, en de bedoeling is dat de relatie gaat verbeteren. Dat moet ik nog zien. Actie is belangrijker dan woorden.”

En dat is waarom je besloot open te zijn over deze kwestie. „Precies daarom. Er is op dit moment natuurlijk ook politiek gezien heel veel aan de hand, en dat houdt mensen er ook onder. Ik denk dat artiesten ervoor kunnen zorgen dat mensen zich *wél* gehoord voelen, in een tijd waarin autoriteiten dat nalaten. „Of het nou muziek is, film, dans, kunst, journalistiek, poëzie, literatuur... Daarom moeten we ons uitspreken als we iets zien dat niet klopt. Als dan maar één iemand zegt: ik sta achter je.”

POP

Celeste beleeft pijn groots en meeslepend

Leendert van der Valk
AMSTERDAM

Toen Celeste afgelopen zomer op het podium van North Sea Jazz stond was het onmogelijk om niet aan Amy Winehouse te denken. Vanwege die soulvolle, jazzy stem en de belofte van een grootse carrière, maar ook vanwege de zweem van zelfdestructie. Hoe ze met verlopen make-up en warrig haar theatraal haar ziel blootlegde; als toeschouwer kon je alleen maar gefascineerd blijven luisteren en hopen dat ze de controle behield. Dat deed ze, ze was de koningin van het festival.

Met dat showgirl-tegen-wil-en-dank-gevoel opent ook haar tweede album *Woman of Faces*. Wat doet Celeste zichzelf aan, denk je bij opener 'On With The Show'. Wil ze dit wel? Of eigenlijk: wat doen wij Celeste aan? Want wij luisteraars vragen haar door te gaan, daarbij aangevuurd door aanzwellende strijkers. Daaroverheen die magistrale stem die soms een beetje breekt, maar nooit helemaal. Ze zingt: „*They put me back together/ Two arms one nose.*” Celeste levert kritiek op de entertainmentindustrie, maar in essentie gaat deze ballade ook over de gebroken en complexe liefdesrelatie die centraal staat op het hele album.

Het heeft ruim vier lange jaren geduurd sinds haar debuutalbum *Not Your Muse*. Nu zijn er negen nummers waarvan vier singles al eerder te horen waren. Het is weinig, maar meeslepend. De Brits-Jamaicaanse lijkt haar hitstatus nu al beu en hengelt niet naar popsterendom, ze gaat vol voor een doorleefd jazzclub- en cinemageluid: denk Ella Fitzgerald, Billie Holiday. Op het album is bijna geen drum te horen, vooral piano, gitaar en heel veel strijkers.

En zang natuurlijk, een stem die geknepen en weids tegelijk is. Soms klinkt ze lui, of is het dronken, soms is het alsof ze geleefd wordt door de arrangementen. Maar ze weet exact wat ze doet. Ze stuurt de luisteraar vakkundig naar dat hoekje van de ziel waar ze graag vertoeft: daar waar tranen vloeien en emoties groots en meeslepend worden beleefd. Het bombast kan ook te veel zijn als opnieuw de strijkers aanzwellen en opnieuw de keel opengaat. Celeste vraagt overgave, ook van de luisteraar.

Een fremdkörper is het nummer 'Could Be Machine': opeens is daar elektronische muziek, een stevige tempoversnelling en drums die door Celestes zang hakken. Een dapper experiment, maar het past slecht tussen de gedragen James Bond-tracks.

Centraal op de plaat staat titeltrack 'Woman Of Faces', een zoektocht naar de onbekende kanten van zichzelf en een ode aan de ondergewaardeerde krachten van zwoegende vrouwen. Het thema van identiteit krijgt een mooi tegenwicht op de laatste song 'This is Who I Am', dat vanaf de eerste noot als een klassieker klinkt. Celeste laat op dit album horen dat ze niet alleen een fenomenale stem heeft, maar haar liedjes ook vele diepe lagen kan geven.

Recensie Pop

Celeste Woman of Faces
●●●●●○

Schaatser Marcel Bosker in actie tijdens de 10.000 meter op de NK Afstanden in Heerenveen, begin november. FOTO VINCENT JANNINK/ANP

LANGEBAANSCHAATSEN

Is de aerodynamische helm voordeliger? ‘Je sluit jezelf af’

De aerodynamische helm maakt een opmars in het schaatsen. Staat de sport aan de vooravond van een omwenteling à la de klapschaats? Voor- en tegenstanders over de innovatie. „Dit ga ik er niet bij doen.”

Luuk Diepeveen
AMSTERDAM

Het was in meerdere opzichten een bijzondere titelvan langebaanschaatser Marcel Bosker op de 5.000 meter op de NK afstanden eind oktober. Niet alleen was het de eerste hoofdprijs op een individuele afstand in de lange schaatscarrière van Bosker (28), ook zal hij de geschiedenis ingaan als de eerste Nederlands kampioen die een aerodynamische helm droeg op een individueel nummer.

Die helm is de nieuwste schaatsinnovatie, die in dit olympische seizoen langzaam aan terrein wint. De Canadese routinier Ted Jan Bloemen had eind vorig seizoen de primeur bij de wereldbekerwedstrijden in Heerenveen. Ook enkele Italiaanse schaatsers, onder wie Davide Ghiotto, wereldrecordhouder op de 10.000 meter, droegen er eentje. Bloemen was snel om, maar Ghiotto voelde zich „een

beetje opgesloten”, verklaarde hij tegen de NOS. Op het NK reden voor het eerst vier Nederlanders met een helm: Bosker, Wesley Dijks, Sil van der Veen en Freek van der Ham.

Is dit de voorbode van een nieuwe revolutie in het langebaanschaatsen, na de klapschaats in de jaren ’90 en – in mindere mate – de twee armen op de rug van vorig seizoen? Over hoeveel aerodynamisch voordeel de helm brengt, is nog veel onbekend – en zowel sporters als wetenschappers willen er niet alles over kwijt. Maar dit weekend kan het grote tellen beginnen. Hoeveel schaatsers staan er tijdens de wereldbekerwedstrijden in Salt Lake City, de opening van het internationale schaatsseizoen, aan de start met een helm?

„Ik schaats gewoon heel lekker met een helm op”, zegt Marcel Bosker vanuit Salt Lake City over de telefoon tegen NRC. Voor hem is het rijden met een schaats-helm een natuurlijk voortvloeisel van de massastart en de ploegenachtervolging,

vertelt hij – onderdelen waarbij de helm al jaren verplicht is. „Daar had ik altijd een goede concentratie, omdat je jezelf op een bepaalde manier afsluit.”

Met een helm, zegt Bosker, kan zich hij zich beter concentreren op zijn taken tijdens een race. Bovendien dwingt het hem goed op zijn houding te blijven letten: alleen met de juiste houding haal je aerodynamisch voordeel uit de helm. Tijdens de 10.000 meter op het NK, waarop Bosker net geen eerste werd, hielp de helm hem als hij het zwaar had. „Dan heb je een makkelijk focuspunt, om te denken: ‘houding, houding, houding’”, zegt hij.

Simulaties van luchtstromen

Aerodynamica-expert Wouter Terra vindt de bevindingen van Bosker „superinteressant”. Hij is als onderzoeker verbonden aan sportkoepel NOC-NSF en aan de TU Delft. Vanuit zijn expertise kijkt hij naar hoe een helm de luchtweerstand kan verminderen, niet naar een mogelijk concen-

tratievoordeel. Uit zijn onderzoek, gebaseerd op computersimulaties van luchtstromen langs verschillende soorten helmen, blijkt dat een helm de luchtweerstand met 4,1 procent kan verminderen. Het wereldrecord van Kjeld Nuis op de 1.500 meter – 01:40.17 – had volgens het onderzoek mét helm 1,3 seconde sneller gekund.

Terra noemt zijn simulaties „niet helemaal realistisch”. Sommige factoren uit een schaatswedstrijd zijn niet meegenomen in het onderzoek. „We hebben een statische houding gekozen”, legt Terra uit, „daarnaast gingen we uit van een recht eind” – over de bochten kan hij geen uitspraken doen. Daarnaast zijn er tijdens een wedstrijd andere schaatsers die op warmrondes doen in de binnenbaan, wat effect heeft op de luchtcirculatie. Ook vergeleken de onderzoekers de helmen met een kaal hoofd, terwijl een schaatspak aerodynamischer is dan dat. Toch is de simulatie in het onderzoek volgens Terra „best

goed vergelijkbaar” met de situatie in een schaatsstadion.

Team Reggeborgh, het team van Bosker en ook van andere helm dragers Van der Veen en Dijks, heeft een eigen bewegingswetenschapper in dienst. Het team heeft deze zomer eigen tests uitgevoerd in „realistische” omstandigheden, zegt Bosker – vergelijkbaar met een schaatswedstrijd. Ook de resultaten van die tests wijzen op een aerodynamisch voordeel. Bosker: „Ik ken die cijfers wel, alleen dat mag ik niet delen”.

Na wat doorvragen zegt Bosker dat het om maximaal een of twee honderdste van een seconde per ronde gaat. „Het is het niet waard om alleen daarvoor een helm op te zetten.” Hardop rekenend telt hij bij zijn winnende tijd op de 5.000 meter twee honderdste secondes per ronde op, en komt uit op 06:09.96. In die hypothetische rit zonder helm had hij nog altijd met ruim twee seconden voorsprong gewonnen. Maar op de 10.000 meter was het verschil tussen

plek een en twee slechts 29 honderdste, weliswaar in het nadeel van Bosker.

Ook onderzoeker Terra mag niet alles zeggen, vanuit zijn rol bij NOC-NSF. Wel kan hij zeggen dat het zoeken van de juiste helm maatwerk is. Eigenlijk, zegt hij, zou elke schaatser naar een windtunnel moeten gaan en een aantal helmen moeten testen – zoals al jaren gebruikelijk is bij tijdrijders in het wielrennen. Daarnaast vertelt Terra dat het dragen van een helm vooral voordelig is op de lange afstanden, omdat de snelheid op de eerste honderd meter nog laag is. „Pas daarna gaat die helm werken”.

Naast de concentratie en het aerodynamische voordeel heeft de schaatshelm volgens Bosker meer voordelen. Zo is het vizier voor de ogen stabiel dan een bril, die de meeste andere schaatsers dragen. En het is veiliger. „Dat is niet waarom we ermee schaatsen”, geeft Bosker toe, „maar het is wel een goed voorbeeld voor de jeugd”. De helm van Boskers teamgenoot Dijks brak al eens in tweeën tijdens een training. „Ik wil niet weten wat hij misschien had kunnen hebben aan zijn hoofd.”

‘Publiek ziet niets’

Er klinken ook kritische geluiden over de helm uit de schaatswereld. „Ik klink misschien als een oude lul”, zegt drievoudig olympisch kampioen Kjeld Nuis tijdens de NK in Heerenveen, „maar mensen die schaatsen kijken willen gezichten van rijders zien. Met zo’n helm op ziet het publiek niets.” Nuis, teamgenoot van Bosker en bezig aan zijn laatste olympische cyclus, heeft de mogelijkheid om een helm uit te proberen bewust aan zich voorbij laten gaan. „Ik heb al zat dingen om mee bezig te zijn tijdens een race. Dit ga ik er niet bij doen.”

Joep Wennemars vindt de helm „onpersoonlijk”, zegt hij tijdens het NK. „Je hebt toch een paar echte *characters* in het schaatsen. Daar krijg je dan niets meer van mee.” Ook vindt Wennemars de helm lelijk, net als Nuis. „Maar Bosker rijdt er hard mee, dus ik denk dat er potentie in zit.” Wennemars, regerend wereldkampioen op de 1.000 meter, denkt dat schaat-sers op termijn „niet ontkomen” aan de helm. „Toch zou ik dat jammer vinden”.

Marcel Bosker ziet ook nadelen aan het dragen van een helm. „Het is warmer, het ademt niet zo goed en met de verkeerde houding kan het langzamer zijn”, zegt Bosker. Met de warmte heeft hij om leren gaan door zich eraan over te geven. „Je hebt er alleen maar last van op het moment dat je niet lekker gaat”, zegt Bosker. Of hij zijn trainer nog kan horen tijdens een wedstrijd? „Ik hoor m’n coach swiesio niet, ook zonder helm.”

Dat schaatsen met helmen minder leuk zou zijn voor de kijker, is volgens Bosker een kwestie van gewenning. Zelf deed hij op de NK in ieder geval zijn uiterste best om het publiek te laten delen in zijn beleving: na zijn winnende rit op de 5.000 meter gooide hij de armen opzij en schreeuwde hij het uit vanonder zijn helm. Vervolgens nam hij zijn vizier af, zweepte de toeschouwers met zijn armen op en werd beloond met een staande ovatie.

Overigens is de helm dit seizoen niet het enige dat nieuw is bij Bosker. Hij heeft andere ijzers en is specifiek gaan trainen op de lange afstanden – met als doel een olympische medaille. Na de Spelen wil hij de marathon van Rotterdam onder de drie uur lopen. Bosker is ook afgevallen en de omtrek van zijn bovenbenen is met tien centimeter verminderd. Volgens Terra zou het „zomaar kunnen” dat Bosker ook daar aerodynamisch voordeel uit haalt. „De benen van een schaatser zijn heel belangrijk, die zorgen voor veel luchtweerstand.”

In de nacht van vrijdag op zaterdag gaat Bosker voor het eerst gehelmd van start in een internationale wedstrijd, de 5.000 meter. Hij verwacht niet de enige te zijn in Salt Lake City: ook Bloemen, Ghiotto, de Pool Wlodek Semirunni en de Fransman Timothy Loubineaud treden aan met helm, denkt hij. „En dan vast nog iemand.”

COLUMN
MARIJN DE VRIES

De onzekerheden van Matthijs de Ligt

O h, Matthijs de Ligt, wat ben ik blij voor hem. Het was een bijzinnetje in het bericht over zijn herselectie voor Oranje: „Ik heb mijn *mindset* veranderd. Eerst wilde ik geen fouten maken, nu wil ik zoveel mogelijk dingen goed doen.” Het lijkt een klein verschil, maar dat is het allerminst.

Hij oogde lange tijd niet zeker in zijn spel, zei bondscoach Ronald Koeman. Dat is precies wat er gebeurt als je geen fouten wil maken: je wordt onzeker. Je durft niet, je bevriest. Je experimenteert niet met de bal. Want dat kan misgaan. Het klinkt doodsimpel om je mindset te veranderen, maar zo makkelijk is dat niet. Dat is heel moeilijk, en lukt bijna niet zonder hulp van buitenaf.

Zo zat ik te peinzen, en ineens viel het kwartje. Matthijs de Ligt voetbalt sinds 2024 in Engeland, bij Manchester United. En wie loopt er ook in Engeland rond? Juist! Sarina Wiegman. De bondscoach van de vrouwen weliswaar, maar het kan niet anders dan dat de twee elkaar in het geheim ontmoeten.

Afgelopen week was Wiegman te gast bij Eva Jinek, en ze vertelde: „Ik denk dat fouten maken cruciaal is. Als je speelt om te winnen, dan moet je actie ondernemen. Als je actie onderneemt, kun je iets briljants doen, maar je kunt ook een fout maken. Als je dat wil voorkomen, dan ga je spelen om niet te verliezen. Daar zit geen energie in, en geen avontuur. Volgens mij wil je dat juist opzoeken. Je moet fouten maken, anders leer je niks.”

Wat is dat toch met fouten maken. Onze kinderen worden opgevoed alsof de wereld vergaat als je een fout maakt. Veel mensen durven niet eens een beslissing te nemen, uit angst dat het de foute is. Terwijl foute beslissingen juist de interessantste zijn: daarvan leer je over jezelf. Daarvan groei je, als mens. Als je het zo bekijkt, bestaan foute beslissingen niet eens.

Wiegman denkt er net zo over. Ze moedigt haar speelsters aan fouten te maken. En als ze dat doen, bespreekt ze de fouten rustig. Ze wordt niet boos: „Ik vind dat schreeuwen en foeteren er niet bij hoort aan de top. Je kunt duidelijk zijn, en over prestaties en gedrag praten. Maar dat hoeft niet door iemand onder druk te zetten met stemverheffing of intimidatie. Daar geloof ik helemaal niet in.”

Laat dat nu bevestigd worden door wetenschappelijk onderzoek van de Universiteit van Gent. Professor Leen Haerens heeft talloze atleten bevraagd, en telkens weer blijkt dat een positieve, ondersteunende coachingsstijl het beste werkt. Als je sporters zelf verantwoordelijkheid geeft en op een positieve manier praat over gemaakte fouten, dan presteren ze het best, worden ze het meest creatief en zelfstandig. Het lijkt verdikkie wel het opvoeden van kinderen.

Maar zeg, we hebben het hier over topsport. Dat is hard, niet soft. Atleten moeten tegen een stootje kunnen, hoor ik u denken. Af en toe je innerlijke José Mourinho naar buiten laten komen mag toch best. Mis. Het is een hardnekkig misverstand dat zelfs af en toe schreeuwen effect heeft, blijkt uit de onderzoeken van de UGent.

Hoe je een écht goede coach bent, heeft Sarina Wiegman goed begrepen. En al zullen ze het nooit hardop zeggen, het kan niet anders dan dat ze Matthijs de Ligt bij een Engels kopje thee stiekem met zijn onzekerheden geholpen heeft.

Marijn de Vries is oud-profiwielrenner en journalist.

DE OMBUDSMAN

Anoniem citeren stelt hogere eisen aan de registratie van bronnen

Urenlang was de student Ruben afgelopen zaterdag te vinden op Schevenings kunstijs. In een reportage over het net geopende, stroomslurpende ijsbaantje bij het Kurhaus kwam deze Ruben aan het woord. En hij scheerde op hoge snelheid langs, achterwaarts zelfs. Maar zijn achternaam kreeg de lezer niet. „21, liever geen achternaam, je weet niet wat voor artikel het wordt”, stond er in het verhaal dat diezelfde middag nog online verscheen.

Die vermelding, tussen haakjes, was veelzeggend: zelfs iemand die is gesproken voor een reportage over een niet heel gevoelig onderwerp, wil niet met zijn of haar achternaam in het verhaal. Gebrek aan vertrouwen in de journalist en het besef dat je nog lang via zoekmachines kan opduiken op internet, weerhoudt veel mensen ervan om toestemming te geven voor gebruik van voor- én achternaam.

Het speelt verslaggevers in toenemende mate parten. Je wilt in je verhaal sprekende mensen opvoeren, met naam en toenaam. Voor de transparantie en controleerbaarheid vooral; goede bronvermelding is cruciaal voor het vertrouwen in de journalistiek. De regels voor de NRC-redacteuren zijn daarom streng. Op papier althans.

De redactie is „zeer terughoudend” met het gebruik van anonieme citaten, stelt de NRC Code. „Bij uitspraken die letterlijk worden geciteerd, hoort in principe een naam. Alleen in uitzonderlijke gevallen (risico van persoonlijke of professionele schade) en als het belang van de informatie groot genoeg is, gebruiken wij anonieme citaten.” Maar was sprake van een persoonlijk of professioneel risico voor de schaatsende Ruben? Ik denk het niet, al weet je nooit of ooit een potentiële werkgever hem gaat googlen en zijn sollicitatiebrief terzijde legt omdat hij gebruikmaakte van een energieslurpend schaatsbaantje.

Verzonnen citaten

In de zomer werd de redactie nog hard met de neus op de feiten gedrukt: vanaf 2021 bleek de correspondent in Spanje in zeker acht verhalen citaten en bronnen verzonnen te hebben. Dus was er bij het gebruik van anonieme en half anonieme bronnen weer grotere alertheid nodig. Redacteuren proberen - als ze daarvoor de tijd hebben - vaker door te zoeken naar mensen die wel met naam in een verhaal willen, eindredacteuren en chefs stellen vragen over de anoniem opgevoerde personen. Vaak is er, zoals met de student Ruben, wel sprake van een voornaam. Dat is beter dan niks maar het is toch meer anoniem dan niet anoniem.

Zo strak als het in de Code staat, is de praktijk wel voor onderzoeksverhalen, maar niet voor reportages. Een paar regels zijn duidelijk: namen fingeren doet NRC - anders dan de andere landelijke kranten - al ongeveer tien jaar niet meer. Dat maakt een onbetrouwbare indruk en er kunnen mensen zijn die echt zo heten. Minderjarigen worden inmiddels bijna altijd alleen met voornaam opgevoerd. Maar daar houdt de strengheid ook op.

In de afgelopen twee maanden verschenen meer dan vijftig verhalen waarin geen achternaam of helemaal geen naam van geciteerde mensen werd genoemd. Soms met de vermelding ‘naam is bij de redactie bekend’, vaak ook niet; soms stond er bij dat de betrokkene de achternaam überhaupt niet met de verslaggever wilde delen. Maar het wordt ook wel goed uitgelegd of je snapt uit de

context waarom iemand anoniem blijft. In een verhaal over racisme in het Haagse Duindorp wil een vrouw „ellende met de burens voor-komen”. In een reportage over een mogelijke nieuwe kerncentrale in Zeeland wil de 53-jarige Wim „niet te boek staan als klager”. De 21-jarige Yonatan wil in een reportage uit Tel Aviv „als militair zijn achternaam liever niet gepubliceerd zien”. Maar niet altijd is het zo duidelijk: in een verhaal over de problemen met het drinkwater in Utrecht wordt een zeventiger opgevoerd die „omwille van privacy-redenen” anoniem blijft. Een dag eerder is in een andere reportage over hetzelfde onderwerp sprake van een Danny die „liever niet” zijn achternaam geeft.

Dat het de afgelopen decennia voor verslaggevers een stuk lastiger is geworden, blijkt wel uit de buurtonderzoeken van NRC. De redactie sprak in het voorjaar van 2002 met 603 personen; het overgrote deel gaf naam en adres. Dat was handig, want na de moord op Pim Fortuyn op 6 mei, konden verslaggevers dezelfde mensen opnieuw benaderen. Voor het meest recente buurtonderzoek in oktober gingen 21 verslaggevers met 175 mensen in gesprek, van wie 71 zeiden dat ze niet met naam genoemd wilden worden. Correspondenten in het buitenland hebben identieke ervaringen: van de vijftig genoemde stukken van de laatste maanden, kwam een derde uit het buitenland.

Alles is terug te vinden

Keerzijde van het met naam citeren is dat mensen soms achteraf willen dat hun naam uit het online-archief worden gehaald. Vanaf 2005 publiceert NRC alle stukken ook online en inmiddels is het hele archief vanaf 1829 terug te vinden. De meeste artikelen staan achter een betaalmuur, maar Google vindt ze wel. Regelmatig ontvangt NRC verzoeken van mensen die hun naam verwijderd willen zien. De redactie gaat daar uiterst terughoudend mee om. Lezers moeten erop kunnen rekenen, zo is te lezen op nrc.nl, dat het archief een volledig en betrouwbaar beeld geeft van de inhoud van publicaties op het moment van verschijnen. De verzoeken gaan vaak om rubrieken of portretten waarin mensen persoonlijke dingen vertellen, zegt chef Binnenland Marcella Bredeveld. „Daar hebben ze dan later last van, bijvoorbeeld bij een sollicitatie.” Toen Bredeveld in de hoofdredactie zat (2007-2019) kreeg ze gemiddeld één verzoek per week, inmiddels schat de huidige leiding dat dat is gehalveerd. Dat komt waarschijnlijk doordat minder mensen hun naam geven vanwege het toegenomen besef dat alles is terug te vinden.

Als je bij redacteuren over dit probleem begint, hoor je snel veel begrip voor de mensen die anoniem willen blijven. „Ik zou ook niet met mijn voor- en achternaam in elk stuk willen”, zegt Binnenland-verslaggever Freek Schraevesande. Hij vertelt dat hij wel eens spijt heeft gehad dat hij iemand bij naam had genoemd, zoals een jongere die een zwerfrend bestaan had. Maar vaak hoopt hij wel een naam te krijgen, zeker als hij een interessant gesprek heeft gehad en dit zijn verhaal goed zal doen. „Dat is altijd weer een spannend moment, vaak aan het einde, of ze een naam willen geven.” Maar hij dringt niet eindelijk aan. Hij vindt het het leukste om een ‘overval-tactiek’ toe te passen, door bijvoorbeeld met een persoon op een bankje een gesprek aan te knopen, waarbij hij zich natuurlijk bekendmaakt als journalist. „Dan hoor je soms hele persoonlijke dingen. Ik vind dat die persoon daar dan ook nog wel wat over te zeggen heeft.”

Als de NRC Code strikt zou worden nageleefd, zouden bepaalde reportages volgens redacteuren niet meer gemaakt kunnen worden. Dan zou je allerlei groepen niet of minder aan het woord kunnen laten. Zoals jongeren die zich erg bewust zijn van digitale vindbaarheid of mensen die media wantrouwen.

Dat roept de vraag op of de papieren werkelijkheid en de praktijk niet dichter bij elkaar moet komen, en dus of de NRC Code op dit punt moet worden versoepeld. Als dat betekent dat er vaker personen anoniem of alleen met voornaam worden opgevoerd, moet de redactie zichzelf ook beter kunnen verantwoorden. De lezer moet dan meer kunnen vertrouwen op de betrouwbaarheid van de krant. Dus moeten contactgegevens, aantekeningen, opnames of foto's worden bewaard. Daar moet helder intern beleid voor komen. Sinds de Spanje-kwestie is op de redactie de alertheid toegenomen. Maar die kan zomaar weer weggebben.

Herman Staal

DE LEZER SCHRIJFT

...over de drukkwaliteit van de krant

„Die bleke letters! Is de inkt op? Is de drukpers verouderd, versleten?” Lezers blijven de Ombudsman mailen met vragen over de matige druk-kwaliteit van de krant. In deze rubriek werd op 14 september uitgelegd dat sinds de krant per september op een andere locatie, in een drukkerij in België, wordt gedrukt, de leesbaarheid minder goed is. De productie-afdeling liet toen weten dat in samenwerking met de specialisten in de drukkerij werd gezocht naar een oplossing voor deze problemen. „Ik blijf hopen op duidelijke verbetering”, mailde een andere lezer begin deze week. Hoe staat het hiermee?

DE KRANT ANTWOORDT

Art-director Anne-Marie Vendeville: „Goed nieuws: we werken aan de verbetering van de leesbaarheid van onze tekst. De letter wordt groter en we passen de ruimte tussen de zinnen (interlinie) aan. Sinds september zijn we over naar een nieuwe drukkerij en wordt de krant gedrukt op een waterloze pers. Helaas bleek onze letter te schraal voor deze druktechniek. Om goede leesbaarheid terug te krijgen wordt de letter vergroot en de zet-spiegel - de ruimte op een pagina waarin gedrukt wordt - aangepast. Dat heeft consequenties voor iedere pagina van onze krant. Daar zit veel ontwerpwerk in en dat kost tijd, maar het levert uiteindelijk een enorme verbetering op. De aanpassingen zullen, als alles meezit, medio december zichtbaar zijn voor de lezer.”

De ombudsman opereert onafhankelijk; zijn oordeel is persoonlijk en niet dat van de (hoofd)redactie. Reacties: ombudsman@nrc.nl

Commentaar

KLIMAATTOP COP30

De tijd van snelle technologische oplossingen is voorbij

Tien jaar geleden werd in Parijs de toekomst ontworpen. Dat zei Simon Stiell, het hoofd van het klimaatbureau van de Verenigde Naties, maandag aan het begin van COP30, de klimaattop in de Braziliaanse Amazone-stad Belém. Het was een verwijzing naar het optimisme van het Parijsakkoord uit 2015, waarin de wereld gezamenlijk vastlegde de opwarming van de aarde als het even kan te beperken tot 1,5 graden Celsius.

Nu die toekomst al een tijdje bezig is, ziet ze er minder rooskleurig uit dan destijds werd gehoopt. Het einde van de fossiele economie, die in Parijs werd aangekondigd, laat nog op zich wachten. De uitstoot van broeikasgassen is alleen maar blijven stijgen en de gevolgen daarvan worden op veel plekken gevoeld. Jamaica werd pas nog getroffen door een orkaan die miljarden aan schade heeft veroorzaakt. De reservoires, die de Iraanse hoofdstad Teheran van drinkwater moeten voorzien, zijn leeg na jaren van extreme droogte. De autoriteiten overwegen om grote delen van de stad te evacueren.

Zeker, zonder de Parijse afspraken zou de situatie nog veel ernstiger zijn. Met het beleid dat sinds het akkoord is ingezet, is al ruim één graad aan opwarming voorkomen. Dat is pure winst, maar ook onvoldoende.

De rapporten die jaarlijks in de aanloop naar een klimaatop verschijnen laten niets aan duidelijkheid te wensen over: er is sprake van een emissiekloof, een implementatiekloof, een adaptatiekloof en een financieringskloof. Zelfs Simon Stiell, voor wie klimaatoptimisme deel uitmaakt van zijn takenpakket, erkent dat. We gaan de anderhalve graad niet halen, zei hij maandag. Ook al zagen de meeste experts dat al van verre aankomen, niet eerder werd het zo expliciet op een klimaatop gezegd.

Klagen heeft geen zin, zei Stiell ook. „We kunnen en moeten de temperatuur na een tijdelijke overschrijding terugbrengen tot 1,5 graden Celsius.” En nu, op de dertigste Conference of the Parties (COP) in Belém, is het moment om daarmee een begin te maken. Met acties „in de reële economie”, voegde Stiell er voor de zekerheid aan toe.

Of dat ook gaat gebeuren, is helaas de vraag. De Verenigde Staten, historisch gezien de grootste klimaatvervuiler, hebben onder president Trump alle klimaatbeleid de rug toegekeerd. China, vervuit de grootste vervuiler van dit moment, heeft slechts bescheiden reductieplannen bij de VN ingeleverd. Europa, vanouds de mondiale aanjager van ambitieus klimaatbeleid, wist op het nippertje de lidstaten achter een gezamenlijk doel voor 2035 te krijgen, maar pas nadat het was afgezwakt.

In Belém staat niet één groot thema op het programma. Toch noemde de Braziliaanse president Lula da Silva deze klimaat-top de „COP van de waarheid”. En hij heeft gelijk. Na de erkenning dat de anderhalve graad onvermijdelijk zal worden overschreden, is het de hoogste tijd om de blik eindelijk echt op de toekomst te richten. De wereld kan het zich domweg niet langer permitteren om afgeleid te worden door andere crises, hoe groot die ook zijn.

Vaak wordt gezegd dat de geopolitieke onrust het momentum voor klimaatbeleid heeft verdrongen. Maar dat is niet het hele verhaal. Minstens zo belangrijk is dat de tijd van snelle technologische oplossingen en *quick wins* voorbij is. De eerste 20 procent aan emissiereducties is een stuk gemakkelijker dan de laatste 20 procent. Een paar zonnepanelen op het dak leggen, een kolencentrale sluiten, iets minder vliegen en af en toe vegetarisch eten - het zijn belangrijke stappen, maar het is bij lange na niet genoeg.

Dat plaatst politici voor een immens dilemma. Terecht wezen verschillende klimaatexperts deze week in een interessant opiniestuk in NRC op het gevaar van klimaatverlamming en de noodzaak van „een nieuw narratief, één dat motiveert”. Negatieve frames zetten niet aan tot gedragsverandering of tot steun voor beleid, schreef hoogleraar gedrag en klimaat Esther Papies.

Hoogste tijd om de blik echt op de toekomst te richten

Europarlementariër Gerben-Jan Gerbrandy (D66) heeft dat begrepen. Nadat het Europees Parlement donderdag instemde met een reductie van broeikasgassen met 90 procent in 2040, concludeerde hij: „We hebben gestemd voor schonere lucht voor onze kinderen, lagere energierekeningen voor gezinnen en meer investeringen in de technologieën die de toekomst van Europa zullen aandrijven.”

Natuurlijk heeft Gerbrandy gelijk, maar leg het maar eens uit aan de inwoners van Moerdijk, die deze week te horen hebben gekregen dat hun dorp moet plaatsmaken voor een essentieel knooppunt in het energienetwerk van de toekomst. Zonder elektrificatie van woningen en industrie komen die schone lucht en lagere energieprijzen helaas niet binnen bereik. „We vragen een enorm offer van onze inwoners”, zei burgemeester Moerkerke tegen Omroep Brabant.

We kunnen die offers voorkomen en, zoals de Amerikaanse president Donald Trump probeert te doen, de toekomst verder voor ons uitschuiven. De gevolgen van die keuze zullen enorm zijn - zo niet voor de huidige generaties, dan wel voor die na ons. Of we kunnen nu beginnen. In het besef dat de gevolgen van die keuze nauwelijks minder groot zullen zijn, maar wel perspectief bieden op een veiliger planeet. Het is mooi om daarvoor een nieuw narratief te hebben. Maar tegelijkertijd is het onontkoombaar om duidelijk te maken dat klimaatbeleid offers vraagt.

De 1,5-gradengrens zal worden overschreden, maar staat „juridisch, moreel en politiek nog steeds overeind”, schreven klimaatwetenschappers in aanloop naar de top in Belém. „De grens dient nu als een weekend perspectief” om de ambitie en actie van de wereld te sturen. Laten de onderhandelaars in Brazilië beseffen dat klimaatverandering niet wacht.

Advertentie

Eén plus één is vijf

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. Zoals *Cinco*, speciaal voor spelers die het liefst op één hand tellen.

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres:
Postbus 20673,
1001 NR Amsterdam,
t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: 020 - 755 3000
(algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen uit de krant? Stuur dan maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld uw naam, adres en telefoonnummer.

Advertenties

T: +31 20-755 3049,
E: sales@nrc.nl,
of advertieren.nrc.nl

Familieberichten

T: 020 - 755 3052,
E: familieberichten@nrc.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar NRC Weekend op zaterdag voor 9.00 uur te bezorgen. Voor vragen: nrc.nl/service-of-bel 088-572 0572 (za 9.00-13.00 uur)

NRC Webwinkel

E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Omgang persoonsgegevens

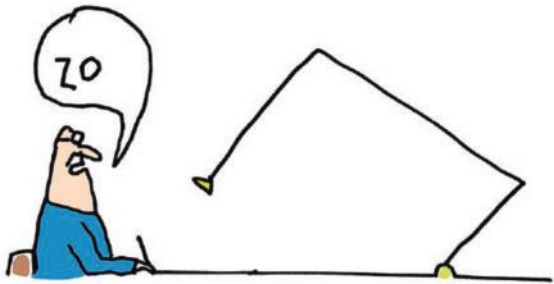
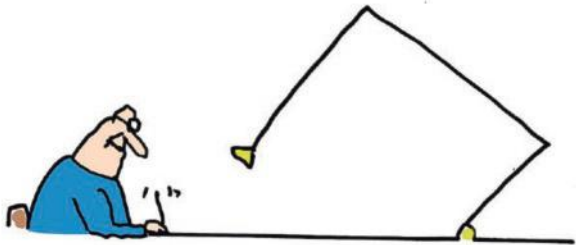
Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee) overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacy-verklaring). Indien u op deze informatie geen prijs stelt, kunt u zich afmelden via [privacy@nrc.nl](https://nrc.nl/privacy-verklaring).

Auteursrecht

© NRC, 2025. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur. Zie voor de volledige tekst: nrc.nl. Op ingezonden bijdragen zijn de algemene publicatievoorwaarden van toepassing. Deze liggen ter inzage op de redactie en worden op verzoek kosteloos toegezonden.

BERT SCHRIJFT EEN BOEK

BERT schrijft een BOEK

K A M A G U R K A

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

SCHOORSTEENREPARATIE

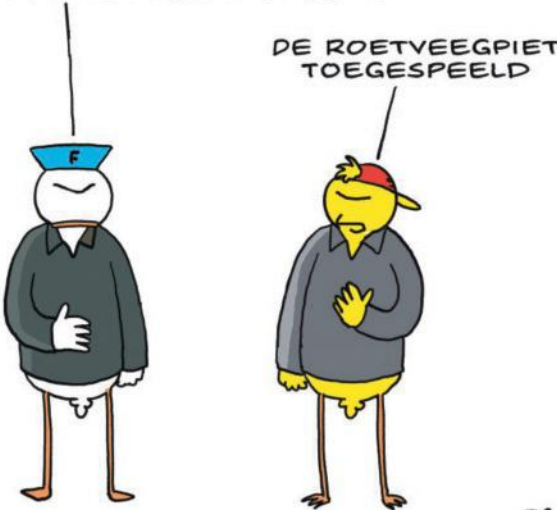
Tijdens het Sinterklaasjournaal moest ik terugdenken aan afgelopen zomer. De kinderen zaten in de bakfiets toen we langs een huis fietsten waar een man op het dak zijn schoorsteen repareerde. Enthousiast riep mijn zoontje: „Kijk mama, daar staat een Piet op het dak, verkleed als mens!”

Monique Borsboom

FOKKE & SUKKE

VINDEN DAT WE HELEMAAL ZIJN DOORGESCHOTEN

NOU KRIJGT HANS WIJERS OPEENS

RGVT

YOUP

Obscure ballenborrel

Eerst even een ordinaire scheldpartij: Rob Jansen, de zaakwaarnemer van de bij Ajax ontslagen trainer Johnny Heitinga, heeft de bijna vertrokken commissaris van de Amsterdamse club Danny Blind, schaamteloos uitgescholden voor een gezwel. Goed-aardig of kwaadaardig? Daar zijn de voetbaloncologen nog niet over uit. Aardig detail is dat die Jansen dertig jaar de zaakwaarnemer van Danny is geweest en tien jaar van zijn zoon Daley. Maar ze hebben hem eruit gegooid en dit is zijn wraak. Of het goed komt? FIFA-president Gianni Infantino heeft een voetbalvredesprijs in het leven geroepen en die gaat zo goed als zeker naar Donald Trump. Misschien wil hij bemiddelen. Dat is tussen Rusland en Oekraïne ook lekker gegaan.

Gelukkig spelen er ook nog grotere conflicten: Hansje Wijers, de bejaarde door de wol en door de kapper geverfde D66-icoon, heeft zijn informatieursschnabbeltje teruggegeven. Eerst bleek hij op een obscure ballenborrel van een zekere Willem Sijthoff een beetje lammig op het podium te hebben gestaan. Daar maakte hij Yesilgöz uit voor leugenaar en was hij van mening dat de VVD veel harder gestraft had moeten worden door de kiezers. Dronken mensen spreken de waarheid.

Inmiddels heeft hij het boetekleed aangetrokken en stond hij donderdag tijdens een wiedergutmachungspersconferentie laf te orenen dat hij zich niet goed heeft uitgedrukt. Terwijl hij dat dus wel gedaan had. Maar nu opeens was de VVD een partij die jarenlang effectief heeft bijgedragen aan het bestuur van ons land en Dilan was een partijleider met een solide staat van dienst. Ik dacht toen: het wordt tijd dat Hans weer gaat drinken.

Het zieligste vond ik die arme Sybrand Buma die naast Hansje stond te schutten. De D66-informateur was toen nog vergeten dat er ergens in de cloud nog een appje gonsde waarin hij het valse straatkeffertje Dilan voor feeks uitmaakte. Het begrip ‘vals straatkeffertje’ komt van mij en ga ik niet snel terugnemen.

Ik denk dat Yesilgöz sowieso raar heeft opgekeken van de snelle excuses van Wijers. Volgens Dilan kunnen verontschuldigingingen namelijk gemakkelijk een maandje wachten. Of is dat alleen als je iemand ten onrechte

van Jodenhaat hebt beschuldigd?

Ondertussen heeft ook een zekere Eric Smit zich gemeld met de tekst dat het niet Wijers was, maar dat hij het woord leugenaar over Yesilgöz heeft gebruikt. Interessant. Dus Wijers had bijna met Dilan gebeld om zijn via de media aangeboden excuses terug te nemen omdat hij achteraf gehoord had dat hij het niet gezegd heeft. Zo’n telefoontje komt redelijk geriatrisch over.

Mooie chaos en ik denk dat rechts ondertussen ontzettend hard lacht om dit aandoenlijke amateurisme. Want we mogen Wijers toch echt de Gomp van Strien van D66 noemen.

Toen ik hem donderdag zag stotteren dacht ik: wat wil je nou? De verlosser uithangen? Een soort Redder des Vaderlands spelen? Heb je geen vrienden die je gewoon vertellen dat je je best gedaan hebt in het leven, maar dat je tijd erop zit? Bijna niemand redt het op die leeftijd. Ja Johan Derksen, maar die weet zelf dat hij een niet al te snugger publiek heeft.

Dilan was nu opeens een partijleider met een solide staat van dienst

Maar als je echt niet meer weet wat je als informateur een paar weken eerder op een openbaar avondje in een microfoon hebt staan blaten, dan wordt het tijd dat je stopt. Met alle openbare functies. Zeker als je weet dat je toen gelijk had en nu als een laffe farizeeër moet gaan jokkebrokken dat je het niet meende.

En nu? Nu rest hem nog maar één baantje. Een klusje dat hij eerder geklaard heeft. Commissaris bij Ajax. Als opvolger van Danny Blind, die het zinkende schip opgelucht verlaat. Ooit was baantjesjager Hans daar president-commissaris.

Het lijkt me een prachtig beeld als Hans zich volgende week in de Johan Cruijff Arena meldt en dat daar allerhande omhooggefallen skyboxers hem staan op te wachten. Met een hartelijk applausje uiteraard. De club smacht naar echte losers. Wat zeggen ze als hij de bestuurskamer betreedt? Gezellig? Of de inmiddels aan de club aangepaste variant: gezwellig!

Achterpagina.

Gravity.
Feel the pull.

LUCID
GRAVITY

COMPROMISE **NOTHING**™

Meer informatie

Lekker voetballen, maar hoelang nog?

Sportclubs verliezen het gevecht om de ruimte.

PAGINA 5-10

ZIN

„De hondenkapper is heel streng”, zegt hij.

A smiling woman with curly hair, wearing a white lab coat, is pouring a green liquid from a bottle into a black bowl. She is in a kitchen setting with shelves in the background holding various items like a wooden bowl, a fern, and glassware.

PAGINA 22-23

A close-up photograph of a woman's face, framed by a circular opening in a thick, golden-yellow field of wheat. The woman has dark hair and is looking directly at the camera with a neutral expression. The wheat stalks are dense and fill the entire frame around the central face, creating a textured, organic border. The lighting is bright, suggesting a sunny day, and the overall color palette is dominated by warm, golden tones.

TIPS EN PUZZELS
Pagina 39

Verre reis? De mooiste Dubai reizen boek je bij D-reizen

Boek jouw verre reis nu op D-reizen.nl of in één van onze winkels

Boek 24/7 jouw vakantie!

Altijd de beste deal

Klantenbeoordeling: 9.0

Persoonlijk advies op maat

REPORTAGE

Volleyballen? Helaas, we zitten overvol

Ruim honderd kinderen die samen op één voetbalveld trainen, lange wachtlijsten bij clubs: door ruimtegebrek is het op sommige plekken een kwestie van geluk of je kunt sporten. „Wat voor wijken heb je straks als je alleen stenen stapelt?”

Op sportpark De Melkweg in Amsterdam-Noord veranderen de velden van voetbalclub TOB in moestuinen en een varkenswei.

FOTO OLIVIER MIDDENDORP

Door
**Enzo van
Steenbergen** en
**Thijs
Niemantsverdriet**

Ga eens aan de zijlijn van een voetbalveld staan, en bedenken hoeveel huizen er op die plek kunnen worden gebouwd. En die velden liggen daar maar, op doordeweekse dagen, helemaal leeg. Stel je voor dat het om vierduizend voetbalvelden gaat, en je ziet hele woonwijken verschijnen, met kantoren en winkels erbij.

En beeld je dan eens in dat je de ambtenaar bent die in de gemeente over sportvelden gaat. Soms is die ambtenaar in z'n eentje, terwijl de collega's die moeten 'bouwen, bouwen, bouwen' met hele teams zijn. Dan wil je als ambtenaar dat mensen kunnen sporten, genoeg bewegen, gezond blijven. En de anderen willen dat ook best, maar de uitkomst is meestal toch anders: huizen gaan voor.

Dit is wat er gebeurt, op heel veel plekken tegelijk. En niemand die merkt dat Nederland stiltejes verandert, perceel voor perceel. Tot duidelijk wordt dat er iets vastloopt.

Deze week werd uit NRC-onderzoek duidelijk dat in tien jaar tijd zo'n 30 miljoen vierkante meter aan sportruimte - velden, zalen - is verdwenen. Vierduizend voetbalvelden dus, of zeventigduizend basketbalvelden. In dezelfde tijd groeide de Nederlandse bevolking met bijna een miljoen mensen, dus moest er ook sportruimte bij. In de grote steden is dat mislukt, terwijl juist daar de beweeg- en gezondheids-cijfers in sommige wijken alarmerend zijn. Er zijn gemeentes in Nederland waar kunnen sporten niet meer vanzelfsprekend is, maar een kwestie van geluk.

Iedere keer dat een veld wordt afgegraven om woningen of kantoren te bouwen, verdwijnt er iets. Niet alleen gras of gravel, maar ook, zegt directeur breedtesport Guido Davio van sportkoepel NOC-NSF, „een deel van de gemeenschap”. Want, zo vraagt hij zich af: „Wat voor wijken heb je straks als je alleen stenen stapelt?”

En dat terwijl mensen in heel Nederland veel minder be-

LEES VERDER OP PAGINA 6

REPORTAGE

Training bij volleybalvereniging MVC De Hangar in Eindhoven. FOTO MERLIN DALEMAN

VERVOLG VAN PAGINA 5

wegen dan goed is. Naar verwachting heeft binnen 25 jaar bijna 65 procent van de Nederlanders overgewicht. De overheid belooft daar al twee decennia iets aan te doen. Omdat sport en bewegen niet alleen van cruciaal belang zijn voor het lichamelijk en geestelijk welzijn, maar ook, zoals internist en ‘obesitasprofessor’ Liesbeth van Rossum zegt, „de basis vormen van onze economie. Wil je mensen aan het werk houden en dus gezond, dan móét je ruimte maken voor sport.”

Wat betekent het voor het dagelijks leven van mensen dat er zoveel sportruimte is verdwenen? Hoe heeft het zover kunnen komen? En valt er nog iets aan te doen? Een tocht langs vier plekken waar sport de strijd om de ruimte verliest.

Eindhoven en Veldhoven

Als sporten bijna niet meer kan

Je ziet het aan de netten van volleybalvereniging MVC De Hangar in Eindhoven. Op woensdagavond zijn die over de hele zaal gespannen, vastgeschroefd aan de tribunes, zodat er acht krappe veldjes uitgezet kunnen worden. Zo kunnen zoveel mogelijk kinderen trainen. Jammer voor hun ouders, die kunnen daardoor niet meer op de tribune zitten.

Toch hebben ze nog geluk, want voor nieuwe leden is al tijd geen plek. Er was eerst een wachtlijst voor de allerjongsten, maar het lukte al twee jaar niet om hen lid te laten worden. Daar raakten ouders én vereniging zo gefrustreerd door dat ook de wachtlijst nu gesloten is. Niki van Deursen, voorzitter van de vereniging uit de wijk Meerveldhoven: „Dit is, helaas, wat ruimtegebrek doet.”

Je ziet het ook op scholen in Veldhoven, tegen Eindhoven aan. Daar trainen de kinderen van basketbalclub Vido doorde-weeks noodgedwongen in gymzaaltjes, omdat er in hun ‘thuishal’ geen ruimte is. De vereniging heeft 117 wachtenden op een bestand van 160 leden. Op zondag lukt het net om alle teams een wedstrijd te laten spelen in de eigen City-sporthal. Uitwijken naar zaterdag kan niet, dan is de zaal bezet door andere verenigingen. Voorzitter Judith Hoebe spreekt met gevoel voor understatement van „genoeg ruimte voor potentie”. Bij de voetbalverenigingen in en rond Eindhoven zie je het

ook. In de kleedkamers van V.V. UNA (1.100 leden) uit Veldhoven, die door allerlei teams gedeeld moeten worden. Of bij de kinderen die bij V.V. DBS (1.200 leden) in Meerveldhoven wel mogen trainen, maar in weekenden geen wedstrijden kunnen spelen omdat daar geen plek voor is. Bij beide clubs: meer dan honderd mensen op de wachtlijst.

Meerveldhoven en Veldhoven vormen het ommeland van AS-ML. De chipmachiefabrikant brengt de omgeving welvaart, maar zorgt tegelijkertijd voor extreme drukte. Eindhoven is een van de snelst groeiende gemeenten van Nederland. De stad zal tot 2050 groeien met een vijfde, naar meer dan 300.000 inwoners. Er zijn tienduizenden woningen nodig. De kinderopvang zit in sommige wijken bomvol, een huisarts vinden is lastig.

Het is ook een van de plekken in Nederland waar de sport vastloopt. In een gebiedsanalyse schrijft de gemeente Eindhoven dat er „nu al” een „stevig” tekort is van 29 (voetbal)velden. Ook sporthallen zijn er met het oog op de groei te weinig. Volgens een onderzoek uit 2023 hadden toen alleen al de voetbalverenigingen in de stad 1.500 mensen op de wachtlijst. Ook andere clubs, waaronder de vier cricketverenigingen (populair bij expats uit India en Pakistan), hebben een wachtlijst of ledenstop.

In grootstedelijke gebieden zal de ruimte om te sporten alleen maar verder afnemen door de bouw van huizen en kantoren. NOC-NSF becijferde dat in grote steden, waar vier miljoen Nederlanders wonen, inmiddels een op de vijf amateur-sportverenigingen een wachtlijst of ledenstop heeft.

ASML ziet de problemen en financierde een kunstgrasveld (kosten: minimaal 600.000 euro) dat verschillende clubs delen. De gemeenten Eindhoven en Veldhoven zijn ook druk bezig met het aanleggen van kunstgras, dat intensiever bespeeld kan worden dan gras. In Eindhoven is een nieuw zwembad geopend en de gemeente vraagt van scholen om hun sporthallen beschikbaar te stellen aan verenigingen - „zo benutten we de ruimte beter, al is het niet realistisch om de wachtlijsten tot nul terug te dringen”.

Bij volleybalvereniging De Hangar hebben ze van alles geprobeerd, vertelt voorzitter Niki van Deursen. Maar iedere oplossing geeft weer een nieuw probleem. Andere sporthallen gebruiken is onpraktisch en vermindert het clubgevoel. Trainingsrijden verkorten maakt dat leden minder goed leren volleyballen - het is een technische sport. En één in plaats van twee keer per week trainen kan ook, maar dan lukt het niet om op meerdere niveaus te spelen en komt de teamindeling in de knel.

Den Haag, 2009 en 2025. Voetbalvelden en een tennis-park verdwenen voor een nieuwbouwwijk. SATELLIETBEELD GOOGLE EARTH

„Ergens ruimte voor maken is een politieke keuze, en bij die keuze is sport vaak het sluitstuk”

Als „klap op de vuurpijl”, zegt Van Deursen, heeft de volleybalbond dit seizoen voor de jongste leden een nieuw spel-concept bedacht: ‘volley stars’. Een nieuwe en meer uitdagende spelvorm voor zes- tot twaalfjarigen die, helaas, méér ruimte vergt. Zoveel meer, dat De Hangar heeft besloten om de jongste groep te verkleinen van 85 naar 64 kinderen. „Toen we dat hoorden”, zegt Van Deursen, „besloten we onze wachtlijst te sluiten. Als mensen nu vragen of er plek is, zeg ik: probeer het over een half jaar nog maar eens.”

Den Haag

De wethouder die voor ieder sportveld moet knokken

LEES VERDER OP PAGINA 8

Toen Hilbert Bredemeijer (CDA) in 2019 aantrad als wethouder Sport in Den Haag, schrok hij zich zevenloos. In de tien jaar ervoor was zijn gemeente bijna negentigduizend vierkante meter aan sportruimte kwijtgeraakt, zo bleek - het equivalent van twaalf voetbalvelden, toch al gauw twee of drie verenigingen.

Hij zag dat de discussie al die tijd ging over woningen en niet over sportvoorzieningen. Bij overleg over de besteding van de schaarse ruimte „zat sport überhaupt niet aan tafel”, zegt Bredemeijer - letterlijk dus, wethouder en ambtenaren waren vaak niet uitgenodigd. Als bestuurslid van de Vereniging voor Sport en Gemeenten, een landelijk samenwerkingsverband, ziet hij dit op veel plekken. „Ergens ruimte voor maken is een politieke keuze, en bij die keuze is sport vaak het sluitstuk.”

Bredemeijer zit in een kantoortje op sportpark Escamp I, gelegen in de wijk Morgenstond in het zuidwesten van Den Haag. Hij drinkt koffie uit een papieren bekertje. Vanuit het raampje van de keet heeft hij uitzicht op de vier gloednieuwe kunstgrasvelden van voetbalclubs GSC ESDO en Wanica Star. Zandhopen en bouwcontainers verderop getuigen van een grote herinrichting: Escamp wordt getransformeerd van een verouderd en nogal gesloten terrein naar een ‘vitaal sportpark’ dat toegankelijk is voor iedereen in de buurt. Daar ging „een lange politieke strijd” aan vooraf, zegt Bredemeijer.

Bij zijn aantreden besloot Bredemeijer, zelf fanatiek hardloper, dat er onder zijn verantwoordelijkheid „geen vierkante meter sport” meer zou verdwijnen. Hij voerde ‘sportnormen’

De Haagse wethouder Hilbert Bredemeijer (CDA) op sportpark Escamp I in de wijk Morgenstond. FOTO BART MAAT

procent in heel Nederland. „Veel bewoners in Zuidwest bewegen zich op buggy- en rollatorafstand”, staat er in gemeentelijke gebiedsanalyse van dit jaar.

Just in dit soort wijken, zegt Bredemeijer, „moet je e aan trekken” om mensen lid te laten worden van een sportvereniging. De meeste gebruikers van Escamp I komen dan ook niet uit de wijk zelf - en het zal „een hele klus” zijn om dat te veranderen. Daartoe wil hij laagdrempelige speelveldjes aanleggen en organisaties inhuren die bijvoorbeeld een speciaal sportaanbod voor meisjes organiseren. „En het sportpark wordt dus zo open mogelijk. Ja, en anders weet ik het ook niet meer.”

En de sportnormen? Met de verwachte bevolkingsgroei heeft Den Haag in 2040 volgens eigen onderzoek 18 hectare (180.000 vierkante meter) aan extra sportvelden nodig - dubbel zoveel als de gemeente heeft laten verdwijnen in de jaren voordat Bredemeijer aantrad. „Je kunt concluderen dat we nu voor een dubbele uitdaging staan”, zegt de wethouder. De helft van de benodigde hectares hoopt hij te vinden in de Vleetzone, een nog te ontwikkelen gebied in het zuidoosten van de stad, langs de A4. De rest zal moeten komen van „slim ruimtegebruik”, zegt hij. „En ook dan blijft de vraag of het gaat lukken.”

Komend voorjaar, na de gemeenteraadsverkiezingen, stopt Bredebreijer als wethouder. Of zijn beleid zal worden voortgezet, is ongewis. Anders dan bij woningbouw of parkeerplaatsen bestaan er geen landelijke vereisten voor sportruimte. Dus de aandacht voor sport en bewegen is in een gemeentebestuur vaak afhankelijk van individuen, zoals een wethouder die van hardlopen houdt. Verdrietig maar waar, zegt Bredebreijer. „Doordat er geen wettelijke normen zijn, staat sport uiteindelijk zwak.“

Hattem

Twée voetbalclubs, twee werelden

In de bossen van Hattem, een stadje vlak bij Zwolle, rennen op een maandagavond in oktober zeker honderd kinderen over een kunstgrasveld. Ze passeren rode pionnetjes, dribbelen om blauwe, schieten op doeltjes als ze bij de gele zijn. Hier trainen op hetzelfde tijdstip, op hetzelfde veld, tien teams - de 'ouder-9' en de 'ouder-10'. „Pass, pass, ik sta vrij!”

roepen ze, en ze juichen hard als ze de winnende maken in het partijtje. „Komaaaaan, yes!”

In de kantine van SV Hatto-Heim zitten voorzitter Henk Bultman en Wilco Liefers, die over jeugdzaken gaat. Liefers laat een Excel-sheet zien waarop is bijgehouden welk team wanneer mag trainen, welke van de twaalf kleedkamers ze kunnen gebruiken en wanneer de volgende groep komt. De vereniging heeft 850 leden, 31 jeugdteams en, samen met buurvereniging V.V. Hattem, 5 meidteams. Alle teams trainen twee keer per week. Liefers: „Niet alleen de selectie-teams, ook de breedtesport. Dat maakt de planning ingewikkeld, maar we staan erop.”

„Mensen denken vaak dat er in kleinere steden geen ruimtegebrek is, maar dat is onzin. We blijven maar groeien, en we lopen tegen de grenzen aan”, zegt Bultman. Hatto-Heim heeft één kunstgrasveld - op de andere velden kun je met slecht weer niet trainen, want dan wordt het gras kapot getrapt en moeten wedstrijden worden afgelast. Liefers: „We spelen op wedstrijddagen van half negen 's ochtends tot kwart voor vijf in de middag.” Bultman: „Een drukte van jewelste, parkeren is een chaos. Soms zitten drie teams in dezelfde kleedruimte.”

Toch zou je niet zeggen dat hier te weinig ruimte is om te voetballen. Niet alleen zijn de graskelden van Hatto-Heim ongebruikt, ook bij buurverening V.V. Hattem – met dezelfde ingang – ligt veel gras er verlaten bij. Het kunstras is daar wel de hele avond bezet, maar niet door zoveel spelers tegelijk als bij Hatto-Heim. De clubs spelen allebei in geel-blauw en hebben evenveel velden, maar V.V. Hattem heeft een stuk minder leden: vijfhonderd, iets meer dan de helft van het aantal bij de buren, en veertien jeugdteams.

Als er iets gedaan moet worden aan het gebrek aan sportvelden, dan zullen clubs ook beter moeten samenwerken, stellen deskundigen. De gemeente Hattem heeft daar ook aangedrongen. Er is een verenigingsconsulent langsgekomen van sportkoepel NOC-NSF om mee te denken over een fusie. Er waren informatieavonden, discussierondes, er was een enquête, een peiling, een stemming. En hoewel eigenlijk iedereen snapt dat de velden beter kunnen worden verdeeld, was de uitslag duidelijk: meer dan 80 procent van de aanwezige Hatto-Heimers was tegen. De leden moesten er niet aan denken om samen te gaan.

„Dit was van oorsprong een christelijke vereniging, en V.V. Hattem niet”, zegt Bultman. „Dat is nu niet meer zo, maar er zijn leden die het verschil nog altijd scherp voelen.” Liefers: „Veel mensen hebben toch het gevoel dat we een heel andere cultuur hebben. Die willen ze bewaken.” Bultman: „En je hebt bij V.V. Hattem een fanatieke groep die nog steeds moeite heeft met onze christelijke achtergrond.”

„Onze mensen
onderhouden
die velden,
dan vinden ze
het lastig als
niet wijzelf
erop spelen,
maar
Hatto-Heim”

Het kunstgrasveld van
V.V. Hattem in Hattem.
FOTO ERIK BRINKHORST

op wijst er nog op dat hier, in de oksel van de ring A10 Noord, ooit een sportpark lag.

Twaalf jaar geleden moest voetbalclub TOB (Trouw Ons Beginsel) vertrekken. De voetbalvelden kregen van de gemeente Amsterdam een andere, tijdelijke bestemming: stadslandbouw. Naast de varkenspoel kwamen moestuintjes, een kippenren, wijnranken en een speelbos. Drie kleinere sportverenigingen (handbal, korfbal en tennis) mochten wel blijven - ze liggen nu een beetje verloren tussen de moestuintjes en de A10.

Nick Romeijn maakt een praatje met een stadslandbouwer die brood voert aan de varkens. De situatie hier, zegt de secretaris van de Sportraad Amsterdam, is illustratief voor hoe de gemeente omgaat met sportvoorzieningen in de ruimtelijke ordening: met „een gebrek aan langetermijnplanning”.

Deze zomer heeft de gemeente aangekondigd dat De Melkweg z'n oude bestemming terug krijgt. Amsterdam-Noord is onstuimig gegroeid (van 86.000 naar 110.000 inwoners in vijftien jaar) en de ruimte voor sport is niet meegegroeid - dus hebben veel verenigingen wachtlijsten of soms zelfs een volledige ledenstop. Met nog veel meer bevolkingsaanwas op komst (dertigduizend mensen in de komende vijftien jaar) en de voorziene aanleg van een complete stadswijk, Haven-Stad, is er flink wat extra ruimte nodig om te voldoen aan de sportnormen die Amsterdam, net als Den Haag, hanteert. En dus moeten de varkens en moestuintjes op de Melkweg straks weer plaatsmaken voor grasvelden en dug-outs.

Begrijp Romeijn niet verkeerd: hij zou dolgraag willen dat er hier straks weer gevoetbald wordt. Sterker nog, toen de Sportraad vorig jaar op zoek ging naar potentiële locaties om het tekort in Amsterdam-Noord te ondervangen, was dit één van de plekken waar ze uitkwamen. Dus waarom, vraagt hij retorisch, moest de sport hier in de eerste plaats verdwijnen?

_____ LEES VERDER OP PAGINA 10

Johannes Stalenburg, voorzitter van V.V. Hattem, vertelt later ook dat de cultuur bij beide verenigingen verschillend is, maar volgens hem heeft „niemand moeite” met welke geloofsovertuiging dan ook. Bij zijn club is het niet het tot een stemming over een fusie gekomen, maar bedenkingen waren er wel. Als Hatto-Heim soms een veld gebruikt van V.V. Hattem, dan moet Stalenburg alle moeite doen om zijn achterban mee te krijgen. „Onze mensen onderhouden die velden, ze sproeien en vegen, en dan vinden ze het lastig als niet wij zelf erop spelen, maar Hatto-Heim”, zegt hij.

Bij V.V. Hattem hebben ze lang, „misschien te lang”, gedacht dat er een fusie aan kwam. Maar nu die optie is weggefallen, richt de club zich weer op de eigen groei. „Wij zijn een autonome vereniging met meer dan honderd jaar geschiedenis, de oudste van Hattem.” Stalenburg heeft er vertrouwen in dat zijn vereniging weer meer leden zal krijgen. Hoe Hatto-Heim omgaat met het ruimtegebrek, vindt hij niet per se zijn probleem.

De gemeente dringt nog steeds aan op samenwerking. En die is er ook wel, zeggen beide clubs. De meidenteams zijn gedeeld, die spelen soms bij Hatto-Heim en soms bij V.V. Hattem. De twee clubs kijken naar de gezamenlijke inkoop, bijvoorbeeld voor duurzaamheidsmaatregelen. Beide besturen doen echt hun best. Maar makkelijk is het niet. Stalenburg: „Om echt tot oplossingen te komen moet de emotie bij de leden er eigenlijk uit. Maar ja... emotie hoort ook bij sport.”

Amsterdam

Het vergeten sportpark langs de A10

Varkens - dat is het eerste wat je ziet als je het terrein van De Melkweg in Amsterdam-Noord oploopt. Stevige varkens die tot aan hun knieën in de modder staan en tevreden op een homp brood kauwen. Alleen een half vergane tribune verder-

nrcwebwinkel

Adviesprijs
56,95
44⁹⁵

DE RADIATOR VENTILATOR

SPEEDCOMFORT

Verwarm je ruimte 2x zo snel en bespaar tot 22% energie

- > Fluisterstil
- > Geen gereedschap nodig
- > 10 jaar garantie
- > Verbruik: slechts 32 cent stroom per jaar

De SpeedComfort radiatorventilator plaats je in een handomdraai. Je voelt direct meer en sneller warmte-comfort. Dat betekent dat de thermostaat lager kan en je dus tot wel 22% energie bespaart.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/speedcomfort

VERVOLG VAN PAGINA 9

Nick Romeijn, secretaris van de Amsterdamse Sportraad op het voormalige sportpark De Melkweg. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

„De gemeente wist toen ook dat Amsterdam-Noord stevig zou gaan groeien, en de plannen voor Haven-Stad bestonden al.”

De voorgangers van Romeijn zagen het huidige tekort, dat zich in de hele stad voordoet, al vijftien jaar geleden aankomen. Zo ging het mis bij de aanleg van de nieuwe wijk IJburg, waar de gemeentelijke planologen simpelweg vergaten sport in te tekenen – een misser die tot op de dag van vandaag doorwerkt. Sindsdien heeft de Sportraad herhaaldelijk gewaarschuwd: let op, er dreigt ruimtetekort in de stad voor sport en bewegen. „Toch is de situatie hetzelfde gebleven”, zegt Romeijn. „En we zijn nu op het punt beland dat het voelbaar en zichtbaar begint te worden.”

Dataonderzoek van NRC bevestigt zijn observaties: in Amsterdam verdween tussen 2010 en 2020 bijna 200.000 vier-

kante meter aan sportruimte – een afname van bijna 2 procent per hoofd van de bevolking. Die bevindingen „zijn in lijn met wat wij constateren”, zegt de gemeente in een reactie. Wel benadrukt een woordvoerder dat „alleen kijken naar vierkante meters geen volledig beeld geeft”. De gemeente probeert „de beschikbare ruimte op onze sportparken effectief en efficiënt te gebruiken”.

Romeijn wandelt verder over het terrein. Aan zijn linkerhand liggen de velden van de achtergebleven sportverenigingen. Ook zij zijn ongelukkig met de huidige situatie, blijkt uit een rondgang van NRC: door de stadstuinen is het sportpark niet meer als zodanig te herkennen, de openbare ruimte wordt minder goed onderhouden, er is overlast van jochies op fatbikes en de verlichting op de toegangswegen laat te wensen over. Al met al, zegt voorzitter Frans Houtkamp van tennisclub TOB, zullen de verenigingen niet rouwig zijn als de varkens en moestuintjes straks weer verdwenen zijn. „Ik heb ook best duurzaamheidsidealen, maar of dit zoden aan de dijk zet?”

De stadslandbouwers verzetten zich tegen hun vertrek – en hebben ook al de lokale media opgezocht. Ja, ze wisten dat hun contract tijdelijk was, zegt Marc Groen, de vrijwilliger bij de varkens, „maar het doet toch pijn dat alles wat we hebben opgebouwd straks moet verdwijnen.” De voormalige voetbalvelden blijken vruchtbare grond te zijn, zegt hij, en bovendien onvervuild – uniek in Amsterdam. „Een sportpark kun je met een paar bouwvallers overal aanleggen, maar dit kan niet zomaar verplaatst worden.”

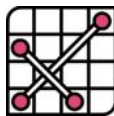
Romeijn van de Sportraad zegt tegen Groen dat hij begrip heeft voor diens positie. Sport en groen, zegt hij, worden door de gemeente „in feite tegen elkaar uitgespeeld”. „Je krijgt een soort schijndiscussie, want niemand is tegen voldoende sport én voldoende groen. We halen nu alleen voor allebei de gemeentelijke normen niet. Er dan wordt er gezegd: er is ruimtegebrek, dus we moeten kiezen. Maar dat ruimtegebrek is het gevolg van de politieke keuzes.”

Eigenlijk, zegt Romeijn even later tussen de tomatenstruiken en slakroppen op het voormalige hoofdveld van TOB, zou de gemeente bij stadsplanning de volgorde moeten omgooien. „Nu wordt er gezegd: we gaan dertigduizend nieuwe woningen bouwen, en pas daarna tekenen ze de maatschappelijke voorzieningen in – en dan is er vaak geen ruimte meer. Ze zouden moeten zeggen: eerst kijken naar sport en groen en kunst en cultuur. Naar leefbaarheid. Als dat vijfduizend huizen minder betekent, dan is dat maar zo.”

Reacties? onderzoek@nrc.nl

Advertentie

FÖHN	MANSREADING	WIJDBEENS	BJÖRK
KLUISJE	GEHURKT	WATERKOKER	BLUE LAGOON
SCHRIJLINGS	TELEVISIE	KLEERMAKERSZIT	MELOEN
FLUITKETEL	VOORMEKAAR	ICESAVE	GEISER

Precies Vier

16 aanwijzingen vormen precies 4 groepen van 4: verbind de woorden die een connectie hebben.

nrc > puzzels

Speciaal voor doordenkers die overal verbanden zien

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. **Speel hier de Precies Vier van vandaag!**

Speel Precies Vier op nrc.nl/puzzels, in de **nieuwsapp** of download de **NRC Puzzels app**

Puur vakmanschap van eigen bodem

FLINT IN VIVID – TIJDELIJK EXTRA SCHERP GEPRIJSD

3-ZITSBANK: € 2.995 | HOEKBANK: € 5.995

leolux x de ploeg:

Kies voor de populaire designbank Flint van Leolux in de kwaliteitsstof Vivid van De Ploeg en profiteer van een unieke actieprijs. Ontdek deze combinatie van twee Nederlandse topmerken in het Leolux Experience Center in Breukelen of bij een van de onderstaande Leolux Select Stores.

Alkmaar – Van Til Interieur | Axel – Berden-Pot Interieur | Benthuisen – Van Waay Interieurs | Cruquius – De Ruijtermeubel | Gorinchem – Van der Donk Interieur | Groningen – Vesta Helmond – Binnen Design | Leerdam – Van der Wal Interieurs | Mijdrecht – Gasse Wonen | Oisterwijk – Koos Kluytmans Interieurs | Poortvliet – Weyts Interieur | Ridderkerk – Plaisier Interieur Rogat – Interieurwereld | Sittard – Berden Meubelen | Son en Breugel – Select Store Eindhoven by Donjon | Veenendaal – Eijerkamp | Waalre – Profita House of Styles Wageningen – Berden & Matser Interieur | Wijchen – Eltink Interieur | Wol Vega – Home Center | Zutphen – Woonboulevard Eijerkamp

Janni Goslinga speelt de hoofdrol in de toneelbewerking van *Prophet Song*, waarin een gezin wordt vermorzeld door een fascistisch regime. „Ik ben anders over mezelf gaan denken.”

E

CV

Janni Goslinga (Rotterdam, 1969) studeerde filosofie aan de Universiteit van Amsterdam voor ze naar de Toneelschool ging, ook in Amsterdam. Sinds 1989 is ze vast verbonden aan het ensemble van Toneelgroep Amsterdam, sinds 2018 Internationaal Theater Amsterdam. In 2022-2024 speelde ze de dokter in *De dokter*, naar een roman van Arthur Schnitzler. Voor die rol werd ze genomineerd voor een Louis d'Or. De afgelopen jaren was ze onder meer te zien in *De wetten*, *Ibsen huis*, *De dingen die voorbijgaan*, *De kersentuin*, en *Scènes uit een huwelijk*.

Als filmactrice debuteerde Janni Goslinga in 1992 in *De noorderlingen* van Alex van Warmerdam. Sindsdien speelde ze in meer dan 25 films. Bij het grote publiek is ze bekend door haar rol in de politiserie *Ernstige Delicten* van de VARA. Janni Goslinga woont met haar man en zoon in Amsterdam.

Eilish Stack, hoofdpersonage in de roman *Prophet Song* van Paul Lynch, heeft met haar man Larry vier kinderen: Mark van zestien, Molly van veertien, Bailey van twaalf en dan nog baby Ben, die in het begin van het boek een paar maanden oud is. Met hem in haar armen loopt ze naar de voordeur van haar huis als er op een avond na het eten hard en dwingend wordt aangeklopt. En kijk hoe dat eruitziet in de toneelbewerking van de Iraans-Duitse regisseur Mina Salehpour, die dit weekend bij Internationaal Theater Amsterdam in première gaat. Janni Goslinga, die Eilish speelt, houdt een hand voor haar borst en een hand voor haar buik, alsof ze een babyhoofdje en babybiljetjes ondersteunt, en zo staat ze tegenover twee mannen in haar portiek, de jongste in politie-uniform, de oudste in burger. Ze vragen of Larry thuis is. Nee? Wil hij hen bellen zodra hij in de gelegenheid is? De oudste geeft haar zijn kaartje en lacht breeduit naar het kind. Niets om u zorgen over te maken, mevrouw Stack.

Dan gaan ze weer en Eilish loopt door de woonkamer naar de keuken, waar ze baby Ben, de onzichtbare baby Ben, in zijn wipstoeltje zet. Binnen maken Molly en Bailey ruzie om de afstandsbediening van de tv en zij gaat aan tafel zitten. Ze sluit haar ogen even, pakt dan haar telefoon en stuurt Larry een berichtje.

Dublin, ergens in de nabije toekomst. De democratisch gekozen extreemrechtse National Alliance Party is sinds twee jaar aan de macht en Larry, die als leraar en vicevoorzitter van de onderwijsvakbond een demonstratie tegen de regering organiseert, wordt ontboden op het bureau van de geheime dienst. Kopje koffie, meneer Stack? Liever thee? Fijn dat u er bent. Hopelijk kunt u ons helpen. Ik ken u ergens van, zegt Larry tegen de oudste van de twee agenten. Van voetbal toch? Was u niet middenvelder bij UCD? Waarschijnlijk hebben we tegen elkaar gespeeld.

Diepe stilte. Geen idee waar u het over heeft, zegt de agent. Hij legt een vel papier voor Larry neer. Leest u maar even. Larry leest. Het is een aanklacht. Een zeer ernstige aanklacht. Larry kucht en lacht en zegt dat het totale onzin is. Dit hebben ze zelf zitten typen. Nemen ze hem soms in de maling?

Dat is het begin. En dit is het einde: Eilish die met Ben, een dreumesje nu, in de draagzak naar een van de twee opblaasbootjes aan de waterkant loopt, toegebruld door de duurbetaalde mensensmokkelaars die haar en tientallen andere vluchtelingen in de gesloten container van een vrachtwagen naar zee hebben gebracht. Behalve Ben is alleen haar dochter Molly nog bij haar.

Haar zoon Bailey is dood. Haar zoon Mark, die zich bij de rebellen heeft aangesloten, is misschien ook dood - ze weet het niet. En Larry? Van hem heeft ze sinds zijn arrestatie nooit meer wat vernomen.

Wijde broek, witte blouse, opgestoken haar. Zo ziet Janni Goslinga - sinds 1989 vast verbonden aan het ensemble van ITA en daarnaast film- en tv-actrice - eruit als ze Eilish is. In de eerste scènes dan, als haar huis er nog staat en ze nog naar haar werk gaat, iedere ochtend nadat ze de kinderen naar school of naar de crèche heeft gebracht. Ze is microbioloog. Ze werkt in de wetenschap, tot ze zonder opgave van reden ontslagen wordt. Na de repetitie, die van donderdag 30 oktober, ruim twee weken voor de première, trekt Goslinga snel haar eigen grijze vestje aan en gaat aan tafel zitten in een kaal en koud kamertje ergens boven in de Stadsschouwburg. Geen koffie of thee, geen glas water. Ze slaat alles af. Het interview kan beginnen en bijna meteen gaat het over de politiek in Nederland. De verkiezingen waren de dag ervoor en het lijkt erop dat D66 - het is vier uur in de middag - heeft gewonnen. „Toch ben ik teleurgesteld”, zegt ze. „Ik had gehoopt dat links groter zou zijn geworden. Nu zie ik hoe naïef dat was.”

Wanneer heb je *Prophet Song* voor het eerst gelezen?

„Ik denk eh, begin dit jaar, ja, begin dit jaar, toen ik had gehoord dat we het zouden gaan spelen en dat Mina het zou gaan regisseren. In elk geval was Trump al weer aan de macht en je kon al denken: wat Paul Lynch een paar jaar geleden heeft beschreven is nu in Amerika aan het gebeuren. We maken mee dat een democratisch gekozen regering de rechtsstaat ontmantelt en de willekeur introduceert. Het briljante van het boek is” - Paul Lynch, een Ier, ontving er de Booker Prize voor in 2023 - „dat hij dat hele proces, stap voor stap, voelbaar maakt. Je voelt hoe het ook met jou zo ver kan komen dat je alles achterlaat en een vluchteling in een bootje op zee wordt.”

Eilish blijft nog lang denken dat het wel weer goed zal komen.

„Natuurlijk, wat zou je zelf doen? Om de paar scènes gebeuren er verschrikkelijke dingen en vervolgens is het toch: de melk is op, de kinderen moeten naar school en wat eten we vanavond? Eilish laat zich daar de hele tijd door afleiden, haar focus op wat ze zou moeten doen, namelijk vluchten, raakt vertroebeld door de alledaagse besommeringen, en dat is zo voorstelbaar. Bij het repeteren schakel ik continu terug naar mijn eigen leven, naar alles wat hier gebeurt en waartoe je je moet zien te

verhouden. Je weet dat Wilders niet weg is, dat hij bijna weer de grootste was geworden, dat de wrok en de haat niet verdwenen zijn. Wanneer ga je wat doen? Wanneer kom je in actie?”

Wat kun je doen?

„Als actrice in elk geval dit: Eilish spelen in *Prophet Song*. De mensen die naar de voorstelling komen laten voelen wat de consequenties kunnen zijn van die beweging naar extreemrechts. Mina zegt: na de voorstelling zal het licht weer aangaan in de zaal en kunnen we er in vrijheid met elkaar over praten. Dat vind ik een mooi *basic* doel: mensen, ook jonge mensen, zoals mijn zoon, die twintig is en volwassen is geworden met Trump en Poetin, Gaza, Oekraïne en *fake news*, laten voelen wat er gebeurt als de grondbeginselen” - ze zegt het plechtig - „van de democratische rechtsstaat worden aangetast, wat die woorden eigenlijk betekenen.”

Eilish heeft ook nog een oude vader voor wie ze zorgt.

„Waardoor haar verhaal nog meer onder mijn huid kruipt, want de situatie met haar vader lijkt op die met mijn eigen vader. Eilish' vader kan erg in de war zijn en soms, bij het repeteren, doet Gijs iets” - Gijs Scholten van Aschat, die Eilish' vader speelt - „of hij zegt iets dat me recht in het hart treft. Een bepaalde stembuiging, de manier waarop hij zijn hand tegen mijn wang legt, zo kan mijn vader dat ook doen. De gesprekken die ik met mijn vader voer, die voert Eilish met haar vader. Hij is haar morele anker. Hij ziet veel eerder dan zij onder ogen wat er gebeurt, dat de repressie steeds erger zal worden, dat er een burgeroorlog komt. In de derde scène zegt hij al tegen haar dat ze moet vluchten. Dat Eilish toch blijft vasthouden aan de oude waarden, aan wat tot voor kort normaal was, dat ze erin blijft geloven, dat begrijp ik ook zo goed. Vlak voor de Amerikaanse verkiezingen in 2016 was ik met ITA in New York, ik kon niet geloven dat Trump gekozen zou worden, en het gebeurde toch. Het gebeurt gewoon allemaal en ik was naïef. Ik was gewoon super-naïef.”

Nu misschien wat minder?

„Misschien, maar dat maakt het niet gemakkelijker, want dan denk ik aan mijn zoon en aan Eilish' oudste zoon, Mark, die bijna zeventien is en wordt opgeroepen voor militaire dienst, terwijl hij nog op school zit en geneeskunde wil gaan studeren. Hoe zou het zijn als mijn zoon zou onderzoeken en zich zou aansluiten bij de rebellen? Hoe ver zijn wij daarvandaan?”

LEES VERDER OP PAGINA 14

‘Opeens weet je: het fascisme kan ook aan mijn deur kloppen’

_____ VERVOLG VAN PAGINA 13

Eilish heeft een zus in Canada die haar wil helpen.

„Zo geprivilegieerd is ze wel, ja, dat ze een zus in Canada heeft met geld en die schakelt mensen in om haar te helpen. Vrouw! Doe je ogen open! Pak deze kans!“ Haar stem schiet omhoog. „Vlucht! Vlucht!“ Maar ze doet het niet. Heel lang doet ze het niet. En waarom niet? Daar heb ik het afgelopen jaar veel over gelezen, dat je vertrekken en blijvers hebt, mensen die altijd een koffertje hebben klaarstaan en mensen die het niet lukt om zich los te rukken. Eilish heeft een baby. Ze zou haar oude vader moeten achterlaten. Dat houdt haar tegen. Maar de belangrijkste reden om te blijven is haar hoop op de terugkeer van haar man en haar oudste zoon. Weggaan is de hoop opgeven. Dat voel je als je haar speelt. Het kán niet. Wat als jullie vader straks thuiskomt? Dat zegt Eilish tegen haar kinderen. Ik zeg die teksten best vaak.“ Alsof ze op het toneel staat. „Waar denk je dat je vader heen gaat als hij weer vrijkomt? Mijn oudste zoon kan elk moment terugkomen. Hij zal de keuken in slenteren alsof hij nooit is weg geweest. Hij zal de ijskast openendoen en vragen of er nog ham is. Eilish móet dat beeld leidend houden.“

Ze breekt pas als ze haar zoon Bailey terugvindt in het mortuarium van het militair hospitaal.

„Ja, dat is het moment waarop ze beseft dat de hoop haar gegijzeld heeft. Dat het een illusie was om te denken dat haar man terug zou komen nu ze ziet dat de geheime dienst in staat is om zelfs kinderen van dertien, Bailey is dan dertien, te eh...”

Te vermoorden.

Ze knikt en wendt haar gezicht af.

Hoe speel je dat?

„Eerst ging ik van lijkzak naar lijkzak, tot ik bij de lijkzak kwam waarin hij lag.”

Met kapotte tanden en uitgetrokken nagels.

„Ja.“ Weer wendt ze haar gezicht af en heel even heeft ze haar stem niet onder controle. Dan zegt ze: „Nu vertel ik in een monoloog wat er gebeurt, in de derde persoon. Geen handelinge, alleen woorden. Toen ik het boek voor de eerste keer las, heb ik het bij deze passage dichtgedaan. Het is een prachtig boek, prachtig geschreven, heel poëtisch, maar op dat moment – het was geen fictie meer, het werd documentaire. Alsof ik naar het nieuws keek. Het mooie van het werken met Mina is: ze weet waar ze het over heeft. Ze is ooit met haar ouders gevlucht uit Iran. Wij denken: een kind van dertien doodgarmaten? Zij weet dat in een totalitair regime ook kinderen van dertien verdwijnen en worden doodgemaakt. *Prophet Song* was voor Mina vanaf het begin al geen pure fictie en dat voel je. In de scène waarin Elishah haar zoon vindt, laat ze me schrijven naar de derde persoon en precies daardoor, door die afstand, wordt de onbevattelijke wreedheid van wat er met Bailey is gebeurd nog aangrijpende.”

En dan is ze weer even Eilish, die in de laatste scène haar dochter Molly in haar zwemvest helpt, en Molly schreeuwt dat ze dit niet wil, mam, alsjeblieft, ik wil niet gaan, ik wil dit niet doen. Acterend: „En ze staat een moment lang te kijken naar de mensen die in de boten klimmen en ze ziet hoe de wind in hun monden raast...” Weer als zichzelf: „Zo aangrijpend ook, die tekst, en zo wonderlijk dat theater of een boek iets met je kan doen waardoor je denkt:

dit kan. Je hebt altijd gedacht dat het jou nooit zou gebeuren en opeens weet je: het kan ook aan mijn deur kloppen. Ik ben door deze voorstelling anders over mezelf gaan denken. Ik heb veel gereisd, vroeger met mijn ouders al" die werken in hun jonge jaren als arts in de tropen – „en ik dacht altijd: ik ben een vertrekker. In geval van oorlog of ander gevaar – ik ben weg. Door als Eilisch heel concreet te moeten nadenken over al die praktische en emotionele kanten daarvan, realiseer ik me veel beter hoe ongelooflijk moeilijk het moet zijn om je huis en je land te verlaten. Niet te doen."

De meeste mensen om Eilish heen buigen mee met de nieuwe orde.

„Eilish zou dat misschien ook wel hebben gedaan als haar man geen vakbondsleider was geweest en uit de weg moest worden geruimd. Ze heeft geen keuze gemaakt. De keuze is voor haar gemaakt. Ze is geen idealist. Ze doet domme dingen. Ze geeft haar oudste zoon min of meer zelf aan bij de politie, ze is voorgelogen, en daarna staan zijn naam en adres opeens in de krant. En als dan 's nachts haar huis is bekld en bekogeld met stenen gaat ze in de straat tegen de burens staan schreeuwen. Jullie met je vlaggen! Wat ze ook doet, het levert niks op. Of het levert het verkeerde op. Het is allemaal zo gewoon, zo kleinnemenselijk. Het fascisme om haar heen is kleinnemenselijk, huiselijk. De soldaten die haar buut bezetten zijn de jongens die vorig jaar nog bij wijze van spreken de dakgoten bij haar hebben schoongemaakt. En dit is dan Dublin. Het had net zo goed Amsterdam kunnen zijn.”

„Je weet dat Wilders niet weg is, dat hij bijna weer de grootste was geworden, dat de wrok en de haat niet verdwenen zijn”

Requiem

SARAH SLUIMER

Voor de zomer schreef ik het libretto van een nieuw requiem, dat volgend jaar als voorstelling in de Stopera in première gaat. Op een zaterdag was de concertante première, zonder decor of kostuums.

We verzamelden ons in het zuiden van het land, in het theater waar het allemaal zou gaan gebeuren. Willem en mijn schoonfamilie, de Brabanders, waren er ook. Ik had de muziek, die in de zomer na het inleveren van de tekst was gecomponeerd, nog niet gehoord. Schrijvers doen er iets minder toe bij opera dan bij toneel. Muziek is daar nu eenmaal het alfa en omega, het grote werk, de stroom die het publiek mee op reis neemt.

We stonden in de wachtende menigte voor de nog dichtte deur van de concertzaal, toen er iemand tegen mij aanliep. Ik zag direct: dit is mijn middelbareschoolleide. Ik had hem al jaren niet gezien. Hij was niets veranderd, al was hij dat natuurlijk wel. Rond mijn leeftijd kan je een vriend zien die opeens een meneer geworden is. Maar sommigen van vroeger hebben zich zo diep in je geheugen verankerd, dat alleen diezelfde ogen weer aanschouwen maakt dat je alles wat zich daaromheen afspeelt, de rimpels en de grijzende baardharen, niet opmerkt. En dat niet alleen. Van binnenuit treedt je zestienjarige zelf naar voren, stoer, zeker en met dat domme zelfvertrouwen dat

slechts ontleend wordt aan wat je aan borsten en branie te bieden hebben.

Hij bleek toevallig bij het requiem terecht te zijn gekomen en wist niet dat ik de woorden ervoor geschreven had. Terwijl we de zaal in schuifelden bleven we praten, of bleef ik misschien praten. Heel precies weet ik het niet meer, opgelaten door de onbeschaamde puber die zich in

Opeens wilde ik heel graag dat mijn ex het mooi zou vinden. Dat hij daardoor zou begrijpen wat er van mij geworden was.

mij naar voren drong, terwijl ik daar toch echt stond als respectabel lid van de Brabantse clan, veilig omringd door mensen van wie ik heel veel hou.

En dan ook nog dat verdraaide requiem.
Er bleken alleen op de eerste rij stoelen genoeg te zijn om allemaal naast elkaar te kunnen zitten. Ik kwam in het midden terecht en keek omhoog naar de billen van de dirigent. Rechts van me Willem, links van me de jeugdliefde.

Het begon. Opeens wilde ik toch heel graag dat mijn ex het mooi zou vinden. Dat hij daardoor zou begrijpen wat er van mij geworden was. Maar er was geen boventiteling en er werd ook geen tekstboekje uitgereikt. En zoals dat nu eenmaal bij opera gaat, waren slechts enkele woorden verstaanbaar. Iets met een sandwich die beter smaakt als je 'm in drieën snijdt. Iets met mensen op laptops in een café.

Het leek steeds meer alsof ik ieder moment wakker zou worden om tegen Willem te zeggen: 'En toen zat mijn jeugdliefde opeens naast me. En toen begonnen ze op het podium te zingen, maar niemand kon iets verstaan. En jij was er ook. En je vader. En je oom en tante. En ik kreeg het koud en je legde je jas over me heen, maar ik bleef maar zachtjes rillen.'

Ik gaf de jas terug aan Willem toen het afgelopen was. We klaptten, we stonden op, we dronken iets. 'Het was vast een goede tekst,' zei de ex bij het afscheid.

In de auto naar huis zongen Willem en ik keihard de avond van ons af.

De volgende dag zag ik op mijn telefoon een lachende selfie van mijn ex en mij, met achter ons een volle zaal. Een meneer en een mevrouw, met kinderen.

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is auteur van boeken, essays en toneelstukken.

nrc vastgoed

Droomt u er ook van om heerlijk te recreëren en/of te investeren in een prachtige, groene, bosrijke omgeving van Groningen?

VANAF SLECHTS €135.850,-

- Exclusief btw
- Inclusief eigen grond
- Vrij op naam (geen overdrachtsbelasting)
- Instap/verhuur klaar opgeleverd

Optie:

- Gegarandeerd rendement van 7% netto (5 jaar)
- Verhuur in eigen beheer mogelijk
- Wellness pakket

ZOMERS BUITEN

Zomers Buiten is kleinschalig met 25 kavels. Tijdens de eerste open huis dagen van Zomers Buiten krijgt u een unieke voorproef: de allermooiste plekken zijn nog beschikbaar. Denk aan kavels met het beste uitzicht, de meeste rust of de hoogste verhuurwaarde. Juist deze locaties stijgen het snelst in waarde en zijn als eerste weg. Wees er dus snel bij en kies uw ideale plek voordat iemand anders het doet.

Zomers Buiten wordt gerund door Annick Braspenning (bekend van 'Boer Zoekt Vrouw'). Zij zorgt voor een familiale sfeer op Zomers Buiten. Dus geen grote investeringsmaatschappij of keten waar u de eigenaar nooit ziet of spreekt, maar die iedere dag aanwezig is en ervoor zorgt dat u niets te kort komt.

OPEN DAGEN 22 & 23 NOVEMBER 10.00-17.00 UUR

Scan de QR-code en meld u aan

VAKANTIEHUIS MAKELAARS.nl

Hein Maasmans | Toon Maasmans | Willem Maasmans
+316 51 10 07 74 | +316 18 52 38 54 | +316 38 84 53 53

Thuis heeft de chef-kok geen zin in gedoe

Wat koken professionele koks als ze een avond vrij zijn? En welke ingrediënten kunnen ze niet missen? *NRC* bezoekt bekende chefs en vraagt naar hun favoriete recept voor thuis.

Door
Megin Kimmijser

Fotografie
Anouk Bouten

‘Yes, chef!’ In de keukens van toprestaurants draait alles om precisie en controle. Een keukenbrigade moet functioneren als een geoliede machine, waarin elke handeling wordt getimed tot op de seconde. Dat wordt treffend verbeeld in dramaserie *The Bear*. Daarin keert chef Carmy Berzatto (gespeeld door Jeremy Allen White) terug naar zijn geboorteplaats Chicago om de sandwichzaak van zijn overleden broer over te nemen. Tegen de verwachtingen in maakt hij er een finedining-restaurant van.

The Bear is intens en soms zelfs ongemakkelijk om naar te kijken, maar de serie wordt geprezen om de realistische verbeelding van hoe het er in veel topkeukens aan toe gaat – bestek klettert, borden breken, olie sist en vuur slaat in de pan. Toch laat een veelbesproken scène uit het eerste seizoen een andere kant van koken zien. In de negende aflevering zie je twee minuten lang hoe de ambitieuze chef-kok Sydney (gespeeld door Ayo Edebiri) een perfecte omelet maakt voor haar hongerige en hoogzwangere collega Natalie. In stilte.

De scène kreeg veel aandacht als zeldzame adempauze te midden van de hectiek die de serie

doorgaans kenmerkt. En anders dan de verfijnde, complexe borden die meestal voorkomen in *The Bear*, is een omelet iets wat iedereen kan maken.

In de online rubriek *Thuisgemaakt* van *NRC* vertellen bekende chefs wat zij het liefst thuis koken. De recepten zijn makkelijk na te maken, want wat blijkt: hoe gedisciplineerd en gestructureerd het er in de professionele keuken ook aan toegaat, thuis koken bekende chefs het liefst zoals iedereen – lekker, maar niet te ingewikkeld en graag ook een beetje snel.

Groentekok Mari Maris komt er meestal tijdens het koken pas achter wat ze maakt. Caribische kok en kookboekenschrijfster Lelani Lewis kookt het liefst zoals rat Remy uit de Disneyfilm *Ratatouille*: een snufje van dit, een beetje van dat. En sterrenchef Emile van der Staak kookt in zijn restaurant *De Nieuwe Winkel* strikt plantaardig en met lokale producten, maar gebruikt – hoewel de sesamplant niet in Nederland groeit – thuis gewoon tahin. Want: ‘Chefs zijn ook maar mensen.’

Ga voor de recepten en nieuwe afleveringen van deze rubriek naar:

nrc.nl/thuisgemaakt

Emile van der Staak maakt geroosterde knolselderij

‘Thuis gun ik mezelf het gemak’

Chef Emile van der Staak buigt zich over een bord op de houten tafel in de bijkeuken van zijn restaurant. Een dikke plak geroosterde knolselderij, bestreken met tahin-citroendressing en bestrooid met hazelnootjes, ligt voor hem. Met precisie legt hij dahlia-blaadjes, peterselie, dragon en kervel op de plak, alsof hij een boeket schikt. *NRC* vroeg Van der Staak een simpel recept te bedenken, maar tijdens het decoreren lijkt de sterrenchef die opdracht een beetje uit het oog te verliezen. „Dat is voor de foto”, zegt hij. Thuis legt hij geen dahlia-blaadjes op zijn eten. Sterker nog, het liefst kookt hij thuis helemaal niet.

In De Nieuwe Winkel in Nijmegen, bekroond met twee Michelinsterren en een groene ster (een onderscheiding voor restaurants die uitblinken in duurzaamheid), wordt volledig plantaardig gekookt. Van der Staak brengt in groenten en andere plantaardige producten eigenschappen naar voren die normaal aan vlees of vis worden toegeschreven, zoals: vlezig, romig, vettig en umami. Technieken daarvoor ontwikkelde hij samen met academici. „Daar moet je een beetje onnozel voor zijn, want dat proces kost veel inspanning.”

Dat hij zich daar toch aan waagt, komt voort uit een overtuiging die hem sinds het begin van zijn carrière drijft. „Bij De Nieuwe Winkel is het mantra vanaf dag één: minder dieren, meer planten. Want het allerbelangrijkste dat je kunt doen om de planeet te redden, is minder vlees eten.”

Toen Van der Staak in 2011 de deuren van zijn restaurant opende, begrepen zijn gasten zijn concept niet. Het restaurant ging bijna failliet, maar

afwijken van zijn filosofie was voor Van der Staak geen optie. Zelfs niet toen een groep gasten op een avond ‘bitterballen!’ begon te roepen. Integendeel. „Tot dat moment deden reacties van gasten mij weinig. Maar toen ik merkte dat ze écht geëmotioneerd raakten omdat ze vlees misten, werd het serieus voor mij. Dat moment heeft het activisme in mij aangewakkerd – ik pikte het gewoon niet.”

Een lovende recensie zorgde voor een heropleving. Inmiddels kwamen hem al vele eretitels toe, die hem naar zijn zeggen overigens weinig doen. Daarnaast blijkt de sterrenchef thuis het liefst zo ver mogelijk van het fornuis weg te blijven, want „koken is mijn werk”. Als hij al kookt, dan het liefst alleen en simpel. Hollandse pot, zoals huts-pot en boerenkool. Of iets met knolselderij, dat in dit recept de glansrol krijgt. „Knolselderij is een dankbaar product; je hebt er weinig voor nodig om het lekker te maken. Het groeit in Nederland en laat zich goed roosteren.”

Van der Staak liet zich voor dit recept inspireren door een van zijn eerste inzichten uit de plantaardige gastronomie: groenten roosteren tot ze uitdrogen, waardoor de suikers en dus de smaak behouden blijven, anders dan bij koken. „Het is niet zonder reden dat het kookvocht van asperges zo lekker is.” Een tahin-citroendressing geeft het gerecht een nootachtige en frissere smaak. „In het restaurant gebruik ik geen tahin, want we koken met zoveel mogelijk lokale ingrediënten en de sesamplant groeit niet in Nederland. Maar thuis gun ik mezelf het gemak. Chefs zijn ook maar mensen.”

Megin Kimmijser

Recept

Ingrediënten

1 middelgrote knolselderij
3 el olijfolie
Zout & zwarte peper
Tahin-citroendressing
2 el tahin (sesampasta)
Sap van 1 citroen
1 teen knoflook, fijngehakt of geperst
2–3 el koud water

Groene olie

Een bos verse peterselie
Een bos verse dragon
200 ml zonnebloemolie

Topping

Handvol verse kruiden zoals peterselie, dragon, dille en kervel
Handvol geroosterde hazelnoten en zonnebloempitten

Bereiding

- Verwarm de oven voor op 200 °C.
- Schil de knolselderij en snijd in dikke plakken.
- Leg de plakken op een bakplaat, besprenkel met olijfolie, zout en peper. Rooster 35–40 minuten tot ze goudbruin en zacht zijn.
- Meng voor de tahin-citroendres-

sing intussen tahin, citroensap, knoflook en wat water tot een gladde, romige saus. Proef: fris, nootachtig en een tikje zuur.

5. Blancheer voor de groene olie peterselie en dragon. Koel in ijs-water. Pureer met neutrale olie en zeef.

6. Haal de knolselderij uit de oven en leg op een schaal. Sprengel de tahinsaus en groene olie erover, bestrooi met noten en zaden en maak af met de verse kruiden. Serveer als voorgerecht of als hoofdgerecht, met bijvoorbeeld couscous.

Mari Maris maakt galette met spinazie en aardappel

‘Pas tijdens het koken weet ik wat ik maak’

Harte Amsterdam, om de hoek van het Rijksmuseum, ligt een postzegeltje Frankrijk. In het popperige appartement staat een oud fornuis en er hangen koperen pannen aan de muur. Een metalen vergiet en een knoflookvlecht. Stille-vens van eten. Zelfs de radio is er Frans: op de achtergrond wordt de muziek op radio FIP soms onderbroken door de stem van een Franse dj. Af en toe komt een man met een baret binnen met wat boodschappen, en vertrekt weer.

Dit is de Nederlandse uitvalsbasis – het ‘pijpen-laasje’ – van groentekok en kookboekenschrijfster Mari Maris (51). Met haar *Groentebijbel* schreef ze een standaardwerk voor de vegetarische keuken, en de eerste titel in een goed verkopende reeks met andere ‘keukenbijbels’, van de *Airfryerbijbel* tot de *Bakplaatbijbel*. Nu is ze in Nederland voor de publicatie van haar nieuwe boek *C’est la Vie*, met korte verhalen over het leven op het Noord-Franse platteland, waar ze het grootste deel van de tijd woont.

Ze kwam er terecht na een lange carrière in de Amsterdamse horeca, waar ze een hoop professionele keukens van binnen zag. Dat ze vegetarisch at, hield ze in de machocultuur van de restaurantkeuken liever voor zich. „Ik kan vlees heel goed klaarmaken, zelfs uitbenen en zo. Maar ik eet het al niet meer sinds mijn zevende.”

De *Groentebijbel* voelde een beetje alsof ze uit de kast kwam als vegetariër. „Het heet ook heel bewust niet ‘vegetarisch kookboek’.” Toen het twaalf jaar geleden verscheen, schreef ze bij ieder recept nog een suggestie voor wat je er als vlees bij

zou kunnen serveren. „Om mensen niet af te schrikken. Dat zou ik nu niet meer doen.”

Toen de restaurantkeukens begonnen te vervellen, startte Maris een eigen cateringbedrijf. Ze kookte voor bruiloften, in passagiersterminals voor cruiseschepen, het Concertgebouw. „Allesmaal heel erg leuk, maar uiteindelijk ben je toch een soort veredeld verhuisbedrijf. Dan sta je weer ergens midden in de nacht te sjouwen met warmhoudbakken. En op een zeker moment heb je het ook wel allemaal gezien. De vrouwen die uit taarten springen, grote partijen waarbij je met houtjes een vuurtje moet aanmaken omdat niets werkt. Daar was ik wel klaar mee.” Dus vertrok ze naar Frankrijk, waar ze op haar 25ste een huisje had gekocht.

Wat kookt Maris vandaag? „Jets met spinazie. Mijn lievelingsgroente, en ook nog eens het hele jaar verkrijgbaar.” Echt een recept zou ze het zelf niet per se noemen. „Meestal kom ik er tijdens het koken pas achter wat ik precies aan het maken ben. Ik kook gewoon met wat ik in huis heb.” Ook dit gerecht is volledig aan te passen aan wat er toevallig in de groentela ligt.

„Ik doe de spinazie een beetje gesmoord in een kikkererwtenpannenkoek, of een ‘galette’, als je dat leuker vindt klinken. Maar dat mag ook zo’n Marokkaanse msemmen-pannenkoek zijn, of een wrap of een pitabroodje. Nu doe ik er ook oesterzwam en krokant aardappelschaafsel en een beetje feta bij. Maar dat is alleen omdat ik iets moest vastleggen.” Het ‘recept’, dat stuurt ze naderhand wel.

Melle Meijer

Recept

Ingrediënten

250 g kikkererwtenmeel, gezeefd
2 eieren*
4 à 5 dl melk*
2 à 3 tl venkelzaad
4 middelgrote aardappelen, grof geraspt
2 sjalotten, fijngesnipperd
2 tenen knoflook, fijngehakt
1 aubergine, in fijne blokjes, gepeperd en gezouten
300 à 400 g gare kikkererwten
600 g spinazie
1 flinke tl pimentón (gerookt paprikapoeder)
komijnpoeder, naar smaak
150 g oesterzwammen, in reepjes gescheurd
100 g feta, halloumi of frisse geitenkaas*
olijfolie

* Mocht je het recept vegan willen maken, dan kun je de eieren en de melk vervangen door (kikkererwten)water en de kaas door tofu met wat fijngesneden ingelegde citroen.

Bereiding

- Meng de eieren door het kikkererwtenmeel
- Voeg melk of (kikkererwten)water in gedeeltes toe en roer steeds helemaal glad voordat er een vol-

Lelani Lewis maakt kip met pompoen en rijst

'Je moet leren vertrouwen op je instinct'

Lelani Lewis beweegt als een wervelwind door de keuken: een glas water is nog niet omgevallen of de plas is alweer opgeveegd, een mes verdwijnt in een pompoen, kip sist in het vet. Haar krullen dansen mee op het hoge tempo waarmee ze tussen de keukenkastjes beweegt, op haar witte blouse zitten wat vlekken waarvan de oorsprong al niet meer te achterhalen is. Het interview gebeurt staand. „Zitten is ongezond.”

Als ze de deksel van de pan haalt, ontsnapt een kruidige stoomwolk die elke smaakpapil wakker schudt. „Heel veel rode uien. Kardemom, laurierblaadjes, knoflook, kurkuma, kruidnagels”, somt Lewis op in snel Engels met een Britse tongval. „En ruik je de limoenbladeren? Die ruiken krankzinnig, toch?”

Lewis verhuisde tien jaar geleden van Londen naar Amsterdam en startte in 2017 Atelier Code Noir. In 2023 verscheen haar gelijknamige kookboek. Het culinaire atelier is een plek waar ze *impressive dinners*, workshops en evenementen organiseert om haar liefde voor de Caribische keukens te delen. En om andere chefs van kleur - en de verhalen van hun keukens - een podium te geven.

Als ze de kruidenla opentrekt, ziet ze ook de geschiedenis. Tussen de oude jampotjes met venkelzaad en geurige kaneelstokken ligt haar nootmuskaat uit Grenada, het eiland in de Caraïben waar haar vader is geboren.

„Het staat bekend als de *isle of spice*. Van origi-

ne groeide nootmuskaat alleen op de Banda-eilanden (in Indonesië). Toen de Britten het territorium ruilden met de Nederlanders (in de zeventien- en de achttiende eeuw), zou een Britse botanicus een stekje van de nootmuskaat hebben gestolen en naar Grenada hebben gebracht. Daar sloeg het zo goed aan dat het eiland de grootste exporteur van nootmuskaat werd, buiten Indonesië. Zo vertelt nootmuskaat een verhaal over imperiumvorming, kolonialisme, oneerlijke handel. Er schuilen zo veel verhalen achter eten.”

Hoe veelzeggend het verhaal ook is of hoe mooi het gerecht er ook uitziet, de smaak is altijd leidend voor Lewis. „Haute cuisine-restaurants, met gelikt eten en toefen schuim, weten me minder te interesseren. Natuurlijk bewonder ik de techniek en het vakmanschap bij sterrenrestaurants, maar soms blijven de smaken niet hangen. Voor mij moet eten een troostrijke ervaring zijn. Dat je in een restaurant zit en denkt: wow, dit doet me aan thuis denken. Dáár gaat het om. Dat is precies hoe ik wil dat iemand mijn etentjes verlaat.”

Thuis kookt ze het liefst zoals Chef Remy, de culinair begaafde rat in de film *Ratatouille*. Een snuffje van dit, een beetje van dat. Altijd zonder recept. „Ik zou dat iedereen aanraden. Zo ontwikkel je een gevoel voor smaken en leer je te vertrouwen op je instinct. Stevie Wonder zegt dat hij kleuren ziet bij muziek, toch? Ik geloof dat chefs ook zo iets hebben, maar dan met smaken.”

Laura Hoogenraad

Recept

3-4 personen

Ingrediënten

450 g rode uien
5 teentjes knoflook
5 g verse kurkuma, geraspt
10 limoenblaadjes
13 g verse gember, geraspt
20 g galangal (laos)
600 g flespompoen
700 g kippendijen met vel
300 g (basmati)rijst
600 ml bouillon (met 1,5 kippenbouillonblokje)
2 el tomatenpuree
3 laurierblaadjes
1/4 tl kruidnagels
2 tl komijn
6 kardemompeulen, grof geplet
1 tl van ieder: gemalen kaneel, gerookt paprikapoeder, fenegriek
5 gekneusde pimentkorrels
2 steranijs
1 kaneelstokje
Optionele garnering: dadels, verse koriander en Lelani's groene kruidenoghurt (zie onderaan)

Voor de kipmarinade:

2 tl van ieder: gerookt paprikapoeder en kerriepoeder
1 tl van ieder: chilivlokken, kaneelpoeder, chilipoeder
1/2 tl pimentpoeder
1/2 el knoflookpoeder

Bereiding

- Meng de specerijen voor de marinade en marineer de kip. Breng royaal op smaak met zout en peper. Het liefst de avond van tevoren, anders zo lang mogelijk van tevoren.
- Snij de rode uien doormidden en in dunne plakjes. Verhit in een grote koekenpan een scheut olie en bak de uien langzaam op laag vuur, samen met de limoenblaadjes en een snuffje zout. Wacht tot ze karamelliseren, 15 tot 20 minuten, roer regelmatig. Als ze er jamachtig uitzien: haal ze uit de pan en zet apart.
- Verwarm de oven voor op 180 graden.
- Verhit op nieuw olie in de pan op middelhoog tot hoog vuur. Als de

olie heet is: bak de kippendijen met de huid naar beneden. Als de huid krokant is, draai ze om en bak nog een paar minuten. Als de kip goudbruin is, haal uit de pan en zet opzij.

- Houd 50 gram van de uien apart en doe de rest terug in de pan, samen met de rest van de aromatische ingrediënten, de knoflook, gember, galangal, verse kurkuma en tomatenpuree. Als het lekker ruikt, voeg toe: kruidnagel, kardemom, laurierblaadjes, kaneelstokje, komijn, gerookt paprikapoeder, steranijs, pimentkorrels, en fenegriek. Bak kort om aroma's vrij te laten komen. Haal daarna van het vuur.
- Was de rijst en voeg deze toe aan dezelfde pan. Schil de pompoen, verwijder de zaden, en snijd in plakken van ongeveer 1 cm dik.
- Schep de rijst in een diepe ovenschaal, leg de pompoenplakken erop en verdeel daarover de kip. Giet de kippenbouillon erover. Dek de schaal goed af met aluminiumfolie en bak 2 uur in de oven.
- Verdeel over de borden en garneer met de gekaramelliseerde rode uien die je eerder apart hebt gezet. En eventueel: Lelani's groene kruidenoghurt (zie hieronder), fijngehakte dadels, verse koriander.

Groene kruidenoghurt

Doe alle ingrediënten met 50 ml water in een blender, en meng vervolgens met kokosoghurt. Blijft tot 1 week goed, en is „lekker op alles”.

100 g kokosoghurt
1 groene Madame Jeanette
10 takjes tijm (alleen de blaadjes)
10 takjes verse oregano
7 takjes koriander (inclusief de steeltjes)
8 takjes peterselie (inclusief de steeltjes)
4 bosuitjes (alleen het groene gedeelte)
2 tl suiker
2 tl appel(cider)azijn
1 tl zout

Verrijkende culturreizen

Neem deel aan onze thematische culturreizen met originele invalshoeken en toelichtingen door bevoegde deskundigen en insiders. In een kleinschalig, gelijkgezind gezelschap voelt ook een individualist zich thuis.

De uitbundige creativiteit van de Côte d'Azur

7-daagse reis: 15 t/m 21 maart 2026
Reissom € 2.395 p.p.

De Côte d'Azur was in de vorige eeuw één grote speeltuin voor kunstenaars als Henri Matisse, Marc Chagall, Pablo Picasso, Fernand Léger, Georges Braque en Jean Cocteau. Dat heeft een lang lint opgeleverd aan fameuze musea en kunstzinnige tuinen. Naast een haast onuitputtelijke bron van creativiteit, is de Côte d'Azur ook 'gewoon' een streek van oude ambachten en boerentradities.

ACADEMISCHE REIZEN

o.l.v. drs. Angélique van der Horst

Verborgene parels van Noordwest-Toscane

7-daagse reis: 23 t/m 29 maart 2026
Reissom € 2.395 p.p.

Ontdek de verborgen kunstschaten van Noordwest-Toscane vanuit het sfeervolle Lucca. Tijdens deze reis langs verstilde stadjes, romaanse kerken en intieme musea ontvouwt zich onder leiding van kunsthistoricus Jeroen Stumpel een fascinerend verhaal van middeleeuwse vroomheid en renaissance-culturele vernieuwing, van de oudste verbeelding van Franciscus van Assisi tot fresco's van Buffalmacco en werken van Pontormo en Tintoretto.

ACADEMISCHE REIZEN

o.l.v. prof. dr. Jeroen Stumpel

ANTWOORDCOUPON

☐ Ja, ik wil graag meer informatie over de reis:

☐ Côte d'Azur ☐ Golfstaten ☐ Italië

☐ Parijs ☐ Oezbekistan

☐ Ja, stuur mij vrijblijvend het Cultoura magazine boordevol culturele reizen.

Naam:

Dhr/Mevr. Voorletters:

Adres:

Postcode:

Woonplaats:

Telefoon:

E-mail:

Stuur deze bon in een ongefrankeerde envelop naar:

ExperienceTravel, antwoordnummer 10802, 5200 WB 's-Hertogenbosch

U kunt ook een e-mail met alle gegevens sturen naar Culture@ExperienceTravel.nl

Door inzending gaat u akkoord met het ontvangen van reisinformatie van ExperienceTravel.

NR 15/06/25/EC

Advertentie

bekijk de website →

culture
by
experience
travel

Kunst van Sterarchitecten aan de Golf: van Doha tot Dammam

7-daagse reis: 31 maart t/m 6 april 2026
Reissom € 2.995 p.p.

De Golfstaten hebben zich ontwikkeld tot cultuuroasen met zowel iconische wolkenkrabbers als musea. Het werk van sterarchitecten als Jean Nouvel, Zaha Hadid en Rem Koolhaas passeert de revue naast internationale kunstbiënnales en architectuurhoogstandjes in de woestijn. Een afwisselend programma laat u kennismaken met imponerende architectuur en musea, majestueuze moskeën en moderne soeks; met stadsplanning, design en branding - tegen het decor van kleurrijke tradities van de Perzische Golf.

o.l.v. drs. Neil van der Linden

VOYAGE & CULTURE

Art Nouveau en Art Deco-parels in Nord-Pas-de-Calais en Parijs

6-daagse reis: 17 t/m 22 februari 2026
Reissom € 2.125 p.p.

Kunsthistoricus Robert van Rhijn, directeur van het nieuwe Museum van Toegepaste Europese Kunst - MUTEK, neemt u mee naar het noorden van Frankrijk voor een tocht langs parels van Art Deco en Art Nouveau, maar vooral naar het grillige en oogverblindende Parijs van de Années Folles, de Parijse Roaring Twenties, van de grote kunstenaars en hun mecenasen. Ook na 100 jaar blijft de Art Deco aantrekkelijk en verleidelijk en wedijvert met zijn voorganger Art Nouveau.

o.l.v. drs. Robert van Rhijn

VOYAGE & CULTURE

Oezbekistan - hart van de Grote Zijderoute

12-daagse reis:
2 t/m 13 april 2026 &
1 t/m 12 oktober 2026
Reissom april
€ 2.795 p.p.
Reissom oktober
€ 2.895 p.p.

o.l.v. drs. Rouslan Nimetoullaev

VOYAGE & CULTURE

Bel 020 - 620 46 95

ma t/m vr 09:00 - 20:00 uur
za 09:00 - 17:00 uur

Culture@ExperienceTravel.nl
www.ExperienceTravel.nl/Culture

Hambakenwetering 8a, 5231 DC 's-Hertogenbosch
Torenlaan 2, 1251 HJ Laren

ESSAY

Op zoek naar het laboratorium voor de wereldondergang

Arnon Grunberg vraagt zich af of er een lijn loopt van de Holocaust naar de genocide in Gaza. In deel 1 van een serie reist hij naar Tel Aviv, waar hij zich afvraagt: hoe kon het zionisme zo ontaarden?

Illustratie **Ming Ong**

O

Op de tweede woensdag van september van dit jaar land ik in Tel Aviv en de stad is sinds ik er voor het laatst was, in 2018, nog meer een metropool geworden. De restaurants zitten tot middernacht vol, de prijzen zijn te vergelijken met die in New York, je vraagt je af: waar is de oorlog? Als ik het aan een kennis vraag antwoordt ze: „Ik kan je hier vlakbij de plek laten zien waar een Iraanse raket insloeg. Een voltreffer.” „Nee, dank je,” antwoord ik, „dat is heel lief, maar dat hoeft niet.”

Ik ben hierheen gegaan voor een serie artikelen over de ontaarding en de geschiedenis van het zionisme, een onderzoek naar de vogelkooi die identiteit heet en naar de geschiedenis van de natestaat die zo nauw verbonden is met die vogelkooi.

Natuurlijk begint deze geschiedenis niet op 7 oktober 2023, die begint veel eerder, maar de genocidale wraakactie die op 7 oktober volgde maakte zichtbaar wat lang onder het tapijt kon worden geveegd: dat de Nakba, de Palestijnse catastrofe die begon in 1948, verbonden is met de Holocaust en dat zoals de Duitser vanaf 1945 aan de Jood verbonden is, de Jood voorlopig aan de Palestijn verbonden zal zijn en vice versa, al was het maar omdat het voor velen te veel gevraagd is de Jood van de Israëliër te onderscheiden.

Ja, waar houdt de Israëliër op en begint de Jood, is zionist slechts een synoniem voor Israëliër? Moet de fatsoenlijke Jood zich excuseren voor de wandaden van de staat Israël, ook als die Jood geen Israëlis paspoort heeft? Zoals ooit na 9/11 werd geschreven en gedacht dat fatsoenlijke moslims zich dienden te distantiëren van Bin Laden? Zo ik al een wereld- of mensbeeld heb, laat dat zich in een zin samenvatten: uiteindelijk, als puntje bij paaltje komt, ben je andersmans fantasie en zijn het de anderen die onze identiteit het diepste kunnen peilen. Yahya Sinwar, die de aanval van 7 oktober initieerde en leidde, en die in de Israëlische gevangenis vloeiend Hebreeuws had leren spreken, die verslaafd was aan Israëlische nieuwsuitzendingen, begreep de Israëlische zwakheden, de Israëlische ziel misschien beter dan menig Israëlische generaal.

Als ik weer in mijn hotel ben, The Vera, merk ik op dat in de houten trapleuning langs vier verdiepingen de volgende tekst is uitgesneden: „My Dear, find what you love and let it kill you. Let it drain you of your all. Let it cling onto your back and weigh you down into eventual nothingness. Let it kill you and let it devour your remains. For all things will kill you, both slowly and fastly, but it's much better to be killed by a lover.”

De tekst blijkt een parafrase te zijn van een uitspraak van de Joods-Amerikaanse countryzanger en schrijver van krimi's Kinky Friedman. Zijn beroemdste nummer heet 'They Ain't Making Jews Like Jesus Anymore'. Op mijn vraag wat deze tekst in het trappenhuis doet antwoordt de receptioniste afgemeten: „De eigenaar is er dol op.”

Ja, een tekst om dol op te zijn. Vijand of minnaar, wat is uiteindelijk het verschil? Ik kan me voorstellen dat soldaten zo'n tekst uitspreken bij wijze van gebed voor ze hun tank instappen.

Hondenkapper

Mijn eerste afspraak is met Avner Gvaryahu, voormalig directeur van de ngo Breaking the Silence die getuigenissen van Israëlische soldaten verzamelt over misstanden, aanvankelijk vooral misstanden op de Westelijke Jordaanoever, tegenwoordig ook in Gaza. We zitten in de binnentuin van Ya'akov Coffee op Montefiore Street. Gvaryahu draagt een T-shirt en gaat over een paar dagen naar Engeland om daar te promoveren. Hij heeft twee kinderen, twee jongens, een is drie weken oud. Zijn hond ontbreekt, die heeft hij net naar de hondenkapper gebracht.

„Wat kom je hier precies doen?“, wil hij weten.

Ik begin uit te leggen dat dit eigenlijk allemaal begonnen is met een roman van de filosoof George Steiner uit 1979, *Het transport van Adolf H. naar San Cristobal*. Hitler blijkt de oorlog overleefd te hebben, wordt gepakt door de Mossad, en krijgt om allerlei redenen een proces in het Braziliaanse regenwoud. Hitler verdedigt zich door te stellen dat de Joden de mensheid tot drie keer toe hebben opgezaald met een slecht geweten (via het monotheïsme, het christendom en het marxisme) en dat hij de mensen hiervan slechts heeft willen verlossen. Hij eindigt zijn pleidooi voor zijn Joodse rechters met enkele gedachten over Israël: „Het was de Holocaust die u de moed gaf onrecht te bedrijven, die u de Arabier uit zijn huis en van zijn veld deed verjagen omdat hij wemelde van de luizen en er helemaal alleen voor stond, omdat hij u hinderde op uw door God uitgestelde weg.” En hij sluit af met: „Het Reich heeft Israël voortgebracht.”

Tegenover Gvaryahu parafraseer ik het citaat, en dan zeg ik: „Met die laatste woorden van deze fictieve Hitler is mijn reis begonnen, die ik Van Auschwitz naar Gaza zal noemen. Daarom ben ik hier. Daarom spreek ik nu met jou.” „En waar ga je nog meer heen?“, vraagt Gvaryahu.

„Odesa en Wenen, want daar begon het zionisme, Berlijn uiteraard. Amerika, want daar wonen de evangelisten die menen dat de Joodse staat de terugkeer van Jezus naderbij zal brengen.” Gvaryahu knikt en bijt in een broodje. „Heb je persoonlijk iets met deze materie?“, wil hij weten.

„Het persoonlijke,” antwoord ik, „zal ik zoveel mogelijk achterwege laten. Mijn weerzin tegen het autobiografische schrijven is momenteel ongeveer net zo groot als mijn weerzin tegen de verontwaardigingsmachine die publiek debat heet. Maar kort: ouders die door de mazen van het net dat het Derde Rijk heette glipten, een zus die op de Westelijke Jordaanoever in een nederzetting woont. En kunnen we nu beginnen? Kunnen we het uiteindelijk over de oorlog hebben?” Gvaryahu gaat akkoord.

„We hebben belangrijke dingen onthuld,” zegt hij, „bijvoorbeeld de mishandeling van Palestijnen in Israëlische detentiecentra, of dat Palestijnen in Gaza systematisch als menselijk schild zijn gebruikt. De zogenoemde killing zones. De missie van mijn generatie was en zou moeten zijn om een onafhankelijk Palestina te bewerkstelligen, daarin hebben we vreselijk gefaald.”

„Wat komt er na het falen?” „Zonder druk van buitenaf verandert er niets”, zegt hij. „Het is hier strafbaar om te

pleiten voor een boycot, maar als jij het opschrijft moeten ze nog wel bewijzen dat ik het heb gezegd, en in links-zionistische kringen is het allang geaccepteerd om dat te zeggen. Het maakt deel uit van onze ideologie om te stellen dat een boycot een noodzakelijk middel is om hier verandering te bewerkstelligen.”

„Die kringen zijn marginaal”, zeg ik. „Voor 7 oktober bleek uit opiniepeilingen dat ongeveer 7 procent van de Joods-Israëlische bevolking zich als links identificeert. Dat zal daarna iets minder zijn geworden maar niet veel, en het is inderdaad minimaal. Samen met de Israëlische Arabieren die ongeveer 20 procent uitmaken van de bevolking en die paspoorten en stemrecht hebben, zouden we op 25 procent zitten.”

Het is nog vroeg maar al heet in Tel Aviv. Gvaryahu staat op om naar de wc te gaan.

Matzes

De publicist Ian Buruma merkte onlangs op dat je Israël ook meer kon haten dan strikt noodzakelijk. De vraag blijft: hoeveel haat is strikt noodzakelijk bij het bestrijden van onrecht? En waarover kan ik schrijven als ik zonder haat wil schrijven?

Misschien moet je de reëel bestaande staat Israël loskoppelen van het begin van het zionisme, zoals je Marx allicht moet loskoppelen van wat diep in de twintigste eeuw het reëel bestaande socialisme ging heten, oftewel de Sovjet-Unie.

Het was in de negentiende eeuw, een cruciale eeuw, dat Marx de arbeiders opriep hun ketenen te verbreken, en het was in diezelfde eeuw dat een nieuw woord in Europa populair werd, „antisemitisme”. Daarvoor kwam Jodenhaat vooral voort uit de overtuiging dat de Joden de verlosser hadden gekruisigd en met Pesach hun matzes baktten met het bloed van christelijke kindertjes. Nu werd Jodenhaat een component van de weerzin tegen de zogenoemde moderniteit. Liberalisme, emancipatiedrang, socialisme, kapitalisme. Niet geheel ten onrechte concludeerde men dat het zeker ook de Europese Joden waren die toen profiteerden van het liberalisme en de emancipatie. Vandaar is het niet ver naar de gedachte dat de gehele moderniteit een grote Joodse samenzwering is.

De negentiende eeuw was ook de eeuw van de Dreyfus-affaire: een Franse kapitein van Joodse komaf werd ten onrechte van spionage beschuldigd. Twee van de drie voormannen van het zionisme bekeerden zich tot het zionisme onder invloed van die affaire. Om het drielat te noemen: Theodor Herzl (Boedapest, 1860), opgegroeid in Wenen, journalist, schrijver, aanvankelijk gecharmeerd van het Duits nationalisme tot hem duidelijk werd dat de andere liefhebbers van Duitsland in Wenen hem niet moesten; Max Nordau (Boedapest, 1849), zoon van een rabbijn, arts en schrijver, zijn vermoedelijk beroemdste boek heet *Entartung* en was een lange tirade tegen de moderne kunst; en Ze'ev Jabotinsky (Odesa, 1880), schrijver, vertaler, spreker. Van deze drie heren was hij ongetwijfeld de meest getalenteerde schrijver, tevens was hij de grondlegger van het revisionistisch zionisme waaruit de Likoeidpartij van Netanyahu is voortgekomen.

Wat deze voormannen gemeen hadden, is niet alleen dat ze alle drie redelijk tot zeer succesvolle schrijvers waren, maar ook dat ze alle drie volstrekt geassimileerd waren in de cul-

tuur van het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk (Odesa behoorde niet tot dat rijk, maar die liberale uithoek van het tsaristische rijk had iets Habsburgs).

Wie zich verdiept in Theodor Herzl, die vaker in het Weense Kaffeehaus dan in de synagoge te vinden was, bekruipt het gevoel dat de Joodse staat die hij aanvankelijk bereid was op allerlei plekken te vestigen een soort voortzetting moest worden van Oostenrijk, maar zonder antisemieten, alleen met Joden. Anders gezegd, hij wilde de Apfelstrudel naar Palestina brengen met in het kielzog van de Apfelstrudel de Europese Joden. Op het laatste zionistische congres dat hij bijwoonde overwoog hij serieus het aanbod van de Engelsen om een Joodse staat in Afrika te vestigen, de zogenoemde Oe-ganda-optie. Lang hadden de zionisten en de antisemieten iets gemeen: ze wilden de Joden uit Europa weg hebben. De zionisten, zou je kunnen zeggen, bogen voor de wens van de antisemieten, noem het Realpolitik.

Na het verdwijnen van het Derde Rijk en het verdwijnen van het grootste deel van de Europese Joden werd het zionisme aarzeland en minder aarzeland door vele landen omarmd. Europa wilde de overlevenden hoe dan ook niet in zijn midden, had het dat wel gewild, dan had het oude Europa de overlevenden wel een klein stukje land aangeboden bij wijze van Wiedergutmachung.

Moraal

Gvaryahu komt terug. „Van Auschwitz naar Gaza”, zegt hij, „Tsja, mensen zijn mensen. Je hebt Joodse dieven, Joodse hoeren, nu heb je ook Joodse oorlogsmisdadigers.”

De in Wenen woonachtige Joodse satiricus Karl Kraus beweerde dat Oostenrijk tussen de twee wereldoorlogen een laboratorium was voor de wereldondergang. Helemaal ongelijk had hij niet, ook het wiegje van Adolf H. (Braunau am Inn, 1889), de vierde voorman van het zionisme, had in dat keizerrijk gestaan.

Heeft Gvaryahu een verklaring voor de ontaarding van het zionisme in het politieke messianisme dat nu de boventoon voert? „Er zit een aantal unieke aspecten aan dit conflict. We zijn al heel lang bezetters, sinds 1967, als je de grenzen neemt van 1967, bij mijn weten heeft geen enkel leger zolang gebieden bezet, we zijn er steeds beter in geworden. Dat is een probleem. En de Holocaust en de Nakba zijn inderdaad niet uit elkaar uit te trekken, dat heeft iemand als de historicus Amos Goldberg ook gezegd.”

Bevindt het hedendaagse laboratorium voor de wereldondergang zich nu misschien in Tel Aviv, wil ik vragen. En als de filosoof Walter Benjamin gelijk heeft en de geschiedenis slechts een aaneenschakeling van catastrofes zou zijn, betekent dat dan dat wij mensen gedwongen zijn van genocide naar genocide te reizen? Is de moraal slechts een vorm van monumentenzorg die de gedenkplaatsen na de genocide tracht te onderhouden?

Maar Gvaryahu voert een telefoongesprek. Als hij klaar is zegt hij: „Ik moet mijn hond ophalen bij de hondenkapper. Eerder dan verhaak, sorry, het voelt een beetje als in die film, hoe heet die ook alweer, over de commandant van Auschwitz?”

„The Zone of Interest”, zeg ik. „Ja, die film.” Terwijl hij zich klaarmaakt om te gaan zegt hij: „Er is in de Joodse traditie ook de gedachte van *tikun olam*, de reparatie van de wereld.”

„Hoe kun je een wereld repareren die onrepareerbaar lijkt?” wil ik nog weten. Gvaryahu wil graag antwoord geven op die belangrijke vraag, maar hij moet echt weg. „De hondenkapper is heel streng”, zegt hij.

Herzl wilde de Apfelstrudel naar Palestina brengen

Door
Thomas de Veen

Foto
Andreas Terlaak

‘Als je iets in woorden vangt, verandert dat ook je gevoel’

H

Hij is een man van weinig woorden. Met name als het om zijn gevoel gaat, komt István in gesprekken vaak niet veel verder dan ‘oké’.

Hij is de hoofdpersoon van *Flesh* (vertaald als *Het vlees*), de roman die maandagavond bekroond werd met de Booker Prize, ’s werelds invloedrijkste romanprijs. Zijn spaarzaamheid was een van de grote kwaliteiten van deze „buitengewone” roman, aldus de jury. „Op de een of andere manier is het de afwezigheid van woorden - of de afwezigheid van Istváns woorden - die ons de kans geven om István te leren kennen”, zei juryvoorzitter Roddy Doyle.

Oké, zou István zeggen. Alsof alles hem zo maar overkomt. Wat misschien ook zo is.

Maar hij is geen simpele ziel, zegt schrijver David Szalay (51). „Dat is volgens mij een misvatting, net als dat hij volledig passief zou zijn. Hij onderneemt van alles, maakt keuzes. Ik denk dat hij intelligent en gevoelig is. Hij geeft alleen niet veel woorden aan zijn gevoel.”

Zelf is Szalay geen zwijgzaam type. Afgelopen weekend was hij in Nederland, voor een enkel interview en een optreden op literatuurfestival Crossing Border in Den Haag, vlak voor

hij door vloog naar Londen, voor de bekendmaking van de Booker. Hij spreekt met sonore stem, trefzeker en open, soms ontglipt hem een hoge giechel. Maar toch: „Praten over dit boek kan problematisch zijn. Want het is een impliciet boek, veel gebeurt indirect. Als lezer krijg je niet uitgelegd wat je moet denken of hoe je moet reageren. Dus ik vind het ook onprettig als ik mijn boek moet verklaren.”

Omdat u niet wilt benoemen wat er nog meer speelt onder de oppervlakte?

„Het is niet dat ik dat niet wil benoemen, het gaat meer over de vraag hoe kenbaar dat is. Of je het wel in woorden kunt vangen. In het Duits kreeg mijn roman een titel die zich laat vertalen als *Wat niet gezegd kan worden*. Ook heel passend.”

Wilde u een roman schrijven over wat niet gezegd kan worden?

„Ik wilde een personage dat zichzelf niet zou verklaren, deels omdat ik het vaak ongeloofwaardig vind als mensen zichzelf uitleggen. In literaire romans is de uitleg die personages aan zichzelf geven vaak de kern van het boek, maar ik wilde iets anders. Ik wilde de nadruk leggen op het leven als fysieke ervaring.”

Wilt u zeggen dat het fysieke aspect van ons bestaan belangrijker is dan wat in woorden te vatten is?

„Ik wil zeggen dat het fysieke primair is. Al het andere volgt daarop.”

Eerst voel je en pas daarna vind je er woorden voor?

„Zo zou je het kunnen zeggen. Of je zegt: we zijn fysieke lichamen en dat is het belangrijkste feit over wat we zijn. En dat is zo belangrijk dat we het vaak uit het zicht verliezen, in het bijzonder in boeken. Ik hoop dat de mensen nu niet het idee hebben dat István een bruto, beestachtig personage is, een automaatachtig schepsel. Want ik wil ook niet het belang van emoties en een psychologische werkelijkheid ontkennen. Die bestaan, en ze zijn vaak dominant in onze ervaring van het leven. Maar ons fysieke bestaan komt daarvóór.”

We volgen István in *Het vlees* gedurende meerdere decennia. In het eerste hoofdstuk is hij een puberjongen die met zijn moeder in een non-descripte, tamelijk armoedige flat ergens in Hongarije woont, waar hij een soort affaire krijgt met een buurvrouw. Ze hebben seks met elkaar. Het begint met kussen, het wordt meer, István vindt haar oud en eigenlijk niet knap, ze wekt zelfs een beetje zijn weerzin. Maar ze doen het en hij wil het. Waarom? Je zou kunnen zeggen: het vlees gebiedt hem.

Dat eerste hoofdstuk was ook het eerste dat Szalay schreef. „Ik had nog niet echt een plan, maar het personage voelde waarachtig, er zat leven in.” Dat had hij ook nodig, in zijn schrij-

versbestaan: kort ervoor had hij een roman waar hij al meer dan een jaar aan had gewerkt, weggegooid: niet levensvatbaar. „Het idee voor de titel, *Flesh*, had ik ook snel, zonder veel overpeinzing. Omdat het dus moest gaan over dat fysieke aspect van het bestaan.”

Waarom moest dat?

„Nou ja, ik wilde dat. Het leek me een belangrijk gegeven om het over te hebben, omdat het iets van onze tijd is om daar weinig aandacht voor te hebben. En ik vind het interessant om een eigentijdse roman te schrijven, een roman van het hier en nu. Dat zijn de romans die ik het liefst lees, boeken die raken aan een zogezegd tijdloze of universele menselijke ervaring, via de concrete realiteit van ons bestaan. Via het hier en nu. Want dat is alles wat we hebben, het meest concrete wat we hebben. Naast dat vlees waaruit we bestaan dus.”

Was István toen al een Hongaar die later naar het Verenigd Koninkrijk zou verhuizen?

„Ja, dat was een centraal idee - of eigenlijk was het meer een gevoel dat dat interessant zou zijn. Ik woonde toen in Hongarije, maar sprak de taal niet erg goed, én ik was de voeling met Londen en Engeland kwijt aan het raken, ik was gestrand tussen die twee plekken in. Dat gevoel wilde ik gebruiken, omdat ik dacht dat het een roman over het hedendaagse Europa zou kunnen worden. Het was de tijd na de toetreding van Hongarije tot de EU in 2005, waarna veel Oost-Europeanen naar West-Europa kwamen - ik heb neven die in Hongarije zijn geboren en nu in Engeland leven, al twintig jaar. Dat leek me interessant om over te schrijven.”

Grappig, want dat is nauwelijks een onderwerp in Istváns leven: hij wordt als jonge man in Londen toch nooit als Hongaar bekeken? Wat zocht u in zo’n thema?

„Ja, een thema is het ook niet echt. Ik heb geen specifiek punt dat ik ermee wil maken, zo’n roman wilde ik niet schrijven. Al is het in zekere zin wel een roman over migratie, maar zonder politiek, zonder dat ik daar in abstracties over wilde praten. Het punt van romans schrijven is dat je abstracties kunt vermijden en toch het heden erin kunt vangen. Mijn boek gaat over migratie doordat ik de concrete realiteit ervan weergeef. De alledaagse uitwerking, de doodgewone details.”

Maar niet omdat die migratie nou zo bepalend was voor István?

„Dat klopt, want dat is realistisch, toch? Dat je in een individueel leven niet precies kunt zeggen welke factor doorslaggevend was? Kijk, István leeft lange tijd in Londen, hij ontmoet daar mensen, dus dat is enorm bepalend. Maar de roman gaat ook - en dan maken we het toch even abstract - over de manieren waarop het leven van een individu beïnvloed wordt door

CV

David Szalay (1974) werd in Montreal geboren als kind van een Hongaarse vader en een Canadese moeder. Hij groeide op in Libanon en, vooral, Londen. Hij studeerde Engels in Oxford met het idee om schrijver te worden, maar belandde eerst in een kantoorbaan, waar hij advertentieruimte verkocht in glossy vakbladen. Toen hij dat vaarwel gezegd had, ging hij in België wonen om zich op het schrijven te richten.

In 2008 debuteerde hij met *London and the South-East*, een licht spottende roman over een man die in de advertentieverkoop werkt. Hij brak door met de roman *All That Man Is* (2016, *Wat een man is*), over negen mannen op verschillende plekken in Europa. *Flesh* is zijn zesde boek. Maandag kreeg hij er de Booker Prize (50.000 pond) voor.

David Szalay woonde vijftien jaar in Boedapest en woont nu in Wenen, met zijn echtgenote. Hij heeft drie kinderen.

voriete film is. Zolang je maar genoeg gevoel voor ze hebt, hoeft je niet álles te weten. Dat zie ik ook als realistisch: in de werkelijkheid leven we ook met enorme hiaten in wat we weten over de mensen om ons heen.”

Er gebeuren meerdere grote, bepalende dingen in het leven van István. Hij belandt jong in de gevangenis, wordt als militair uitgezonden naar Irak en ziet in zijn konvooi iemand sneuvelen. Maar we zijn daar niet bij, we krijgen dat niet te zien. De gevangenistijd passeert in de overgang van hoofdstuk 1 naar 2. Op de Irakoorlog wordt alleen teruggekeken, eenmalig, in een gesprek dat István heeft met een therapeut, bij wie hij terechtkomt als hij een gat in een deur heeft geslagen.

Dat weglaten van de cruciale momenten, dat is wel een gewaagde keuze.

„Het voelde niet als een gewaagde keuze. Het was een natuurlijke en instinctieve, intuïtieve keuze. Dat was ook een manier om te laten zien hoe zoiets gaat in de praktijk. Hoe grote, dramatische gebeurtenissen, die het leven beïnvloeden en zelfs vormen, naderhand ingepast worden in het gewone, alledaagse leven. Ik ben meer geïnteresseerd in de consequenties, de gevolgen van gebeurtenissen en handelingen dan in de gebeurtenis of handeling zelf. Daar houd ik van in boeken: de setting is alledaags, maar toch hebben we nog toegang tot de dramatische gebeurtenissen die zo belangrijk zijn, in het leven van het personage.”

Vandaar dat gat in die deur.

„Ja, achteraf zie je natuurlijk pas wat een gebeurtenis heeft gedaan. Dat er in mijn roman geen directe gesprekken zitten over gevoels, houdt niet in dat ik daar niet in geïnteresseerd ben, integendeel.”

Maar het is misschien wel moeilijk om iets te voelen als je er geen woorden aan kunt geven. Ik bedoel: soms weet je pas wat je voelt als je het in woorden hebt gevangen.

„Ja, maar wanneer je iets in woorden vangt, bepaalt dat ook je gevoel, het verandert je gevoel. Dit is geen eenvoudig proces waarbij je een gevoel hebt en dat vangt in een net van woorden. Woorden vormen het tot iets dat altijd minder is dan wat het eigenlijk is. Er is altijd iets wat niet gezegd kan worden, of zo zie ik dat tenminste. Er zijn veel boeken over de kracht en mogelijkheid van woorden, maar dit boek gaat ook over de beperkingen van woorden. Dan zijn we weer terug bij die uitstekende Duitse titel, *Wat niet gezegd kan worden*.”

Dat verwijst naar iets heel anders dan ‘Flesh’. Een titel die trouwens best conceptueel is, in tegenstelling tot de roman zelf.

„Ja, maar het leek iets essentieels over het boek te zeggen: het fysieke, het rechtstreekse. Als romantitel heeft het iets vulgairs, er zit een porno-achtige suggestie in, maar het is ook een prominent woord in de Bijbel, het vlees als de tegenhanger van de geest.”

In het Nederlands heeft de titel een lidwoord gekregen, ‘Het vlees’.

„Is dat niet iets grammaticals? Ik nam aan dat het in het Nederlands niet kon zonder lidwoord. ‘Vlees’ kan gewoon? Oh, dan weet ik niet waarom hiervoor gekozen is, ik zal het eens vragen. Hoewel, ik kan iets bedenken: is ‘vlees’ bij jullie ook het woord voor wat wij *meat* noemen? Zoals in het Duits, *Fleisch*? In het Engels hebben we twee woorden, het alouderwetse *flesh* en *meat*. Dat laatste is het alledaagse woord voor wat we eten. Daar gaat de roman niet over, hij zou niet *Meat* kunnen heten. Misschien is daar bij de vertaling rekening mee gehouden. Klinkt *Het vlees* bijbels, abstracter? Dan is dat goed. Oké.”

Advertentie

U KUNT 24/7 BESTELLEN IN DE WEBSHOP!

jan van beek

E I G E N T I J D S W O N E N

LEOLUX PALLONE
LEAF, SKY, FOREST & SUN

LEOLUX CARUZZO
MET GRATIS VOETENBANK!

CASTELIJN DISK ACTIE
Witte lak/grepen aluminium
van €1155 voor €3295
Direct leverbaar

DUTCH ORIGINAL GISPEN 414
Matchroom en
hoogglans chroom
van €1150 voor €899
exclusief bij Jan van Beek
Direct leverbaar!

ARTIFORT MARE ACTIE:
Nu actieprijs in stof Rohi Arco
(geldt voor alle opstellingen)
Getoond van €3653 voor €3034

JORI COMO ACTIE:
Zoek de mooiste stof of leder
en betaal de voordeligste
Voorbeeld getoond model in stof Savanna
190/247 cm van €6075 voor €5269

ARTIFORT
PIERRE PAULIN ACTIE
Nu 10% korting op
al zijn ontwerpen!
Bv: Orange Slice
van €1986 voor €1787

Beukenplein 23 | 1092 BB Amsterdam | T (020) 665 63 10 | www.janvanbeek.nl
Uitgebreide collectie design klassiekers, persoonlijke service en advies.

22

nrc
ZATERDAG 15 NOVEMBER & ZONDAG 16 NOVEMBER 2025

‘Flesh is in zekere zin een roman over migratie, maar zonder politiek’

grotere krachten. Sociale en economische krachten waar niemand controle over heeft.”

Zo’n kracht is masculiniteit, bijvoorbeeld. Istváns zwijgzaamheid wordt wel gezien als het typisch mannelijke onvermogen om met emoties om te gaan.

„Tja, masculiniteit, ook zo’n abstractie... Ik snap dat mijn vorige roman *All That Man Is* [Wat een man is, red.] je op dat idee brengt, maar ik denk er toch niet echt in die termen over na.”

Het is te simpel om te zeggen dat István zo

zwijgzaam is omdat dat typisch masculien is?

„Precies. Het kan ook te maken hebben met het klassenverschil waarmee hij ook te maken heeft, met sociale status. We weten niet hoe dat zit.”

U ook niet? We horen of zien bijvoorbeeld helemaal niets over Istváns vader. Die is afwezig.

„Sommige informatie heb ik heel bewust weggelaten. Die vader... hij is er niet, maar ik weet ook niet hoe dat zit. Ik ben niet het type schrijver dat vindt dat je moet weten wat je personages voor ontbijt hebben gegeten of wat hun fa-

nrc
ZATERDAG 15 NOVEMBER & ZONDAG 16 NOVEMBER 2025

23

Fotografie
Yael Weiser

Door
Eva Klute

Farewell
Wheelchair

Drooping

Decay is
Fertile
soil

Sensory Overload

Liefdesbrief aan mijn lichaam

Vredig. Heel, heel vredig”, voelde fotograaf Yael Weiser (36) zich toen ze vier jaar geleden na een hersenbloeding ontwaakte in het ziekenhuis. Als grafisch ontwerper in de reclamewereld had Weiser jarenlang onder grote druk gestaan, en opeens was daar een „ground zero”, een nieuw begin. De beroerte verlamde de rechterkant van haar lichaam volledig en ontnam haar tijdelijk het vermogen om te spreken. En toch voelde Weiser op dat moment ook rust, vertelt ze, alsof haar hersenen na veel worstelen en piekeren een pauze kregen.

Al een dag na de beroerte vraagt ze vrienden haar camera langs te brengen - via emoji's op WhatsApp, ze is de woorden vergeten. „Ik moest controleren of ik nog steeds in mezelf zat, of ik ook zonder woorden nog kon creëren”, vertelt Weiser. Die winter ziet ze Amsterdam slechts vanuit het raam van haar ziekenhuis-kamer. „Urenlang keek ik naar dezelfde takken van dezelfde boom, legde ik vast hoe het licht langzaam opschoof.”

Door zich te richten op haar creativiteit slaagt ze erin de nieuwe werkelijkheid vanuit nieuwsgierigheid te benaderen. „Opeens ervoer ik het als een klein wonder dat ik de kans kreeg om met het bewustzijn van een volwassene opnieuw te leren praten en lopen.”

Maar naast verwonderd voelt Weiser zich sinds haar beroerte ook onzichtbaar. Wat ze meemaakt door haar hersenschade is zo anders dan alles wat ze tot dan toe kent, dat het haar niet lukt om het te verwoorden. Fotografie is ook haar manier om aan anderen uit te leggen wat ze ervaart. Het resulteert in de fotoserie *The day I had a Stroke, I started to grow*.

Wat de buitenwereld als vooruitgang zag, voelde voor Weiser soms als een afscheid. Zoals het moment dat ze haar rolstoel niet langer nodig had. Ja, het hulpmiddel herinnerde haar constant aan haar beperking, maar het was maandenlang een verlengstuk van haar lichaam. Op een bepaalde manier hield ze van haar rolstoel, vertelt ze, en dat wilde ze met de foto *Farewell wheelchair* in beeld te brengen. „Pas toen ik een kunstwerk had gemaakt, begreep mijn omgeving die dualiteit.”

Sinds de hersenbloeding kunnen harde geluiden Weiser pijn doen. Om

____ LEES VERDER OP PAGINA 26

IN BEELD

Delicate
Balance

Learning to Touch

Noise hurts

VERVOLG VAN PAGINA 25

duidelijk te maken dat haar reactie erop geen irritatie is maar een grote angst voor herrie, fotografeerde ze zichzelf voor *Noise hurts* met bijen op haar oren; geluid is voor haar als een zwerm bijen, die haar ieder moment kan steken. De imker die haar daarbij hielp, begon bij het zien van de foto te huilen, vertelt ze. Hij bleek een autistische zoon te hebben, die ook veel last heeft van lawaai. „Tot dat moment had hij nooit begrepen wat zijn kind doormaakte.”

Bloemen, hooibalen, bijen, twijges en mos: sinds de beroerte speelt de natuur een belangrijke rol in Weisers werk. Tijdens het revalideren merkte ze hoe er stukje bij beetje weer wat gevoel in de rechterkant van haar lichaam kwam. Sindsdien heeft ze een diep vertrouwen in de natuur. „Uit de restanten van een omgehakte boom komt ook nieuw leven voort; ik begreep dat ik op die manier ook een plant ben.”

Weisers eerdere werk kenmerkte zich door felle, primaire kleuren en contrasterende vlakken en structuren. Mensen waren figuranten, ondergeschikt aan het totaalbeeld. Nu werkt ze met een analoge camera, waardoor de kleuren subtieler zijn. De beroerte heeft haar levensritme compleet veranderd, vertelt Weiser. Haar lichaam is nooit volledig hersteld; schrijven gaat moeizaam, ze kan slechts kleine afstanden lopen en kampt met vermoeidheid. Daarmee veranderde ook haar manier van werken. Omdat haar bewegingsvrijheid beperkt is, zit ze soms urenlang op één plek, wachtend tot ze in één klik kan vastleggen hoe het licht, de omgeving en de personages samenkomen. „Ik ben veel meer een waarnemer geworden.”

The day I had a Stroke, I started to grow noemt Weiser een liefdesbrief aan haar veranderde lijf. Toch voelt ze ook woede. Omdat ze jong is, en een sociaal leven sinds haar hersenbloeding niet altijd makkelijk. Buiten het revalidatiecentrum ervaart ze vaak dat ze er niet bij hoort. „Mijn manier om met deze beperking om te gaan, is constant te blijven zoeken naar de schoonheid ervan.”

nrc

ZATERDAG 15 NOVEMBER & ZONDAG 16 NOVEMBER 2025

Advertentie

Groot denken, grenzeloos resultaat

Het gaat goed met Kavango-Zambezi. Een natuurgebied dat door vijf Afrikaanse landen loopt. De natuur staat er zwaar onder druk door droogte, klimaatverandering en menselijk handelen. Door de bijdrage van € 16,9 miljoen uit het Postcode Loterij Droomfonds konden het **Wereld Natuur Fonds**, samen met hun partners, natuurparken in Zuidelijk Afrika met elkaar verbinden zodat een rijk landschap ontstond. In het enorme gebied vind je leeuwen, cheeta's en ook de grootste populatie savanneolifanten. Lokale gemeenschappen halen nu inkomsten uit duurzaam toerisme en de stroperij is gedaald. Samen voor meer natuur, ook dat is **The Power of Postcodes**.

Scan en lees meer

postcodeloterij.nl

18+ Speel bewust

"Reis voorbij het bekende en leer een bestemming begrijpen in plaats van enkel bewonderen."

NRC Reizen 2026

Verkrijg uit eerste hand nieuwe inzichten tijdens een NRC Reis. In een select en betrokken gezelschap leert u een bestemming begrijpen in plaats van enkel bewonderen. Deskundigen delen hun kennis en ervaring om context te bieden bij wat u ziet. Zij nemen u mee achter de coulisse van het dagelijks decor en bieden ruimte voor verdieping. De programma's zijn zorgvuldig samengesteld om duiding, reflectie én genieten te laten samenkomen.

- › Reis samen met een NRC-deskundige
- › Verdieping en verrijking op locatie
- › In gezelschap van gelijkgestemden
- › Ruimte om te genieten

Ontdek het volledige aanbod van NRC Reizen

Bekijk het reisaanbod voor 2026 op nrcwebwinkel.nl/reizen-nrc of scan de QR-code. Spreek u liever persoonlijk met een medewerker, bel dan tijdens kantooruren vrijblijvend 020 - 751 79 65 of e-mail naar nrc@experientetravel.nl

Collectiereis

Goden, farao's en modern Egypte

11-daagse reis: 17 t/m 27 oktober 2026 / reissom vanaf € 3.995,- p.p.

"Het nieuwe Groot Egyptisch Museum belichaamt Egyptes glorieuze verleden, terwijl het land vanuit zijn Nieuwe Hoofdstad een sleutelrol blijft spelen in het Midden-Oosten."

Carolien Roelants

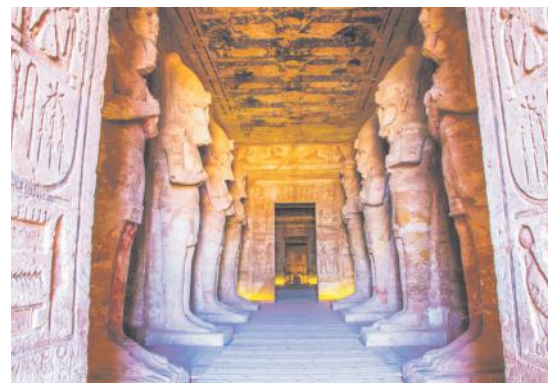
Joris Luyendijk, journalist, schrijver en antropoloog, gespecialiseerd in de Arabische en islamitische wereld

dr. Karel Innemée, historicus, egyptoloog en archeoloog

Deze NRC Collectiereis, een eenmalige reis, verbindt een studiebezoek aan Caïro met een Nijltocht aan boord van het luxe, kleinschalige schip de MS Mayflower. Gerenommeerde sprekers van het Nederlands-Vlaams Instituut en deskundigen Joris Luyendijk en Charlie Ubbens analyseren het moderne Egypte. De prominente egyptoloog Karel Innemée belicht de oude geschiedenis, aangevuld met nieuwe feiten.

Over NRC Reizen: NRC Reizen is een samenwerking van Mediahuis NRC B.V. met reispartner Culture by Experience Travel. De redactie van NRC is op geen enkele wijze betrokken bij de inhoud of samenstelling van de reizen. De reizen worden begeleid door deskundigen, van wie een deel verbonden is aan NRC.

Bekijk het reisprogramma of reserveer direct voor deze unieke Collectiereis van NRC Reizen naar Egypte. Bel met ons 020 751 79 65 of scan de QR-code.

Verre reizen

Nederlandse sporen in Brazilië

10-daagse reis: 16-25 november 2026 / reissom € 4.495,- p.p.

"Brazilië blijft voor mij een unieke en intense ervaring. Het land, de diverse mix van mensen en culturen, het is fascinerend."

Nina Jurna

Tiendaagse reis naar Brazilië onder inhoudelijke leiding van Nina Jurna en bijdrage van historici Mark Ponte en Olav Schreuder. Deze reis richt zich op het historische Nederlandse erfgoed in Brazilië, bekeken tegen de achtergrond van het heden.

China - toekomstdroom of schrikbeeld?

9-daagse reis: 18-26 september 2026 / reissom € 4.595,- p.p.

"China doet alles op zijn eigen manier, en het is fascinerend om te zien hoe dat uitpakt. Je betreedt er een andere wereld die je nooit meer zult vergeten."

Garrie van Pinxteren

Garrie van Pinxteren, decennialang NRC-correspondent in Peking geweest, ontrafelt op deze reis de realiteit achter de façade - in de conservatieve hoofdstad Beijing, in het internationale Sjanghai en het technologische Hangzhou, van keizerlijke paleizen tot bedrijven als Alibaba.

Europa-reizen

Van oude sagen tot hedendaags Ierland

7-daagse reis: 28 juni - 4 juli 2026 / reissom € 3.395,- p.p.

"Ierland is een land van paradoxen. Groot en klein. Een en verdeeld. In de EU en erbuiten. Trots en bescheiden. Superinternational en hyperlokaal."

Peter Vandermeersch

Tijdens deze zevendaagse reis naar Ierland deelt Peter Vandermeersch zijn kennis en liefde voor dit bijzondere eiland. Voorafgaand aan de reis geeft prof. dr. Joep Leerssen een inleiding.

Gaudí, Modernisme, Catalonië

8-daagse reis: 13-20 mei 2026* / reissom € 3.195,- p.p.

"Binnen Spanje zijn de Catalanen zeker uniek, al is het maar in hun eigengereidheid."

Merijn de Waal

Acht-daagse reis naar Spanje, onder leiding van kunsthistoricus, schrijver en Gaudí-expert Gijs van Hensbergen met bijdrage van NRC-redacteur Merijn de Waal. Deze reis voert langs de indrukwekkende nalatenschap van de Catalaanse Modernisten en belicht de Catalaanse identiteit, in het memorabele Gaudí-jaar.

* Bezoek de website voor overige vertrekkdata

Stedenreizen

Veelzijdig Warschau

4-daagse stedenreis / vertrekdatum 23 april 2026* / reissom € 1.295,- p.p.

"Warschau - de stad die op elke straatboek historie ademt en verrast met zijn moderniteit."

Mark Middel

Vierdaagse verdiepende stedenreis met bijdrage van NRC-correspondent Centraal- & Oost-Europa Mark Middel.

* Bezoek de website voor overige vertrekkdata

Fascinerend Istanbul

4-daagse stedenreis / vertrekdatum 23 april 2026* / reissom € 1.175,- p.p.

"Istanbul is een moderne wereldstad waar ouderwets buurtgevoel er nog toe doet. In deze metropool kent de bakker de naam van zijn klanten."

Melvyn Ingleby

Vierdaagse verdiepende stedenreis met bijdrage van Melvyn Ingleby, NRC-correspondent in Istanbul.

* Bezoek de website voor overige vertrekkdata

Laat u inspireren door het volledige reisaanbod van NRC reizen. Bezoek nrcwebwinkel.nl/reizen-nrc, scan de QR-code of bel : 020 751 79 65

Aangesloten bij ANVR, SGR en het Calamiteitenfonds

Postbezorger Ahmed Abdillahi wil dit jaar 25 marathons lopen om aandacht te vragen voor de armoede in Rotterdam. Hij heeft er al 22 gedaan. „Als postbode ga je gaandeweg anders kijken.”

De postbode die alles ziet

D

De brievenbussen van een flat moeten kleppen. Soepeltjes openen als je het scharnier omhoog wipt, en als-ie weer is gevallen met licht nagestuiter, hup, naar de volgende. Van boven naar beneden, van links naar rechts. „Simpel en doeltreffend.”

Tak tak tak tak.
Op dat ritme brengt Ahmed Abdillahi (45) al vijftien jaar in Rotterdam de post rond. Met zijn linkerhand, de elastieken van zijn postbundels om de vingers, vluchtige blik op het adres, en door. Brievenbuspakketjes, overheidspost, tijdschriften. En als er iemand toevallig het halletje uit loopt, knoopt-ie graag een praatje aan. „Goededag meneer!” „Hé postbode! Heb je nog een liefdesbrief voor me?”

Maar de nieuwe flats van de stad heten woontorens en daar is 't een ander verhaal. Hier, in het centrum, wonen geen mensen met 'gewone' banen, zoals hij, maar kosmopolieten, expats en ook heuse profvoetballers, die vanuit hun hoge ramen de stad overzien. Hun brievenbussen in de centrale hal van onberispelijk marmer, subtiel gedecoreerd met bloemenvazen, zijn leuk voor het oog maar kleppen lang niet altijd zo soepel. Sterker, in de duurste torens kom je als postbode niet eens zomaar binnen. Dan is de centrale hal alleen bereikbaar met een speciale sleutel, om buitenslapers te weren. Zo'n sleutel is aan te vragen bij de gebouwbeheerder, maar voor een postbode is dat veel gedoe. „Meestal glijp ik achter iemand aan.”

Ahmed Abdillahi, als kind gevlucht uit Somalië, komt graag in contact met zijn stadsgenoten - een mooie reden om postbode te zijn. Maar in zulke torens is een gesprekje haast onmogelijk. Bewoners lopen er niet door de voordeur naar buiten, ze nemen rechtstreeks de lift naar de parkeergarage. En zelfs via hun brievenbus kom je zonder uitnodiging niet binnen. De 'nee-nee'-stickers in deze torens zijn geen stickers maar stukken plastic, standaard op elk van de honderden brievenbussen aangebracht. Nee-nee nee-nee nee-nee nee-nee nee-nee.

Abdillahi, gekleed in PostNL-jas, slaat de flap van z'n fietstas om. „Skyboxificatie noemt Michael Sandel dat”, zegt hij, alweer een volgende postbundel in de hand.

Denkers

Michael Sandel, een politiek filosoof verbonden aan Harvard, is een van de vele denkers die Abdillahi op de voet volgt. Want hij is iemand die de wereld wil begrijpen, en alles wat hij op zijn dagelijkse rondes ziet poogt te verbinden aan een groter verhaal. Zonder moeite lepelt hij citaten op van sociologen, schrijvers, dichters, kunstenaars. En wie met 'm op pad gaat krijgt van tevoren per app Bertolt Brecht toegestuurd. „Denk hier over na...”

Want de enen zijn in het donker
En de anderen zijn in het licht
En men ziet hen die in het licht zijn
Degenen in het donker ziet men niet

Onzichtbare armoede zichtbaar maken, dat is wat Ahmed Abdillahi wil. Al jaren loopt hij 's avonds debatzaaltjes af, om zich te mengen in discussies over armoede en ongelijkheid. Op zijn bezorgdones spreekt hij bekende Rotterdammers aan over de staat van de stad. Schrij-

ver Arjen van Veelen gaf hem een prominente stem in zijn boek *Rotterdam: een ode aan de efficiëntie* en inmiddels willen politici liever met hem op de foto dan andersom. Abdillahi, 'de bekendste postbode van Rotterdam'.

Nu hij de schijnwerpers op zich gericht ziet, wil hij ze gebruiken ook. Maar hoe doe je dat als eenvoudig postbezorger? Nog liever dan fietsen rént Abdillahi door zijn stad. Liefst 25 marathons in één jaar is zijn doel. Hij wil daarmee aandacht vragen voor het Rotterdam dat zijn stadsbestuur amper ziet, maar dat hij op zijn rondes dagelijks tegenkomt. En dan niet voor het centrum van de stad, waar hij de *Quote*, de *Groene Amsterdammer* en *Sail Magazine* bezorgt, maar voor Rotterdam-Zuid, zijn eigen buurt. In de schaduw van de skyline, waar bewoners de post soms liever ongeopend laten.

„Kom, naar rechts, de brug over.”
Onder de Willemsbrug wijst Abdillahi naar wat slaapzakken bij de pijlers. Elke ochtend fietst hij hier langs en dan liggen er vier mensen. „Altijd dezelfde.” Eentje, „kerel uit Ommeoord”, heeft hij wel eens het telefoonnummer van een bevriende straatarts gegeven. Die heeft een stichting en had voor hem - om tot rust te komen - best een aantal weekjes hotel kunnen regelen. Maar de man wilde niet. En op bemoeizorg is in Nederland bezuinigd, dus de vraag is wie deze man nog ziet.

Zulke mensen kent de postbode wel meer. Ze zoeken geen hulp, uit schaamte, of omdat ze dat gewoon niet willen. Betutteling, weet Abdillahi, ligt gevoelig in Nederland. „Alleen als het écht niet anders gaat kloppen ze aan bij de schuldhulpverlening.” Keurige statistici hoort hij beweren dat het allemaal wel meevalt met de armoede in Nederland, maar Abdillahi vraagt zich af: „Zijn deze mensen wel zichtbaar in de cijfers?”

Koffieautomaat

Hup, rechtdoor en na de brug naar links. De postbode stopt bij een PostNL-verzamelpunt. Niet veel meer dan een garagebox weggestopt in een straatje. Er klinkt muziek, binnen liggen overal elastieken op de vloer en collega-postbodes vissen hun nieuwe bundels uit de stellingen. „Hee hoi, hoe is het?” „Goed. Goed”, zegt Abdillahi. Hij moet het kort houden, zijn volgende wijk wacht op 'm.

Al snel hangt zijn fiets, een Cortina, stevig model, voor en achter zo vol met posttassen dat hij bij vertrek amper in beweging komt. „Ik ben een professional”, knipoogt-ie. Al is hij ook weleens met post en al gevallen, „een voorbijganger moest me weer overeind helpen”.

Abdillahi heeft het een en ander zien veranderen, in al die jaren dat hij de post rondbrengt. De fiets werd zwaarder, want zijn wijken werden groter. De koffieautomaat verdween uit de verzamelpunten. Plassen kan er vaak ook niet meer, daarvoor gaat-ie nu naar cafés. En de post dient hij nu uit te serveren als een geoefend kelner, met drie bundels op zijn onderarm in plaats van één. Die bundels zijn in het sorteercentrum al uitgesplitst naar 'magazines', 'brievenbuspakjes' en 'machinepost', want dat is efficiënter, is het idee. „Maar voor mij zwaarder.”

Ook PostNL moest de afgelopen jaren veel bezuinigen. Het werk werd 'doelmatiger', de voorzieningen versoberden. In het sorteercentrum waar Abdillahi 's ochtends om zes uur be-

Door
Freek Schravessande
en **Ruben Stift**

Fotografie
Hedayatullah Amid

Ahmed Abdillahi op de Willemsbrug in Rotterdam, waar hij al vijftien jaar post bezorgt.

gint, werkt nu iedereen afgeschermd, omringd met muren van postvakjes om afleiding te voorkomen. De kantine bestaat uit koffie-, chips- en koekjesautomaten, en bij de laatste verkiezingen was het zó hard werken dat op zijn sorteercentrum busjes vol Bulgaren waren opgetrommeld om alle stempassen te verwerken. „Had ik nog niet eerder meegemaakt.”

Abdillahi pakt zijn telefoon erbij, zoomt in op de site De Financiële Begrippenlijst en leest voor. „De definitie van rendementsdenken: *Het idee dat alles maar in cijfers, geld en rendement uitgedrukt moet worden. Waarbij er geen oog meer is voor de menselijke maat, de zachte en onmeetbare waarden in het leven.*”

Laatst hoorde Abdillahi de wetenschappelijk directeurs van twee linkse partijen roepen dat we afscheid nemen van het neoliberalisme,

maar hij moet het nog zien gebeuren. Niet alleen bij PostNL, maar in de hele samenleving ziet hij het rendementsdenken overheersen. „Een *race to the bottom*.” En dat systeem is als een „mammoettanker” die je niet zomaar van koers laat veranderen. „De schade die dat heeft aangericht, draai je niet zomaar terug.”

Blikjes

Rotterdam-Zuid in. De postbode parkeert zijn volgeladen fiets tegen het portiek van een seniorenflat, tien verdiepingen hoog. Er gaan in zijn stad ook heus dingen goed, zegt Abdillahi. Hij wijst naar al het groen tussen de flats: „Toen ik hier vijftien jaar geleden de post bracht, was dit allemaal nog beton.”

De buitenkant is opgefleurd, maar binnen, achter de voordeuren, merkt hij iets anders. Als een pakketje niet door de brievenbus past, moet Abdillahi aanbellen en valt hem op: „bijna iedereen is thuis”. Sterker, ze zijn vaak blij om eindelijk even iemand te spreken. „Sommigen komen alleen naar buiten om boodschappen te doen.”

Terwijl de brievenbussen kleppen - tak tak tak tak - schiet hem weer een naam te binnen: „Tim Jackson, een *post-growth*-econoom. Wel eens van gehoord?”

Jackson zegt: de definitie van armoede draait om méér dan geld. Welzijn, gemeenschapsgevoel. In Rotterdam zag Abdillahi buurthuizen verdwijnen, net als het 'omzien naar elkaar'. Zo kon het gebeuren dat hij tijdens zijn ronde eens een bewoner schuimbekkend zag liggen in de gang. Die man, hoorde hij later, was niet zo geliefd in de buurt. „Je vraagt je af: hoe lang had hij er gelegen als een postbode er niet was geweest...”

Blik op de tijd - „oh” - en Abdillahi stapt gauw weer op z'n fiets. Dieper Rotterdam-Zuid in. Hier, in de flats van vierhoog, zie je amper

naambordjes bij de brievenbussen. Alsof bewoners liever wegduiken voor de post. Elke dag opnieuw bezorgt hij in deze wijk vooral de bundel met 'machinepost'. Incasso's. Aanmaningen. Roze brieven, „echt veel”, waarvan hij lange tijd niet wist wat het waren. „Ik vroeg het eens een oude bewoner. Die zei: dat is een bestuursrechtelijke boete, als je je zorgverzekering een paar maanden niet betaalt.”

„Weet je”, zegt Abdillahi, fietsend langs de bussen, „als je hier niet woont, heb je hier ook niets te zoeken. Dan ben je ziende blind. Maar als postbode ga je gaandeweg anders kijken.”

Hij wijst op de gesloten gordijnen, de afgebladderde kozijnen. Op het zwerfafval in de bosjes. Pizzadozen, McDonald's-verpakkingen, bekers, vapedoosjes, folders, snoepappieren. „Alsof de gemeente alleen het centrum echt schoon wil houden.”

Hier in Zuid vind je eigenlijk álles op straat, behalve blikjes. Die worden gelijk opgeraapt. Niet door de gemeente maar door talloze voorbijgangers met plastic tassen. Abdillahi ziet zelfs ouderen uit hun scootmobiel klauteren om zo'n blikje op te rapen. „Voor vijftien cent hè.” En toen hij eens een moslima lege bierblikjes zag verzamelen - „die mag je niet eens aanraken van ons geloof” - wist hij het zeker: armoede is écht hardnekkig. „Het verandert je.”

Nieuwe verslaving

Van armoede ga je soms domme dingen doen - Abdillahi kan het weten. Toen hij als achttienjarige in Rotterdam belandde, ver weg van zijn familie, kwam hij moeilijk aan het werk. Hij raakte verslaafd aan drank en qat. „Jeugdige stommititeiten”, ze wijten aan een „destructief overlevingsmechanisme”. Hij raakte in de schulden, kreeg een deurwaarder achter zich aan. Maar hij weet nog hoe één vrouw bij de ba-

lie van een instantie hem hielp door twee schulden te combineren, „waardoor ik maandelijks veel minder hoefde te betalen”.

Zulke mensen, zegt hij, heb je nodig als je verstrikt bent geraakt in de schulden. Maar in plaats daarvan ziet hij een systeem dat weinig mededogen heeft. „De schuldenindustrie is onverbiddelijk. En ook de overheid helpt niet mee.” Abdillahi kan hier in Rotterdam-Zuid meerdere adressen aanwijzen waar slachtoffers van de Toeslagenaffaire wonen. „Die komen er niet zomaar uit.”

Zelf wist Abdillahi uit het dal te klimmen door te gaan hardlopen. Steeds meer, steeds langer; een nieuwe verslaving. Het gaf hem rust en focus. En nu, dit jaar, holt hij tweemaal 42.195 meter lang de longen uit zijn lijf. Gekkenwerk, snapt-ie zelf ook wel. En dat ook nog naast een fulltime baan. Een hele prestatie, maar het levert hem stress op. Hij raakt gehaast, merkt hij. Wil soms niet eens meer een praatje met passanten maken. Tijd om te herstellen is er amper. Hij moet dóór, om de aandacht voor „de mensen in het donker” vast te houden: dat heeft hij aan zichzelf beloofd. Meer kilometers, meer schijnwerpers, nóg meer kilometers. Meer, meer, meer.

Eén van zijn filosofen zou misschien wel zeggen: naar neoliberal model. Want ergens, beseft hij, is dit zoals de hele samenleving zich nu gedraagt. Rennen, rennen, rennen. „Het is ongezond.”

Gelukkig, het einde komt in zicht. Zijn laatste marathon, eind oktober, was nummer 22. In 3 uur, 27 minuten en 32 seconden, zag hij bij het passeren van de finishlijn. En ook nu kijkt hij weer op de klok. „Ik moet echt door, jongens. M'n wijk...”

Fotograaf Mahesh Shantaram fotografeerde de Indiase huwelijkscultuur. Daarvoor woonde hij 150 huwelijken in zes jaar tijd bij, zonder dat er voor hem werd geposeerd. De geïnterviewden uit dit artikel staan niet op de foto.

De handen van Uday en Melissa bij hun bruiloftFOTO PRIVÉ

Door
Lisa Dupuy

Het kán wel, maar je moet het durven: trouwen buiten je geloof in India

Verboden liefde bestaat nog in India. Een interreligieus huwelijk kan er op grote weerstand stuiten. Stellen zoeken een uitweg. „De bruiloft ging om ons, niet ons geloof.”

E

Eén jaar is Uday nu getrouwd, en elke zondag brengt hij zijn echtgenote Melissa naar de kerk in de middelgrote stad in het noorden van India waar ze samenwonen. Hij gaat zelf niet naar de mis, want hij is hindoe. „Maar ik weet hoe belangrijk haar religie voor Mel is.”

Veel burens weten niet van deze zondagse routine. Dat in hun relatie twee religies samenkomen, probeert het stel niet te etaleren. Daarom willen ze hun achternaam ook liever niet in dit artikel. Want al hebben ze hun bruiloft uitbundig gevierd, vorig jaar augustus, ze beseffen dat zij atypisch zijn in India.

Hoewel het land – meer dan 1,4 miljard inwoners – bekend staat als divers, kan zo’n interreligieus huwelijk veel afkeer, afkeuring en zelfs geweld op roepen.

Uit gegevens van de overheidsenquête National Family Health Survey blijkt dat in 2016 niet meer dan 2,1 procent van de huwelijken ‘interreligieus’ was. Ook huwelijken tussen Indiërs uit verschillende kasten zijn uitzonderlijk: 10 procent van alle huwelijken in 2016.

Eenzelfde beeld kwam naar voren uit grootschalig onderzoek in 2021 van het Amerikaanse onderzoeksbureau PEW. 99 procent van de getrouwde hindoes (hindoes zijn met 80 procent van de bevolking de grootste groep) gaf aan te zijn getrouwd met iemand met dezelfde religie. Bij moslims (14 procent van de bevolking) is dat percentage 98 procent, bij sikhs en boeddhisten 97 procent en bij christenen 95 procent.

Verboden liefde

Het PEW-onderzoek gaf duidelijk weer hoezeer Indiërs leven binnen de gemeenschappen waartoe zij behoren – bepaald door hun religie, sociaal-economische klasse en kaste. Hoewel er minder gearrangeerde huwelijken zijn, trouwen de meeste Indiërs nog altijd binnen hun eigen ‘zuil’. Voor Indiërs gaan religieuze tolerantie en segregatie hand in hand, concludeerde het onderzoeksbureau: belangrijkste uitgangspunt voor de burgers leken herkenning en bescherming van de eigen gebruiken te zijn.

Gemengde huwelijken worden vaak gezien als ‘verboden liefde’, ziet journalist Samar Halarnkar. Hij verzamelt sinds 2019 zulke liefdesverhalen op de Instagram-pagina India Love Project. Mensen die buiten de norm van ‘hun’ gemeenschap een levenspartner vinden, „moeten zich aan de beperkende sociale normen van religie, kaste, etniciteit en geslacht onttorstelen”, zegt Halarnkar aan de telefoon.

Het grootste taboe lijkt te rusten op de interreligieuze relaties. Het nieuwsmiddeel *India Today* stelde eerder dit jaar dat 61 procent van de bevolking daar fel tegen gekant is. Deels komt dat door de vrees voor bekering van de vrouw door de man.

Liefdes-jihad

In de afgelopen jaren is dat sentiment gevoeld, aldus Halarnkar. Hij wijst op het vermeende ‘Love Jihad’-complot: moslimmannen zouden proberen hindoe-vrouwen te verleiden om hen vervolgens tot de islam te bekeren. Die complottheorie past in het idee dat moslims via allerlei wegen, waaronder landeigendom en handel, proberen hun maatschappelijke en politieke invloed uit te breiden. Het is een schrikbeeld dat vooral door hindoenationalisten wordt uitgevent. Zij willen dat hindoeïsme de staatsgodsdienst wordt en zien voornamelijk moslims als ‘indringers’ in India.

In deelstaten als Uttar Pradesh, Rajasthan en Madhya Pradesh, die worden bestuurd door de hindoenationalistische partij BJP van premier Narendra Modi, zijn in de afgelopen jaren wetten ingevoerd die vermeende ‘gedwongen bekeeringen’ verbieden. In Uttar Pradesh staat daarop sinds vorig jaar tot twintig jaar celstraf.

Deels komen die wetten voort uit het historisch wantrouwen jegens de zendelingen die in het kielzog van de koloniale overheersers India bezochten. Maar in de praktijk wordt door de BJP vooral geappelleerd aan de angst voor de vermeende islamitische ‘liefdesstrijd’.

Het anti-bekeringssentiment is in sommige plaatsen zo sterk dat knokploegen geliefden uit elkaar drijven. „Dat gebeurt vooral bij moslim-hindoe-stellen”, zegt journalist Halarnkar, „en vooral in Noord-India”. Daar is de meeste steun voor het hindoenationalisme van de BJP.

Interreligieuze stellen die hun verhalen inzenden naar India Love Project, vertellen dat zij publiekelijk belachelijk worden gemaakt, door hun families verstoten, of te maken krijgen met pesteringen of bedreigingen van burens. Ouders pakken telefoons, bruidsschatten of andere financiële toelagen af, kluisteren hun dochters aan huis of geven de bruidegom aan bij de politie voor gedwongen bekering. Sommige stellen vroegen Halarnkar hun posts te verwijderen van de Instagram-pagina, uit angst voor vergelding of geweld.

In april van dit jaar werden in Uttar Pradesh Mohammed Rehan (een moslim) en zijn hindoeïstische echtgenote Pragathi op straat door een groep mannen omsingeld en mishandeld. Ze waren op weg naar de burgerlijke stand om hun huwelijk te laten registreren.

Christelijke gemeenschap

Ook in Ayodhya, de thuisstad van Melissa in Uttar Pradesh, heerst zulke spanning. Ayodhya is sinds de jaren negentig toneel van geweld tussen verschillende groepen, voornamelijk tussen hindoes en moslims. Voor premier Modi is Ayodhya een bijzonder politiek project: hij zag toe op de bouw en inauguratie van een gro-

te tempel voor de god Ram, op een omstreden locatie waar hindoenationalisten in de jaren negentig een moskee verwoestten.

De christelijke gemeenschap is er „klein en hecht”, vertelt Melissa. Haar ouders waren wel even verbaasd over haar relatiekeuze. „Ze waren er eerder van uitgegaan dat ik met iemand uit de gemeenschap zou trouwen. Maar ze hadden niets tegen Uday.”

De priester had wel zorgen. De kerk waar Melissa voor God wilde trouwen, zou de verbintenis publiekelijk moeten aankondigen. Dat is onderdeel van de speciale wetgeving die sinds 1954 de mogelijkheid biedt om interreligieuze huwelijken wettelijk te registreren. Er geldt een mededelingsplicht van dertig dagen – alle tijd voor stemmingmakerij over het voorgenomen huwelijk door strenge hindoenationalisten.

Uit vrees voor verstoring van de ceremonie door ‘burgerwachters’ durfde de priester een kerkelijke trouwerij niet aan. Hij kon een burgerlijk huwelijk inzegenen in het bijzijn van een kleine groep intimi. De ceremonie in de kerk was dus bij lange na niet zo uitbundig als het feest dat Uday en Melissa later hielden in Hyderabad in een attractiepark dat ook dienst doet als filmlocatie.

Trouwen in de kerk was belangrijk voor Melissa en zeker haar ouders, vertelt ze. „Gelukkig vonden we een vorm, na veel overleg. Het was een beetje een afgezwakte versie, maar ook veilig.”

Als Uday dieper nadenkt over de noodzaak van zo’n oplossing, kan hij zich flink opwinden. „Dit is het probleem van hordes kortzichtige fanatici. Het is bizar dat mensen van buitenaf, die ons niet kennen, zich hiermee bemoeien.”

Ondanks de verdachtmakingen én bedreigingen waarmee stellen met verschillende achtergronden te maken krijgen, denkt journalist Halarnkar dat er langzaam meer interreligieuze en inter-kaste huwelijken bijkomen. „Er is meer sociale mobiliteit in het land. Mensen ontmoeten elkaar op de universiteit of op de werkvloer, buiten hun groep. Ze zijn jong en willen hun hart volgen, dat kun je niet tegenhouden.” „Mensen uit de hogere kasten, maar vooral mensen met een betere economische positie in de Indiase maatschappij hebben de ruimte om die relaties aan te gaan”, zegt hij. „Bot gezegd: zij hebben meer sociale zekerheid. Ze leven niet op plekken waar de klappen vallen.”

Huwelijk-spitsuur

Dat in sommige kringen meer kan, blijkt uit het beeld dat de zestigjarige Joyshri Neelkanth (60) schetst. Zij en haar echtgenoot Shabank (61) zijn een gemixt stel. Zij komt uit West-Bengalen, hij uit de veel zuidelijker deelstaat Andhra Pradesh. Daardoor hadden ze alleen al een verschillende moedertaal.

De afgelopen twee jaar was het „spitsuur” voor hen: hun oudste zoon trouwde, en volwassen kinderen van Joyshri’s boezemvriendinnen – vijf in totaal. De vriendinnengroep ontmoette elkaar in de jaren zeventig op de Jawaharlal Nehru University in New Delhi. Ze hielden altijd nauw contact. De bruiloften van hun kroost zijn „heerlijke reünies”.

In die rits gelegenheden viel één ding op: alle pasgetrouwden waren op enige manier ‘gemixt’. Sommige stellen hebben verschillende religies, anderen komen uit zulke verschillende delen van het land dat ze elkaars taal niet spreken. In veel gevallen kennen de partners elkaar van de universiteit. „Telkens zagen we een nieuwe combinatie van rituelen en talen”, vertelt Joyshri. „Zulke verscheidenheid in de stellen is toch wel een soort unicum in India. Het komt denk ik voort uit de opvoeding die wij onze kinderen hebben gegeven – best progressief.”

Joyshri en Shabank gingen de kinderen voor, met hun afkomst uit heel verschillende delen van India. Ze ontmoetten elkaar in Delhi en voedden daar hun twee zoons op. Voor Joyshri’s ouders was het, ruim dertig jaar geleden,

„Er is meer sociale mobiliteit. Mensen ontmoeten elkaar buiten hun groep”

wel wennen dat zij „een niet-Bengaal” aan hen voorstelde.

Shabank kon het ijs met zijn schoonouders breken door het beetje Bengaals dat hij als kind tijdens zomervakanties in Kolkata had opgepikt. In de eerste jaren van hun huwelijk leerde Joyshri over de Zuid-Indiase keuken: „Bij elk bezoek stonden mijn schoonmoeder en schoonzus klaar om me een nieuw gerecht te leren. Dat ging heel natuurlijk.”

Voor het hele gezin is die gemengde achtergrond iets om trots op te zijn, stellen ze. Hun zoons bewegen zich gemakkelijk in allerlei sociale situaties. Joyshri lacht. „De oudste is ons al opgevolgd met een gemengd huwelijk, nu wordt het een soort sport: zoveel mogelijk barrières doorbreken. Maak het interessant voor ons als familie!”

Gevraagd naar zijn opvoeding vertelt ook Uday over zijn ‘voorgeleefde’ voorbeeld: „Mijn ouders komen beiden uit zuidelijk, hindoeïstisch India, maar mijn moeder behoort tot de hoogste kaste en mijn vader niet. En samen werkten ze aan hun academische carrières. Toen ik zei dat ik een christelijke vrouw had ontmoet, maakten zij zich niet druk om de religieuze verschillen.”

Filmset

De twee ouderstellen zetten zich vol in voor de dubbele ceremonie. Was de kerkelijke ceremonie in Ayodhya noodgedwongen sober, Uday’s familie probeerde dat ruimschoots goed te maken in zijn thuisstad Hyderabad, zo’n dertienhonderd kilometer ten zuiden van Ayodhya. Daar werd een feestlocatie afgehuurd in Ramoji Film City, een enorm filmstudio-complex. De honderden hectaren zijn ook opengesteld als attractiepark voor bezoekers en sommige van de grote filmsets kunnen worden afgehuurd. „Voor iedereen die Hyderabad kent, is Ramoji Film City een begrip. Alle kinderen gaan er op schooluitje”, vertelt de bruidegom.

Melissa droeg een witte bruidsjurk, met volle rok. Hindoeïstische bruiden dragen meestal rood, de kleur die symbool staat voor voorspoed en liefde. Het was een idee van Udays moeder dat Melissa een outfit zou kiezen die beter past „bij mijn eigen beeld van een bruid”, vertelt zij opgetogen. In Hyderabad werd hun huwelijk ingezegend door een hindoeïstische priester tijdens een kleine ceremonie in Udays ouderlijk huis.

De moeder van de bruidegom had meer uitzoekwerk gedaan. Ze verzocht de familiepriester het zogeheten Satyanarayan-ritueel uit te voeren, dat minder vaak voor huwelijksceremonies wordt gevolgd maar wel belangrijk is voor Zuid-Indiase families zoals die van Uday.

Belangrijke bijkomstigheid: als in de pooja, de ceremonie, de god Vishnu wordt aangeroepen, hoeven de deelnemers niet hun specifieke geloof of sekte bekend te maken. „De bruiloft ging om ons, niet ons geloof. Daarover zullen we de rest van ons huwelijk met elkaar overleggen. Voor de ceremonies wilden we een oplossing vinden om aan beide families tegemoet te komen”, zegt Uday. Melissa: „We willen niemand krenken.”

Sommige dingen in Nederland verdienen het predikaat ‘gewoon anders’.
Jan Dirk van der Burg fotografeert en beschrijft wat hem opvalt. Deze week: geboren!

VONDST

Nieuwe baby bezorgd

Een paar jaar geleden zag je als geboorteaankondiging het zogenaamde aannemersbord, waar het traject van de zwangerschap in bouwtermen werd beschreven met teksten als ‘eerste paal geslagen: negen maanden geleden’ en ‘bouwplaats: alle hoeken van de kamer’. Een dieptepunt in het genre, gelukkig bleek het een tijdelijke trend.

Nu zijn de makelaarsborden en geboorteborden met naam nogal dominant, maar de oievaar overleeft tot nu toe alle

modegrillen. Dat heeft ook te maken met de ornithologische appropriatie van de eigenschappen van de trekvogel. De mens betreft de komst van de vogel in de belooftevolle lente en zijn veronderstelde monogamie graag op zichzelf. Maar de oievaar is seizoenmonogaam, het volgende jaar kan-ie net zo goed met de volgende liefde aan komen fladderen, alleen ziet niemand het verschil.

Maakt niet uit voor het idee, sinds mensenheugenis worden de waardes ‘trouw’, ‘vruchtbaarheid’, ‘geluk’ en ‘ge-

boorte’ al op de vogel geplakt. Die laatste kreeg in Nederland een enorme zwieper bij de geboorte van prinses Juliana in 1909. Op haar geboortekaartje stond een oievaar die telefoneerde naar koningin Wilhelmina dat de nieuwe prinses bezorgd was.

■

MIN OUDERS

‘Moeder naderde de dertig al – ze was bleu en hield mannen op afstand’

Foto en tekst van:
Wubbo Tempel (1959)

Op de foto:
Ada Tempel-Blanken (1928-2023)
en Albert Tempel (1931-2019)

Mijn ouders ontmoetten elkaar toen mijn vader op kamers ging bij mijn oma in Lisse. Oma was jong weduwe. Ze verdiende bij met kostgangers in haar grote huis. Van haar vier kinderen was mijn moeder de oudste. Mijn moeder werkte als chemisch analiste, ze naderde de dertig al. Ze was bleu en hield mannen op afstand.

Mijn vader was als Groninger zoon van een kleine boer ver uit zijn verworoude omgeving geraakt toen hij in 1949 in Wageningen ging studeren. Intelligente en op de boerderij niet nodig, ging hij via mulo en hbs naar de Landbouwhogeschool. Toen hij in Wageningen aankwam, was hij niet eerder buiten de provincie Groningen geweest. De zee had hij nog nooit gezien. Tot zijn verbazing lag Wageningen aan de Rijn. Ook bij de tandarts kwam hij toen voor het eerst.

Na de studie ging hij promoveren bij het Laboratorium voor Bloembollenonderzoek in Lisse. Hij aarzde over het pensioen. Er kwamen veel jongelui over de vloer en het was er gezellig. Dat zou zijn promotie maar in de weg staan.

Alles kwam in een stroomversnelling toen mijn moeder in 1958 zwanger bleek, van mij. In beide families ontstond consternatie. Mijn oma uit Lisse stelde mijn moeder voor het kind dan maar samen op te voeden.

Toen de familie in Groningen het nieuws van de zwangerschap vernam, barstten mijn andere oma en de zus van mijn vader in snikken uit. Ze hadden mijn moeder nog niet eerder ontmoet.

Er werd toch getrouwd, mijn moeder was toen drie maanden zwanger. Ze kregen ook nog zoons Jaco (1960) en Allard (1964). Hun gezamenlijke leven draaide grotendeels om ons. Mijn moeder deed vrijwilligerswerk op school, in de kerk, met bejaarden en bij de Unie van Vrijwilligers. Mijn vader ging in dienst, promoveerde, maakte carrière en werkte als vrijwilliger nog lang bij Het Nationale Park De Hoge Veluwe.

Ze vierden hun zestigjarig huwelijk samen in het verzorgingshuis Oranje Nassau's Oord in Wageningen. Mijn moeder kon wegens Alzheimer niet meer thuis wonen. Mijn vader volgde haar naar het verzorgingshuis na een ongelukkig jaar in zijn eentje thuis. Hij ging door vasculaire dementie veel sneller achteruit en stierf ruim voor mijn moeder.”

■

Foto's van ouders zijn welkom via mijnouders@nrc.nl

Advertentie

nrc webwinkel

Ontdek de mooiste cadeaus

KOFFIETAFELBOEK
Between the Sea & the Sky
› Fotografie van wereldberoemde fotograaf Jimmy Nelson
› 528 pagina's vol unieke beelden en verhalen uit Nederland
› Inclusief kaartenet t.w.v. 10,-

GRAYPANTS
Wick tafellamp
› Draagbare en draadloze sfeermaker
› Verkrijgbaar in 2 formaten, dimbaar in 4 standen
› Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

UMBRA
Fotolijst
› Modern en strak geometrische lijst
› Foto zweeft tussen het glas
› Liggend of staand, voor op tafel of aan de muur

ARNE JACOBSEN
Tafelklok
› Iconisch Deens design uit 1939
› Minimalistische stijl met alarmfunctie
› Een perfect cadeau voor designliefhebbers

FERM LIVING
Tafellamp
› Overal sfeervol licht binnen handbereik
› Sculpturaal ontwerp in 3 kleuren
› Oplaadbaar, draagbaar en dimbaar in 3 standen

BLOOMING GOOD
Zijden boeket
› Een krachtig XL-kunstboeket van 90 cm hoog
› Duurzaam, onderhoudsvrij en stijlvol
› Blikvanger voor hal, tafel of kantoor

Bekijk alle cadeaus online
› nrcwebwinkel.nl/cadeaus

Bij *Janneke Vreugdenhil* thuis zijn de recepten van Ixta Belgrafe een begrip geworden. Uit haar nieuwe boek geeft ze de procureurstoof door.

Braziliaans avontuur

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

W e koken deze november uit de nieuwste kookboeken en nu is een boek aan de beurt waar ik maar in blijf bladeren: *Fusão* van Ixta Belgrafe. Sinds haar vorige boek *Mezcla* uitkwam is de auteur een soort huisvriendin geworden. Als ik bijvoorbeeld mijn oudste vraag wat hij heeft gegeten kan het antwoord zomaar luiden: „Oh, een Ixtaatje.”

Fusão is Belfrages tweede soloboek. Eerder schreef ze met Yotam Ottolenghi het boek *Flavour*. Daarin kwamen de smaken en geuren uit haar jeugd al duidelijk naar voren, en in haar eigen boeken voeren ze de boventoon. Ze groeide op in Italië, heeft een Braziliaanse moeder en grootouders die in Mexico woonden, bepaald een interessante mix van eetculturen.

Waar ze *Mezcla* een ode noemt aan de drie landen die haar culinair hebben gevormd, draagt *Fusão* als ondertitel ‘Niet-traditionele recepten uit Brazilië’. En aan dat niet-traditionele is niets gelogen. Toevallig ken ik de Braziliaanse keuken een beetje, omdat ik er vrienden heb wonen die ik zo vaak mogelijk opzoek. Maar hoevel ik veel van de ingrediënten en bereidingswijzen in Fusão herken, denk ik bij ieder recept: wow, kan het ook zo?

Een voorbeeld. In Brazilië

verwijst de naam *Romeu e Julieta* niet alleen naar Shakespeares beroemde toneelstuk, maar ook naar een combinatie van jonge kaas uit de staat Minas Gerais en *goiabada*, guavepasta. Die twee vormen een zeer geliefd dessert, meestal eenvoudig opgediend als een stukje kaas en een stukje guavepasta samen op een bordje. Belfrage bakt er koekjes mee: speltkoekjes (met gerookte chilivlokken en versgemalen zwarte peper in het deeg) met een vulling van kaas en guave-aardbeienjam.

Nog een voorbeeld. *Pirão* is een hartige pap van visbouillon en grof cassavemeel. Dit bijgerecht komt oorspronkelijk van de inheemse Tupi-Brazilianen, maar werd later omarmd door slaafgemaakten uit Afrika, die het verrijkten en verfijnden. Bestel je in Brazilië een *moqueca*, een soort curry, dan krijg je er vrijwel standaard een kommetje pirão bij. Belfrage maakt er een hoofdgerecht van: een soort kruidige polenta met garnalen en witvis, afgetopt met een koriandervinaigrette waarin limoenap zorgt voor zuur en chilipeper voor pit.

En zo weet ze aan veel Braziliaanse klassiekers een spannende draai te geven. In haar *feijão* (zwartebonenstoof) gaan zee- en pure chocolade. Afro-Braziliaanse *acarajé* (beignets van

zwarte-ogenboontjes) vertaalt ze naar zwarte-ogenbonentostjes met geroosterde kokos en salsa. Caipirinha’s shaket ze met guave, aardbeien en zwarte peper. En mate, een thee die in Zuid-Amerika veel gedronken wordt, zet ze met rooibos, mandarijn, kaneel en Angustura-bitters.

Het komt zelden voor dat ik uit een kookboek dat ik net een maand in huis heb al vijf recepten heb uitgetprobeerd, maar dit is er zo eentje. En misschien denkt u nu: dat komt alleen maar omdat Vreugdenhil iets met Brazilië heeft. Ik sluit niet uit dat dit een rolletje speelt, maar ik vind ook oprecht dat de recepten in *Fusão* gewoon heel goed zijn. En dat ze aantrekkelijk zouden kunnen zijn voor iedereen een beetje avontuurlijk aangelegde thuiskok.

Wacht, ik laat gewoon nog een paar recepttittels vallen en dan merkt u vanzelf wel of u gaat watertanden. Gebakken cherrytomaten met kokos en gember. Stoofpotje met garnalen, okra en mangosap. Crudo van coquilles met sinaasappel-chilivinaigrette. Snelle biefstuk met koffie-chiliboter. Papaja-chocolade-taart met citrus-honingglazuur.

En deze geef ik graag door: procureurstoof met ananas en groene vinaigrette.

■

Procureurstoof met ananas en groene vinaigrette

Bij het lezen van dit recept wilde ik het onmiddellijk uitproberen. Niet omdat ik nu zo’n groot liefhebber van ananas in mijn eten ben. Integendeel, ik vind dat pizza Hawaï bij wet verboden zou moeten worden. Maar vlees stoven in ananassap? Daar moet iemand wel een heel goede reden voor hebben. En die heeft Ixta Belfrage.

Ananas bevat bromelaine, een enzym dat eiwitten afbreekt, met als gevolg uiterst mals vlees. Nu zorgt ananas natuurlijk ook voor een zoete smaak, maar die weet ze perfect te temperen door een madame jeanette-pepertje mee te stoven en vooral ook door op het laatst een kruidige en goed zure vinaigrette over de stoof te sprenkelen. Het resultaat is een stoofgerecht met bepaald heftige, complexe, maar toch perfect uitgebalanceerde smaken.

Het enige waar ik tijdens de bereiding tegenaan liep is dat het stoofvocht, het ananassap dus, bij lange na niet genoeg inkookte. En dat terwijl ik 300 ml minder had gebruikt dan Belfrages recept voorschrijft; ik had een fles met 700 ml ananassap gekocht. Maar geen zorgen, we zetten de pan gewoon even op het fornuis en dan is dit euvel zo verholpen. Als het zich al voordoet, want die verdamping hangt natuurlijk maar net af van de vorm en het materiaal van de pan en de kracht van de oven.

Voor 4-6 personen:

1 kilo procureur (varkensnek) of varkensschouder, in grove brokken; 180 g zachte, rijpe ananas, in stukjes van 4 cm; 1 limoen, gehalveerd

Voor de saus
700 ml ananassap; 1 ui, gepeld, gehalveerd, in dunne halvemantjes (120 g); 4 tenen knoflook, gepeld; 2 kaneelstokjes; 1 madame jeanette-peper; ½ tl zoet paprikapoeder; 1 el gemalen anatto (een gele tot rode stoffen gewonnen uit de zaden van de orleanboom, te koop bij o.a. Surinaamse winkels), of ½ tl zoet paprikapoeder extra; 1 tl gerookte chilivlokken (zoals urfa-, chipotle- of anchochilivlokken); 1 el rijstazijn; 1 tl fijn zeezout; ½ el gemengde peperkorrels, grofgemalen

Voor de vinaigrette
15 g koriander; ½ ui, gepeld; 1 groene chilipeper; 4 el olijfolie; 2 tl rijstazijn; ¼ tl fijn zeezout

Verhit de oven tot 150 graden Celsius. Doe het vlees met alle ingrediënten voor de saus in een braadpan van 30 cm doorsnede. Schep door elkaar, dek het vlees af met een cirkel bakpapier en leg het deksel op de pan. Zet 2,5 uur in de oven.

Verhoog na 2,5 uur de temperatuur tot 190 graden Celsius. Haal de pan uit de oven en verwijder het deksel en het bakpapier. Voeg de stukjes ananas toe, schep ze er voorzichtig door en zet de pan 20 minuten terug in de oven, zonder deksel, tot het vlees bovenop bruin is en de ananas zacht is. (NB bij mij was het ananassap op dit moment nog nauwelijks ingekookt. Ik heb vlees en ananas uit de pan geschept, de pan vervolgens op middelhoog vuur gezet om een deel van het vocht al pruttelend te laten verdampen, waarna ik vlees en ananas weer toevoegde.)

Vis de madame jeanette eruit – druk eerst al het vocht eruit, zodat de smaak in de stoof terecht komt. Schep alles nog een keer om en laat 15 minuten rusten.

Maak intussen de vinaigrette: snijd de koriander, ui en chilipeper fijn en schep de olie, azijn en het zout erdoor.

Knijp een limoen uit over het stoofvlees, verdeel de vinaigrette erover en serveer met rijst, platbrood of zachte maïstortilla’s.

Jammer, een culinair pareltje ontdekken en horen dat de zaak binnen afzienbare tijd zal sluiten. Op de valreep eet *Joël Broekaert* verdomd goed bij Franco James in Nijmegen.

Restaurant Franco James in Nijmegen. FOTO JOOST RUTTEN

Een hypnotiserende kaascrème

S oms loop je onverwacht tegen een pareltje aan. We waren een weekendje uit in Nijmegen en getipt om even snel iets te eten bij Franco James voordat we aan ons avondprogramma zouden beginnen. Ik was niet van plan om te werken, maar het was zo leuk...

Franco houdt het midden tussen een ouderwetse jarenvijftig-keuken met granito bar en gebroken witte tegeltjes en een hippe, artsy vintagewinkel. De kaart is klein en overzichtelijk, maar zeer prikkelend, overwegend vegetarisch en toch bourgondisch verleidelijk. Het drankaanbod is ruim en modern, de sfeer is ontspannen en ongedwongen. En het eten is verdomd goed! Dus ik denk: dat moet ik met u delen.

En dan, aan het eind van de avond, kom ik erachter dat de toko nét ter overname is aangeboden. De gastheer en eigenaar heeft een kind van één en een tweede op komst, dat combineert lastig met een horecabaan in de avonduren. Dat snap ik als geen ander, geloof me (die van mij zijn 5 en 6, dus het gaat wel weer). Toch wil ik erover schrijven. Want: 1) het is niet gezegd dat een koper zich snel aandient, met een beetje geluk (voor ons dan) gaat dat nog maanden duren; 2) met nog meer geluk kunnen we, als we met z’n allen nog vaak naar Franco James gaan, een volgende eigenaar aansporen om er niets aan te veranderen, en de chef om aan te blijven; en 3) in het alerergste geval hebben we nog zeker zeven weken de tijd om er een leuke avond te beleven. Dus daar gaat-ie.

Het enige dierlijke eiwit (buiten zuivel en ei) op de kaart vandaag is de ansjovis

bij het ontzettend smaakvolle, fluffy en knapperig, korstige zuurdesembrood, met luchtig opgeslagen beurre noisette. Het zijn filets in het zuur, boquerones-stijl, maar wel nog even gekust met de gasbrander. Dit is exemplarisch voor wat Franco James zo aantrekkelijk maakt: die extra handeling, dat kleine doordachte detail, die zo’n doodsimpele barsnack (brood, boter en een visje) een gastronomische edge geeft.

Franco James biedt alles waar je zin in hebt als je lekker zit te drinken (van borrelsnack tot *late night*-trek), maar dan verheven tot restaurantgerecht. Dat maakt het niet per se licht - shared dining is geboden - maar wel verdomd bevredigend. Grote, flinterdunne schotens *pane carasau* (Sardijs platbrood) om te dopen in een hypnotiserend rijke kaascrème met hazelnoten en cantharellen. Dit op zich is al verleidelijk. Maar dat is niet alles: een dun laagje geschaafde, gepelde eidooier geeft dat extra zetje volle, vette umami om het onweerstaanbaar te maken. Ingemaakte mosterdzaadje geven net genoeg zure piekjes om het verteerbaar te houden. Dat is superslim gedaan, ook de kaas-cracker-rato is exact goed uitgekend. Dit is een ronduit geil gerecht. Stel je voor dat je in plaats van kaasstengels, dit kan bestellen!

De brioche met mierikswortelcrème, kastanjechampignons en een meer dan gulle berg comté-sneeuw erop, volgt dezelfde blauwdruk: vol, vet, kazig-umami, een enorme rijkdom net in balans gehouden met precies genoeg fris-pittige mierikswortel, op een boterige maar zeer luchtige, brosse brioche-toast. *How’s that for a kaassoufflé?*

Iets lichter zijn de spruiten op labneh, perfect geroosterd (niet gaar, niet rauw). De *mojo rojo* is lichtpittig, licht *smokey*, de palmkoolsalsa is superhartig - samen met de rodepaprikasmaak van de saus en de yoghurt doet het geheel Turks aan. Het is rijk, winters en compleet. De knolselderij is gelakt en heel donker geroosterd, heeft daardoor een *chewy* structuur en een geconcentreerde vlezige en drop-pige smaak gekregen, die prachtig versmelt met de zurige (en ook weer vette, boterige) beurre blanc. Dit zijn de meest vlezig-bevredigende vegetarische gerechten die we in lange, lange tijd gegeten hebben.

Dit is alles wat lekker is aan een Big Mac, zonder alles dat vies is aan een Big Mac

De eryngi-paddenstoelen in hun won-tonvellen met knolselderblokjes en groene kruiden hebben een verassende escargot-vibe. Ze hebben wat weg van de structuur en vooral dat grassige, mossige smaken van slakken. Groene peper en huacatay zijn nou niet bepaald klassieke smaken voor bijslakken, maar met de aanwezige peterselie en bieslook ligt het wel in het verlengde van een goede kruidenboter. Met ietsje minder zuur en ietsje meer knoflook, geserveerd in een echte escargotiëre (zo’n schaalte met zes

VAN DE KAART

Nijmegen

Nijmegen was altijd al een culturele stad, de laatste jaren komt ook de gastronomie er tot wasdom. Dat komt natuurlijk niet allemaal alleen maar door De Nieuwe Winkel (daar heeft ook de chef van Franco James gewerkt), maar het is mooi om te zien hoe de aanwezigheid van zo’n haute cuisine-bastion met twee sterren en internationale bekendheid als katalysator kan werken. Het geeft de stad bekendheid als gastronomische bestemming, trekt gasten en koks aan. Die koks waaieren uit of blijven hangen en openen hun eigen restaurant, die die gasten weer frequenteren. Het heeft een zichzelf versterkend effect en zo gaat het gonzen.

holletjes) zou het een hele toffe vega-versie zijn.

Ook de bijgerechten hebben alle aandacht gekregen. De crémige dressing met dille, lavas, mosterd, gepekeld bleeksel-derij en augurk geeft iets remoulade-achtigs bij de knapperige bindsla. Dit is eigenlijk alles wat lekker is aan een Big Mac, zonder alles dat vies is aan een Big Mac. De krieltjes zijn uitmuntend, de velletjes *snappy*, lekker met crème fraîche en een zoete chili-olie met pompoen.

Wat drinken we daarbij? Natuurlijk een wildvergist zuurbier van de Nijmeegse brouwerij Nevel, of lekkere doordrinkbare, tikje bloemige, niet te zure, oranje of witte natuurwijn. Of een iets complexere Japanse pinot noir, tegelijk heel sappig en gelaagd, met een poeperige zweem in de neus (zoals natuurwijn soms kan hebben) en een *bloody* ondertoon die mooi de hartigheid van de gerechten echoot.

Voor wat ze pretenderen, en de prijs, is Franco James helemaal raak. En er is ook nog wat leuk te doen: iedere donderdag speelt er een gypsy-jazzbandje, met gast-artiest. Mocht je pas laat aan komen waaien dan kun je altijd nog de ‘huisspecialiteit’ bestellen: een bakje Bugles met die overheerlijke kaascrème met zoete, fruitige sambal en geraspte comté. Gastronomische Goudkuipje.

■

Franco James, Nijmegen
Prijs: vanaf 120 euro (2p.)
●●●●●

De elektrische Ford Puma is niet de snelste, mooiste of goedkoopste, ziet *Bas van Putten*, maar biedt wel onverwacht veel bagageruimte.

Voor een redelijk bedrag krijg je een groot beeldscherm met uitgebreide mogelijkheden.

Kleuren en materialen moeten je smaak zijn, maar Ford heeft geprobeerd er wat van te maken.

Alleen Ford kan zo'n stikselpatroon verzinnen, maar de voorstoelen zitten goed.

Het heeft iets potsierlijks, zo'n dreigend roofdier op de dorpel van een kleine middenklasser.

FOTO'S MERLIJN DOOMERNIK

Droomauto voor de buitenmens

Het wordt lang zoeken naar de onverbiddelijke historische noodzaak achter de Ford Puma. Oorspronkelijk was het een sportwagentje van het genre dat een specifiek soort mannen in het pre-woke-tijdperk met een specifiek soort neerbui-gendheid als kappersvrouwenauto aan-duidde. Van 1997 tot 2001 bouwde Ford een op bescheiden lustgevoelens afge-stemd coupeetje dat zo heette. Het kon meer dan je dacht. Maximaal 125 pk, maar zoals alleen Ford dat kon wel stu-rend als de beste. Alleen hebben Ford-mensen van zekere leeftijd liever suv's dan coupés, en hoe kon Ford aspirant-boomers beter inpakken dan met een uit hun wilde jeugd vertrouwd naam?

Zo herrees de Puma in 2019 als com-pacte crossover met vijf deuren. Hij kreeg gewone benzinemotoren, want in de transitie naar elektrisch ging Ford niet prestissimo. Maar sinds dit jaar is hij er ook als EV en het interessante aan de in Roemenië gebouwde stekker-Puma is zijn prijs. Goedkoop was hij met ruim 35 mille niet meteen, maar zoals meer mer-ken pareerde Ford de stagnerende EV-markt met een forse prijscorrectie die hem alsnog concurrerend maakt.

Middenmoot

Op het snijvlak van bereik, prestaties en ruimte volwaardige stekkerauto's van 30.000 euro zijn relatief dun gezaaid, hoewel de druk in deze prijsklasse snel toeneemt. De achterin ruimere BYD Dolphin Surf is drie mille goedkoper, de grotere VW ID.3 Limited Edition of de chique Firefly van het Chinese Nio even duur, de Hyundai Instar afgezien van zijn

prestaties op alle fronten onverslaanbaar. Zo'n onverbiddelijke prijspakker werd de Puma Gen-E dus niet. Ook in de uit-verkoop lijkt hij *stuck in the middle*. Op het eerste gezicht is hij middenmoot in alles. Met een netto batterijcapaciteit van 43,6 kWh en een door Ford opgegeven bereik van 376 kilometer wordt hij geen recordhouder actieradius. Hij zit niet erg ruim achterin, hij is niet premium, niet de snelste of de mooiste. Evenmin is hij de best rijdende, de overzichtelijkste of de goedkoopste.

Zijn naam is horror, op zijn gele vel-letje zie je elke modderspat, hij klinkt wat rommelig vanuit de niet of slecht geïsoleerde wielkasten. De buitenspie-gels zijn te klein en met 1 meter 80 is hij voor een kleintje nogal breed - zo breed als de veel grotere ID.3 en twintig centi-meter breder dan de bepaald niet krappe Instar. Anderzijds valt hij op geen enkel beoordelingscriterium door de mand. En hij heeft één deugd in de categorie klin-kende aanbevelingen, de eigenschap die bij de aankoop doorslaggevend is als je hem zocht: zijn bagageruimte.

Onder de laadvloer vind je een extra laadkelder van 145 liter met, briljant, een stopje voor het afvoeren van water. Het totale laadvolume is met 523 liter onge-kend voor een auto van dit formaat. On-der de motorkap zit als kers op de taart nog een klein laadvak voor een laadka-bel. Zo'n souterrain met afvoerput lijkt ideaal voor natte laarzen of doorweekte tenten. Dit wordt de droomauto voor buitenmensen.

Verwacht geen premium kwaliteit. De keldervloer lijkt flinterdun. Je hoort er vracht landen met de doffe klap van een

vuilniszak in een afvalcontainer. Ander-zijds: wat kan het jou schelen. De bespa-ring op materie scheelt weer massa. Met een leeggewicht van 1.463 kilo is de Pu-ma naar EV-maatstaven licht. En jij kunt alles kwijt, hoewel de achterpassagiers de prijs betalen voor de ruimtewinst. Daar zitten accu's in de weg, dus zorg wel dat je kinderen of kleinkinderen niet te lang zijn.

Beetje klunzig

Zo proletarisch is de Gen-E verder niet, hooguit een beetje klunzig. Twee forse beeldschermen lijken lukraak op het dashboard geplakt, maar ze kunnen best veel en voor zijn prijs is deze Ford uitste-kend uitgerust met sfeerverlichting, par-keersensoren en achteruitrijcamera. De stijlloze pianolak moet je niet willen zien en de assistentiesystemen zijn wat pene-trant, maar de akoestisch ondraaglijke snelheidswaarschuwing is via een knopje op het stuur eenvoudig uit te schakelen.

Al met al is de Puma een onverwacht aardige auto voor pragmatici zonder schoonheidsfetisj. Voor zit je goed, hij is met 168 pk vlot zat, de actieradius kan onder gunstige omstandigheden verras-sen. Hij is best zuinig. Na 190 kilometer van Amsterdam naar Groningen - helft snelweg, helft binnendoor - had ik nog 48 procent batterijcapaciteit over, knap. Hij laadt, anders dan de even dure ID.3 Limited, keurig driefase en snelladen doet hij tot 100 kW, voor een kleine bat-terij ruim voldoende. Zijn stijl moet je liggen, maar je bent met deze Puma niet bekocht.

■

Ford Puma Gen-E

Motor elektromotor
Vermogen 168 pk
Koppel 290 Nm
Aandrijving voor
Transmissie automaat
Topsnelheid 160 km/u
Acceleratie 0-100 8 seconden
Verbruik gemiddeld 13,1 kWh/ 100 km (fabrieksopgave)
CO₂-uitstoot 0 g/km
Energie label A
Basisprijs € 29.995
Prijs testauto € 31.920

GIDS

NRC maakt ieder weekend een selectie uit het media-aanbod. Meer kijk-, lees-, luister- en gametips zijn te vinden in de Slim Leven-gidsen op nrc.nl en in de cultuurnieuwsbrieven van NRC.

TELEVISIE

Black Box Diaries
Documentaire.
Regie: Shiori Ito.
Zondag, NPO2,
23.10 uur

STREAMING

The Paper
Comedyserie.
SkyShowtime.

GAMING

Dispatch
Voor PlayStation 5, pc.
Door AdHoc Studio.

RADIO

Pointer
NPO Radio 1,
zaterdag, 14.00 uur.

Strijd voor gerechtigheid

Donderdag ging IDFA van start. Dit betekent ook dat de tv een duit in het zakje doet, met op zon-dag de uitzending van het vorig jaar op IDFA ver-toonde *Black Box Diaries*. Het is het verhaal van de Japanse journalist Shiori Ito, die de film zelf ook maakte. Ito wordt in 2015 verkracht door een invloedrijke journalist. Ze doet aangifte, maar krijgt te horen dat er onvoldoende bewijs is voor een strafzaak en moet toezien hoe de dader wordt beschermd door zowel politie als politiek, onder wie toenmalig premier Abe. Ze besluit een civiele zaak te starten en haar jarenlange strijd in een visueel dagboek vast te leggen. Voor de film maakt ze in het geheim gespreksopnamen en achtervolgt hoogwaardigheidsbekleders op straat. Langzaam maar zeker ontstaat het beeld van een maatschappij die vrouwen structureel in een onderdanige positie manoeuvreert.

Voor fans van 'The Office'

De Amerikaanse versie van de comedyserie *The Office*, over de werknemers van papierbedrijf Dunder Mifflin in de stad Scranton, was zeer suc-cesvol tussen 2005 en 2013. Meer dan tien jaar later keren de makers terug met *The Paper*, een spin-off-serie over een klein lokaal krantje in To-le-do, Ohio dat in handen is van de papiergigant die Dunder Mifflin opslokte. Nieuwe hoofdredac-teur Ned Sampson (Domhnall Gleeson) wil de krant met vrijwilligers nieuw leven inblazen, maar dat gaat uiteraard niet zonder slag of stoot. Met een rol voor Office-veteraan Oscar Nunez. Het is het vooral de setting die als vanouds is. Een kan-toor met een verzameling personages die soms zo realistisch voelen dat het je eigen collega's zou-den kunnen zijn, tot ze iets doen dat zo idioot is dat je het liefst wegkijkt.

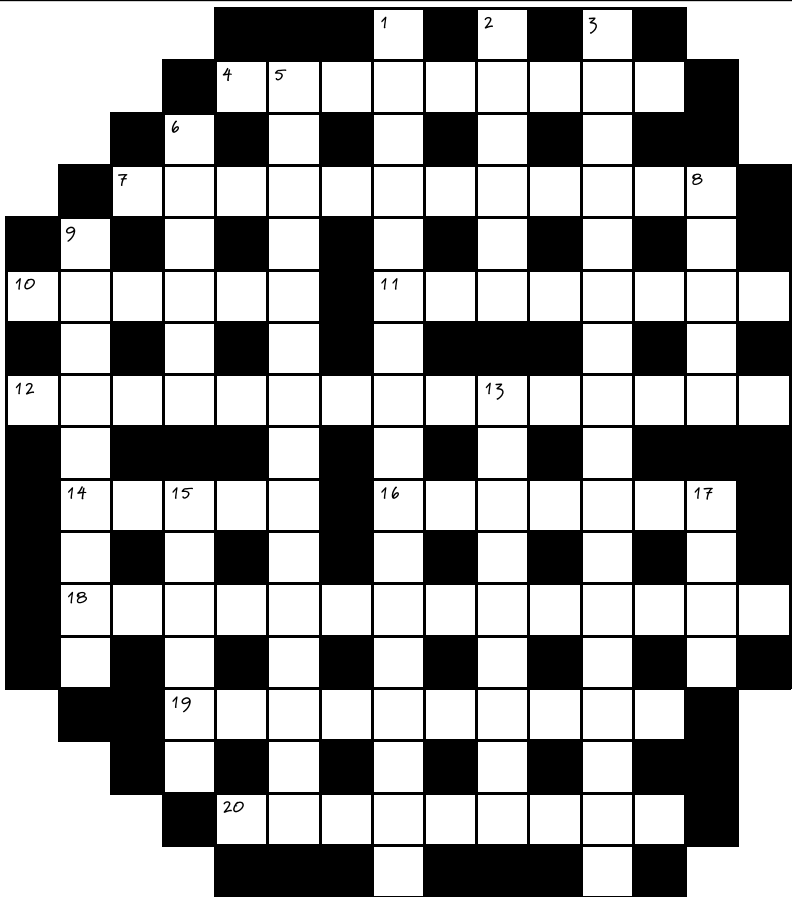
Superhelden aansturen

Zijn vader en grootvader stierven allebei in het harnas. Nu is het aan Robert Robertson - de der-de - om als superheld Mecha Man de familie tra-ditie voort te zetten. Maar wanneer de moorde-naar van zijn vader zijn robotpak onklaar maakt, komt hij berooid op straat te staan. Zijn redding: een superheldenbedrijf dat hem inhuurt om an-dere helden aan te sturen, terwijl hij rustig zijn pak kan herstellen. Comedygame-voor-volwas-senen *Dispatch* plaatst je uiteraard in zijn schoe-nen. Prachtig geanimeerde verhaalscènes met dialoogkeuzes en een sterrencast (onder ande-ren Aaron Paul uit *Breaking Bad*) wisselen het su-perheldenmanagement af. Ad Hoc Studio levert een ontzettend charmante debuutgame af vol sprankelende, fascinerende personages. Een aanrader.

Slechte belangenbehartigers

Het onderzoeksprogramma *Pointer* gaat over du-bieuze belangenbehartigers van letselschade. Stel, je raakt betrokken bij een verkeersongeluk, krijgt een bedrijfsongeval of wordt slachtoffer van een medische fout. Als iemand anders aan-sprakelijk is voor de door jouw opgelopen scha-de, heb je recht op een schadevergoeding. Een belangenbehartiger kan je helpen je schade te verhalen. Maar niet alle belangenbehartigers zijn betrouwbaar. Er valt goed geld mee te verdienen Bovendien gaat het niet om een beschermd be-roep. Kan dat anders? Daarnaast aandacht voor de positie van grenswerkers, die in een ander land wonen dan waar ze werken. Ze lopen aan te-gen regelmatig veranderende wet- en regelge-ving en verschillen in belasting- en pensioenre-gels.

CRYPTO

Horizontaal:

- Dit succes is te dan-ken aan het forceren van het slot (9)
- Leergeld voor de pechgeneratie (12)
- Dat dier maakt je schor (6)
- De beperkte op-dracht die een kaar-ter kan hebben (8)
- Herkomst van groen en geel (4+3+8)
- Verschoning (5)
- Het doet wat met je als je bezig bent voor de reis (7)
- Respecteren dat er niemand bij lijkt te kunnen (4+3+7)
- Boerenpartij (10)
- Subset (9)

Verticaal:

- Noodzakelijk kwaad om tot een co-alitie te komen (17)
- Als de kunstenaar zich niet meer vernieuwt, kan hij altijd nog goo-chelaar worden (6)
- Tv-serie over kloosterdiscipline (2+6+3+6)
- Het resultaat van dat huishoudelijk werkje blijft onopgemerkt (5+5+5)
- Die lichaamsdelen zijn zo dun dat ze niet meer werken (6)
- Rondgang (5)
- Het is maar een kleine publieksac-tie, maar je krijgt wel een warme hap (9)
- Verslavende familie van het raad-huis (9)
- Met die veelvraat mag je niet rijden (6)
- Stof voor zowel toneel als beelden-de kunst (4)

brief, briefkaart: postbus 20652,
1001 NR Amsterdam; per e-mail:
scrypto@nrc.nl

Oplossing scryptogram van 8 november:

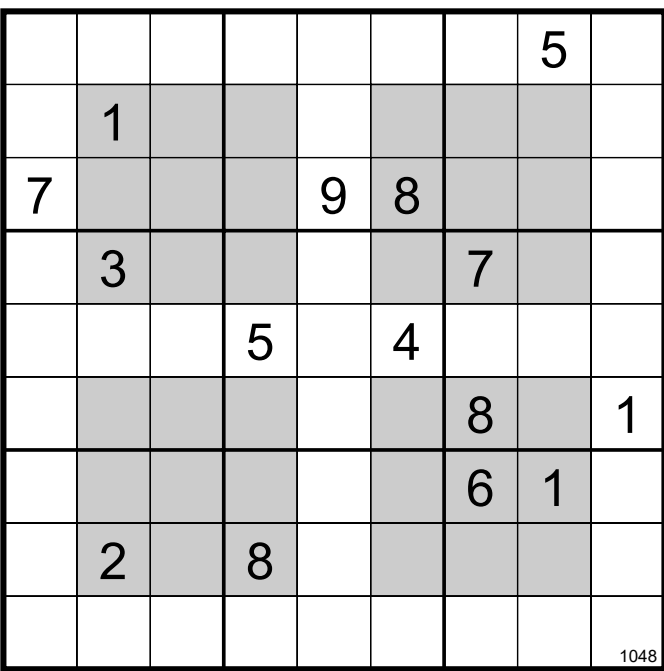
Horizontaal:
4. notulen; 7. restzetels; 9. pinguïn;
10. rivaal; 11. steekpenningen; 12.
uit zijn neus eten; 14. liederency-clus; 16. reflectant; 17. teer; 18. bij-en; 19. heelaal.

Verticaal:
1. kopstukken; 2. duizend-en-een-nacht; 3. besturingssysteem; 5. oranje; 6. blijven stilstaan; 8. pa-ternoster; 9. pesticide; 13. zadel-pijn; 15. recent.

De boekenbonnen zijn toegekend aan:

Dineke van Zeewijk Vink, Ossens-zijl
Joeri Hanssen, Winkel
M.J.V. Vrisou van Eck, Utrecht

J. J. Steenhuis

7	6	9	3	5	2	8	1	4	
3	1	4	9	7	8	5	2	6	
8	5	2	6	4	1	7	3	9	
1	7	3	8	2	4	9	6	5	
2	8	5	1	9	6	4	7	3	
4	9	6	7	3	5	2	8	1	
5	3	1	4	8	7	6	9	2	
9	2	8	5	6	3	1	4	7	
6	4	7	2	1	9	3	5	8	

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© **Peter Ritmeester**
PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

Advertentie

Hyper Sudoku X
ook in de diagonalen 1-9

PZZL.COM
PUZZELLEN MET
puzzels van NRC'S PETER RITMEESTER

www.pzzl.com

'gewone' en speciale NRC Sudoku's van eenvoudiger tot veel moeilijker dan in deze krant

99 (!) UNIEKE PUZZELBOEKEN:

- HYPER SUDOKU (NRC)
- SIXY SUDOKU SPEELS
- HYPER SUDOKU X
- HYPER SUDOKU SPEELS
- SIXY SUDOKU
- SIXY SUDOKU SPEELS
- TENTJE BOOMPJE
- LOGICA PUZZELS
- TAALPUZZELS

Hyper Sudoku Speels
vakken meestal niet 3x3

Supportersbus?
(112*123*13*2)

EILERSEN EN CLOAK EVENT BIJ VAN TIL

zaterdag 22 november

Sinds 1956 vervaardigt het Nederlandse merk HAVEE bijzondere zitmeubelen. Hans Daalder tekent daarbij bijzondere modellen voor de bekende CLOAK collectie.

De meubels van het Deense EILERSEN kenmerken zich door tijdloos Scandinavisch design, vakmanschap, hoogwaardige materialen en optimaal zitcomfort.

Tijdens het event kunt u profiteren van diverse aantrekkelijke acties en deskundig advies.

CLOAK SKY

Ontwerp: Hans Daalder.
Vernieuwend design dat toch vertrouwd aanvoelt. Een luchtig ontwerp met fantastisch zitcomfort. Leverbaar in zes breedtematen; van 145 cm tot 250 cm. Verkrijgbaar met en zonder armleuningen.

Speciale aanbieding: getoonde 3-zits in de stof Kvadrat Vidar, kleur geel, normaal 3950,- **Nu 2899,-**

CLOAK SOURCE

Ontwerp: Hans Daalder.
De nieuwe Cloak Source oogt open en luxe. De ronde belijning laat de rug elegant op de armleuningen rusten, waardoor een subtiele opening ontstaat tussen zit en rug. Het ingebedde zitkussen verhoogt het comfort en geeft de bank een vriendelijke uitstraling. Een karaktervolle bank die meteen vertrouwd voelt.

CLOAK
Hans Daalder

PRIMEUR

HAVEE BEACH

Ontwerp: Hans Daalder.
Hoe mooi kan thuiskomen zijn? De Beach verleidt met haar verfijnde ronde lijnen, nodigt je uit om te komen zitten. De halfhoge, ronde armleggers geven precies de ondersteuning die je zoekt. Door de oplopende onderlijn blijft de Beach lichtvoetig. Charme en comfort gaan bij deze bank hand in hand.

HAVEE MEUBELN

CLOAK PACIFIC

Ontwerp: Hans Daalder.
De Grande Dame uit de Cloak-collectie met verrassende verhoudingen tussen zitting en rug, met losse of zwevende armleggers. In zes breedtematen, van 107 cm tot 232 cm.

CLOAK STONE

Ontwerp: Hans Daalder.
Model Stone verrast door haar vorm, de gescheiden rug en zit geven het model een grafisch, horizontaal karakter. Het goede zitcomfort in combinatie met het unieke design maken, dat de Stone alles in zich heeft om de volgende klassieker uit de Cloak collectie te worden. Want er zijn veel zitmeubelen. Maar er is maar één Stone.

1 Ontvang de Roundy bijzettafel cadeau!

Bij aankoop van diverse zitmeubelen van Cloak/Havee ontvangt u de bijzettafel Roundy t.w.v. 216,- cadeau!*

De Roundy nestelt zich graag om de bank!

2 Extra comfort tot wel 800,- cadeau!

Bij aankoop van diverse Cloak/Havee modellen tijdens het event: extra comfort cadeau! Kies uit een losse armlegger of hoofdsteun om uw zitmeubel te complementeren. Uw voordeel kan hierbij oplopen tot 800,-!*

3 Ontmoet de ontwerper!

Tijdens het event is designer Hans Daalder zelf aanwezig om u meer te vertellen over zijn bijzondere ontwerpen.

4 Ontvang een waardebon bij aankoop van Eilersen

Tijdens het event ontvangt u een waardebon t.w.v. 10% van uw aankoopbedrag.*

Bekijk al onze events op vantil.nl

EILERSEN SHU

EILERSEN RA

De Eilersen collectie geniet wereldwijde bekendheid. In Alkmaar kunt u met de mooiste modellen kennis maken. Maatvoering, opstelling en bekleding kunnen veelal gepersonaliseerd worden. Zodat u uw interieur met een uniek zitmeubel kunt verrijken. Graag informeren onze specialisten u over alle mogelijkheden.

EILERSEN PLAYGROUND

UIT VOORRAAD

EILERSEN CONTROL GLOVE

Ontwerp: Jens Juul Eilersen.
De ultieme lounge chair, met diverse verstelopties. Tijdelijk uit voorraad, in dik donkerbruin leder, normaal 6590,- **Nu 4499,-**

ADRES

Noorderkade 1038
1823 CJ Alkmaar

Telefoon (072) 5112760
www.vantil.nl / info@vantil.nl

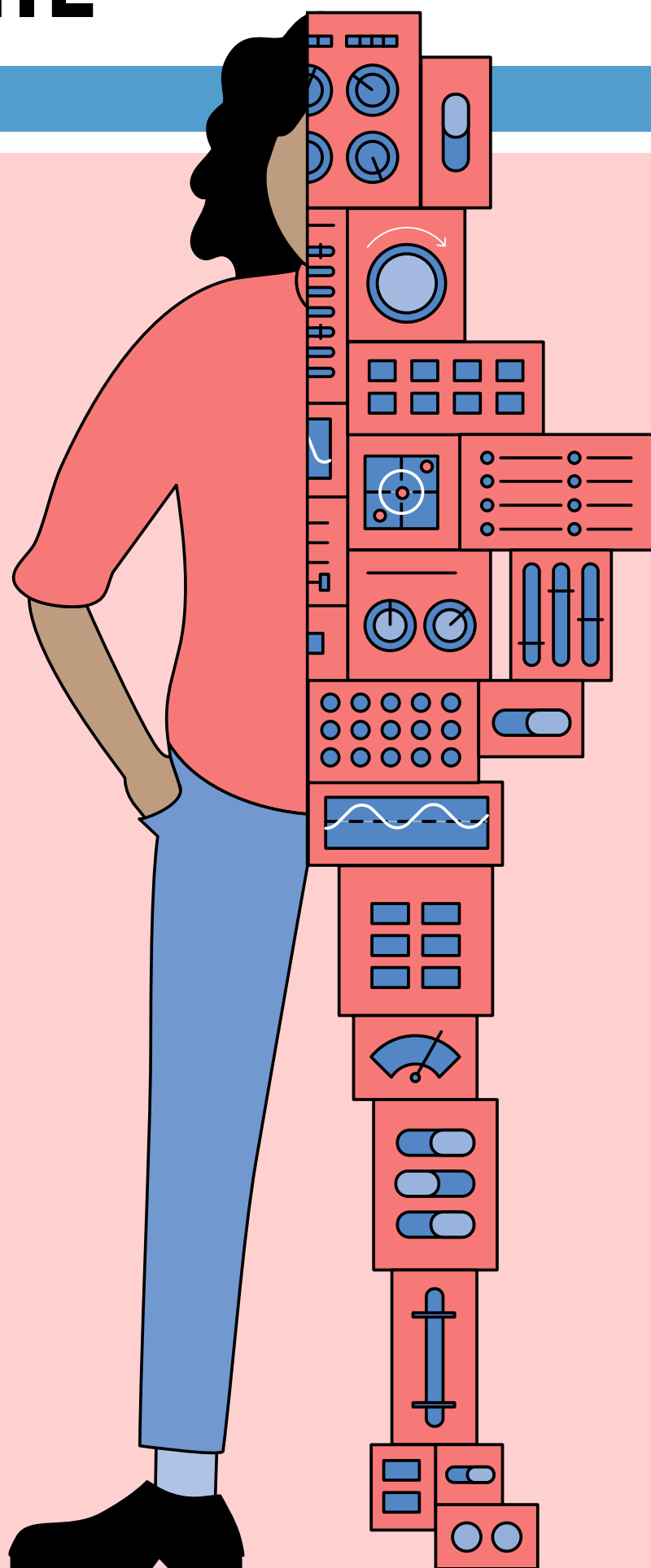
OPENINGSTIJDEN

ma-di-wo: 9.30 - 17.30 uur zaterdag: 9.30 - 17.30 uur
do-vr: 9.30 - 21.00 uur zondag: gesloten

Druk- en zetfouten voorbehouden. *Niet te combineren met andere aanbiedingen. Vraag naar de overige voorwaarden. Aanbiedingen kunnen van de getoonde (kleur)uitvoering verschillen.

van tilinterieur

ILLUSTRATIE DIRMA JANSE

De profilerende supermarkt

Een 'gouden emptynester' of een echte 'promolover': de supermarkt deelt je in op basis van je boodschappen

18/
21

& VERDER

12/
13

Afval

Verbranders
vuilnis kunnen
plannen voor
CO₂-afvang
door heffing
niet betalen

14/
15

China en VS

'Juristenland'
Amerika kan
veel leren van
China, 'land
van ingenieurs
en optimisme'

16/
17

Inclusie

Voelen
lhbti+'ers zich
niet thuis op
de werkvloer,
dan voelt ook
het bedrijf dat

BRONCODE

Over de verbeterde baby's van techmiljardairs

Jazeker, de menselijke voortplanting, ook dáár bemoeien techmiljardairs zich mee. Met sleutelen aan embryo's willen ze erfelijke ziektes voorkomen.

Economieredacteur Jauro Eijsvoegel schrijft over media en technologie.

Ik was er graag bij geweest, die avond in september. In het appartement van de beroemde econoom Nouriel Roubini, in Manhattan, waren zo'n zestig mensen bijeengekomen (dress code: „sexy, hip, origineel, elegant“) om te praten over ‘designer children’. Ofwel: kinderen van wie het dna voor de geboorte door een kleine ingreep is geoptimaliseerd, of op z'n minst een kwaliteitstest heeft ondergaan.

Het onderwerp blijkt in welgestelde kringen in de VS zeker zo hip als de voor- geschreven kleding in huize Roubini. The Wall Street Journal schreef er vorig weekend een artikel over met de kop: ‘Genetisch gemodificeerde baby's zijn verboden. Maar techmiljardairs proberen er toch een te maken’.

Een van de sprekers op dat avondje in Manhattan wordt aangeduid als ‘de huis- filosoof’ van een bedrijf waar toekomstige ouders hun embryo's kunnen laten testen. Hij is volgens de krant een warm pleit- bezorger van „vrijwillige eugenetica“ - wat niets te maken zou hebben met de gruwelijke praktijken van de nazi's.

Een echtpaar, klanten van het bedrijf, vertelt in het artikel dat ze uit vijf van hun embryo's er één hebben uitgekozen, die „een enigszins lager risico scoorde op de meeste ziektes, een hoger IQ heeft en een iets grotere lengte“ dan de andere embryo's. De vrouw is uitgerekend voor februari.

Een ander bedrijf, Preventive, gaat een stap verder. Het zegt al 30 miljoen dollar opgehaald te hebben voor de ontwikke- ling van een methode die het mogelijk maakt dat kinderen geboren worden uit een embryo waarin aan het dna geknut- seld is om een reeks erfelijke ziektes te voorkomen. Een stel met zo'n ziekte zou al belangstelling hebben getoond.

Geldschieters van Preventive zijn onder meer de topman van OpenAI Sam Altman en zijn man, en ook Brian Arm- strong, de topman van cryptobeurs Coin- base. ‘Embryo-editing’, zoals de proce- dure heet, is in de VS verboden, en daar- om wil het bedrijf gaan experimenteren in de Verenigde Arabische Emiraten. In China schokte onderzoeker He Jiankui de wereld in 2018 toen hij bekendmaakte dat hij drie kinderen geboren had laten worden, van wie als embryo's het dna ge- modificeerd was om ze immuun te ma- ken voor hiv. Hij werd er tot drie jaar cel voor veroordeeld.

Je zou het hoopvol kunnen vinden dat ambitieuze, jonge ondernemers in de

Verenigde Staten werken aan manieren om te voorkomen dat mensen bepaalde erfelijke ziektes krijgen. En dat ze daar ook de benodigde fondsen voor weten te vinden. Maar in de wetenschap bestaat er grote scepsis over dit soort particulie- re projecten en de resultaten die er mo- gelijk mee behaald kunnen worden. Bo- vendien zouden er grote risico's kleven aan de ‘genetische optimalisering’ van embryo's, waarbij stukjes dna worden toegevoegd of verwijderd.

Maar risico's, daar laten techmiljar- dairs zich doorgaans niet makkelijk door afschrikken. En net zomin als op hun ei- gen terrein laten ze zich ook bij de ge- ntechnologie niet zomaar intomen door wetten en regels. Die staan innovatie maar in de weg, heet het dan.

Brian Armstrong, van Coinbase, is een van de grote aanjagers van menselijk ‘gene-editing’. Hij organiseert etentjes waarop hij experts op dat gebied in con- tact brengt met leidende figuren uit Sili- con Valley. Mensen die Armstrong heb- ben gesproken, zeiden tegen The Wall Street Journal dat hij een plan had om in het geheim met gene-editing aan de slag te gaan en pas naar buiten te treden als er een gezonde, genetisch gemodificeer- de baby zou zijn geboren.

Voor de medische en wetenschappe- lijke wereld zou het dan te laat zijn om nog een spaak in het wiel te steken. To- taal overvallen zou de internationale pu- blieke opinie dan maar accepteren dat genetische modificatie van embryo's nu eenmaal voortaan tot de mogelijkheden behoort.

Het zou niets te maken hebben met de gruwelijke praktijken van de nazi's

Een woordvoerder van Armstrong ontkent dit verhaal. Hij zou wel over zo'n plan hebben gesproken, maar het heb- ben afgedaan als een slecht idee. Kan zijn.

Maar belangrijker dan de vraag of hij zo'n overvalttactiek nou wel of niet een goed idee vindt, lijkt me de constatering dat vermogende figuren als Armstrong hun fantasieën naar hartenlust kunnen najagen zonder dat er maatschappelijk debat of politieke besluitvorming heeft plaatsgevonden.

De trein dendert door, ook als er grote maatschappelijke en morele consequen- ties aan verbonden zijn, en potentieel ern- stige schade mee berokkend kan worden. Dat hebben we eerder gezien met de mas- sale verspreiding van sociale media over de wereld, en met de manier waarop aller- lei vormen van kunstmatige intelligentie nu worden uitgerold. Mark Zuckerbergs oude motto ‘Move fast and break things’ lijkt met het knutselen aan embryo's weer een nieuwe toepassing te krijgen.

Een betoger vraagt donderdag in Belém aandacht voor adaptatie, de aanpassingen die lan- den moeten maken vanwege de gevolgen van klimaatverandering. FOTO ANDRE PENNER/AP

KLIAMAATTOP BRAZILIË

In Belém gaat het steeds meer over ‘adaptatie’

Nu de effecten van opwarming overal meer gevoeld worden, komt ‘aanpassing’ hoger op de agenda. Maar hoe meet je hoe ver landen daarmee zijn?

Laura Wismans
AMSTERDAM

„Laten we ons falen erkennen“, zei VN- baas António Guterres vlak voor de start van de dertigste klimaatop deze week. De strijd om onder de anderhalve graad op- warming te blijven is verloren, ook de pro- minenten zeggen het nu hardop. Guterres hoopt nog dat het om een tijdelijke over- schrijding gaat.

Tijdelijk of niet, veel mensen voelen de gevolgen van klimaatverandering al: hitte, droogte, bosbranden, stormen en overstromingen nemen toe. Het begint in te dalen dat dit pas het begin is. En dus

klimt adaptatie, het aanpassen aan de ge- volgen van klimaatverandering, omhoog op de agenda. Ook op de klimaatop in Be- lém. De onderhandelingen hierover zijn deze week direct verhit begonnen.

„Het perspectief op adaptatie is aan het veranderen“, zegt Marjolijn Haasnoot, hoogleraar klimaatadaptatie aan de Uni- versiteit Utrecht. „Eerder mocht je het er niet te veel over hebben, dat zou de aan- dacht maar afleiden van het verlagen van de uitstoot. Nu wel. Maar het is een schijn- tegenstelling om die twee zaken tegen- over elkaar te zetten. Ook bij anderhalve graad opwarming is al heel veel aanpas- sing nodig.“

Het besef dat adaptatie schade en

slachtoffers kan voorkomen is er al lang. Daarom werd in het Parijsakkoord in 2015 een Global Goal on Adaptation (GGA) op- genomen. Jarenlang werd er echter niet veel mee gedaan. Twee jaar geleden, op de 28ste klimaatop in Dubai, kwam er pas een kader voor adaptatie. Er werden doe- len benoemd als schoon water, gezond- heid en infrastructuur, en doelstellingen voor beleid geformuleerd zoals ‘integratie van adaptatie in nationale en lokale plan- nen’ en ‘uitvoeren van risicoanalyses’.

Het was een van de doorbraken van COP28.

Weerbaarheid

Maar hoe is weerbaarheid tegen klimaat- verandering te meten? Hoe is bij te hou- den of landen voortgang maken met hun adaptatie? Dat is een van de grote onder- werpen dit jaar in Belém. De delegaties onderhandelen onder meer over een lijst indicatoren voor adaptatie: zaken die aan- geven wat landen al doen - of nog moeten doen - om zich weerbaar te maken tegen de gevolgen van klimaatverandering. Of er een besluit over valt, is nog de vraag.

Een groep Afrikaanse landen vindt het te vroeg en wil het besluit twee jaar uitstel- len. Zoals alles bij de VN is deelname aan de adaptatiedoelen officieel vrijwillig, maar toch schept het vaststellen van de lijst indicatoren verwachtingen. Een deel ervan gaat over hoeveel investeringen er gedaan worden. Verder zullen er nieuwe rapportageverplichtingen in staan, ook voor de kwetsbare landen. De Afrikaanse groep zegt: waarmee betalen we dat? Laat dat eerst duidelijk zijn. En formuleer de in- dicatoren minder ambigu, en ook zo dat ook kwetsbare landen ermee kunnen wer- ken.

De Afrikaanse landen zijn niet gek, het punt over het benodigde geld is cruciaal“,

zegt David Abudho van Oxfam die in Be- lém onder meer de onderhandelingen rond adaptatie en geldstromen volgt. „Keer op keer wordt er veel minder geld vrijgemaakt dan er nodig is. Daar zit diepe pijn.“

De Nederlandse delegatie voert na- mens Europa het woord over de adapta- tie-indicatoren. Voor hen kwam de opstel- ling van de Afrikaanse groep, waar andere kwetsbare landen zich bij aansloten, als een verrassing. De Latijns-Amerikaanse groep is geïrriteerd over het verzoek tot uitstel, zij willen juist doorpakken. De op- stellens van de indicatoren hebben overi- gens geen mandaat om over geld te onder- handelen.

Dat dit toch ter sprake komt maakt ook deel uit van de dynamiek op een klimaat- top. Het is een manier om druk te zetten op het pijnpunt rond de algehele klimaat- financiering, die elders wordt besproken. Daarbij komt dat adaptatiefinanciering geen prominente plek op de hoofdagenda van deze klimaatop heeft, en dus doen de kwetsbare landen hun best om het onder- werp te bespreken waar het ook maar mo- gelijk is. De Afrikaanse groep wil dat het bedrag voor adaptatiefinanciering ver- driedubbeld wordt, naar minstens 120 miljard dollar per jaar vanaf 2030.

Dat er indicatoren voor adaptatie moe- ten komen is voor iedereen wel duidelijk. Voor de uitstoot van broeikasgassen zijn doelstellingen afgesproken, of die ge- haald worden - of liever: dat die overdui- delijk niet gehaald worden - is goed in cij- fers uit te drukken. Weerbaarheid is min- der eenvoudig in cijfers te vangen.

De indicatoren maken adaptatie meet- baar. De afgelopen twee jaar heeft een in- ternationale groep van 78 experts gewerkt aan een behapbare lijst. Robbert Bies- broek, hoogleraar bestuurskunde en kli-

maatadaptatie aan Wageningen Univer- sity, was een van hen. „We begonnen met ruim negenduizend indicatoren, met in- put uit allerlei hoeken. In verschillende rondes hebben we het teruggebracht naar honderd indicatoren.“

Hoe weerbaarheid tegen klimaatveran- dering eruitziet, is zeer afhankelijk van de lokale context. In Nederland hangt die sa- men met het verhogen van de dijken. In andere landen is het nodig gewassen te kweken die beter tegen droogte kunnen of moet bereikt worden dat er genoeg zoet water beschikbaar blijft.

„De indicatoren beschrijven geen spe- cifieke adaptatiemaatregelen per land, die invulling is aan landen zelf“, zegt Bies- broek. „Het gaat er juist om dat we indica- toren hebben die in de hele wereld toe te passen zijn. Het was soms best zoeken naar het juiste abstractieniveau.“

Waarschuwingssystemen

Er zijn dus bijvoorbeeld wel indicatoren die gaan over waarschuwingssystemen en over de vraag of ze wel genoeg mensen be- reiken. Maar nergens wordt bijvoorbeeld bepaald dat zo'n systeem via een sms- alert moet werken, omdat lang niet ieder- een een mobiele telefoon heeft.

Meerdere indicatoren gaan over de fi- nanciering van klimaatadaptatie. Niet over de hoeveelheid, maar over het me- chanisme. „Er zijn indicatoren over geld dat van rijke naar armere gaat, maar ook over hoeveel landen er zelf in steken“, zegt Biesbroek. „We hebben er lang over gepraat wat passend zou zijn. Geld ligt natuurlijk gevoelig, mede daarom hebben we soms meerdere versies van een indi- cator geformuleerd, zodat onderhande- laars er op de klimaatop over konden praten.“

Biesbroek is niet verrast over de opstel- ling van de groep kwetsbare landen. „In juni zijn in Bonn voorbereidende gesprek- ken geweest en daar waren de mislen en maren ook al te horen. Hoogstens de stel- ligheid is verrassend. Ik begriip beide kan- ten wel. Ook de landen die juist wel door willen: die willen graag beginnen met me- ten. Over drie jaar verschijnt het Global Stocktake-rapport weer, dat is een belang- rijke graadmeter voor waar we staan. Over adaptatie weten we nog heel weinig, daar zijn die indicatoren voor nodig.“

Kwetsbare landen zien vooral dat het niet vanzelfsprekend is dat er geld be- schikbaar komt voor adaptatie. „De be- reidheid om investeringen hierin te doen is tanende“, zegt Michael Jongeneel, top- man van ontwikkelingsbank FMO, die na- mens overheden en private investeerders onder meer adaptatieprojecten helpt fi- nancieren. „Er is een enorme verschui- ving van de aandacht gaande. Amerika

trekt zich overduidelijk terug, maar ook in Europa is die beweging gaande. Men stopt nu liever geld in de eigen defensie dan in klimaatprojecten.“

Dat is enigszins kortzichtig, vindt Jon- geneel. „Het is naïef te denken dat kli- maatverandering niet ons probleem is. Dat de koffie en chocolade hier duur is, wordt er door veroorzaakt. Als het onvei- lig wordt op sommige plekken te wonen, of als ergens geen inkomen meer te ver- dienen is, kunnen we er bovendien op re- kenen dat migratie toeneemt.“

Financiering ziet er overigens lang niet altijd uit als een bedrag dat zomaar over- gemaakt wordt. „Een manier is dat landen zelf adaptatieprojecten uitvoeren, en ver- volgens dure leningen kwijtscholden krijgen die ze bij rijke landen hadden“, zegt Jongeneel.

Aan veel adaptatieprojecten valt ook gewoon te verdienen. „Wij gaven bijvoor- beeld een lening aan een garnalenbedrijf in Vietnam dat mangrovebossen aan- plant, waardoor het land minder vaak overstroomt. Dat bedrijf doet het heel goed. In Zambia investeren we in zonne- parken omdat het door droogte moeilijker wordt elektriciteit uit stuwmeren te ha- len. Ook daar zit een verdienmodel ach- ter.“

Adaptatie werkt, dat weten we, zegt hoogleraar Haasnoot. „In Bangladesh bij- voorbeeld vielen in 1991 bijna 150.000 do- den door een tropische cycloon. In 2017, na invoering van een waarschuwingssys- teem en het bouwen van schuilplekken, maar zes.“

Rechtvaardigheid

Maar ze vindt de gedachte dat adaptatie altijd en overal mogelijk is gevaarlijk. „Er is een gedachtenverandering gaande, mensen beginnen uitstootvermindering in te ruilen voor adaptatie. Maar neem de eilandstaten. Je kunt een tijdje huizen op palen bouwen, dat doen ze op sommige eilanden ook al, maar als je land altijd on- der water staat, moet je uiteindelijk weg. Het gaat ook over verlies van inheemse kennis, een cultuur. De discussie gaat niet alleen over geld, ook over rechtvaardig- heid.“

Aan de onderhandelingsstafel in Belém zijn de gesprekken over de indicatoren ondertussen nog niet stilgevallen. „Ze praten nu vooral over de minder contro- versieë indicatoren“, vertelt Abudho van Oxfam. „Uiteindelijk kan het punt over fi- nanciering wel een dealbreaker zijn voor de Afrikaanse groep. Dat zal volgende week blijken: dit weekend wordt meer duidelijk over het financieringspunt op de rest van de agenda van de COP. Voorlopig willen ze nog niet alle energie uit de on- derhandelingen halen.“

Rijksdienst Caribisch Nederland

Vacature
Gezaghebber voor het
Openbaar Lichaam Saba

Het ambt van Gezaghebber voor het Openbaar Lichaam Saba is vacant. De vacature is opengesteld op 31 oktober 2025. Indien u voor deze functie in aanmerking wenst te komen, wordt u uitgenodigd dit uiterlijk 30 november 2025 schriftelijk kenbaar te maken.

Meer informatie over de vacature en de tekst van de openstelling is te vinden op:
www.rijksdienstcn.com/vacatures

In het kort

Het belangrijkste nieuws van afgelopen week, afkomstig uit het blog van de economieredactie op nrc.nl

ABN Amro neemt de kleinere retailbank NIBC over van Blackstone voor een overnameprijs van circa 960 miljoen euro. ABN verwacht met NIBC harder te groeien. De toezichtbouders moeten nog wel hun fiat geven. Beleggers waren enthousiast: het aandeel steeg deze week richting 28 euro, bijna de hoogste koers sinds de beursgang (2016).

“We willen er vooral voor zorgen dat er een extra keuze komt

Alessandro Giovannini
adviseur over de digitale euro binnen de ECB. Op een mediaconferentie in Frankfurt sprak hij over de kritiek dat de digitale euro de ontwikkeling van de Wero, de vervanger van iDeal, wel eens in de weg kan zitten.

Tot verrassing van analisten blijkt Softbank Group zich volledig te hebben teruggetrokken uit het Amerikaanse chipbedrijf Nvidia. De grote Japanse tech-investeerder meldde dinsdag dat het bedrijf in oktober zijn belang heeft verkocht. Dat heeft 5,8 miljard dollar (5,0 miljard euro) opgeleverd. Softbank gaat de opbrengst gebruiken voor (andere) investeringen in kunstmatige intelligentie.

Het dagelijks leven is in oktober gemiddeld 3,1 procent duurder geworden dan in dezelfde maand een jaar geleden. Dat meldt het CBS op basis van definitieve cijfers – de cijfers zijn gelijk aan een eerdere snelle raming. De **inflatie** daalde ten opzichte van de 3,3 procent in september. Kleding was vorige maand 0,4 procent duurder na een prijsstijging van 2,7 procent in september. Ook de gasprijs drukte de inflatie. Gas was in oktober 1 procent duurder dan vorig jaar.

Anno 2025 ligt het Britse bbp 6 tot 8 procent lager als gevolg van **Brexit**, schrijft een groep van vijf economen in een artikel voor het Amerikaanse onderzoeksinstituut National Bureau of Economic Research. Investeringsvielen 12 tot 18 procent lager uit dan zonder de uitbreiding uit de Europese Unie het geval was geweest, de werkgelegenheid 3 tot 4 procent lager en de productiviteit ook 3 tot 4 procent. Om het effect te kunnen berekenen maakten de onderzoekers een 'mandje' van 33 landen die samen historisch gezien gelijksoortige groei cijfers vertonen als de Britse economie.

GRAFIEK VAN DE WEEK JUSTEAT TAKEAWAY

'Nog geen winst, wel naar de beurs' luidde in 2016 de krantenkop boven het NRC-artikel over de beursgang van Takeaway.com, het moederbedrijf van Thuisbezorgd. Vandaag, na iets meer dan negen jaar, komt het turbulente beurs sprookje voor topman Jitse Groen ten einde. Na de overname van (inmiddels) **Just Eat Takeaway** door Prosus verdwijnt het aandeel na vrijdag van de beurs. Bovenstaande krantenkop had achteraf gezien een voorspellen-de gave, want de JET-belegger van het eerste uur is er rendement-technisch niet veel wijzer op geworden. De huidige koers van iets meer dan 20 euro ligt zo'n 3 euro lager dan de introductiekoers van 2016. De wat actievere belegger kan er overi-

gens alsnog een goed slaatje uit hebben geslagen. Met name degenen die verkochten toen in november 2020 de koers boven de 100 euro per aandeel uitsteeg. Te midden van de lockdowns in de coronacrisis waren de oranje jassen en de vierkante rugzakken van maaltijdbezorgers niet uit het straatbeeld weg te slaan. Just Eat Takeaway werd een beurslieveling. Toen de horeca hun deuren weer mochten openen, raakte bij het aandeel de klad erin. De zeer kostbare overname van het Amerikaanse Grubhub in 2020 luidde de vrije val van het aandeel Just Eat Takeaway in. Op de kop af een jaar geleden werd Grubhub met een miljardenverlies verkocht.

Het kabinet overweegt een eigen heffing op pakketjes van Chinese webwinkels, ondanks de deze week aangekondigde Europese importbelasting daarop. Nederland kijkt naar een 'handling fee' daarbovenop, een vast bedrag per pakket dat als vergoeding dient voor het werk dat de douane heeft aan het inklaren van de circa 3 miljoen dagelijkse pakketjes.

De Europese Commissie is een formeel onderzoek begonnen naar **Red Bull** wegens mogelijke schending van mededingingsregels. Brussel vermoedt dat de Oostenrijkse energiedrankproducent in ieder geval in Nederland concurrenten heeft benadeeld. Red Bull zou afnemers geld of andere prikkels hebben geboden om grotere energiedrankjes van concurrenten minder zichtbaar te maken.

Goed nieuws voor de energierekening van veel Nederlandse huishoudens: bij gelijk gebruik gaat die in 2026 met zo'n 4 procent dalen. En voor wie inmiddels van het gas af is kan de besparing oplopen tot wel 9 procent, zo stelt ING Research. De daling is te verklaren door dat elektriciteit en gas goedkoper worden ingekocht door energiebedrijven. De leveringskosten voor consumenten zullen daarom dalen.

OUR BANK THE BANK FOR COMPANIES READY TO PLUG INTO NEW ENERGY SOURCES

We support the global shift toward a more sustainable and resilient energy system. We do this by sharing renewable energy insights, offering financing solutions and connecting international networks.

RABOBANK.COM /WHOLESALE

Olieopslagplaatsen van Lukoil in de haven van de Bulgaarse stad Burgas. Bulgarije zette stappen om te voorkomen dat het land de Lukoil-raffinaderij in Burgas moet nationaliseren als gevolg van de Amerikaanse sancties. FOTO NIKOLAY DOYCHINOV/AFP

AMERIKAANSE SANCTIES

Breekt Lukoil in tientallen stukjes door sancties VS?

Wie zaken doet met de Russische oliemaatschappijen Lukoil en Rosneft kan vanaf 21 november worden getroffen door Amerikaanse sancties. Lukoil mikt nu op uitstel van de ingangsdatum.

Advertentie

GRAND HOTEL
AMRÄTH AMSTERDAM

LEZERSAANBIEDING:

PROFITEER NU VAN 20%
KORTING OP EXCLUSIEVE
AANBIEDINGEN

WWW.AMRATHAMSTERDAM.COM/NRC

Simone Peek
AMSTERDAM

Oliemaatschappij Lukoil spat als gevolg van Amerikaanse sancties mogelijk in tientallen entiteiten uiteen. Het bedrijf moet voor de deadline van 21 november al zijn buitenlandse bezittingen zien te verkopen. Daarna loopt iedereen waarmee het zaken doet het risico doelwit te worden van het ministerie van Financiën van de VS. Dit is het gevolg van de sancties die de VS op 22 oktober afkondigde tegen Rosneft en Lukoil, de twee grootste Russische oliebedrijven. Samen zijn ze goed voor de productie van ongeveer de helft van de ruwe olie van Rusland. De poging van de Lukoil-leiding om alle buitenlandse bezittingen netjes als één pakket onder te brengen bij de Zwitserse grondstoffengigant Gunvor werd weggehoond door Washington. Het Ameri-

kaanse ministerie van Financiën noemde het door Poetin-loyalist Gennadi Timtsjenko mede-opgerichte bedrijf op X een ‘marionet van het Kremlin’.

Na die berisping trok Gunvor op 7 november zijn bod in. „Het verwijt van het Amerikaanse ministerie van Financiën is een enorme klap voor de reputatie van het bedrijf”, zegt de onafhankelijke olie- en gasanalist, Michail Kroetichin via een videoverbinding. Hij verruilde Rusland voor Noorwegen nadat hij door Moskou werd aangemerkt als ‘buitenlands agent’ vanwege zijn gebrek aan steun voor de Russische invasie van Oekraïne.

Gunvor noemde de aantijging dat het een dekmantel voor Moskou zou zijn „fundamenteel verkeerd geïnformeerd en onjuist”. Timtsjenko kwam al in 2022 onder westerse sancties te staan en deed zijn bezit in het bedrijf toen over aan de Zweedse miljardair Torbjörn Törnqvist.

De harde aanpak van Gunvor zal andere potentiële investeerders voorzichtig hebben gemaakt, denkt Tatiana Mitrova, een Global Fellow het Center on Global Energy Policy bij Columbia University. „Ik breek mijn hoofd erover welk bedrijf nu nog zou durven het geheel van Lukoil over te nemen. Ik verwacht dat er misschien alleen nog geboden gaat worden op de kroonjuwelen”, zegt ze telefonisch.

Op de markten deed deze vrijdag het gerucht de ronde dat de Amerikaanse investeerder Carlyle overweegt alle buitenlandse bezittingen van Lukoil over te nemen. Carlyle wilde daar tegenover persbureau Reuters geen commentaar op geven. Mitrova ziet het echter niet gauw gebeuren. “Het overnemen van deze bezittingen vereist toestemming van lokale toezichthouders, in landen die ieder een eigen agenda hebben. Een investeerder zal tijd nodig hebben voor een risicobeoordeling, terwijl de deadline van het Amerikaanse ministerie van Financiën al over vijf werkdagen verstrijkt.”

Kroonjuwelen

Wat er dan moet gebeuren met het buitenlandse bezit van Lukoil (geschatte waarde 14 miljard dollar) is nog niet bekend. Mitrova verwacht dat een deel genationaliseerd zal worden door de landen waar het zich bevindt. „Maar veel overheden zullen de bezittingen bevriezen of onder tijdelijk toezicht plaatsen, totdat het eigendom kan worden herstructureerd op een manier die in overeenstemming is met de sancties.”

Een van de genoemde kroonjuwelen is het enorme olieveld West-Qurna-2 in Irak. Lukoil stuurde al een brief naar het Iraakse ministerie van Olie waarin het aankondigde geen zorg meer te kunnen dragen voor de exploitatie van het veld, waarin het een aandeel heeft van 75 procent, zich beroepend op overmacht, meldde persbureau Reuters.

Volgens bronnen van Reuters probeert Lukoil de Amerikanen te bewegen de sancties uit te stellen. Volgens Mitrova bestaat de kans dat Washington akkoord gaat, als het bedrijf kan aantonen dat er serieuze onderhandelingen lopen over mogelijke doorverkoop. „In andere gevallen zullen er hoogstwaarschijnlijk faillissementsprocedures volgen, waarna de lokale autoriteiten de bezittingen overnemen.”

Bulgarije heeft al stappen genomen om te voorkomen dat het de Lukoil-raffinaderij in de havenstad Burgas moet nationaliseren, door die onder speciaal beheer te brengen. Het land vreest de ellendige juridische procedure die overname door de staat teweeg kan brengen. Tegelijk wil het Balkanland niet dat de raffinaderij stil komt te liggen, of zonder zorgvuldige overweging in bezit komt van een ander land.

In tegenstelling tot staatsbedrijf Rosneft is Lukoil in privéhanden. De twee bedrijven beconcurreren elkaar in eigen land - maar Rosneft heeft staatssteun, zit dichterbij de macht en liet weinig groei-ruimte over voor Lukoil. Daarom heeft de laatste zich op de internationale markt toegelegd: zo’n 30 procent van de omzet komt nu uit het buitenland. „Lukoils vleugels zijn geknipt”, stelde Vladimir Milov, de Russische oud-viceminister van Ener-

nrc
ZATERDAG 15 NOVEMBER & ZONDAG 16 NOVEMBER 2025

gie die zich later aansloot bij de oppositiebeweging tegen *Financial Times*.

Voor Rosneft is de klap die sancties kunnen aanrichten mogelijk minder hard: het bedrijf stond al op de Europese sanctielijst. Internationaal richt het zich sterk op Azië, waar het allang stappen heeft genomen om los te komen van het Westen.

Specialisten, onder wie Mitrova, verwachten nu zelfs dat Rosneft gebruik zal maken van de plotselinge financiële kwetsbaarheid van Lukoil, en zal proberen het Russische bezit van dat bedrijf in handen te krijgen. „Het is niet onvermijdelijk, maar wel een heel reëel scenario”, zegt Mitrova. „Denk ook aan de oorlogseconomie, de centralisatie met de toenemende rol van de Russische staat. Dan lijkt het ook logisch om één groot nationaal oliebedrijf te hebben.”

Het zou een langgekoesterde wens zijn van de president van Rosneft. Igor Setsjin behoort tot de kring rond Poetin en staat verder onder meer bekend als ‘Darth Vader van de olie-industrie’. „Setsjin heeft het idee om Lukoil over te nemen nooit losgelaten,” zei een oud-medewerker van Rosneft tegen *FT*.

China en India afwachtend

De grootste importeurs van de goedkope Russische olie zijn India en China. Beide landen stellen zich nu afwachtend op. Vijf grote Indiase raffinaderijen, samen goed voor twee derde van de afname van Russische olie, hebben nog geen bestellingen geplaatst bij de gesanctioneerde bedrijven voor december, meldt Bloomberg. Ook China heeft bestellingen stopgezet. Normaliter worden contracten voor de tiende

van de voorgaande maand getekend.

Rusland levert zo’n 18 procent van de ruwe olie die China importeert. Het (tijdelijk) wegvallen van deze leveranties zal voor dat land geen grote gevolgen hebben, verwacht de Griekse olie-analist en energie onderzoeker Leonidas Drollas.

Voor India is de uitdaging groter. Zo’n 40 procent van de door India geïmporteerde olie kwam dit jaar uit Rusland; 80 procent daarvan werd geleverd door de bedrijven die nu onder sancties staan.

Vooral de prijs maakte Russische olie voor India sinds de invasie van Oekraïne erg aantrekkelijk. In 2021 importeerde India slechts voor 2,8 miljard dollar (3 procent van de olie-import van dat jaar) aan ruwe olie uit Rusland, in 2024 was dat 52,7 miljard dollar. Het land zal nu andere aanbieders zoeken. Indiase specialisten zien al een flinke toename in bestellingen van olie uit Saoedi-Arabië, VAE en Irak.

Rusland ziet zich nu gedwongen zijn olie met extra korting te slijten. Volgens de Russische zakenkrant Kommersant steeg de korting in de havens van Primorsk en Novorossijsk deze week tot 19,4 dollar per vat ten opzichte van de prijs van een vat Brent-noordzeeolie, het internationale ijkpunt voor de olieprijs, die deze week schommelde tussen de 63 en 65 dollar. Voor de sancties van de VS van 22 oktober bedroeg de korting 11 tot 12 dollar per vat.

Rusland gaf vergelijkbare kortingen toen de VS begin dit jaar sancties instelden tegen Gazprom Neft (de olietank van het Russische staatsgasbedrijf) en 180 olietankers uit de schaduwvloot. Het kostte Rusland destijds drie weken om de prijs van zijn olie op het peil terug te brengen

van voor die sancties. De grootste uitvoerkoop kwam begin 2023, nadat de EU en de G7 een maximumprijs hadden ingesteld voor over zee vervoerde Russische olie. Russische handelaren moesten toen een korting van 30 euro per vat bieden om kopers over de streep te trekken. Wel lag de olieprijs toen hoger dan nu: rond de 80 dollar, tegen zo’n 65 dollar nu.

De drie analisten die *NRC* sprak verwachten allemaal dat het een kwestie van tijd is voordat de Russische olieprijs, na deze nieuwste sancties tegen Rosneft en Lukoil, weer wat herstelt. „Sancties zijn nooit waterdicht”, zegt ex-oliehandelaar Drollas. „Er worden altijd wegen eromheen gevonden door slimme kopers.”

Geen handhaving

De belangrijkste factor, ziet onderzoeker Mitrova, is hoe streng de sancties worden nageleefd. „Hoe strikt zullen de Amerikanen zijn? Dat vragen handelaren zich nu af.” President Trump staat internationaal niet bekend als strenge handhaver van zijn eigen maatregelen.

„De sancties tegen [het Russische vloei- baar aardgasproject] Arctic LNG2, die de regering-Biden invoerde, werden streng gehandhaafd. Ze dwongen de fabriek zijn activiteiten gedurende één jaar stil te leggen”, stelt Mitrova. „Sinds Trumps aantreden is er geen handhaving. We zagen al zo’n twaalf ladingen Arctic LNG aankomen in China’s terminal Beihai.”

Als er geen naleving komt, verdwijnt de afschrikkende werking van de sancties en zullen handelaren graag weer intekenen op de goedkope Russische olie.

„Het ultieme doel van de sancties is niet om te bestraffen”, schreef het Amerikaanse ministerie bij bekendmaking van de sancties. „Het is bedoeld om een positieve verandering in het gedrag [van Rusland] teweeg te brengen.” Waarbij de verandering zou betekenen dat Moskou stopt met het doden van Oekraïners en een staakt-het-vuren in Oekraïne afkondigt.

„Dit zal de oorlog niet stoppen”, zegt de Russische analist Kroetichin. „Sancties hebben geen succes gehad. Ze hebben de economie niet dusdanig beschadigd dat ze Rusland ertoe dwongen de oorlog te staken. Poetin gaat meer belasting heffen. In het land heerst geen verlangen naar een revolutie, de bevolking overleeft met minimale middelen.”

De sancties, gepaard met de astronomische bedragen die Rusland uitgeeft aan defensie (zo’n 144 miljard euro dit jaar) drukken wel zwaar op de Russische economie, die lijkt af te koelen. In 2023 en 2024 groeide het bbp vooral dankzij oorlogsuitgaven - naar meer dan 4 procent op jaarbasis. Voor dit jaar wordt een bbp-groei nabij de 1 procent verwacht. „Dat is niet catastrofaal, maar niet prettig”, zegt Mitrova.

De olieprijs zelf heeft daarbij nog altijd meer effect op de economie dan de sancties. Al hebben ze zeker gevolgen: behalve de kortingen is Rusland steeds meer kwijt aan het omzeilen van sancties - de schaduwvloot, eigen verzekeringen, tussenpersonen. En dan zijn er nog de aanslagen op raffinaderijen door Oekraïne.

„Het drukt de winst”, zegt Mitrova. „De effecten stapelen zich op. Over een paar jaar zal dat veel meer zichtbaar worden. Maar de vraag is of Oekraïne het zo lang kan volhouden.”

Nervus van je ton op de bank?

Kom op zeg.

Je bent toch geen Wim?

Mijn kleine pandjesbaas noemde zijn vrouw hem altijd liefkozend. Toen kon hij er nog om grinniken. Sinds de Wet betaalbare huur was de lol er snel af. Alles verkocht. Nu zit hij hele dagen nagelbijtend op de bank. Beleggen in S&P 500 dan maar? Met die handelsoorlogen van Donald? Hij zit nog liever 24 uur in de Python. Verdorie, hij had het zo goed voor elkaar.

Nergens voor nodig, die onrust.

Beleg lekker bij BridgeFund.
Daar wordt jouw geld gespreid over 9.500+ Nederlandse mkb'ers.
Dat is super defensief voor wie van zeker houdt.
Krijg je een vaste jaarrente voor tot wel 5,75%.
Maandelijks uitgekeerd.
Lekker hoor.

Dus hup, naar bridgefund.nl/beleggen.

Vaste rente tot 5,75%

- Spreiding over 9.500+ mkb-bedrijven
- Optie voor maandelijks rente-uitkering.

BRIDGE FUND

Make money smile

Advertentie

XXX

AMSTERDAM

De vele gezichten van
KATHARINA

Kom naar Katharina-namendag op **25 november**
Katharina's gratis toegang!

Juffermuseum
amsterdam

24.10.2025
25.01.2026

Ervaar ultiem zitcomfort

model Mood

U denkt na over duurzaam en prefereert tijdloos design boven trendy. Daarom maken wij al meer dan een eeuw precies dát soort banken.

perida.nl

perida
zitcomfort op maat

NOVEMBERACTIE

10% KORTING

SCANDINAVISCHES BANKEN

Sav & Økse is een merk van De Machinekamer

SHOWROOMS

Rotterdam
Schiedamsse Vest 67-71

Utrecht
Nieuw Amsterdamlaan 15-17

Zaandam
Pieter Ghijsenlaan 12B

SAV-ØKSE.NL

*Actievoorwaarden op sav-okse.nl/novemberactie

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
Ga naar **ZADKINEMEDIA.NL**, geef je oproep vóór de
deadline van desbetreffende editie op!

Drukte op **de Zuidas** rondom station Amsterdam Zuid. FOTO BRAM PETRAEUS

ARBEIDSMARKT

Nadert een kantelpunt in de krappe arbeidsmarkt? CNV denkt van wel

Na een reeks ontslagrondes verwacht vakbond CNV dat er ruimte ontstaat op de arbeidsmarkt. Hoogleraar Ton Wilthagen heeft twijfel.

Tan Tunali
AMSTERDAM

Wie de arbeidsmarkt volgt, had het vast al opgemerkt: er vinden flink wat ontslagrondes plaats. ASN Bank had dit jaar al 750 mensen ontslagen, en kondigde vrijdag een nieuwe reorganisatie aan voor komend jaar. Nog eens 850 tot 950 mensen moeten het veld ruimen bij de duurzame bank. En ook in sectoren als de industrie (chemiebedrijven LyondellBasell en Crotonox en ExxonMobil in de Rotterdamse haven) en de retail (Schoterwinkel Van Lier of webwinkel Wehkamp) hebben werknemers de laatste tijd vanwege faillissementen of reorganisaties afscheid moeten nemen van hun baan.

Volgens vakbond CNV blijft het daar niet bij. De christelijke vakcentrale constateert vrijdags dat duizenden banen in verschillende sectoren op de tocht staan. „Steeds meer mensen staan binnenkort op straat”, zegt CNV-voorzitter Piet Fortuin in een verklaring. Volgens de vakbond is zelfs in sectoren waar de baanzekerheid altijd groot was nu onzekerheid. „Veel mensen die nog nooit een reorganisatie hebben meegemaakt, zijn binnenkort toch aan de beurt”, aldus Fortuin.

Verschillend per sector

Is er sprake van een omslagpunt in de krappe arbeidsmarkt, zoals de waarschuwing van CNV suggereert? Ton Wilthagen, hoogleraar arbeidsmarkt bij Tilburg University, waagt het te be-

twijfelen. De oorzaken voor de (aanstaande) ontslagen zijn divers en verschillen per sector. „De banken zijn al tijden aan het krimpen, dat heeft met name te maken met digitalisering en automatisering, het opheffen van kantoren”, zegt Wilthagen.

Zo wil ASN Bank zich na een fusie gaan richten op hypotheeken en spaarproducten om de eigen winstgevendheid te vergroten. En ook ING en ABN Amro kondigden recentelijk reorganisaties aan. ING wil voor het einde van volgend jaar 950 banen te schrappen, ABN Amro kondigde dit voorjaar een vacaturestop aan voor het hele jaar en daarnaast een beperking van de flexibele inhuur.

Er is genoeg vraag. Het is een kwestie van mensen op de juiste plek krijgen

Bij de aarschuiving van CNV verwijst de vakbond naar recente CBS-cijfers, waarin naar voren kwam dat meer voor het eerst sinds lange tijd meer werkzoekenden zijn dan vacatures. Dat komt vooral doordat meer mensen die geen betaald werk hebben (zoals arbeidsongeschikten en gepensioneerden), zich melden als werkzoekende. Dat de krapte op de arbeidsmarkt voorbij is, betwist Wilthagen. „De krapte heeft vooral demografische oorzaken en die veranderen niet. Je kunt wel een periode krijgen waarin er wat meer mensen 'vrijkomen'."

Zebrapad

Eerdere ontslagrondes bij banken leidden niet tot grote aantallen langdurige werklozen. Wanneer veel mensen tegelijkertijd op de arbeidsmarkt terechtkomen, is het belangrijk

dat zij goed naar een nieuwe baan worden begeleid. „Je moet mensen helpen aan een soort zebrapad, zodat ze veilig kunnen oversteken”, zegt Wiltghagen. „Mensen die digitaal sterk zijn, kunnen aan de slag in banen in de *cyber security* of iets vergelijkbaars.”

Zo'n zebrapad zou kunnen lopen via uitzendbureaus of regionale werkcentra, die het kabinet Rutte-IV opzette. Het doel is om werkenden vroegtijdig bij te scholen en vervolgens naar nieuw werk te helpen. Er is genoeg vraag, dus het is een kwestie van de juiste mensen op de juiste plekken krijgen. Wiltgaten: „In theorie hoeft niemand werkloos te raken. De vraag verschuift van banken naar elders.”

Een andere sector die CNV expliciet noemt, is de industrie - waar het geen geheim is dat er ontslagen dreigen. Bij Tata Steel dreigt vanwege de onzekere toekomst een massaontslag van 1.200 werkenden. Maar in de industriector spelen andere oorzaken dan bij digitaliserende banken.

Wilthagen: „Internationale concurrentie speelt mee, maar ook: hoe kijken we aan tegen die bedrijven? Willen we die houden of niet? Die vragen zal het nieuwe kabinet moeten beantwoorden, want dat is vooral een kwestie van strategie.” Het toekomstige kabinet zal een discussie over strategische autonomie en het belang van bepaalde bedrijven moeten voeren, vindt Wilthagen.

Ten slotte noemt het CNV de detailhandel als sector waar meer ontslagen zullen vallen. Daar spelen weer andere redenen. „Dat is een heel vluchtige sector, met steeds nieuwe spelers en nieuwe businessmodellen”, aldus Wiltshagen. De hogleraar stelt dat er misschien wat meer collectieve ontslagen vallen, „maar het idee dat het spook der werkloosheid nu terugkeert”, verdient volgens hem een flinke nuance.

BELJON WESTERTERP

35 JAAR

- werving en selectie
- assessment
- ontwikkeling
- interim

ALGEMEEN DIRECTEUR

SAMEN BOUWEN VOOR DE LANGE TERMIJN

Koninklijke Oosterhof Holman in Grijpskerk heeft zich in ruim een eeuw ontwikkeld tot een toonaangevende speler in de infrasector. Kenmerkend voor het familiebedrijf zijn de ruim 400 trotse medewerkers die, gedreven door vakmanschap, innovatie en duurzaamheid, werken vanuit een integrale aanpak. Na een fase van herbezinning is de blik van Koninklijke Oosterhof Holman gericht op een mooie toekomst met financiële ruimte voor vernieuwing in strategie. Zie ook: oosterhof-holman.nl

- Eindverantwoordelijk, samen met financieel directeur in de tweehoofdige directie die rapporteert aan de Raad van Commissarissen en aandeelhouders.
- Bepalend op het gebied van strategie, ontwikkeling en vernieuwing, in lange termijn verbinding met huidige en nieuwe samenwerkingspartners.
- Leiderschaps- en verandermanagementervaring binnen een projectenorganisatie, bij voorkeur in de bouw- of infrasector.
- Strategisch, ondernemend, samenwerkings- en mensgericht, netwerker, commercieel, verbindend en vernieuwend.

Informatie: drs. Renate van der Zijl, 06 53309186, referentienummer R3655

OPERATIONEEL DIRECTEUR

ENERGIEK, VERBINDEND, BESLUITVAARDIG

De INCO Groep in Alkmaar is van een familie loodgietersbedrijf uitgegroeid tot een ambitieuze innovatieve totaalinstallateur voor de woningbouw en utiliteitsbouw met een omvang van circa 80 vaste medewerkers. INCO onderscheidt zich door een integrale aanpak van de installatie- en advieswerkzaamheden die garant staat voor technische totaaloplossingen die aansluiten bij de wensen van de klanten. Integriteit, ondernemerschap, kwaliteit, kennis, samenwerking, efficiency in de uitvoering en duurzaamheid zijn belangrijke waarden. Zie ook: incobv.nl

- Verantwoordelijk voor de operationele aansturing en de verdere optimalisatie van projecten en processen.
- Geeft inspirerend en coachend leiding aan de doorontwikkeling van projectleiders en teams.
- Hbo/wo-niveau, relevante ervaring in de woningbouw en utiliteitsbouw, ervaring met veranderprocessen en affiniteit met digitalisering.
- Lid van het directieteam, analytisch sterk, klant- en samenwerkingsgericht, oog voor kwaliteit en gestructureerd.

Informatie: mr. Erik Batenburg, 06 12479826, referentienummer R3720

MANAGER PROJECTEN

REALISATIE WARMTENETTEN

Kodi bv in Heerhugowaard helpt met haar partners EcoService en Duurzaam Ring Heerhugowaard, onder de naam de KODI Groep, woning-, utiliteits-, bouw, bedrijven en instellingen te verduurzamen. Zij zijn een serieuze partij voor projectontwikkelaars, architecten, gebouw eigenaren en aannemers voor advisering van de installatiekeuze in of voor de meest comfortabele en energiezuinige installatie op basis van gebruikssimulaties. Zij ontwerpen, installeren en exploiteren gebouwen gebonden aan collectieve warmtenetten op basis van een zogenaamde ESCO-constructie. Zie ook: kodi.nl

- Verantwoordelijk voor de realisatie van warmtenetten en spil tussen de projectmanagers in de uitvoering en de klant.
- Contractmanagement, financiële projectrapportage, planning, adviesrol tijdens ontwikkelingsfase van het project.
- Hbo/wo-niveau, ervaring binnen bouw/gebouwenbeheer, technische affiniteit, extern stakeholdermanagement.
- Klantgericht, analytisch, samenwerkingsgericht, gestructureerd, communicatief en rapporteert aan directeur.

Informatie: mr. Erik Batenburg, 06 12479826, referentienummer R3712

OPERATIONEEL MANAGER

COACHEND LEIDER, STRATEGISCH EN PRAGMATISCH

Brouwer Logistics in Mijdrecht bestaat bijna 90 jaar en is met circa 150 medewerkers, 70+ bedrijfsswagens en 14.000 opslaglocaties een prachtig en groeiend familiebedrijf. De onderneming levert diensten als nationale distributie in eigen beheer, warehousing, value added logistics en internationaal groupagevervoer via geselecteerde vaste partners. De cultuur kan worden omschreven als no-nonsense, betrouwbaar, klantgericht en zorg voor medewerkers plus focus op groei en topkwaliteit staan hoog in het vaandel. Zie ook: brouwerlogistics.com

- Zorgt voor een efficiënte dagelijkse operatie met oog voor kwaliteit en klanttevredenheid via operationele doelstellingen.
- Leiding via teamleiders aan afdelingen Transportplanning, Internationale Groupage en Crossdock, circa 130 medewerkers, waaronder 85 chauffeurs.
- Hbo werk- en denkniveau, ervaring binnen transport, distributie of logistieke omgeving, affiniteit met digitalisering.
- Rapporteert als mt-lid aan algemeen directeur, analytisch, samenwerkingsgericht, resultaatgericht, helicopterview.

Informatie: mr. Erik Batenburg, 06 12479826, referentienummer R3656

LID RAAD VAN TOEZICHT

PORTEFEUILLES VASTGOED/BEDIJFVSVOERING EN ZORG (KWALITEIT)

Zorggroep Groningen (ZGG) biedt wonen, zorg, welzijn en behandeling aan met name ouderen in de stad en de provincie Groningen. De organisatie staat, net als veel organisaties in de zorg, voor een stevige uitdaging. Specifieke aandacht is nodig voor een gezonde bedrijfsvoering, de vastgoedontwikkeling in combinatie met de ontwikkeling van de zorgconcepten en locatiegebruik van de nabije toekomst. De Raad van Toezicht is op zoek naar twee ervaren leden RvT. Zie ook: zorggroepgroningen.nl

- Integraal toezichthouden op het beleid van de RvB en de algemene zaken binnen ZGG.
- Adviseur en klankbord voor Raad van Bestuur en goedkeuren van strategische beslissingen.
- Ervaring in rol van bestuurder en toezichthouder, strategische kijk op ouderenzorg.
- Ruime ervaring in boardroom dynamics, netwerk in de regio en oog voor innovatie in de zorg.

Informatie: Marion Dijksterhuis, 06 22603850, referentienummer R3686

CIO/MANAGER ICT

INNOVEREN, TRANSFORMEREN EN VERBINDEN

Patyna in Sneek biedt complexe persoonsgerichte zorg aan ouderen op 25 locaties in Friese dorpen en steden én bij mensen thuis. Dagelijks zetten 2.800 professionals en 1.100 vrijwilligers zich in om de beste ouderenzorg te leveren. Patyna is doorlopend in ontwikkeling naar een toekomstbestendige en innovatieve organisatie en werkt daartoe nauw samen met zorgaanbieders in de regio om vooruitstrevend in te kunnen spelen op de transitie in de zorg. Zie ook: patyna.nl

- Verantwoordelijk voor de digitale strategie en implementatie en leidinggeven aan team.
- Extern actief in netwerk, samenwerken met MT-collega's, rapporteert aan de RvB.
- Wo-niveau, ruime kennis van ICT, data en technologische innovaties, leidinggevende ervaring.
- Strategisch, resultaatgericht, samenwerkingsgericht, organisatie-sensitief en veranderkundig.

Informatie: Marion Dijksterhuis, 06 22603850, referentienummer R3692

OPERATIONEEL MANAGER

DIENTSTVERLENER MET VERANTWOORDELIJKHEIDSGEVOEL

Fortune Coffee is met circa 160 medewerkers een snelgroeiende, continue vernieuwende franchiseorganisatie in koffieautomaten en bijbehorende producten, die van koffie en alles eromheen een feestje maakt. De 27 franchisevestigingen met hun eigen regio en een ambitie tot groei worden ondersteund door de Centrale Organisatie in Zoetermeer, die de ondernemers ondersteunt op het gebied van operatie, commercie, automatisering en andere diensten. De cultuur is open, respectvol en gericht op duurzaamheid, innovatie, kwaliteit en samenwerking. Zie ook: fortune.nl

- Verantwoordelijk als mt-lid voor de optimale aansturing en stroomlijning van bedrijfsprocessen.
- Leiding aan teamleiders Logistiek, Technische Dienst, Category Management, samenwerking met Sales en Marketing.
- Hbo werk- en denkniveau, relevante ervaring, affiniteit met projectmanagement, digitalisering, lean en continu verbetering.
- Rapporteert aan operationeel directeur, teamspeler en resultaatgericht.

Informatie: mr. Erik Batenburg, 06 12479826, referentienummer R3721

CONSULTANT WERVING EN SELECTIE

ENERGIEKE EN PROACTIEVE TEAMSPELER

BeljonWesterterp is een regionaal, landelijk en internationaal werkend hr-bureau. Als generiek bureau vervullen wij werving- en selectie opdrachten op het gebied van management, directie en toezichthouders. Als bekende speler in de markt denken we mee met opdrachtgevers en dragen we zorg voor een integer en transparant proces. Door een sterke toename van onze opdrachten zijn we op zoek naar nieuwe collega's voor onze kantoren in Enschede, Utrecht en Zwolle. Zie ook: beljonwesterterp.nl

- Is een professionele gesprekspartner voor uitdagende opdrachtgevers.
- Voert werving- en selectie opdrachten uit in samenwerking met collega-consultants en projectsecretarissen.
- Hbo+/wo werk- en denkniveau en een relevante opleiding. Ervaring in een adviserende rol.
- Communicatief sterk, commercieel ingesteld, gevoel voor humor, samenwerkingsgericht.

Informatie: mr. Willem Hein, 06 5187154, referentienummer R3345

Kijk op [beljonwesterterp.nl](#) voor volledig functieprofiel en tijdsplanning

CFR
Global Executive Search

Eindhoven Enschede Groningen Heerenveen Utrecht Zwolle

beljonwesterterp.nl

Serumi Bakker vindt gezond leven een keuze en eet een poké bowl

Outdoor Living Days

Van van Ee · Boylestraat 56 Ede · 0342 49 28 11 · vanvane.nl

AMSTERDAM

De vingers van een gele grijper - tien meter breed - sluiten en trekken zeven ton vuil omhoog. „Mooi happie”, zegt kraandrijver Sjaak (48). Met zijn joystick laat hij het afval - evenveel als er in een vuilniswagen past - zweven voor het glas van zijn kraancabine, 23 meter boven de grond. Onder hem ligt een grauw landschap: broeierige afvalbergen tussen grijze, met stof beslagen betonnen muren. Erboven vliegen duiven, onderin wonen ratten.

„Er hangt een bankstel in, geloof ik”, zegt Wim van Lieshout, die over zijn schouder naar de gripper kijkt. Van Lieshout, directeur van de AEB, draagt de geelblauwe jas van de Amsterdamse afvalverbrander, een blauwe veiligheids-helm, en een rond brilletje boven zijn mondkapje.

Sjaak kijkt naar het meubel dat tussen vuil in de gripper bungelt. „Een matras. Dat is het.” Hij zwaait de gripper opzij, en laat de zes mechanische vingers zich uitstrekken. Het afval valt in een trechtersysteem dat leidt naar een van de afvalovens van AEB.

„Ik noem het weleens de anus van de maatschappij”, zegt Van Lieshout met een glimlach. Dan, diplomatieker: „Dit is het deel van de maatschappij waar iedereen de ogen voor sluit.”

Zes dagen in de week staan zo'n vierhonderd vrachtwagens voor de poort van AEB met afval van Amsterdam en omstreken. Door grote gaten in de betonnen muren storten ze het vuil regelrecht deze bunker in, een van de twee van AEB. Dag en nacht tillen kraandrijvers met hun grippers het afval in de verbrandingsovens. Elke paar dagen komt er genoeg afval binnen om de hallen opnieuw te vullen.

„Als er een voetbalkampioenschap is geweest, zijn deze afvalbergen oranje”, zegt Van Lieshout. „Twee jaar later bestellen mensen weer nieuwe vlaggetjes. Daarna is het hier opnieuw oranje.”

De afvalsector is van het opruimen. Van Lieshout heeft geen invloed op hoeveel afval mensen in hun prullenbak gooien. Wel op wat er gebeurt met de rook die uit de schoorstenen van zijn afvalverbrandingsinstallatie komt. Afvalenergiecentrales - zoals deze officieel heten - filteren al jaren hun rook op vervuulende gassen. De volgende logische stap is ook de CO₂ uit die rook afvangen. Vier grote afvalenergiecentrales bereiden die stap al jaren voor.

Maar die plannen dreigen onhaalbaar te worden door nieuwe belastingmaatregelen. Het gaat om een flink hogere afvalstoffenbelasting en CO₂-heffing. Daarnaast wordt een maatregel afgeschaft waarmee afvalverbranders met het geld van de CO₂-heffing hun afvalovens mochten verduurzamen.

Buitenlandse concurrentie

Afvalverbranders zien daardoor dat zij veel duurder worden dan concurrenten in het buitenland, en vrezen voor een weg-lek van afval. Een door de afvalsector besteld rapport van consultancykantoor PwC bevestigt dit. Heffingen maken het interessant om Nederlands afval te exporteren naar het buitenland, ziet PwC. Bovendien importeren Nederlandse afvalverbranders momenteel 15 procent van hun afval uit het buitenland, maar dit is straks door de heffingen waarschijnlijk niet interessant meer. Door de heffingen loopt de hoeveelheid afval dat ze binnenkrijgen dus terug. Omdat afvalverbranders hoge vaste lasten hebben, verliezen ze concurrentiekracht zonder volle ovens. Zo dreigen ze verlies te gaan draaien.

De verhoogde CO₂-heffing zou het in theorie interessant kunnen maken om wel nog CO₂-afvanginstallaties te bouwen (dan is er immers minder CO₂-uitstoot, dus minder belasting). Toch concludeert PwC dat het nog altijd goedkoper is om

REPORTAGE AFVALVERBRANDERS

CO₂-afvangplannen vuilnis zijn niet meer te betalen

Wim van Lieshout, topman van AEB in Amsterdam: „Het plan om CO₂ af te vangen nu uitvoeren, zou een sprong in het duister zijn. Te onverantwoord.”

Een nieuwe megabelasting voor afvalverbranders kan ertoe leiden dat zij hun vergevorderde plannen om jaarlijks 2 megaton CO₂ af te vangen - evenveel als de jaarlijkse uitstoot van meer dan 800.000 benzineauto's - zullen staken.

Door **Liza van Lonkhuizen** Fotografie **Walter Herfst**

afval te verwerken in het buitenland.

Dit alles leidt ertoe dat CO₂-afvangen voorlopig een brug te ver is. „Ik krijg het gewoon niet betaald”, zegt Van Lieshout. Samen wilden de vier Nederlandse afvalverbranders jaarlijks bijna 2 megaton CO₂ afvangen. Dat is evenveel als de jaarlijkse uitstoot van meer dan 800.000 benzineauto's.

Zo komt ook de aanleg van de pijplijn Aramis in gevaar, die afgevangen CO₂ van de industrie zou moeten gaan transporteren naar lege gasvelden in de Noordzee. Afvalverbranders worden gezien als essentieel voor het opstartvolume, oftewel om genoeg industriële partijen aan boord te hebben om de Aramis-pijplijn daadwerkelijk aan te gaan leggen. Een woordvoerder van Aramis (een samenwerking tussen EBN, Gasunie, Shell en TotalEnergies) zegt de onrust onder afvalverbranders „met meer dan belangstelling” te volgen. „Voor het opstarten van Aramis is 5 megaton nodig, en afvalverbranders maken daar een substantieel deel van uit.”

NRC sprak vier grote afvalverbranders - samen goed voor tweederde van de Nederlandse verbrandingscapaciteit - die vergevorderde plannen hebben voor het afvangen van CO₂. Alle vier vrezen ze door de nieuwe heffingen geen businesscase meer te hebben om grootschalig CO₂ af te vangen.

Grijze schoorstenen

AEB is in de wijde omtrek herkenbaar aan twee grijze schoorstenen. Met hun negentig meter maken ze de afvalverbrander herkenbaar voor de wijde omtrek. Witgrijze damp stroomt continu de schoorstenen uit, vandaag richting Oostzaan in Amsterdam-Noord.

Afvalverbranders zijn gewend hun rook te reinigen. Om hun omgeving niet te vergiften, halen ze onder meer zuren, dioxines, stof en zware metalen uit de lucht. Nu is CO₂ niet schadelijk voor de omgeving, maar wel voor de planeet, dus is het een logische stap voor afvalverbranders om ook de uitstoot van CO₂ te zuiveren.

Op het dak van de dertiende verdieping van AEB, kijkt Van Lieshout naar beneden naar een leeg stuk asfalt, nu in gebruik als opslagterrein. Dat is waar de installatie moet komen. Nu bestaat het alleen op de *artist impression*: een donkergrijze, pijp - jargon: absorptiekolom - die naast de grijze schoorstenen moet verrijzen. In de absorptiekolom zal CO₂ uit de rook worden onttrokken.

Sinds 2019 is een projectteam binnen AEB bezig met het plan om CO₂ af te vangen. Hoewel al het denkwerk gedaan is, neemt Van Lieshout geen beslissing om te gaan bouwen. „Het zou een sprong in het duister zijn. Te onverantwoord.”

Groente en fruit

AVR, dat vuilnis van onder meer Den Haag, Utrecht en Rotterdam verwerkt, heeft al een kleinere CO₂-afvanginstallatie gebouwd in Duiven. Daarmee vangt het jaarlijks 80 kiloton CO₂ af. Telers uit Gelderland gebruiken die CO₂ om in hun kassen de groei van hun groente en fruit te versnellen. AVR wil een tweede fabriek bouwen in Duiven en een fabriek in het Botlekgebied van de Rotterdamse haven. Samen moeten die installaties 600 kiloton gaan afvangen. Maar de „plastic-heffing zet alles op z'n kop”, zegt Jasper de Jong, commercieel directeur.

De heffingen hebben nog de bijnaam ‘plastic heffing’, omdat de heffingen oorspronkelijk bedoeld waren voor plastic. In het regeerakkoord uit 2024 werd een heffing op fossiel plastic aangekondigd, die vanaf 2028 zou moeten worden ingevoerd. Na protest van de chemische industrie en verpakkingsbedrijven (die vreeden voor hun concurrentiepositie), ging de heffing van tafel. Daardoor ontstond een gat van jaarlijks 567 miljoen euro in de overheidsfinanciën. Bij het verschijnen van de Voorjaarsnota werd duidelijk dat het geld bij afvalverbranders opgehaald zal moeten worden.

De **kraandrijver** van de Amsterdamse afvalverwerker AEB verplaatst tonnen aan afval richting de ovens. FOTO WALTER HERFST

De heffingen zijn de dood in de pot voor ons allemaal

Wilfred de Jager
directeur EEW
Energy in Delfzijl

„Als wij de plastic heffing niet hadden gekregen, waren we heel dicht bij een investeringsbesluit geweest”, zegt De Jong. „We zouden in 2028 in bedrijf zijn en CO₂ eerst naar telers, en later via Aramis naar de Noordzee transporteren.” Voor afvalverbrander Attero, met locaties in Brabant en Drenthe, geldt een vergelijkbaar verhaal. „We waren eigenlijk heel ver, nu staat alles *on hold*”, zegt Robert Corijn, die het woord doet namens Attero.

In het Groningse Delfzijl staat ook een afvalverbrander, onderdeel van het Duitse moederbedrijf EEW. Dat zou in eerste instantie niet meedoen aan Aramis, maar wilde wel CO₂ afvangen. „Ik heb sinds twee jaar een vergunning voor de bouw van een industriële installatie van 270 kiloton CO₂ afvang per jaar”, zegt directeur Wilfred de Jager. Potentiële klanten zijn bijvoorbeeld bedrijven die CO₂ kunnen inzetten in bio-afbrekbare plastics.

„Maar de heffingen zijn de dood in de pot voor ons allemaal”.

Afval zoekt de laagste prijs, zegt De Jager. En hoewel afval exporteren om belastingregels te omzeilen officieel niet mag, zijn er veel sluiproutes. „Bijvoorbeeld door het afval wat te scheiden. Dan mag het als gesorteerd afval toch de grens over. Ik heb van mijn *board of directors* in Duitsland te horen gekregen dat alle investeringen in Nederland op stop worden gezet zolang deze heffing er is. Zelfs al wordt de belastingmaatregel alsnog geschrapt, dan nog heeft het gezorgd voor een enorme vertraging.”

De bouw van de CO₂-afvanginstallaties zou door de afvalverbranders zelf gefinancierd moeten worden. Wel zijn er flinke subsidies beschikbaar per kiloton CO₂ die ze in de eerste 15 jaar afvangen. In het geval van AEB - dat stevige verliezen heeft gedraaid en een aantal jaar te koop heeft gestaan - zou het geld bij elkaar gebracht moeten worden met leningen en een bijdrage van aandeelhouder gemeente Amsterdam. „Mits het een normaal renderend project is”, zegt Van Lieshout. „Als de hoeveelheid afval die we verbranden door heffingen halveert, heb ik dat geld nodig om mijn bedrijf te saneren. Om installaties te sluiten, om mensen te ontslaan. Dan kan ik geen CO₂-afvanginstallatie betalen.”

'Teleurgestelde' brief

De drie ministeries die betrokken zijn bij deze kwestie - Klimaat en Groene Groei, Infrastructuur en Waterstaat, en Financiën - erkennen het risico dat afval zou kunnen weglekken naar het buitenland. Ook zien ze dat dit een risico geeft voor de businesscase voor het afvangen van CO₂. Tegelijk verwacht het demissionaire

kabinet dat afvalverbranders vanaf 2030 jaarlijks tussen de 1,5 en 2 megaton CO₂ per jaar zullen afvangen.

Afgelopen weken voerden de drie ministeries overleg met de sector om meer investeringszekerheid te geven voor het afvangen van CO₂. Daaruit volgde een eenzijdige 'intentieverklaring' vanuit de ministeries - een brief waarin ze onder meer beloofden in de EU te pleiten voor vergelijkbare hoge belastingtarieven voor andere landen.

De ministeries kregen een „teleurgestelde” brief terug van de afvalverbranders. „De ministeries zeggen op een hele nette manier: wij kunnen niks”, zegt Van Lieshout. „We zien het probleem, maar we zien geen oplossing. Een doekje voor het bloeden.”

De onrust bij afvalverbranders kan voor verdere vertraging zorgen bij Aramis - dat pas gaat bouwen als er genoeg grote industriële bedrijven zich aanmelden als klant. Eerder zou de pijplijn al vanaf 2028 operationeel zijn, maar die datum was al

verschoven naar 2030, mede door een stikstofprocedure aangespannen door Johan Vollenbroek. De bekende milieuvactivist komt met de zaak in opstand tegen de stikstof die vrij zal komen bij de bouw van het project. Porthos (een transport en opslagproject voor CO₂ van de industrie in de Rotterdamse haven) mocht eerder wel doorgaan ondanks een vergelijkbare zaak.

Ondanks alle zorgen over de businesscase, hebben AEB, Attero en AVR toch meegedaan aan een nieuwe subsidiërende om financiering te krijgen voor het bouwen van de CO₂-installatie op hun terrein. Zo hopen ze te zijn voorbereid, mochten de heffingen toch van tafel gaan.

Het is duidelijk dat de drie ministeries met het probleem in hun maag zitten. Ze schrijven in een reactie op vragen van de ze krant dat ze met hun intentieverklaring „duidelijkheid” wilden geven over „beleidsintenties”, zonder „een volgend kabinet voor het blok te zetten”.

Advertentie

ROTTERDAM

Regio Rotterdam en omstreken

EEN WAARDEVOL AFSCHIED

Een waardevolle uitvaart, een dierbare herinnering. Met respect voor tradities en de mogelijkheden van vandaag.

010 – 447 99 00 | vanderspekuitvaart.nl

VAN DER SPEK
UITVAART

BIJZONDEREZAKEN.NL

Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinemedia.nl

Milo van Bokkum
SAN FRANCISCO

Op een fietstocht door het bergachtige en relatief arme Zuidwest-China kwam Dan Wang de ene na de andere recordbrekende brug tegen: de hoogste van dit, de langste van dat. Dat was op zich al indrukwekkend, maar wat Wang vooral opviel: de mensen in de regio waren extreem trots op hun bruggen. „Met alle bouwprojecten heeft de Communistische Partij hun een gevoel gegeven dat de toekomst beter wordt”, zegt hij per videoverbinding uit Ann Arbor, Michigan, waar Wangs vrouw aan de universiteit werkt.

In de Verenigde Staten, waar de Canadese Wang (1992) nu woont, komt hij niks vergelijkbaars tegen. De infrastructuur verkuimelt, een hogesnelheidstrein in Californië komt niet van de grond en van optimisme over een betere toekomst is nergens sprake. Het contrast tussen de twee grootmachten is een van de hoofdthema’s in zijn boek *Breakneck: China’s Quest to Engineer the Future*, dat eind augustus verscheen.

Wang beschrijft in dat sprankelend geschreven boek hoe de Chinese leiding erin is geslaagd een industriële grootmacht te worden, en buitengewoon veel indrukwekkende infrastructuur van de grond kreeg. Breakneck is in de VS laaiend ontvangen; de jonge onderzoeker van Stanford University’s Hoover History Lab groeide in enkele maanden uit tot een van de favoriete China-experts van het land.

Dat komt ook omdat Wang er bedreven in is de „neuroses” van China en de VS met elkaar te vergelijken, zoals hij het in het boek omschrijft. Wang – als Canadees enigszins een outsider – wordt vooral geprezen om zijn oog voor de tekortkomingen en krachten van beide landen.

Een van uw belangrijkste boodschappen is dat China een ‘ingenieursmaatschappij’ is en de VS een ‘advocatenmaatschappij’. Wat is het verschil?

„China wordt al decennia geleid door ingenieurs. Die zien alles door de bril van een ingenieur. Ze zetten het land vol met bruggen en hogesnelheidstreinen en sturen ook de economie weg van vastgoed en digitale bedrijven, en richting strategische industriesectoren. Het zijn in de kern ook sociale ingenieurs: ze behandelen de bevolking als het zoveelste bouw materiaal. Dat kon je zien aan de zerocovidsstrategie, maar ook bij de eenkindpolitiek. Er zijn toen 300 miljoen abortussen gepleegd en 100 miljoen gedwongen sterilisaties van mannen.

„In de VS daarentegen zijn presidenten van oudsher juristen. En wat je met advocaten krijgt is complexiteit.” Wang wijst er in zijn boek op dat regelgeving en procedures goede infrastructuur in de VS in de weg staan. „Californië heeft een milieuwet, CEQA. Bij elk project mogen partijen anoniem procederen om de plannen tegen te houden. Dat zijn meestal grote bedrijven en maar zelden burgers. In de VS kan je eindeloos procederen. Daarom heeft Californië zeventien jaar na een referendum nog steeds geen hogesnelheidstrein, en gaat het nog drie decennia duren voor die er is. Daarom duurde het twintig jaar om een busbaan aan te leggen langs een straat in San Francisco.”

Wangs schets van de VS als een door advocaten gedomineerde maatschappij komt overeen met de visie van de zogenoemde ‘Abundancebeweging’. Dit gedachtegoed maakt in de VS snel opgang. Het bekritiseert de zwaar gejuridiseerde Amerikaanse maatschappij, die niet in staat zou zijn de huizen- en infrastructuurcrisis op te lossen. Een metrotunnel bouwen in de VS overschrijdt bijna altijd het budget en loopt jaren uit. Wang: „In Rome gebeurt dat niet, terwijl daar veel meer archeologische belemmeringen zijn. Ik zou willen dat de VS 20 procent meer ingenieursmaatschappij worden, hun publieke infrastructuur uitbouwen en de industriële basis repareren.”

Hoe kun je de regelgeving in de praktijk terugdringen, zonder door te slaan naar het Chinese model?

„Ik denk dat we daarvoor naar Europa kunnen kijken en naar Japan. Landen als Frankrijk heb-

Hogesnelheidslijn langs de rijstvelden bij de stad Hangzhou. FOTO XU YU/ANP

INTERVIEW DAN WANG CHINA-EXPERT

‘Chinese aanpak kan de Amerikanen hun optimisme teruggeven’

China is een land van ingenieurs die dingen bouwen waar de bevolking trots op is, waar ‘juristenland’ Amerika veel van kan leren, zegt de Amerikaanse China-expert Wang. „Wie zegt dat de industrie daar alleen groot is geworden door overheidssubsidies en technologiediefstal onderschat de Chinezen.”

ben veel grote projecten uitgevoerd zonder de rechten van hun mensen te vertrappen. Het is verkeerd om te zeggen dat het schrappen van een milieuwet als de CEQA de democratie scha- de berokkent of mensen hun rechten inperkt. In Japan worden milieustudies gedaan door bureaucraten van het ministerie van Milieu, daarna kan je aan de slag.”

U denkt dat nieuwe, spectaculaire bouwprojecten Amerikanen weer een optimistisch gevoel kan geven over de toekomst. Zouden zij

hier wel net zo van onder de indruk zijn als Chinezen kennelijk zijn?

„Filmpjes over Chongqing gaan op TikTok voortdurend *viral*, geen stad ter wereld gaat zo vaak viral. Dat is vanwege de ongelooflijke infrastructuur.” De stad staat bekend om de indrukwekkende wegen, flats, liften en metro-systemen die tegen steile hellingen zijn opgebouwd. „Mensen worden er enthousiast van. Ik denk echt dat als een paar van dit soort projecten zouden slagen in de VS, mensen optimistischer zouden worden.”

China geeft naar verhouding minder uit aan sociale zekerheid dan de VS, schrijft u. Moeten de VS daarop bezuinigen om grote infrastructuurele projecten te financieren?

„Niet per se, maar ik denk dat Amerika wel op een andere manier kan leren van de Chinese financiering. Het idee is: als je een stad verbindt met zijn omgeving, gaat de waarde van het land rondom die stad stijgen. Het geld voor de infrastructuur wordt geleend tegen de verwachte toekomstige waarde van het land. Dat is eigenlijk een Amerikaans staaltje financiële

innovatie! Maar dan moet je het project wel echt af krijgen.”

Het grote risico van het Chinese model is volgens u dat het land niet meer kan stoppen met bouwen.

„Het enige politieke programma is meer bouwen. Inkomenshervdeling gebeurt nauwelijks, er zijn geen eigendomsrechten. Er komen nog steeds dammen en hogesnelheidstreinen bij terwijl die lang niet altijd nodig zijn. Meer kunnen ze niet verzinnen. Dat veroorzaakt veel schulden en jaagt mensen hun huizen uit. De vraag is hoe lang dit beleid werkt.”

In zijn boek beschrijft Wang hoe bij de minste of geringste economische stress Beijing een enorm infrastructuurpakket aankondigt. Ondertussen staat de gezondheidszorg in het land op een laag peil.

U vergelijkt ook uitgebreid de industriepolitiek in China met die van de VS. U hoopt dat de VS erin slagen iets van hun vroegere industriële capaciteit terug te krijgen. Blden was daarmee volgens u - heel langzaam - op de goede weg. Hoe beoordeelt u de huidige Amerikaanse regering?

„Slecht. Volgens recente cijfers zijn de VS veertigduizend fabrieksbanen kwijtgeraakt sinds het begin van de importheffingen. Ik ben sceptisch over het beleid van deze regering. Die deporteert ondertussen ook Zuid-Koreaanse ingenieurs die in Georgia aan een Hyundai-fabriek werken. Als ik een Koreaanse of Nederlandse ingenieur was, zou ik drie keer nadenken of ik een baan in de VS zou accepteren, de volgende keer.”

Een groot probleem volgens u is dat Amerikaanse beleidsmakers China niet goed begrijpen en daarom met maatregelen als heffingen komen.

„In de VS bestaat een oppervlakkig beeld van China: de industrie zou alleen maar groot zijn

De stad Chongqing staat bekend om indrukwekkende infrastructuur op de steile hellingen. Rechts een voetgangersbrug. FOTO GETTY IMAGES

geworden door overheidssubsidies en technologiediefstal. Ik geloof dat de Chinese industriële potentieel veel groter is. Fabriekspersoneel in China is het beste ter wereld, ze hebben zo enorm veel ervaring met ingewikkelde producten als auto’s en iPhones. Er heerst een enorme ondernemersgeest. We onderschatten ze als we zeggen dat het alleen maar draait om subsidies en diefstal.”

Een bedrijf als BYD is volgens Wang eerder groot geworden doordat de Chinese regering doelbewust Tesla zijn gang liet gaan in het land, dan door subsidies. Dat dwong BYD keihard te innoveren en de strijd aan te gaan.

De EU legt ook importheffingen op aan Chinese autofabrikanten vanwege overheids-subsidies. Is dat de verkeerde aanpak?

„Ik vraag me af welk soort protectionisme nodig is om een industriële supermacht te creëren. China is dat geworden door heffingen te verlagen en zich vooral te richten op gedwongen technologieoverdracht als Westerse bedrijven in het land aan de slag willen. En door meer concurrentie op de markt toe te staan.

„Zijn heffingen dan het antwoord? Misschien een beetje. Maar ik denk dat landen beter kunnen leren van Chinese bedrijven, door ze fabrieken te laten openen op hun grondgebied of hen te dwingen tot technologieoverdracht. Landen moeten zich realiseren dat ze achterlopen. Duitsland en de VS denken dat ze nog steeds de beste producten ter wereld maken. Maar dat is gewoon niet waar. Deng Xiaoping [regeringsleider van 1978 tot 1989] snapte juist dat China achterliep. Het is goed als andere landen dat ook beseffen.”

Wang mag dan ontzag hebben voor China’s industrie, hij ziet genoeg problemen in het land. Volgens hem zouden veel jongeren willen vertrekken omdat de regering voortdurend ingrijpt in het leven van burgers. In zijn boek concludeert hij ook dat China niet de leidende

- diplomatieke, financiële, militaire en culturele – rol van de VS in de wereld zal overnemen. „China slaagt er niet in daarvoor een alternatief te creëren.” Wel denkt Wang dat China als industriële supermacht niet meer te stoppen is.

U schrijft wel dat de Chinese capaciteit om wapens te produceren enorm is, terwijl u dat van de VS niet meer zo zeker weet.

Dat klinkt toch best bedreigend voor de VS.

„We weten niet wie de overhand heeft wanneer ze openlijk de strijd met elkaar zouden aangaan. Misschien zijn de VS heel roestig of hebben ze juist een *Wunderwaffen* dat we niet kennen. Misschien zijn de Chinezen heel zwak omdat ze al vijftig jaar niet gevochten hebben. Maar zolang er geen direct conflict is, zijn de VS zeker de militaire supermacht.”

U noemt het Amerikaanse ‘pluralisme’ als sterk punt van het land voor de toekomst. Waarom denkt u dat dit zo belangrijk kan zijn?

„Het Politburo in China bestaat uit 23 mannen. Zij zijn de enigen die aan politiek doen, de rest is bureaucratie en implementatie. De VS hebben simpelweg meer mechanismen om van richting te veranderen. Overal in de VS is er debat over de aanpak van Amerika’s problemen. Dat is een goed startpunt en dat zie je niet in China.”

U bent uiteindelijk hoopvol over de kansen van de VS om hun draai terug te vinden qua infrastructuur en industrie. Toch lijkt het vaak de andere kant op te gaan.

„De VS hoeven China niet te verslaan op technologisch gebied, dat zou erg lastig zijn. Het enige wat ik zeg is dat het mooi zou zijn als ze gewoon weer goede publieke werken zouden maken en een eind zouden maken aan de teloorgang van de industrie. Dat lijkt me niet te veel gevraagd.”

CV

Dan Wang (1992) is geboren in China. Op zijn zevende verhuisde hij met zijn ouders naar Canada. Hij studeerde economie en filosofie aan de Universiteit van Rochester in de staat New York, waar hij in 2014 afstudeerde. Wang woonde in de periode 2017-2023 in China, waar hij werkte als analist voor Gavekal Dragonomics. Hij kreeg bekendheid door zijn jaarlijkse ‘brieven’ uit China, die de basis vormden voor *Breakneck*. Het boek schreef hij in de periode 2023-2025 als fellow aan de Yale Law School. Sinds dit jaar is hij onderzoeker bij het Hoover History Lab van Stanford University.

Een wereld die niet voor jongens als hij gemaakt was. Zo zag schrijver en journalist Pim Blom de corporate-sector in zijn jaren als strategieconsultant en, later, data-analist. Het begon al bij zijn eerste sollicitatieprocedure voor een groot consultancybureau. Als onderdeel daarvan ging Blom met een groep concurrenten op *business course*. Toen hij daarna drie anderen appte die op dezelfde dag hun sollicitatiegesprek hadden, bleken de twee jongens die positief nieuws hadden ontvangen heteroseksueel. En de jongen die net als hij was afgewezen, eveneens net als hij, gay.

„Later ontdekte ik dat een andere homo-seksuele deelnemer wél door was. Dus ik weet dat wij niet daarom zijn afgewezen. Maar die gedachte kwam wel bij mij op”, zegt Blom. „Ik dacht: ik ben lekker gemaakt met dat business-reisje en het idee dat het allemaal mogelijk was voor mij. Maar uiteindelijk kiezen ze hier niet voor mensen zoals ik.”

Dat gevoel stond aan de wieg van Bloms boek *Door het regenboogplafond*, dat afgelopen oktober – op internationale Coming-Outdag – verscheen. Blom ging ervoor in gesprek met vijftien lhbt+’ers die het tot een leiderschapspositie hebben geschopt. Want die zijn er zeker, maar vormen een absolute minderheid. 18 procent van de Nederlanders identificeert zich volgens het CBS als lhbt+, maar in de top van het bedrijfsleven ligt dat aandeel naar schatting onder de 1 procent. Hoe komt dat, wilde Blom weten. En: liepen deze lhbt+ -leiders tegen dezelfde obstakels aan als hijzelf?

Blom is nooit actief buitengesloten of gediscrimineerd, toch bestaan die obstakels wel degelijk – niet enkel in het eigen hoofd. Een onderzoek van Randstad onder lhbt+-werknemers in zeven landen wees vorig jaar uit dat 41 procent van hen in de loop van hun carrière discriminerende opmerkingen of vooroordelen heeft ervaren. Iets minder dan de helft voelde zich comfortabel bij het bespreken van hun seksualiteit of genderidentiteit op werk. Ook bleek uit cijfers van de Britse lhbt+ -rechtenorganisatie Stonewall dit jaar dat meer dan de helft van de queer werknemers pijnlijke opmerkingen en uitsluiting heeft ervaren. Bijna een derde heeft het gevoel niet zichzelf te kunnen zijn op werk.

„Aan Jojanneke van der Toorn, hoogleraar op het gebied van lhbt+ -inclusie op werk, vraag ik in mijn boek: ligt het niet aan mij? Leg ik mezelf dat regenboogplafond niet op?” zegt Blom. „Dat smoorde zij direct in de kiem. ‘Nee, Pim’, zei ze, ‘dit komt door de vooroordelen en stigmatisering in de maatschappij die jij en andere lhbt+ -personen onbewust overnemen’.”

Heteroprofessionalisme

Er is een term voor de sociale verhoudingen uit de samenleving die doorwerken op kantoor: heteroprofessionalisme. Veel van de ongeschreven regels op de zaak gaan onbewust uit van een heteroseksuele, cisgender norm. Dat gaat van uiterlijkheden – bij een man met een oorbel of nagellak bijvoorbeeld – tot het bespreken van relatievormen. Blom: „Wanneer ik en passant iets over mijn man laat vallen, kan dat worden gezien als een coming-out, of als een statement. Mensen kunnen er bovendien een oordeel over hebben. Als ik had verteld over mijn vrouw was dat per definitie geen probleem geweest.”

Ook Remco Boxelaar herkent die heteronormativiteit uit zijn eigen carrière. Boxelaar is de oprichter van Corporate Queer, een Nederlands kennisplatform dat zich inzet „voor een kantoor klimaat waar conformeren aan de norm geen voorwaarde is voor zakelijk succes”. Al zeven jaar geeft Boxelaar trainingen en lezingen op dit gebied, onder andere bij kantoren op de werkvloer. Net als bij Bloms boek ontstond het idee voor zijn bedrijf uit eigen ervaring. „Deze zomer vroeg iemand me: ‘Goh, wat leuk, jouw werk. Hoe ben je daar zo op gekomen?’ Nou, ik werd heel erg gepest, antwoordde ik. Dat is waarom ik hiermee begonnen ben.”

Boxelaar merkte toen hij op zijn 23ste aan

Erica Schaper, voorzitter raad van bestuur Frisius MC

‘Ik vind het belangrijk dat collega’s een gevoeligheid ontwikkelen voor wat ze zeggen’

„Activistisch ben ik niet en bij de Pride kom je me ook niet tegen. Maar ik ben bewust open over mijn seksuele aardheid. Ten eerste omdat het is wie ik ben: ik woon samen met een vrouw, voor mij is dat de normaalste zaak van de wereld. Ten tweede omdat ik wil dat alle mensen met wie ik werk zich waardeerd voelen om wie ze zijn. „Ik werk sinds dit jaar bij Frisius MC, hiervoor heb ik lang in het hoger onderwijs gezeten. Op scholen en in de zorg is inclusie niet alleen voor medewerkers belangrijk, maar eveneens voor studenten en patiënten. Ik vind het belangrijk dat collega’s een gevoeligheid ontwikkelen voor wat ze zeggen en hoe dat bij een ander overkomt. Wanneer wij als medewerkers beter zijn afgestemd op verschillende mensen met verschillende behoeftes en manieren van leven, levert dat betere zorg op. Bovendien zijn we dan een leukere werkgever. „Op mijn kantoor in het ziekenhuis staat een enorme regenboogpinguin die ik ooit gekregen heb. Als iemand voor de eerste keer binnenkomt, ontstaat daar altijd een gesprekje over. Op mijn eerste dag ben ik met die pinguin onder mijn arm naar mijn werkkamer gelopen. Die zichtbaarheid en de daaruit voortkomende gesprekken met mensen buiten jouw eigen bubbel zijn nodig, vind ik. Vroeger woonde ik naast mensen die SGP stemden. Dat zijn goede vrienden geworden. Ik zoek liever *common ground* dan verschillen.”

Lindsay Mossink, hoofdredacteur Nu.nl

‘Ik heb veel gehad aan sterke vrouwelijke leidinggevers’

„Ik had nooit gedacht dat jij hoofdredacteur zou worden, zei een collega die mij al heel lang kent een keer tegen me. En dat snap ik volledig. In mijn eerste jaren bij NU.nl trok ik mijn mond nauwelijks open. Als tiener verstopte ik wie ik ben, en nadat ik op mijn 21ste uit de kast kwam begon mijn proces van zelfontdekking pas. Dat was niet lang voordat ik hier kwam werken. „In de journalistiek wordt verwacht dat je in vergaderingen met ideeën komt, dus ook op zakelijk vlak zat mijn teruggetrokkenheid me in de weg. Tegenwoordig ben ik juist heel open. Ik hoef er geen moeite voor te doen om mezelf te zijn. Daar-

bij heb ik veel gehad aan een aantal sterke vrouwelijke leidinggevers, onder wie mijn vroegere chef die net als ik op vrouwen bleek te vallen. „Ik weet nu: aan het begin van je carrière heb je mensen nodig die jou uit je schulp trekken. Die persoon probeer ik voor anderen te zijn. Als hoofdredacteur van een nieuwssite word ik soms geconfronteerd met zaken die mij persoonlijk raken, anti-homogeweld bijvoorbeeld. Daar kan ik me enorm over zitten opvreten. Ik vind het belangrijk dat wij daar als platform aandacht aan schenken. Nu.nl is expliciet voor een vrije samenleving: wij hoeven op dat vlak niet neutraal te zijn.”

Sander van 't Noordende, topbestuurder van Randstad

‘Door zichtbaar te zijn, gaan conservatieve collega’s wellicht anders naar lhbt+’ers kijken’

„Eind 1987 was ik nog geen maand aan het werk toen ik mijn eerste bedrijfsfeestje had. Ik besloot mijn toenmalige vriend mee te nemen. Even twijfelde ik, maar ik besloot: we gaan gewoon, dan is de kogel door de kerk. Opmerkingen kreeg ik er niet over, en later evenmin. Wel hoorde ik iemand ooit zeggen, lang voordat ik wettelijk met mijn partner mocht trouwen: ‘Als je niet getrouwd bent, word je in dit bedrijf geen manager.’

„Ik trek me er maar niks van aan, dacht ik. Niet veel later werd ik manager. Je moet je niet te veel te laten afleiden. Het is denk ik goed om als lhbt+ -persoon jezelf telkens een beetje meer te ‘stretchen’: stapje voor stapje zetten, kijken wat er gebeurt. Dat kost energie, maar in de kast blijven kost nog meer energie. „Plus: door zichtbaar te zijn, gaan conservatieve collega’s wellicht anders naar lhbt+’ers kijken. Al wil ik niet beweren dat ik de wijsheid in pacht heb. Voor mij werkte het zo, dat was misschien anders geweest als ik niet wit of cisgender was. Daarom vind ik het als ceo belangrijk dat iedereen hier met plezier naar kantoor komt. En dat wij mensen uit alle groepen aantrekken. Dat is voor elk bedrijf goed. Als je in bepaalde groepen niet zoekt, mis je alle expertise die daar te vinden is.”

zijn werkende leven begon meteen dat de corporate wereld en zijn ontlukende zelfexpressie elkaar beten. „Het viel me op dat de kleinste dingen al vragen opriepen. Van meer sieraden dan je doorgaans ziet bij mannen tot het langer laten groeien van mijn haar. ‘Ik vind kort haar leuker bij jou staan’, zei een collega eens. Vind je dat echt, vroeg ik me af, of vind je het onbewust fijner als ik me meer conform mijn gender kleed?”

Boxelaar wil maar zeggen: mensen merken soms dingen op waarvan zijzelf denken dat er geen oordeel in schuilt. Maar dat oordeel is er wel, en kan bij de persoon aan de andere kant van het gesprek hard aankomen. Zelfs bij goedbedoelde opmerkingen. „Een andere collega zei een keer: ‘Eigenlijk moet het niet uitmaken dat jij met een damestas loopt.’ Maar onbedoeld benadruk je daarmee dat deze tas blijkbaar niet voor mannen is. Dat het raar is, anders. En dat het nu dus wel uitmaakt.”

Een veelvoorkomend misverstand bij deelnemers aan zijn trainingen is dat het gaat om bedrijfssetiquette. „Dan hoor ik: je gaat toch ook niet in een joggingbroek naar werk? Dat is significant anders. Hierbij draait het om veiligheid: kan ik zo over straat, kan ik hiermee naar werk zonder dat ik opmerkingen van collega’s krijg?”

Minder assertief

Toen hij Corporate Queer opzette, ging Boxelaar met tal van andere lhbt+ -professionals in gesprek. „Dan hoorde ik van mannen dat zij op vrijdagavond hun nagels laken en het er op zondagavond weer afhaalden. Doordeveeks corporate, in het weekend queer. Ik wil dat die twee dingen verenigd kunnen worden.”

Voor werknemers én voor werkgevers. Sinds 2023 richt Boxelaar zich met een leiderschapsprogramma specifiek op lhbt+’ers met een managementpositie: hoeveel laat ik van mezelf zien, wat wel en wat niet? „Dat verschilt per persoon en bovendien vraagt iedere werkomgeving wat anders. Daarom breng ik per editie vijftien tot twintig mensen met zoveel mogelijk verschillende letters binnen de lhbt+ -gemeenschap – bij elkaar. Zij gaan op de eerste van drie trainingsdagen meteen de diepte in, maar voelen zich veilig om dat te doen, omdat ze onder gelijken zijn. Dat hebben zij op de werkvloer nooit op eenzelfde manier ervaren.”

Met potentiële gevolgen. „Ik heb normaal een sterke mening en ben niet op mijn mondje gevallen”, zegt Pim Blom. „maar op kantoor kon ik enorm de kat uit de boom kijken en mijn opinie voor me houden.” Terwijl assertiviteit op het werk doorgaans juist wordt gewaardeerd. Wanneer mensen hun mening en ideeën voor zich houden, kan er ook op gebied van originaliteit en creativiteit veel gemist worden. Om nog maar niet te spreken van het gebrek aan productiviteit bij personen die slecht in hun vel zitten, vervolgt Blom. „Daarom vind ik dat queer leiders zich zouden moeten uitspreken over hun seksualiteit of genderidentiteit. Alleen zo kunnen andere lhbt+’ers zien: die toppositie is voor mij óók haalbaar.”

Comfortabel

Blom benadrukt meteen: er zijn uitzonderingen, wat hem betreft. „Moet een transgender persoon die zich al haar hele leven vrouw voelt vertellen dat ze in transitie is geweest? Moet een biseksuele man die getrouwd is met een vrouw benoemen dat hij ook op mannen valt? Kijk, ik denk dat het veel voor anderen kan betekenen. Ik zou het dus wel aanmoedigen. Maar altijd op een manier en op een moment waarop diegene zich zelf comfortabel voelt.”

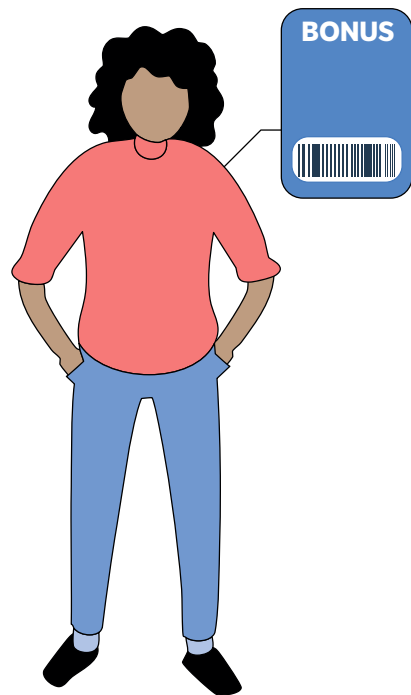
Ook als het aandeel van openlijk queer personen in de bedrijfstop in verhouding zou staan met dat in de samenleving – namelijk 18 procent – is dat nog steeds een minderheid, erkent Blom. Dat verandert niet, maar wel kunnen veel meer mensen zich in die toplaag herkennen. „Of jij in een kamer met honderd mensen de enige bent die niet hetero of cisgender is, of dat er nog zeven-tien anderen zijn, dat maakt een groot verschil.”

SUPERMARKTDATA

Hoe profileren supermarkten hun klanten?

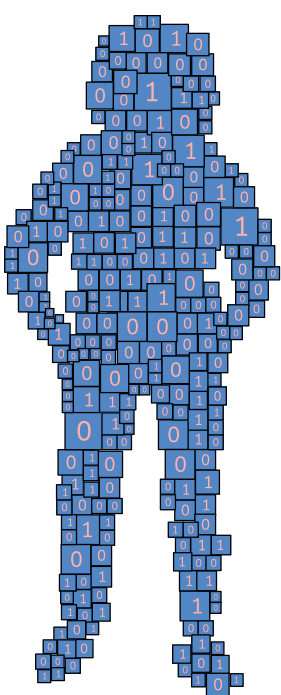
1

Wanneer je een klantenkaart bij een supermarkt hebt of hun app gebruikt, wordt er veel data over jou en je koopgedrag verzameld.

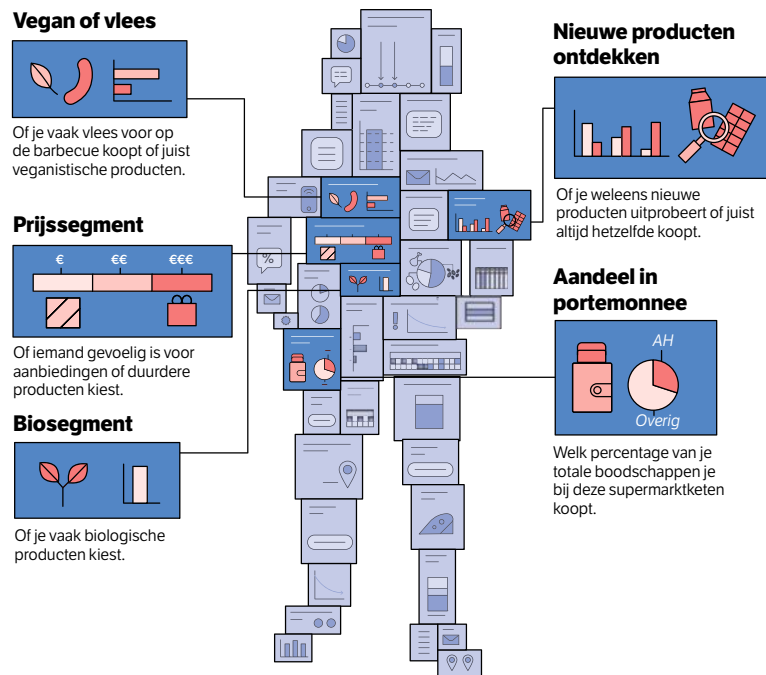
2

Jij wordt als het ware in data omgezet.

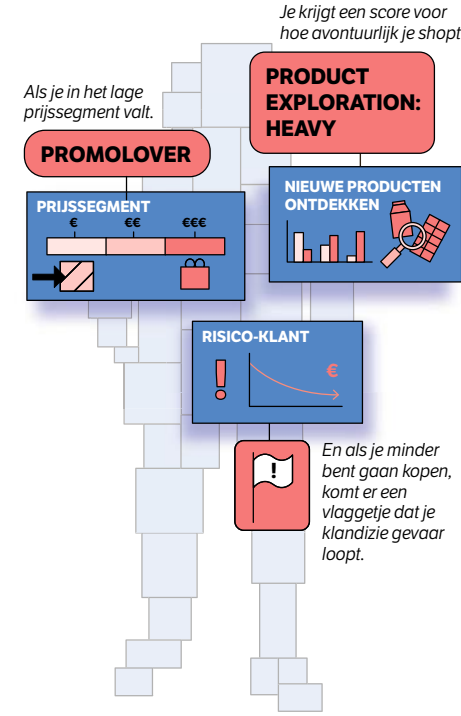
3

Om te laten zien wat supermarkten allemaal verzamelen, maakten we een voorbeeldklant op basis van supermarktdata die lezers met NRC deelden. Daaruit blijkt bijvoorbeeld:

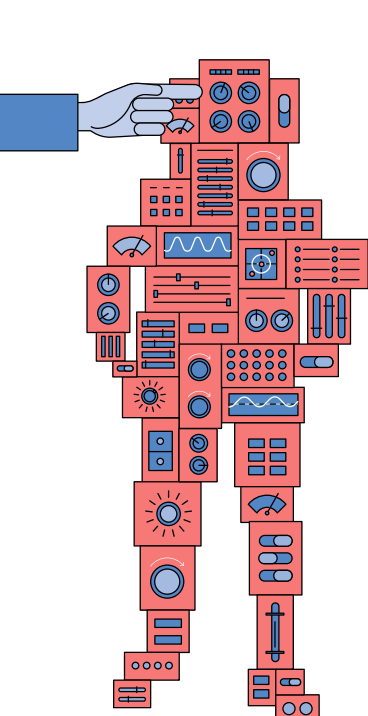
4

Op basis van al deze data krijg je allerlei labels, bijvoorbeeld:

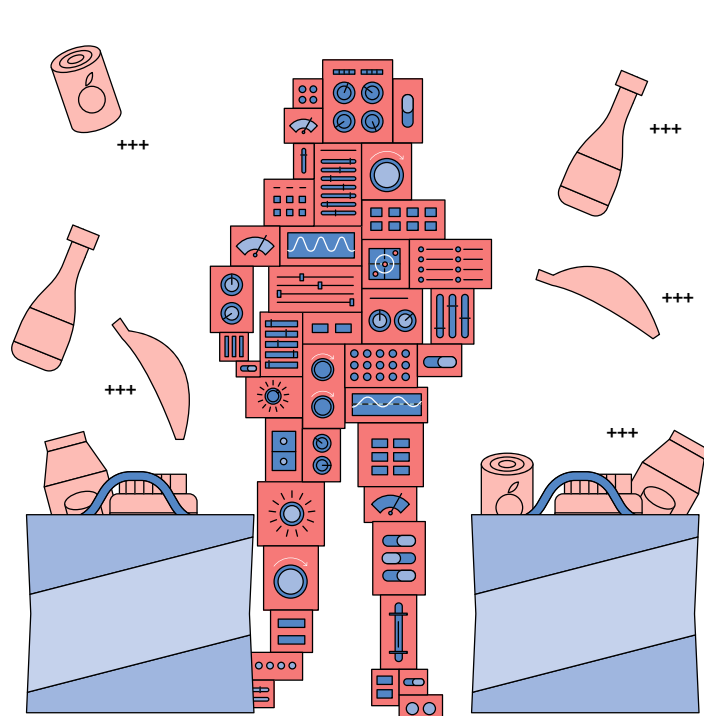
5

Aan de hand van de data en de profilering schat de supermarkt in waar je gevoelig voor bent, dus aan welke knoppen ze kunnen draaien ...

6

... zodat je meer gaat kopen.

Over deze serie

Winkelapps en klantenkaarten die korting geven in ruil voor data zijn in opkomst. Op een lezersoproep om ervaringen te delen kwamen meer dan duizend reacties. NRC wil kwantificeren hoeveel korting klanten hiermee krijgen, waarom supermarkten deze data willen hebben en wat de gevolgen zijn van een meer gepersonaliseerde supermarkt.

1: Wil je supermarkt-korting? Dan uw data, alstublieft

2: Voor de privacybewuste supermarktklant worden boodschappen steeds duurder

3: Nieuw in de supermarkt: advertentieruimte. De marges daarop zijn zoveel hoger hier de uitleg over de serie

4: Supermarkten vinden dat je boodschappen veel zeggen over jou. Kloppen hun profielen ook?

AMSTERDAM

Op 17 januari deed de Amerikaanse consumententoezichthouder FTC een oproep. Deze Federal Trade Commission vroeg consumenten hun ervaringen te delen met wat de toezichthouder ‘surveillance pricing’ noemt. Daarbij wordt de prijs voor een product gebaseerd op wat de aanbieder weet over de consument en wat die kan betalen. Op diens profiel dus. En dus niet op het product.

De reacties begonnen binnen te stromen. Zoals die van Ingrid D., die met een vriend een diepvriesmaaltijd wilde kopen en zag dat ze twee verschillende aanbiedingen kregen via de app van de supermarkt: 2,49 dollar voor de een, 3,50 dollar voor de ander. Bij de paprika’s en de uien gebeurde het opnieuw. „Waarom niet dezelfde prijs voor iedere app-gebruiker?“, vraagt ze zich af.

Maar kort na de publicatie trad de nieuwe regering-Trump aan, werd de voorzitter van de FTC vervangen en trok het agentschap de oproep weer in. Samuel Levine, het hoofd van de afdeling consumentenbescherming, en hoofd technologie Stephanie Nguyen vertrokken van de toezichthouder naar de Universiteit van California. Daar publiceerden ze onlangs alsnog een studie over gepersonaliseerde prijzen.

Levine en Nguyen omschrijven het fenomeen als de overtreffende trap van de klantenkaart, waarbij de daarmee verzamelde data ingezet wordt om per consument te berekenen wat de maximale prijs is die ze bereid zijn te betalen. De onderzoekers beschrijven een drietrapsraket: de *hook*, de *hack* en de *hike*. Vrij vertaald: het verleiden van klanten om lid te worden van een loyaliteitsprogramma, het verzamelen van hun data en tot slot de verhoging van prijzen.

Ook in Nederland valt op dat winkeliers werk maken van hun loyaliteitsprogramma’s. Winkelconglomeraat Ahold Delhaize wil dat in 2028 bij 80 procent van aankopen een klantenkaart gescaand wordt. „Klanten zijn buitengewoon slim“, zegt topman Frans Muller. „Ze gaan je loyalty-programma pas gebruiken als dat ze iets brengt, een persoonlijke aanbieding bijvoorbeeld.” Het bedrijf heeft er zelf ook wat aan, schrijft het op zijn site: „Gepersonaliseerde ervaringen zorgen ervoor dat klanten terug blijven komen”.

Het ontgaat de Autoriteit Consument en

SUPERMARKTDATA

Supermarkten vinden dat je boodschappen veel over jou zeggen. Is dat zo?

Via klantenkaarten verzamelen supermarkten allerlei gegevens waarmee ze profielen opstellen van hun clientèle. Wat zijn de gevolgen, en hebben loyale klanten er wel echt voordeel van? NRC analyseerde klantprofielen.

Door **Timo Nijssen** en **Marloes de Koning** Infographics **Dirma Janse**

Markt (ACM) niet. De toezichthouder signaleert dat er steeds meer ‘computergestuurde consumentenprijzen’ zijn, waaronder gepersonaliseerde prijzen. Daarbij krijgen verschillende consumenten voor hetzelfde product op hetzelfde moment een andere prijs te zien, op basis van gegevens die de verkoper over de klant heeft.

Reden om een marktonderzoek te openen, vond de ACM dit jaar. Dat heeft weliswaar de luchtvaartsector als afgebakende onderzoekscasus, maar de toezichthouder wil vooral in brede zin zicht krijgen op de impact van prijspersonalisatie. „Een mogelijk gevolg van computergestuurde prijzen is dat bedrijven steeds beter kunnen discrimineren in hun prijzen“, zegt een woordvoerder. Dat is, anders dan de term doet vermoeden, *an sich* niet verboden. Maar – zonder op de onderzoeksresultaten vooruit te willen lopen – zegt de ACM dat „een uitkomst kan zijn dat vergevoerde prijsdiscriminatie leidt tot negatieve gevolgen voor (groepen) consumenten”. Bovendien moeten winkeliers die prijzen personaliseren dat duidelijk maken aan hun klanten.

Dit jaar deed NRC samen met lezers onderzoek naar wat er na de verleidingsfase met de data gebeurt. De focus lag op supermarkten, omdat wat zij verkopen eerste levensbehoeften zijn. Daarbij zijn dat de winkels waar consumenten het vaakst komen – en daarbij data afgeven.

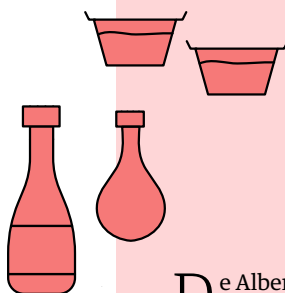
Zo’n duizend NRC-lezers werkten mee door het invullen van een vragenlijst. Een deel van hen vroeg hun data op bij de supermarkt. Door Europese privacywetgeving hebben consumenten daar recht op, maar supermarkten waren niet bepaald scheutig met hun medewerking. Om echt iets te krijgen moest er een tweede brief vol stevige juridische formuleringen achteraan, en zelfs dan kwam op lang niet alle gestelde vragen antwoord.

De supermarkten geven vooral weinig prijs over wat ze met de data doen. Welke profielen maken ze op basis van de data van hun klanten en vooral, wat voor gevolgen heeft dat voor hen? Worden loyale klanten echt beloond met kortingen, zoals de belofte luidt waarmee ze naar een klantenkaart of app worden gelokt? Of zijn zij voor winkeliers de ideale melkkoe en zijn ze uiteindelijk juist slechter af? Het definitieve antwoord hebben we niet gevonden.

Een mogelijk gevolg van door computers opgestelde prijzen is dat bedrijven steeds beter kunnen discrimineren mét hun prijzen

Toezichthouder ACM

Mirjam Hofstede (49)

Loyale carnivoor en ‘frequent buyer dipsauzen’

De Albert Heijn was voor Mirjam Hofstede het „allerfijnste” aan haar terugkeer na Nederland na 15 jaar in de Verenigde Staten. „Daar heb je geen goede supermarkten. Alles wat gezond is, is duur, en alles wat ongezond is, is goedkoop.”

Samen met haar man runt ze een vastgoedbedrijf. Met hun drie kinderen (12, 14 en 16) wonen ze in Haarlem. „Mijn leven was 24 uur per dag kinderen-werken-een beetje slapen. Nu werk ik iets minder, maar wordt nog steeds elke minuut zo efficiënt mogelijk ingedeeld.”

Dat levert een „hele simpele Albert Heijn-strategie” op. Hofstede bestelt haar boodschappen online „en dan komt er een hele vrachtwagen voorgereden.” Dat zijn veelal telkens dezelfde artikelen. „Ik wissel niet van pro-

duct, ik ben een beetje als van die mannen die elke dag een zwart shirt aantrekken. En ik ga ook niet naar drie supermarkten omdat bij de ene de bramen goedkoper zijn en bij de andere het brood.” Hofstede schat in wekelijks voor zo’n 300 euro aan boodschappen te doen. „Zonder bonuskaart ben je dief van je eigen portemonnee”, vindt Hofstede. Dat er met een klantenkaart gegevens over haar worden verzameld, „kan me echt helemaal niks schelen”.

„Ik vind het allemaal heel erg logisch en doodnormaal en behulpzaam voor de klant. Dat je geen dingen hoeft te zien die je niet interesseren. Volgens mij word ik er juist beter van en mis ik zo geen aanbiedingen voor biologisch vlees, wat ik altijd koop.” Albert Heijn ziet ook dat Hof-

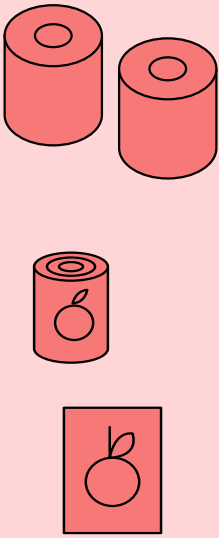
stede een trouwe klant is. In het profiel dat de supermarktketens over haar heeft opgebouwd, staat dat ze 95,9 procent van haar boodschappen bij AH doet. Toch klopt het percentage niet, zegt Hofstede. „Ze denken blijkbaar: vijf mensen kunnen niet meer eten dan dit. Maar wij hebben ook drie dagen per week HelloFresh.”

AH vindt Hofstede ook een „frequent buyer dipsauzen”. „Ik denk niet dat we die één keer hebben gekocht in ons leven. Hoe komen ze daarbij? Wij eten helemaal geen dipsauzen.” Later blijkt dat Hofstede wel heel regelmatig tomatensalsa koopt, om de nachos in te dippen. „Oh, de salsa! Die giet ik over de fajita’s, minstens één keer per week ja. Dat zal hem dan zijn. Gewoon avondeten.”

Lees verder op pagina E20

SUPERMARKTDATA

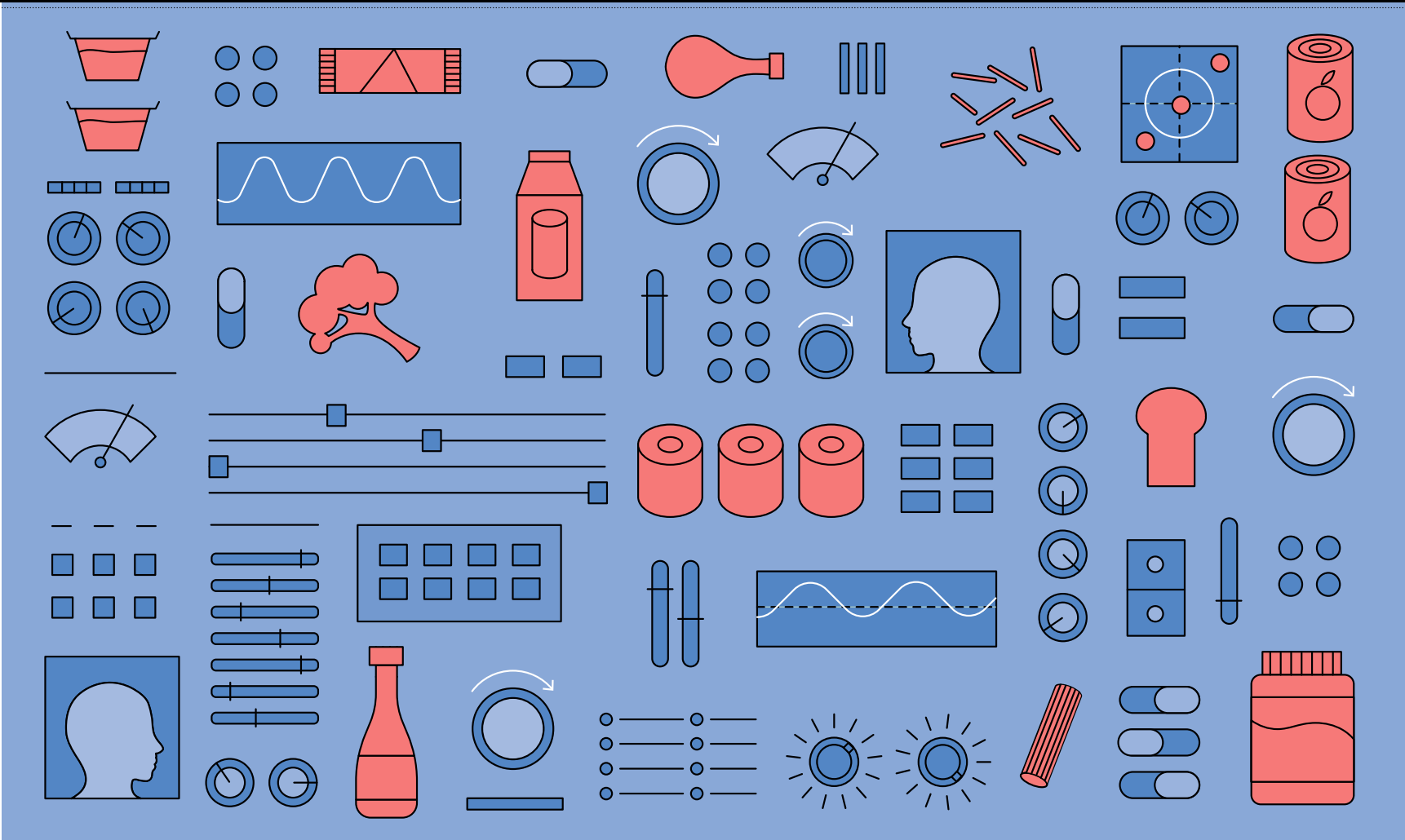
Jeroen (66)
'Promo lover' en
'conscious
traditional'

Na een tweede stevige brief heeft AH bestanden ge-deeld waarin staat in welke vakjes Jeroen en zijn vrouw, die een Bonuskaart delen, zijn beland. Het profiel dat naar voren komt is van een gepensioneerd echtpaar in Zuid-Holland met een grote gevoeligheid voor aanbiedingen, anders zouden ze niet in het vakje 'promo lover' zitten. Ze eten vlees en kopen niet zoveel biologisch. Ze komen ook bij andere supermarkten dan de Albert Heijn, hebben een kat en houden van smeersels op brood en (ongebrande) nootjes bij de borrel. Ze kopen geen grote hoeveelheden.

Jeroen, die in de krant liever anoniem blijft, herkent zich er ten dele in. Hij zou zichzelf niet als 'promo lover' omschrijven bijvoorbeeld. „Het gaat bij ons, als je het helemaal plat slaat, om gemak en snelheid. We kopen gewoon wat we lekker vinden.”

AH werkt met segmenten, waarvoor het koopgedrag van klanten de voornaamste bron is. Koopgedrag geeft meer bruikbare informatie dan de daadwerkelijke leeftijd van een persoon. Bij die segmentatie weegt zwaar of in een huishouden vlees wordt gegeten en of er veel bioproducten worden gekocht. Hoewel Jeroen geëngageerd is (‘zondag was ik bij de Rode Lijn-demonstratie en maandag bij de rechtszitting van veremiging de Laatste Wil’) eet hij wel vlees. Dat verklaart mogelijk dat hij in het bakje ‘conscious traditional’ zit.

Jeroen aarzelt even over het bakje waar hij zichzelf en zijn vrouw in zou stoppen. Hij kiest voor ‘zorgeloos, luxe en actief’.

» Vervolg van pagina E19

DE VERLEIDING

Met het proces van verleiding, de *hook*, heeft iedere supermarktklant ervaring. De zelfscankassa's van Albert Heijn tonen een oranje bedrag van 0 euro met een waarschuwing dat je voordeel misloopt zonder Bonuskaart. Bij het scannen klinkt er een vrolijke jingle en toont de oranje teller direct hoeveel je hebt bespaard. Concurrent Jumbo laat de zelfscankassa's na het scannen van het eerste product een schermvullende herinnering tonen om de Extra's-pas langs de lezer te halen. Ook Lidl vraagt klanten hun Lidl Plus-app te scannen. Die discountketen probeert daarnaast om klanten de app zoveel mogelijk te laten openen door allerlei spelletjes in te stoppen. Zo kunnen klanten aan een rad van fortuin draaien om een gratis product te winnen.

Gamificatie heet dat, en het is volgens de Amerikaanse onderzoekers geen onschuldig vermaak. „Ze hebben hetzelfde verloren-kosteneffect als gokautomaten: klanten blijven ‘spelen’ zodat hun eerdere inspanningen niet verloren gaan. Zo ontstaat een feedbackloop: consumenten komen vaker terug en geven meer data weg, terwijl bedrijven daarmee de mechanismen aanscherpen die de klanten verslaafd houden.”

Het gevoel dat klantenkaarten en de daaraan verbonden exclusieve aanbiedingen onontkoombaar zijn, wordt breed gedeeld, bleek uit de vragenlijsten die lezers invulden. Voor de meeste mensen voelt het gebruik van de apps en kaarten niet als een echte keuze. „Anders ben ik een dief van mijn eigen portemonnee.” Bij supermarkten kan het prijsverschil voor huishoudens met en zonder klantenkaart oplopen tot wel 600 euro per jaar, berekende NRC. Lidl noemt bij de promotie van zijn Plus-app inmiddels zelfs een bedrag van 1.000 euro.

HET VERZAMELEN

Van deelnemers die bij iedere aankoop braaf hun klantenkaart scannen kunnen winkeliers vervolgens uitgebreide gegevens verzamelen, de fase die de Amerikanen de *hack* noemen.

Over hun aankopen, maar ook over hoe ze zich gedragen in die app en op de website. Welke producten en recepten ze bekijken, waarbij het minstens zo interessant is als een bekeken product vervolgens niet gekocht wordt. Retailers vragen klanten daarnaast om informatie over zichzelf te delen: hoe ziet hun huishouden eruit, hoe oud zijn ze, wat voor aanbiedingen vinden ze interessant?

Met de verzamelde gegevens kunnen retailers experimenten uitvoeren en klanten indelen in groepen. Bijvoorbeeld over hoeveel ze bereid zijn maximaal te betalen. Die informatie is zo waardevol, schrijven Levine en Nguyen, dat winkeliers hele afdelingen optuigen om klanten apps nog vaker te laten openen, ze nog meer gegevens te laten delen en het nog onaan-trekkelijker te maken om de app niet te scannen. Ook in Nederland veranderen winkels geleidelijk steeds meer in een soort techbedrijven, met zo mogelijk meer kennis over hun klanten dan over hun product.

Deze profilering is niet zonder problemen, vindt Victor de Graaff. Hij is expert op het gebied van aanbevelingssytemen. „De clusters die je maakt zijn beperkt door je eigen fantasie. Er zitten allerlei aannames in verwerkt en het is maar de vraag of de dingen die ervoor zorgen dat je in een bepaald bakje komt ook daadwerkelijk impact hebben op je aankoopgedrag.”

DE VERHOOGING

Fase drie is de verhogingsfase, de *hike*. Steeds ingewikkeldere spaarsystemen maken het moeilijk om te zien hoeveel je nou daadwerkelijk bespaart. Door verschillende niveaus in loyaliteitsprogramma's te maken, kunnen voorde-len die ooit voor iedereen beschikbaar waren apart gehouden worden voor de meest betalen-de klanten. Aan een klant die toch al bereid is om iets te kopen, hoeft dan geen korting ‘verspild’ te worden.

De klantenkaart werkt in deze fase volgens de studie vooral in het voordeel van de winke-lier. Er zijn zelfs sterke aanwijzingen dat trouwe klanten soms minder of slechtere aanbie-dingen krijgen dan klanten die nog aan een merk of keten gebonden moeten worden. Een manier is het verhogen van de prijs voor deel-

Marlies Franssen (59)
Gouden klant en
'emptynester'

Marlies Franssen (59) uit Weert is in het systeem van Jumbo 'gold' (ze behoort tot de top-twintig-procent klanten, gemeten naar de waarde van de aankooptrans-acties) een 'emptynester'. Ze moet er een beetje om lachen. Het nest is inderdaad leeg. Maar ook nooit vol geweest. En als econometrist en actua-rius stoorst ze zich eraan dat haar leeftijd wordt gegokt, als ‘waarschijnlijk geen senior en ook geen twintiger’. „Ik heb jullie toch gewoon mijn ge-boortedatum gegeven?”

Franssen doet haar boodschappen bij de Jumbo, de Lidl en de AH en doet bij alle drie mee aan de loyaltyprogra-ma's. Bij Lidl nog niet zo lang. „Het ergerde me dat ik aanbie-dingen miste waarvoor je de app nodig hebt.” Binnen de Lidl Plus App doet ze vrolijk mee, blijkt uit de gegevens die Lidl van haar heeft.

Het zijn 36 pdf's vol infor-matie. En Franssen kreeg ze pas na enig aandringen bij het Duitse concern. Het bedrijf blijkt veel van haar te weten, maar dat is geen kunst, want toen Franssen de app instal-leerde heeft ze allerlei vragen beantwoord. Bijvoorbeeld over of ze een benzine- of elektri-sche-rijder is.

De informatie gaat verder

vooral over wat ze kocht, op welke aanbiedingen ze inging en ook wanneer ze aan 'spin en win' meedeed („dan kun je broodjes winnen die ik soms toch al wil”). Of met haar vin-gers over haar scherm kraste voor een digitale kraskaart. Ook daarmee krijg je kortingen of producten aangeboden. „Als ik ze niet wil, koop ik ze niet. Ik ga er vrij nachter mee om.”

Franssen omschrijft zichzelf als iemand die in de keuken voor snel en gemakkelijk gaat. Maar ze is wel prijsbewust op-gevoed, door ouders die de Tweede Wereldoorlog nog hebben meegemaakt. „Als mijn moeder vroeger een apart toetje mebracht zeiden we 'dat was zeker in de aanbie-ding'. En dat klopte dan in de regel ook.” Die gevoeligheid voor aanbiedingen heeft ze zelf ook. „Maar niet kopen is altijd goedkoper”, lacht ze.

Ze neemt de indelingen niet persoonlijk. „Ik zou niet weten wat ze met mijn gegevens zou-den moeten. Ik zie echt niet het gevaar. Het is niet alsof ze mijn identiteit misbruiken om me af te persen of zo, blijkbaar hebben ze er veel aan. En de verzekeraars, energiebedrijven en drogisterijen doen het ook hè? Ik heb niet het gevoel dat je je nog kunt verbergen.”

John Thomsett (64)
'Bonusbox not activated'

Bij de profielen die lezers op-vroegen en met NRC deelden, steekt dat van John Thomsett wat magertjes af. De supermarkt denkt dat hij een vrouw is („waar-schijnlijk ooit een keer verkeerd ingevuld”), ziet dat hij tussen de 60 en 64 jaar oud is (klopt, maar zelf ingevuld) en schaaft hem in het „hogere prijssegment” in. Frequent buyer-labels heeft hij niet gekregen.

De beperktheid van het profiel verbaast Thomsett niet, hij komt vrij weinig bij Albert Heijn. „Vroe-ger wel, toen haalden we daar ie-dere vrijdagavond een kar vol boodschappen. Maar sinds ik vo-rig jaar ben gestopt met werken, lopen we elke dag naar de super-markt en doen we de boodschap-pen die we nodig hebben.” Dat is vooral bij Jumbo, die zit het dicht-ste bij. Zijn vrouw heeft daar een klantenkaart, Thomsett zelf niet. Bang voor extra impulsaanko-

pen tijdens die dagelijkse winkel-bezoeken is hij niet. Integendeel: „Nu kopen we alleen waarvan we echt weten dat we het op dat mo-ment nodig hebben. Dat is veel gericht, we kopen geen voorra-den meer. Alleen nog als er aan-biedingen zijn voor dure dingen als wasmiddel of vaatwasblokjes.”

Albert Heijn schat in dat Thom-sett zo'n vijf procent van zijn boodschappen daar doet. „Ik denk wel dat het iets meer is, tien of twintig procent ofzo.” Dat hij met dat kleine aandeel in het ho-gere prijssegment valt, herkent hij wel. „Ik koop over het alge-meen toch wel merkproducten. En ik weet niet of je het luxe-pro-ducten mag noemen, maar een kaasje voor bij de borrel of olijf-jes, dat soort dingen haal ik wel.”

Dat Albert Heijn aanbiedingen alleen geeft aan klanten met een bonuskaart, bevalt Thomsett niet. De inschatting dat geperso-

naliseerde aanbiedingen hem een trouwere klant zouden kunnen maken klopt volgens hem ook niet. „Die staan me al helemaal tegen, ik heb nog nooit naar die gepersonaliseerde aanbiedingen gekeken. Het maakt het allemaal zo complex en ondoorzichtig, misschien is dat ook wel in hun belang. Dan kun je niet goed ver-gelijken.”

Over deze serie

Winkelapps en klantenkaarten die korting geven in ruil voor transactiedata zijn in opkomst. Op een lezersoproep van NRC om ervaringen hiermee te delen kwa-men meer dan duizend reacties. We probeerden te kwantificeren hoeveel korting klanten hiermee kunnen krijgen, waarom super-markten deze data zo graag wil-len hebben en wat de gevolgen zijn van een steeds meer geperso-naliseerde supermarkt.

en de *hack* al beklommen.

Ons onderzoek laat zien dat wie niet mee-werkt, kortingen misloopt. Privacy kost dus geld. En waar het op individueel niveau begrij-pelijk is dat klanten voor de korting kiezen, ver-andert daardoor het systeem voor iedereen. Wie blijft weigeren, krijgt steeds minder. In de woorden van de onderzoekers Levine en Nguy-en: de standaardervaring wordt slechter ge-maakt, en vervolgens wordt de oude versie te-rugverkocht als een premiumvariant.

Albert Heijn verhoogde begin dít jaar de prijs van zijn Premium-lidmaatschap, waarbij klan-ten sneller spaarzegels verzamelen en korting krijgen op biologische producten. Het concern gaat niet in op de vraag of klanten verschillende kortingen op hetzelfde product kunnen krij-gen, afhankelijk van hun profiel. Een woord-voerder schrijft dat klanten in de app zelf kun-nen aangeven of 'we de AH-app relevanter voor ze mogen maken'.

Lidl is van plan zijn Plus-app en de persona-lisatie van korting nog verder uit te breiden. „Gepersonaliseerde acties verhogen de kans dat klanten de app openen”, zei *chief customer officer* Stephanie Both onlangs in vakblad *Dist-rifood*. „We willen meer uit onze data halen. In plaats van een actie naar iedereen te sturen, kij-ken we wat de individuele behoeften zijn.”

Onomstreden is die app niet. De Nederland-se consumentenbond maakte er bezwaar tegen omdat het mensen zonder smartphone be-na-deelt, die kunnen de app niet draaien en lopen dus kortingen mis. De Duitse consumenten-bond VZBV vindt de gebruikersvoorwaarden te onduidelijk. Daar zou veel explicieter in moe-ten staan dat mensen hun data ruilen voor kor-ting. Een rechtszaak daarover heeft de consu-mentenbond deze zomer verloren, maar ze gaat in hoger beroep.

Deelnemers aan het onderzoek van NRC wa-ren in meerderheid bewuste en ook tevreden app-gebruikers. Ze weten heus wel dat hun da-ta worden gebruikt. En we leerden hoe moei-lijk het is om prijzen, aanbiedingen en ervarin-gen met elkaar te vergelijken. Wat in de een zijn bonusbox zit, zit niet in dat van de ander. Waarom krijg jij nu een gratis broodje bij de Lidl?

Het is in ieder geval een stuk moeilijker dan toen je nog folders van supermarkten naast el-kaar kon leggen. En dat zou best een eerste in-dicatie kunnen zijn van de fase 3, de *hike*.

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé combineren. Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

SPITSUUR

'De profeet hielp zijn vrouw ook met de was'

Mehmet en Zeynep Cetin, beiden docent in het hoger onderwijs, zijn sinds anderhalf jaar getrouwd. Geloof speelt een grote rol in hun leven.

Colin van Heezik

Zeynep: „We zijn anderhalf jaar geleden getrouwd en toen zijn we ook gaan samenwonen. We wonen in een appartement van veertig vierkante meter met twee slaapkamers in De Baarsjes in Amsterdam. In één kamer past alleen het bed en de andere is een kledingkast annex studeerkamer. We werken vaak allebei thuis maar dan werkt er een aan de eettafel en de ander in de studeerkamer. Samen kunnen we ons niet concentreren, dan maken we de hele tijd grapjes.”
Mehmet: „Voordat we trouwden zijn we vijf maanden verloofd geweest. En we kenden elkaar al een jaar voor de verloving. Onze families kenden elkaar al langer maar zagen elkaar niet vaak. Af en toe zagen ze elkaar op feestdagen zoals het Suikerfeest en het Offerfeest.”
Zeynep: „Ik wist eerst niet dat ze zo’n zoon hadden van mijn leeftijd. Maar toen ik hem voor het eerst zag vond ik hem leuk. Hoe hij eruit zag, zijn straling, zijn aura, en hoe hij met mensen omging.”
Mehmet: „Mijn moeder wist al dat ik hem leuk vond. Ons eerste gesprek was online – omdat ik toen in Taiwan was als uitwisselingsstudent. Dus we gingen Facetimen en toen kregen we al meteen een *long distance relationship*. Na twee of drie gesprekken begonnen we ook over emotionele dingen te praten. We werden online verliefd.”
Mehmet: „Na het derde of vierde gesprek zei ik: laten we ons verloven.”
Zeynep: „Maar dat vond ik te snel, ik wilde hem eerst fysiek zien. Toen hebben we elkaar ook nog een paar brieven geschreven. Dat is een literaire manier van emoties uiten. Dat vind ik heel mooi.”
Mehmet: „Ik heb computerwetenschap gestudeerd. Toen zij dat hoorde dacht ze: dat is niet zo romantisch. Dan ben je een nerd, hè. Dus toen heb ik een brief op papier geschreven en daar een foto van gestuurd.”

Zeynep: „Ik zag toen dat hij niet bang was om ‘ik hou van jou’ te zeggen op een poëtische manier.”
Mehmet: „Daarna hebben we elkaar voor ’t eerst gezien, in Nederland. Hand vasthouden of kussen deden we niet – dat komt later. Daten is bij ons meer praten en misschien iets samen doen – zonder aanraking. Er is geen fysieke relatie.”
Zeynep: „Ik zeg niet dat iedereen het zo moet doen maar voor mijzelf vond ik het fijn. Toen hebben we ons verloofd en we zijn nog steeds verliefd.”
Bontenbal
Mehmet: „Ik ben in Turkije geboren en sinds zevenenhalf jaar in Nederland. Ik ben nog steeds Nederlands aan het leren. Ik spreek beter Engels.”
Zeynep: „Mehmet leest elke week een boek in het Nederlands. Goed, hè? Ik ben ook in Turkije geboren en nu negen jaar in Nederland. We zijn beiden genaturaliseerd Nederlander. Daarbij hebben we onze Turkse nationaliteit opgegeven.”
Mehmet: „Ik werk aan de hogeschool Rotterdam als informaticadocent. Daar geef ik vakken als *web application development* en *data structure and algorithms*.”
Zeynep: „Ik heb een bachelor *international studies* in Leiden gedaan en toen een master *governance of migration* aan de Erasmus Universiteit Rotterdam met specialisatie Verre Oosten. Ik heb toen ook Mandarin geleerd en een tijdje in Taiwan gewoond. Na een stage bij het *migration research team* van Clingendael ben ik *academic tutor* oftewel werkgroepdocent geworden aan de Erasmus Universiteit, bij sociologie.”
Mehmet: „We zijn allebei vrijwilliger bij studentenplatform STIP dat studenten met een migratieachtergrond helpt om gelijke kansen in de samenleving te krijgen.”
Zeynep: „Ik heb op Groen Links-PvdA gestemd.”
Mehmet: „En ik heb Bontenbal gestemd! Mensen reageren daar soms verbaasd op, of verward. Maar de beloften van het CDA staan niet ver van mij af. Het is een christelijke partij maar politiek hoeft niet per se iets met religie te maken te hebben.”
Zeynep: „We zijn tegen Erdogan, omdat hij geen democratische leider is. Hij heeft een autoritair regime opgebouwd om

Mehmet Cetin: „We bidden ook vaak samen, met de matjes naast elkaar. In de zomer moet je soms om 4.00 uur opstaan.”
FOTO’S MONA VAN DEN BERG

Favoriete schilderij van Mehmet, mede door het Turkse marmer op de achtergrond.

We willen laten zien dat moslims gewone mensen met gewone banen zijn

Zeynep Cetin

zelf macht te behouden. Er is helemaal geen vrijheid van meningsuiting meer in Turkije – en voorlopig zit de burgemeester van Istanbul in de gevangenis. Het is heel vreselijk. Nieuwe verkiezingen komen wel, maar hij heeft bijna geen tegenstander. Er is geen oppositieleider.”
Mehmet: „Ik ga meestal op vrijdag naar de moskee voor het vrijdaggebed.”
Zeynep: „Ik ga niet vaak naar de moskee.”
Mehmet: „We bidden vijf keer per dag, thuis of op het werk, met een schoon gebedsmatje. En we bidden ook vaak samen, met de matjes naast elkaar.”
Zeynep: „Het eerste gebed kan nu rond 7.30 uur – dat verschuift elke dag een minuut of twee. In de zomer moet je vroeger op, soms om 4 uur. Daarna gaan we dan meestal terug naar bed, soms gaan we daarna een boek lezen. We vinden het nooit vervelend ervoor op te staan. Bidden is een rustmoment voor ons – het is een uitnodiging van iemand die heel belangrijk voor je is. Je vindt het jammer als je het mist – het is een rustmoment waarop je alleen bent met de schepper.”
Mehmet: „Bidden is een deel van mij, van wie ik ben.”
Zeynep: „Geloof is voor ons leven. Het is je eigen bestaan, de dood, alles krijgt betekenis met je geloof – het is één geheel met je leven.”
Mehmet: „Voor mij is het een levensstijl. Het gaat erover hoe ik met mensen omga, hoe ik reageer op tegenslagen. Stel: ik heb voor een examen heel hard gestudeerd maar ben niet geslaagd. Misschien is het nu vervelend, maar wie weet opent het in de toekomst nieuwe paden. Of als er iets fantastisch gebeurd is met mij, dan denk ik dat het niet mijn verdienste is – het is een geschenk van God. Dan voel ik me dankbaar. Het geloof geeft me een rustig en vredevol gevoel in mijn leven.”
Zeynep: „Ik draag een hoofddoek sinds ik 10 jaar oud was en dat is altijd mijn eigen keuze geweest – mijn ouders vonden daar een beetje te vroeg en waren kritisch, maar ik was vastbesloten een hoofddoek te gaan dragen. Het is voor mij een teken van hoe je er als gelovige moslima uitziet. Als puber heb ik er nog eens met een tweede oog naar gekeken. Want je ziet iets en je gaat dat nadoen, maar in je puberteit kun je er nog

eens over nadenken met je eigen bewustzijn, er dingen over lezen, en toen heeft mijn hoofddoek een tweede betekenis gekregen. Namelijk dat ik zelf bepaal wie welke delen van mijn lichaam mag zien. En, als ik bijvoorbeeld les geef op de universiteit, dat ik niet op mijn lichaam beoordeeld word, maar alleen op mijn intellect. Niet op mijn uiterlijk.”

Huishouden

Mehmet: „Ik doe wel dingen in het huishouden.”
Zeynep: „Ik was daar streng in toen we elkaar ontmoetten. Ik wilde iemand die verantwoordelijkheid zou willen nemen. Als we een kind krijgen, wil ik wel blijven werken.”
Mehmet: „Sommige mannen denken: ‘Ik ben een man dus ik kook niet en ik doe niets in het huishouden’. Maar balans is de beste oplossing. Iedereen doet wat. De profeet hielp zijn vrouw ook met de was. De profeet leefde van 571 tot 632 en het leven was iets anders toen, maar ook hij zocht de balans en dat vind ik inspirerend.”
Zeynep: „Ik heb gelukkig geen ernstige dingen meegemaakt in de zin van discriminatie, maar je ziet wel dat mensen je soms anders aankijken omdat je een hoofddoek draagt. Als je in een dure winkel bent, dat mensen je volgen met blikken. Dan krijg je het gevoel dat je moet bewijzen dat je ook een normaal mens bent. Dan ga je extra moeite doen, glimlachen en ‘Hoi!’ zeggen, om aan te tonen dat je erbij hoort.”
Mehmet: „Tijdens de ramadan merken mensen natuurlijk ook dat ik moslim ben, omdat je dan overdag niks eet en drinkt. En ik bid vaak tijdens het werk. Of ik vertel gewoon dat ik moslim ben. Expliciete discriminatie heb ik niet meegemaakt.”
Zeynep: „Spitsuur leek ons leuk om te doen. Maar ook om te laten zien dat moslims gewone mensen met gewone banen zijn. En dat religie voor ons meer persoonlijk en spiritueel is dan cultureel. Ik denk dat je heel vaak stereotypen ziet op sociale media van hoe moslims leven of eruit zien. Dit leek ons een mooie kans om eraan bij te dragen die stereotypen te doorbreken. Er is zo’n sterke polarisatie in de Nederlandse samenleving. Waarom kunnen we niet in harmonie leven met verschillende religies en gedachten?”

IN HET KORT

Mehmet (26) en Zeynep (24) Cetin zijn allebei docent in het hoger onderwijs. Hij geeft informatica, zij is werkgroepdocent sociologie. Ze werken in Rotterdam en wonen in de Amsterdamse wijk De Baarsjes. Sinds anderhalf jaar zijn ze getrouwd. Dit jaar gingen ze op vakantie naar Spanje en Italië. Religie neemt een grote plaats in hun leven in.

Samen verdienen ze anderhalf keer modaal.

Wat is je laatst verstuurd Tikkie?

Mehmet: „Ik had een veld gehuurd voor een voetbalwedstrijd met vrienden – daarna heb ik ze voor 6 euro per persoon een Tikkie gestuurd.”

Weekboodschappen of iedere dag naar de supermarkt?

Zeynep: „We gaan elke week naar de Turkse super. Maar we lopen ook elke dag wel even naar de Aldi of de Albert Heijn hier in de straat, bijvoorbeeld als de melk op is of als ik trek heb in chocola.”

Wat is je laatste grote uitgave?

Anderhalf jaar geleden kochten ze hun auto voor 5.500 euro, een Toyota Prius uit 2007. Een recentere grote uitgave was 1.300 euro voor een vakantie naar Italië, afgelopen zomer.

Tweedehands of liever nieuw?

„Tweedehands is beter”, zegt Mehmet. „Als het artikel in goede staat is, krijg je meer waar voor je geld.”

Hoe vaak ruim je het huis op?

„Elke dag”, zegt Zeynep. „We ruimen dagelijks op en maken elke dag het bed op. Het is hier netjes.”

Wat was echt een miskoop?

„Een tosti-ijzer van de Action, tot twee keer toe”, zegt Zeynep. „Die gingen allebei meteen kapot. Tegenwoordig maken we onze tosti’s in een airfryer. Dat is heel handig. Je kunt er ook pizza’s mee maken.”

Wie bedenkt wat je gaat eten?

„De persoon die kookt”, zegt Mehmet. Dat is meestal Zeynep, maar ook vaak Mehmet.

Waar geef je met schuldgevoel geld aan uit?

„Koffie”, zegt Zeynep. „Ik neem meestal een thermoskan koffie mee, maar af en toe ga ik toch voor de sfeer ergens koffie drinken in een koffientje. Daar betaal ik dan met schuldgevoel 5 of 6 euro voor een havercappuccino, of zo.”

Waar spaar je voor?

„Huisje kopen”, zegt Zeynep.

Beste tip voor huishouden of financiën?

„Tweedehands kopen”, aldus Mehmet. „of naar de Aldi in plaats van de Albert Heijn”.

Druk jouw stempel op morgen

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • **Recruitment** • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

Financial Controller (32 uur per week)

Bedrijf | Promocean is gespecialiseerd in het ontwerpen, produceren en leveren van merkondersteunende artikelen voor grote FMCG- en retail-merken. Vanuit Nederland vindt – naast ontwerp en accountmanagement - ook het gehele (wereldwijde) distributieproces plaats. Promocean is onderdeel van Li & Fung Limited. Functie | Je wordt de rechterhand van de Senior Finance Manager en o.a. verantwoordelijk voor de maandafsluiting, jaarrekening, fiscale zaken en procesoptimalisatie. Je werkt nauw samen met in- en externe stakeholders, waaronder accountant en fiscalist.

📍 Den Bosch 📦 Marketing & Advertising 🏠 Hbo
🕒 +5 jaar 🔄 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Peter Jeurissen, +31 6 454 006 89

Projectleider Ontwerp & Engineering

Bedrijf | Heijmans is een beursgenoteerd bedrijf dat vastgoed, bouw en infra combineert om waarde te creëren voor klanten. De afdeling Ontwerp en Engineering (O&E) van Heijmans Utiliteit bestaat uit diverse expertises als advies, bouwtechnologie, installatietechniek, ontwerpmanagement en proces- en informatiemanagement. Functie | Als Projectleider O&E ben jij de drijvende kracht achter het bouwkundig ontwerp binnen de grote utilitaire projecten, zoals o.a. Het Binnenhof. Jij vertaalt ontwerpuitgangspunten naar slimme, duurzame oplossingen.

📍 Rosmalen 📦 Bouw 🕒 +5 jaar
🏠 Hbo 🔄 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

Senior Systeembeheerder

Bedrijf | YER is een toonaangevend internationaal arbeidsbemiddelingsbureau, gespecialiseerd in werving voor vaste en interim-posities. Functie | De infrastructuur draait, jij bewaakt en verbetert. Bij YER krijg je de ruimte om je vakmanschap te laten spreken, in een omgeving die begrijpt wat stabiliteit, schaalbaarheid én security betekenen. Als Senior Systeembeheerder beheer je onze hybride infrastructuur: van Cisco en Fortinet tot Azure-netwerken. Je borgt veiligheid, stabiliteit en schaalbaarheid, en ondersteunt kantoren in NL, BE en de VS.

📍 Amsterdam 📦 Consultancy 🏠 Hbo
🕒 +5 jaar 🔄 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Ernestine Simonis, +31 6 292 390 25

Azure Specialist – Virtual Machines, Security & Access Management

Bedrijf | YER is een toonaangevend internationaal arbeidsbemiddelingsbureau, gespecialiseerd in werving voor vaste en interim-posities. Functie | Azure is jouw basis. Security, IAM en automatisering jouw speelveld. Jij beheert onze Azure-omgeving: van VM's tot IAM, netwerk-beveiliging en compliance. Je werkt vanuit Amsterdam en ondersteunt ook onze kantoren in België en de VS. Jouw expertise zorgt voor stabiliteit, veiligheid en innovatie in de cloud. Klaar om jouw Azure-skills in te zetten op internationaal niveau? Bij YER krijg je de ruimte én het podium.

📍 Amsterdam 📦 Consultancy 🏠 Hbo
🕒 +5 jaar 🔄 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Ernestine Simonis, +31 6 292 390 25

YER. Al bijna 40 jaar toonaangevend in topfuncties binnen het hogere segment.

Geboren

Geboren!
Benjamin Alfred Bakker

Sam & Liselotte Bakker - Cornelissen
Jake & Duco

London, 12 november 2025

Geboren!
Julie Suze Liesette Grinwis Tierie

Ysabelle Tierie en Tobias Grinwis
Job

Amsterdam, 10 november 2025

Intens gelukkig geven wij kennis van de
geboorte van onze zoon:

Philippe Josephus Haverkamp
29 oktober 2025, Amsterdam

Ernst Haverkamp & Coco de Munk

Dankbaar en blij zijn wij met de geboorte van

Hector Maximilian

Gwen Wackwitz & Luc Cade

London, 10 november 2025

Geboren!

Livia Su Çam van Haersma de With

Dochter van
Romelia van Haersma de With en Ümit Çam

Weesp, 10 november 2025

Wij zijn intens gelukkig met de geboorte van
Julie Anaïs

Florentine Serbrock & Hubert Linssen
Jack en Floris

12 november 2025, 3470 gram

Geboren!

Mase Alexander Blijdorp

Irthe Warmelink & Björn Blijdorp
Louën

Dubai, 3 november 2025

In memoriam

In liefdevolle herinnering

Toos Das - van den Berg
Catharina Francina

Ottoland, Halle,
22 maart 1949 13 november 2024

Kees Das

Bronckhorst, november 2025

Correspondentieadres
p/a Van Eldik Domhof Uitvaartzorg
Terborgseweg 14d - 7051 GA Varsseveld

Overleden

Tot mijn grote treurigheid is, van het ene moment op
het andere, op ruim 90-jarige leeftijd, overleden
mijn dierbare, onafhankelijke moeder

Cornelia Petronella Peetoom

*oud-leerling van Kunstoefening in Arnhem
tekenares, keramiste, eerstegraadsdocente Teken en Handvaardigheid (akte M.O.-B)*

Tot het allerlaatst heeft zij met levensplezier zelfstandig in haar eigen
huis gewoond en volledig de regie over haar leven gehouden.

Peter

Ze is nu onder een Wolkeriaans palet van herfstkleuren begraven op
begraafplaats Heidehof in Apeldoorn op een plek die herinneringen
oproept aan de rijke natuur bij haar tuinatelier.

Bedroefd maar intens dankbaar voor alle bijzondere
en gelukkige jaren samen geven wij U kennis van het overlijden
van mijn dierbare echtgenoot en allerbeste vriend,
onze liefdevolle en zorgzame vader en grootvader

Ab Rutgers

Heerlen, 14 december 1948

Den Haag, 11 november 2025

Den Haag Eva Rutgers-Baracs

Parijs Steven en Sophie Rutgers-Cornu
Raphael, Romeo

Amsterdam Quinten Rutgers
Aiyana Rath

Correspondentieadres: Familie Rutgers, p/a Funeral Company Gooi
Keucheniusstraat 6, 1271 BN Huizen

Het afscheid van Ab vindt in besloten kring plaats.

Bedroefd hebben wij kennisgenomen van het overlijden van

prof. dr. Frits Treffers

Als hoogleraar en Medisch Afdelingshoofd Oogheelkunde van het
UMC Utrecht (1987 - 2009) heeft Frits Treffers met grote toewijding en
deskundigheid een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling
van de oogheelkunde in Nederland, in het bijzonder voor patiënten
met hoornvliesaanandoeningen. Wij herinneren hem met respect en
dankbaarheid voor zijn jarenlange inzet voor het UMC Utrecht en zijn
patiënten.

Wij wensen zijn naasten veel sterkte toe met dit grote verlies.

Namens de afdeling Oogheelkunde:
Mor Dickman, stafleden en medewerkers.

Namens de Raad van Bestuur:
Carina Hilders, Arno Hoes, Remco van Lunteren, Josefiën Kursten

Verdrietig, maar dankbaar voor alle mooie jaren samen, hebben wij afscheid genomen van mijn innig geliefde echtgenote, onze lieve moeder en oma en mijn zusje

Erna Sofie Marie van Wermeskerken-Deitmers

Den Haag 10 juni 1939 Oegstgeest 12 november 2025

Ze genoot van haar familie en vrienden, die ze met liefde en aandacht omringde. We hebben dierbare herinneringen aan haar levenslust, zorgzaamheid en haar vrolijke lach die ons altijd bij zal blijven.

Rob van Wermeskerken

Stephanie en Anton † Paardekooper-van Wermeskerken
Gijs en Elske Anna

Gijs en Sabine van Wermeskerken-van Leeuwen
Per Derk Bibi

Hermi Deitmers en Rob Krassenburg

Het afscheid zal plaatsvinden in besloten kring.

Rust zacht lieve papa

Maarten Dorus Jansz

11-05-1968 - 03-11-2025

Femke Jansz

Merel Jansz

Correspondentieadres:
Lijsterstraat 16, 2025 VC Haarlem

Met grote dankbaarheid voor haar liefdevole leven, vervuld van vertrouwen en zegen, is vredig heengegaan de zuster van onze moeder en grootmoeder, onze zeer geliefde tante.

Anna (Anneke) Helene Blankert Smuling wed. E.P. Reinhardt

* Amsterdam, 14 juni 1942 † 's Gravenhage, 12 november 2025

Henri Olivier en Jennifer David von Franquemont met Felicia en Anoushka
Alexander en Katharina David von Franquemont met Amélie, Constantin, Maximilian en Cécilia

De afscheidsdienst zal plaatsvinden op maandag 24 november om 15:00 in Uitvaartcentrum De Haagsche Duinen, Wijndaelersingel 1, 2553 AC Den Haag

Mijn lieve Steef is naar de eeuwige jachtvelden vertrokken ...

Na een fantastisch en kleurrijk leven is mijn lieve, onvervangbare, zorgzame man, onze “Padre Nostro”, schoonvader en grappige opa overleden. Hij is gestorven in zijn geboortehuis. De cirkel is rond. Wij zullen zijn humor, liefde en passie voor de jacht missen.

Steven Alexander Zimmerman

* Velp, 29 oktober 1941 † Velp, 11 november 2025

Velp:
J.W. Zimmerman-Frowein

Rheden:
Carolien Zimmerman Sander

Amsterdam:
Claudia en Stephen Lamb-Zimmerman Harry

Baarn:
Audrey Zimmerman Eduard en Casper

Bussum:
Willem en Kathy Zimmerman-van Putten Philip en Merle

Steven is volgens zijn wens, in familiekring, begraven op Rosendaal.

De totaal som van ons leven word gevormd door de uren waarin wij liefhebben

Mijn lief is niet meer

Wij zijn verslagen en immens verdrietig door het veel te plotseling overlijden van onze pater familias, mijn allerliefste Michiel, onze liefste papa, schoonvader en trotse opidopi

MICHIEL JOHANNES BAL

Amsterdam, 13 juli 1945 Amsterdam, 7 november 2025

Bloemendaal: Carla M. Bal - Ernst

Bussum: Marianne S. Bal
Ferenc Lorch
Tamás J.M. Lorch

Amsterdam: Marnix R.M. Bal
Mayliss E.M. Houtzagers
Zon E.S. Bal
Shiva A.S. Bal

Saskia A. Bal, *in liefdevolle herinnering*

Correspondentieadres:
Popellaan 2, 2061 GS Bloemendaal

De crematie heeft plaatsgevonden in besloten kring.

Vol verdriet hebben wij kennisgenomen van het overlijden van onze lieve oom, de tweelingbroer van onze (schoon)vader Hans.

MICHIEL JOHANNES BAL

Amsterdam, 13 juli 1945 Amsterdam, 7 november 2025

Amsterdam: Diederik Bal

Amsterdam: Julia Bal en Tjalling Halbertsma Joëlle

Wij zijn diep geraakt door het bericht dat op 7 november jongstleden is overleden onze voormalig voorzitter van Aon Groep Nederland.

Michiel Johannes Bal

Michiel Bal heeft een groot aandeel gehad in de opbouw en het succes van Aon.

Wij herinneren Michiel als een betrokken en aimabel persoon en een goed bestuurder.

Wij wensen zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen en andere naasten veel sterkte toe bij het verwerken van dit grote verlies.

Directie en medewerkers
Aon Groep Nederland

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC.

nrcadverteren.nl/familieberichten

‘respondeo etsi mutabor’

Verdrietig delen wij u mee dat gestorven is

Margaretha Jonkers - van Gunsteren

Margreet

Leiden, 28 januari 1945 Scheveningen, 14 november 2025

A.C.J. Jonkers

Willemijn
Valentina Roman

Heloïse en Frank
Raphaël Noa

Geen bezoek. Geen bloemen.

De dankdienst voor haar leven zal worden gehouden op donderdag 20 november 2025 om 13.00 uur in de Remonstrantse Kerk, Laan van Meerdervoort 955, 2564 AJ Den Haag.
Na afloop van de dienst is er gelegenheid om de familie te condoleren.

Enige kennisgeving

*“Geef iets blijvends, geef de geest”
Fons Jansen*

Overleden
beiden onder eigen regie

George thoe Schwartzenberg

Dordrecht, 25 augustus 19477 Amsterdam, 7 november 2025

Mieke Hessels

Haarlem, 22 november 1947 Amsterdam, 7 november 2025

Iris thoe Schwartzenberg en Teye Brandsma
Duco, Midas

Ceciel thoe Schwartzenberg en Maarten van der Meulen
Stef, Erin

Sam Gerritse en Lianne van der Molen

De crematie van George heeft in besloten kring plaatsgevonden.
Mieke heeft haar lichaam ter beschikking gesteld aan de wetenschap.

Reacties George naar iristhoe@hotmail.com
ceciel44@hotmail.com

Reacties Mieke naar sam.gerritse@gmail.com

Johannes Henricus Aloysius Ouwehand

Jan Hein

Dag lieve broer, het is goed zo.

Leiden, 16-09-1946. Katwijk, 07-11-2025.

Amsterdam: Dorette Schilte-Ouwehand Ed Schilte *i.m.*

In kleine kring zal afscheid worden genomen.

Correspondentieadres:
dorette@schilte-ouwehand.nl

*He was my north, my south, my east and west,
My working week and my Sunday rest,
My noon, my midnight, my talk, my song.
I thought that love would last forever: I was wrong.”*

“Funeral Blues” by W.H.Auden

Na een prachtig leven, en strijdbaar tot het allerlaatste moment, hebben wij afscheid genomen van mijn liefste maatje, sportieve vader, schoonvader en trotse opa

Hans Wouter den Ouden

* Zaandam, 21 september 1941 † Breukelen, 10 november 2025

Echtgenoot van Jeanette den Ouden-Visser

Arnoud en Arna
Guy en Mia

Menno en Kim
Fien en Job
Nikki
Mike

Correspondentieadres:
Uitvaartonderneming Snijders
Familie den Ouden
Kerkweg 14
3603 CM Maarssen

Het afscheid met aansluitend de begrafenis op Algemene Begraafplaats in Maarssen heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Met veel verdriet, maar dankbaar voor alle mooie herinneringen, nemen wij afscheid van onze dierbare en sportieve vriend

Hans den Ouden

Zijn tomeloze energie en doorzettingsvermogen waren aanstekelijk voor ons allen. We gaan je missen, maar nemen je mee in ons hart.

Ton en Henriëtte Croiset van Uchelen
Hans en Inge Oudegeest
Herman en Betty Schols
Ruud † en Annet Broekman
Dries en Monique van Delft

*Het baken van onze veilige thuishaven is weggedreven.
Samen met papa zit zij voor altijd in ons hart verankerd.*

In de nacht van dinsdag op woensdag is onze omama

Albertine Johanna Willemina Elen - Schaeffer

Tient

rustig in haar slaap overleden.

Bandung 10 augustus 1938 Heiloo 12 november 2025

Wij koesteren de mooie herinneringen aan onze belangstellende, welbespraakte en belezen moeder. Met grote dankbaarheid naar Overkerck, voor alle liefdevolle zorg waarmee wij haar omringd wisten.

Josine David

Heleen Chiara
Julius en Ruth

Sander en Monika
Parel-Senay Gaius

De uitvaart vindt plaats op dinsdag 18 november om 14.30 uur in Crematorium Westerveld, Duin- en Kruidbergerweg 2-6 in Driehuis.
Wij lopen om 14.10 uur met elkaar naar de kleine aula in de Marius Poelzaal.

Na de ceremonie bent u welkom voor een informeel samenzijn in de koffiekamer, hier is ook gelegenheid tot condoleren.

Correspondentieadres:
Sander Elen
Wethouder Fischerplantsoen 10, 2497 DJ Den Haag
condoleance.ajw.elen@gmail.com

*When I come to the end of the road
And the sun has set for me
I want no tears in a gloom-filled room
Why cry for a soul set free?
Miss me, but let me go.*

(vrij naar: Christina Rossetti)

Verdrietig maar dankbaar voor alles wat ze voor ons is geweest geven wij u kennis van het overlijden van onze geliefde, zorgzame en sterke

Françoise Paule Eva van Braam van Vloten - Cassette

Braine-le-Comte (B), 12 mei 1936 ’s-Gravenhage, 9 november 2025

Na een liefdevol, bewogen leven, altijd gedragen door haar sterke wilskracht en intuïtie, is zij de laatste reis naar de door haar zo geliefde sterren begonnen.

Willem van Braam van Vloten

Pieter en Hilde
Menno, Lisa

Lucas en Bori
Vera, Chris

Victor en Soheli
Levi

Er is gelegenheid tot condoleren in de Kloosterkerk, Lange Voorhout 2 te ’s-Gravenhage, op dinsdag 18 november van 10.30 tot 11.30 uur. Aansluitend zal om 12.00 uur de afscheidsdienst gehouden worden.

Na de dienst zullen wij Françoise in besloten kring naar haar laatste rustplaats begeleiden.

Bloemen kunnen bezorgd worden bij Het Clingendaelhuys, Thérèse Schwartzstraat 1 te ’s-Gravenhage.

Correspondentieadres:
Engelen & Spoor Uitvaartverzorging, t.a.v. Familie Van Braam van Vloten
Benoordenhoutseweg 279, 2596 BJ ’s-Gravenhage

Tot ons grote verdriet is overleden, onze dierbare lieve schoonzuster en tante.

Françoise

Françoise Paule Eva van Braam van Vloten - Cassette

Den Haag: Carel van Braam van Vloten
Noor van Braam van Vloten - Lunsingh Scheurleer
(in dierbare herinnering)

Wouter van Braam van Vloten en Michelle Mulder

Amsterdam: Diederik van Braam van Vloten en Elsbeth Quispel
Valerie en Bodil

Frans van Harskamp
neuroloog

Met groot verdriet hebben wij kennisgenomen van het plotselinge overlijden van onze zeer gewaardeerde oud-collega Frans van Harskamp.

Frans was vele jaren als staflid verbonden aan de afdeling Neurologie van het Erasmus MC. Hij had een bijzondere affiniteit met gedragsstoornissen en speelde een belangrijke rol bij de oprichting van de Stichting Afasie Rotterdam. Wij herinneren hem als een deskundige, betrokken en aimabele collega.

Wij wensen zijn familie veel sterkte bij het dragen van dit verlies.

(Oud-)collega's van de afdeling Neurologie van het Erasmus MC.

Hij is aan zijn laatste bergtocht begonnen.

Intens verdrietig en vooral dankbaar voor zijn liefde, warmte, humor en wonderbaarlijke levenskracht, hebben wij uiteindelijk toch afscheid moeten nemen van mijn lieve man, onze zorgzame vader, schoonvader en trotse opa

mr. ir. Cornelis Jacob Remijnse

Cees

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

Amersfoort, Wassenaar,
4 november 1941 11 november 2025

Wassenaar : Anneke

Bussum: Renée & Jacco
Merijn, Mikky, Mirte

Rijswijk: Remko & Anne
Charlotte, Amélie

Aerdenhout: Jacco & Saskia
Sarah, Sebastian

Correspondentieadres:
Omen Uitvaartzorg
T.a.v. Familie Remijnse
Oostdorperweg 151
2242 NJ Wassenaar

Er is gelegenheid afscheid te nemen van Cees op maandag 17 november van 18.30 tot 19.30 uur in het Huys van Herinnering, Oostdorperweg 151 te Wassenaar.

De afscheidsdienst, voorafgaand aan de crematie, zal in besloten kring plaatsvinden.

Met grote dankbaarheid dat hij zo lang in ons midden was, geven wij u kennis dat onze vader, schoonvader, grootvader en overgrootvader na een rijk en voltooid leven is overleden

Nicolaas van der Lely
- Nico -

weduwnaar van
Lydia van der Lely - Kornaat

* 8 mei 1928 † 10 november 2025

Aart Jan en Haske
Bas
Nora en Emre
Nico en Sophie

Hans en Anja
Marieke en Frenky
Tjeerd en Isabelle, *Nino*
Juliette en Roel

Lydia en Bram
Mats en Maartje
Luuk

Nico en Mirjam
Thies en Sybren
Marlotte en Floris
Jitske en Alexander

Wij nemen in besloten kring afscheid van onze vader.

Correspondentieadres: Senz
Uitvaartbegeleiding | Familie Van der Lely
Doelstraat 16 | 3155 AH Maasland

Intens verdrietig geven wij kennis van het overlijden van onze lieve moeder en schoonmoeder, onze allerliefste Amma en mijn zo geliefde zusje

Valerie Rudolphine Pels Rijcken-van Dompsele

Semarang, 9 oktober 1941 Den Haag, 10 november 2025

Echtgenote van Leonard Pels Rijcken *in liefdevolle herinnering*

Laurens Pels Rijcken *in liefdevolle berinnering*

Den Haag Leonie en Frank Lhoëst-Pels Rijcken
Amsterdam Valerie Lhoëst
Amsterdam Gilles Lhoëst

Den Haag Pomme van Dompsele

Het afscheid heeft in kleine kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres: Leonie Pels Rijcken, p/a Funeral Company
Plein 2, 2242 KB Wassenaar

*In a moment we'll pass across
the world's threshold
into a region - name it as you please:
wilderness, death, disavowal of language,
or maybe simpler: the silence of love.*

Vladimir Nabokov

Wij zijn heel verdrietig dat onze lieve Bernadette is overleden

Bernadette Hettinga

Leeuwarden Amsterdam
24 februari 1966 4 november 2025

Familie en vrienden

Het afscheid heeft inmiddels plaatsgevonden.

Correspondentieadres: Familie Hettinga
p/a Het Hoogt 166, 1025 HD Amsterdam

Met grote verslagenheid hebben wij kennisgenomen van het overlijden van

Arthur Mynett

Zijn innemende persoonlijkheid, vriendschap en warmte zullen wij allemaal heel erg missen.

Wij wensen zijn nabestaanden heel veel sterkte.

Namens alle medewerkers van Arthurs vroegere afdeling S&O en overige vrienden bij het voormalig Waterloopakundig Laboratorium, en alle deelnemers aan de Oud-S&O borrelbijeenkomsten.

Immer zorgzaam en dapper

Met droefheid geven wij u kennis van het overlijden van onze lieve moeder, schoonmoeder en oma

Anne-Marie Elisabeth Leeser-Geeverding

Voorburg, 28 augustus 1944 Brasschaat, 29 oktober 2025

echtgenote van Jos Leeser † 2017

Rotterdam Willem en Anna Wikje
Daanije

Frankfurt am Main (D) Thomas en Alexandra
's Hertogenbosch Jos en Daniëlle
Sarah, Sam

Almere Jeroen en Helen
Nina, Carmel

Wij hebben in besloten kring afscheid genomen van Anne-Marie.

Correspondentieadres:
Admiraliteitskade 91C, 3063 EH Rotterdam

Met groot verdriet en diepe verslagenheid hebben wij kennisgenomen van het plotselinge overlijden van onze collega

Paul Cortvriendt
1969 - 2025

Paul was een zeer betrokken en gewaardeerde collega, we zullen zijn inzet en zijn warme, vriendelijke karakter enorm missen.

Wij wensen zijn vrouw Sofie, dochter Charlotte, zoon Mathieu en verdere familie en vrienden veel sterkte toe.

Hans, Adrienne, Arne, Paul, Leonie, Britt, Inez & Michiel

Wilton Family Office & Wealth Management

Met verdriet hebben wij kennisgenomen van het overlijden van de oprichter van Jeugdtheater Hofplein

Louis Lemaire
1942-2025

In 1985 gaf hij vorm aan een droom: een plek waar kinderen en jongeren zichzelf konden ontdekken door middel van theater. Een huis waar fantasie, spel en verbeelding de ruimte kregen. Samen met vele anderen bouwde Louis aan een unieke organisatie die voor generaties jonge Rotterdammers van betekenis is geweest - en nog steeds is. Zijn energie, zijn geloof in de kracht van jeugd, en zijn tomeloze inzet hebben de basis gelegd voor Hofplein.

We gedenken Louis met respect en dankbaarheid voor alles wat hij in beweging heeft gezet. Onze gedachten gaan uit naar Christine, Philippe en Marijke, Eva en Alexander, Edouard en Liz en Matthias.

Namens alle Hofpleiners van toen en nu,

Directie en Raad van Toezicht Jeugdtheater Hofplein

Onverwacht overleed zacht en kalm

Benno F. A. Nederveen

Rotterdam, 6 juni 1947

Barneveld, 10 november 2025

Inez Nederveen

Theo Strengers

Correspondentieadres:

Uitvaartzorg De Laatste Eer

Hugo de Grootlaan 14, 3771 HL Barneveld

o.v.w. Familie Nederveen

De crematie zal maandag 17 november in besloten kring plaatsvinden.

In alle rust is overleden onze zorgzame en liefdevolle moeder, schoonmoeder, tante Miep en Oma Mima

Maria Johanna Lucardie

Arnhem 22-01-1925

Bloemendaal 08-11-2025

weduwe van mr. H. Blom sinds 2016

Joan en Albert Patijn-Bijl de Vroe

Emma en Pieter van Rijn-Patijn

Sara en Roos

Maria en Ernst Jan Jonkman-Patijn

Anne

Christiaan Patijn

Cees en Fusien Bijl de Vroe-Verloop

Saskia Bijl de Vroe en Derk Gerretsen

Florentine, Claire en Maud

Dirk en Elisabeth Bijl de Vroe-Backer

Polle en Bo

Louis Bijl de Vroe

Frank en Ana Blom-Gomes

Marc, Peter en Caroline

Marc en Sophie Blom-van de Sande Bakhuyzen

Nienke en Reinoud

Onze speciale dank gaat uit naar Fleurâge

Residences voor de liefdevolle verzorging

De begrafenis vindt plaats in besloten kring.

Correspondentieadres:

Korte Kleverlaan 34D, 2061 EE Bloemendaal

Wij gedenken met liefde en respect onze tante Miep

Maria Johanna Lucardie

Wij zullen haar markante persoonlijkheid missen.

Jan Jaap en Emilie de Graeff - Timmerman

Pieter en Geeske de Graeff - Hamminga

Alexander en Babette de Graeff - Meeder

Jan Paul en Wendela Andreae - Bijl de Vroe

Hermance Bijl de Vroe en Marien Ravestein

Govert Jan en Loes Bijl de Vroe - Zeldenrust

Ik droomde dat ik langzaam leefde
Vasalis

In liefde nemen wij afscheid van mijn allerliefste echtgenote, onze moeder en oma Oot. Onze markante, trouwe, erudiete en geestige

Annemarie Vigeveno - Smits

Sittard, 4 november 1940

Wassenaar, 6 november 2025

Wassenaar

Huib Vigeveno

Bussum

Marie Emma en Tim van den Broek - Vigeveno

Barthold en Sarah, Edward

Charlotte, Christiaan en Julie, Hugo

Den Haag

Huibert en Annick Vigeveno - Verbunt

Mauk, Emilia, Anne May, Felix

Huizen

Anne Floor en Thomas Schaap - Vigeveno

Olivier, Lodewijk, Julie Emma †

Bloemendaal

Boelie en Anne Martine Vigeveno - de Vries Robbé

Bonno, Hugo, Lucas

Bussum

Tica Vigeveno

Cato, Huib

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres: Mackay & Co

T.a.v. familie Vigeveno, Gentsestraat 103, 2587 HM Den Haag

“Ich habe genug”
J.S. Bach,
BWV 82

Kort na zijn lieve Joosje is na een rijk en vol leven op 87-jarige leeftijd van ons heengegaan onze liefste papa, schoonvader en oops

Francis Robertson

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

Den Haag, 17 september 1938

Den Haag, 13 november 2025

Josien Robertson - Olgers †

Adriaan en Soul Robertson - Carte

Julia Robertson

Charlie Robertson

Max Robertson

Charlotte en Jurjen Lemstra - Robertson

Fransje Lemstra en Daniel Lasso Peña

Famke Lemstra en Kars van der Valk

Jan Lemstra

Annemoon Robertson en Joost Ouwerkerk

Bastiaan Kempeneers

Floor Kempeneers

Willem Kempeneers

Het afscheid vindt in besloten kring plaats.

Correspondentieadres:

Else Mauhslaan 195

2597 HE Den Haag

Onze lieve, zorgzame, uitbundige vrouw, moeder, tante, oma is tot ons grote verdriet overleden.

Monique van Lonkhuijzen - Driessen

Wij nemen donderdag 20 november afscheid van haar in de St. Joseph Parochie in Nieuwerkerk ad IJssel.

Hans van Lonkhuijzen

Patricia

Luc en Annette - Gijs, Jet

Niek en Babette - Roos, Fien, Lot

Marthe en Arnout - Koen, Fake, Bernd

“Ik heb een prachtig leven gehad”

Jane Elisabeth van Waardhuizen-Wassenaar

Wierden 02-10-1937

Javea 09-11-2025

Onze allerliefste, bijzondere, charmante en levenslustige mama, bommie en grote zus is in ons midden overleden. Voor altijd in ons hart.

Jaap †

Barbara en Tessel

Jasper, Tjitske en Julia

Herma, Elisabeth en Leendert

Correspondentieadres:

Linnaeuskade 42, 1098 BJ Amsterdam

Verdrietig moeten wij afscheid nemen van onze markante en kleurrijke clubgenoot

Jaap Willem Kreumer

Peter van den Akker

Koos Bernard

Cor van den Bos

Felix Henny

Tjaard van Löben Sels

Marten Mallinckrodt

Kars Meyboom

Bart Roozekrans

Edwin Voerman

Kees van der Wiel

Klaas Wiggers

Jaarclub De Ronde Tafel
RSC 1973

Mattie is dankbaar voor het leven dat zij geleefd heeft. Wij, haar man, kinderen, kleinkinderen en aanlopers, maken bekend dat Mattie heel plotseling op weg is gegaan naar haar moeder die zij op vijfjarige leeftijd heeft verloren. Zij was het allerliefst omringd door haar dierbaren en zo hebben we ook afscheid van haar mogen nemen. Het is goed zo.

Mathilda Margriet Mattie Baronesse van der Feltz

echtgenote van Gerhard Jan Fabius

Olst, 4 maart 1943

Wassenaar, 7 november 2025

Gerhard Jan Fabius

Daphne en Onno Verkuyl - Fabius

Zwier, Boele, Brandaan

Barbara en Ron Beestra - Fabius

Bibi

Wijbrand en Eva Fabius - Dorsteen

Madelief, Jikke

Michael en Marleen Royaards - Nieboer

Annick, Maud

Het afscheid van Mattie vindt in besloten kring plaats.

Correspondentieadres: Familie Fabius, p/a Yvonne Reichrath

Uitvaartverzorger Kennemerplein 6-14, 2011 MJ Haarlem

Verdrietig en dankbaar nemen wij afscheid van ons dierbare zusje en schoonzusje en onze lieve, altijd belangstellende, tante

Mathilda Margriet Mattie Baronesse van der Feltz

Ewoud † en Bodien van der Feltz

- van Haersma Buma

Nine en Pieter

Gus en Reiniera

Mathilde en Steven

Poeke en Cees Schinck - van der Feltz

Willemijn

Alexander

Thijs en Christina van der Feltz - Cornelis

Valentijn en Bianca

Rosalie en Ed

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht

Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten

Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur)

of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden

Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing.

Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Alle ruimte voor jouw ambitie

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • **Recruitment** • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

E-commerce Platform Specialist

Bedrijf | Search4solar is hét snelst groeiende B2B-platform voor zonnepanelen, omvormers en batterijen in Europa. Met 10.000+ gebruikers en 300 leveranciers bouwen ze aan een digitale revolutie in de zonne-energiesector. Groei met hun mee! **Functie** | Als E-Commerce Platform Specialist ben jij de drijvende kracht achter het Shopify Plus-platform. Je leidt innovaties, stuurt externe developers aan en zorgt voor slimme integraties en schaalbare groei. Ben jij een strategische zelfstarter die floreert dankzij data, structuur en groei?

📍 Barendrecht/hybride 📦 Wholesale/energie 🎓 Hbo
🕒 3-5 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Kim Steenkamp, +31 6 515 278 12

COO

Bedrijf | Eternal Sun maakt zonlicht. Als wereldleider in testapparatuur voor zonnepanelen biedt het bedrijf geavanceerde zonnemulatoren en inspectiediensten aan topklanten wereldwijd. **Functie** | Als COO ben je verantwoordelijk voor het optimaliseren van de operationele prestaties van Eternal Sun. Je leidt de transitie van schaalvergroting naar innovatie gedreven groei, waarbij snelheid, flexibiliteit en samenwerking centraal staan. Je speelt een sleutelrol in het realiseren van ambitieuze omzetdoelstellingen en het versterken van de internationale positie.

📍 Den Haag 📦 High Tech 🎓 Master
🕒 +10 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Victor Latumahina, +31 6 292 392 36

Technical Product Owner

Bedrijf | Bij Plants & Flowers Foundation Holland (PFFH) werk je aan inspirerende campagnes die de kracht van bloemen en planten zichtbaar maken. Vanuit Schiphol-Rijk zet PFFH zich in voor duurzaamheid, innovatie en maatschappelijke impact binnen de sierteeltsector. **Functie** | Als Technical Product Owner bewaak je de technische continuïteit en architectuur van de digitale platformen. Je verbindt business, IT en gebruikers en stuurt externe developers aan. Ben jij een tech-savvy verbinder met coördinerend talent?

📍 Schiphol-Rijk 📦 Agriculture 🎓 Hbo
🕒 3-5 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Toon Nieuwenhuizen, +31 6 115 978 41

Senior Accountant

Bedrijf | Een wereldwijde marktleider in distributie, biedt producten in verschillende businesssectoren en streeft naar duurzaamheid. **Functie** | Als Senior Accountant ben je de drijvende kracht achter de financiële administratie van de Benelux. Je geeft leiding aan een compact team (2 Accountants en een Treasurer) en rapporteert direct aan de CFO in Frankrijk. Naast je coördinerende rol werk je actief mee aan de uitvoering van financiële processen. Een veelzijdige rol waarin je zowel leidinggeeft als zelf actief meewerkt in de financiële processen van de organisatie.

📍 regio Amsterdam 📦 Wholesale 🎓 Hbo
🕒 +5 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Nikki de Munk, +31 6 330 142 43

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment.

YER
ambitions in motion

2/3

Hoe komen we
voorbij de
verlamming
over het
klimaat? Vijf
experts zien
uitwegen

8/9

Michelle van Tongerloo weet dat het kán: armoedehulp buiten falende protocollen en systemen om

10/11

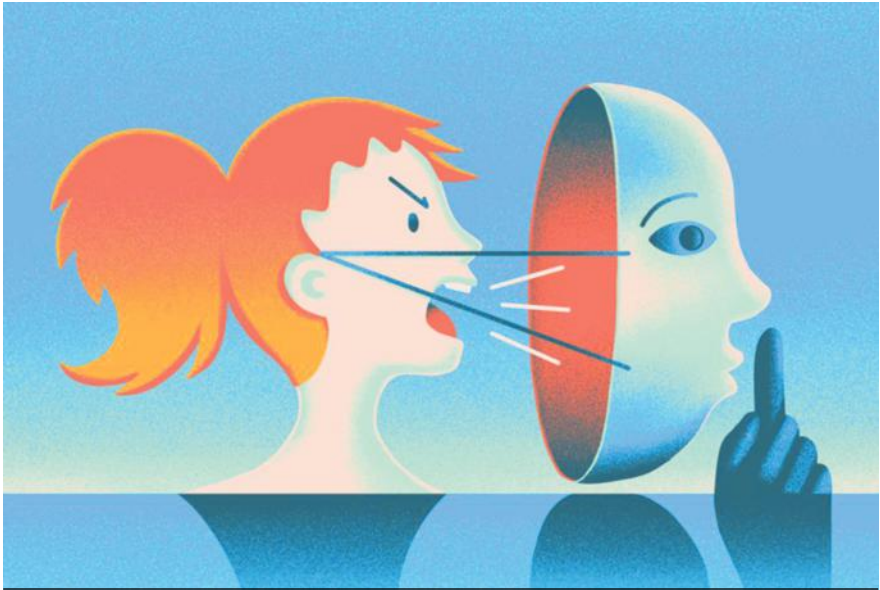
De burger die
niet meer leest,
is kwetsbaar
tegenover de
macht,
waarschuwt
Maxim
Februari

4/5

Europa kan een groene supermacht worden - als we kloven
tussen mensen verkleinen, vindt *Diederik Samsom*

DAT MAG JIJ VINDEN

ILLUSTRATIE SUZAN HUIJK

Controverse als een kookeiland

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

Als AD-columnnist en all-round mediakanon Angela de Jong een ijsje bestelt, zegt ze tegen de ijscoman dat „hij haar wel voor gek zal verklaren, maar dat ze een bolletje vanille en een bolletje chocolade wil”. Althans, dat stel ik me zo voor als ik haar columns lees. Steeds opnieuw kondigt ze aan dat ze iets ontzettend spannends gaat schrijven, waarna we steevast de eerste de beste huis-tuin-en-keukengedachte krijgen voorgeschoteld.

„Ik zal er wel om verketterd worden”, schrijft ze over het nieuws dat veel kinderen in Nederland te dik zijn; maar ze is toch blij voor een meisje in haar omgeving dat ook worstelt met haar gewicht, omdat ze dan „gelukkig niet de enige is als ze in de aula om zich heen kijkt”. En „je mag het tegenwoordig niet hardop zeggen”, schrijft ze twee weken later, „maar veel gezinnen zouden enorm opknappen als pa en ma niet elke dag gestrest heen en weer hoeven te sjezen tussen crèche en oppas.” En ze weet dat het mensen nog bozer maakt dan een mening over Zwarte Piet of de islam, maar ze houdt dus niet van honden. „Maar dat zeg ik natuurlijk niet hardop. Ben je gek.”

Deze week overtreft De Jong zichzelf met een drietrapsraket van verondersteld onbegrip. Ze „mijdt het onderwerp al dagen”, ze „zegt het niet hardop” en „ze houdt haar mond”. Ze is namelijk bang voor „schuimbekkende” mensen die vinden dat Jesse Klaver in het kabinet hoort. „Het kost haar moeite” en ze „moet op haar tong bijten”, maar ze gaat dus niet zeggen dat ze stiekem vindt dat er - en zorg even dat u stevig zit voordat u verder leest - een centrumrechtse coalitie moet komen. Ondanks alles duurt het niet lang voordat De Jong het, met het risico door Jesse Klaver-adepten met fakkels en hooivorken belaagd te worden, toch hardop durft uit te spreken. Een paar uur na de publicatie van haar column, om precies te zijn. Niet fluisterend tegen haar echtgenoot, maar luid en duidelijk aan tafel bij *Pauw & De Wit*, met honderdduizenden kijkers. Een tafel waar ook *Elsevier*-columnnist Geerten Waling zit, die toevallig precies hetzelfde vindt.

Ik zal hier wel weer heel veel gezeik mee krijgen, maar ik vind dit dus een kwalijke stijlfiguur. Om te beginnen is het stilistisch wat armoedig. Je kunt gewoon zeggen: twee bolletjes graag, vanille en chocolade. Elke verdere toevoeging is onnodige interessandoenerij. Maar dat is niet het grootste probleem. Dat is dat je kritiek verwart met iets niet mogen zeggen. Je doet alsof je de mond wordt gesnoerd, terwijl je een heel doorsnee standpunt inneemt. Alsof je je eigenlijk gedeisd zou moeten houden, omdat mensen met een ander perspectief bloedorstige gekken zijn die bij het minste of geringste volledig door het lint gaan. Maar het moet toch gezegd worden en als een soort moderne Han-nie Schaft werp jij je dan maar op, elke keer opnieuw, in een grote landelijke krant, in podcasts, op de radio en op televisie.

De Jong is natuurlijk lang niet de enige die deze strategie gebruikt, de nieuwe Tweede Kamer zit tjokvol types die precies hetzelfde doen. Ze spelen de undercover, terwijl ze al lang onderdeel zijn

Mensen lezen nu eenmaal graag hun eigen saai mening terug

van de gevestigde orde. Ze verkopen oppervlakkigheid als moed en gemak-zucht als rebellie. Worden ze tegengesproken dan gaan ze niet in op de argumenten, maar verdedigen ze het recht om het te mogen zeggen, alsof ze die strijd niet al lang en breed gewonnen hebben. Het is de kern van populisme, een voortdurende opstand van winnaars in de slachtofferrol.

Waar De Jong vijf columns per week produceert, moet ik eens per week iets inleveren. En ik heb vaak al geen idee wat ik moet vinden. De afleveringen waarover ik zelf het meest twijfel, omdat ze naar mijn idee niet diepgaand of niet verrassend genoeg zijn, scoren altijd het beste. Mensen lezen nu eenmaal graag hun eigen saai mening terug. Ik begrijp dus best dat het aantrekkelijk is om je vanille standpunt te verkopen als taboe. Op die manier promoveer je iets voorspelbaars tot iets opwindends, iets om voor te strijden. Maar het blijft een revolutie vanuit de twee-onder-een-kap, een opstand vanaf de hoekbank, een controverse als een kookeiland.

MAURITS GROEN is ondernemer en aanwezig op COP30

‘Scheep randvoorwaarden voor innovatieve bedrijven’

Zeker, er is alle reden om bezorgd te zijn over de klimaatontwikkelingen. Maar toch: wie durfde zelfs bij het euforie-moment van ‘Parijs 2015’ te dromen van de orkaanachtige ontwikkeling van zon- en windenergie, die zelfs de meest optimistische prognoses omver geblazen heeft? En wie had in 2015 gedacht dat China (ja, inderdaad ook nog heel veel steenkool) in recordtempo kampioen duurzame energie en elektrische mobiliteit zou worden?

Dankzij al die inspanningen zijn de prognoses voor opwarming van de aarde nog altijd alarmerend, maar toch minder dramatisch dan toen. De overheersende somberte rondom COP30 is daarom ook verhullend. De mondiale samenleving heeft grosso modo de boodschap van Parijs 2015 heel goed begrepen heeft en is actie is gekomen.

Inmiddels *tonen* talloze bedrijven dat het anders, duurzamer, beter kan: bedrijven als demonstratie-vorm. Als ambassadeur van Duurzame Dinsdag ben ik zelf aanwezig op COP30. Ik vertegenwoordig daar 19 Nederlandse innovatieve duurzame bedrijven zoals Solarge (100 procent circulaire en uiterst lichte zonnepanelen), Dutch Climate Systems (zeer zuinige airco’s met water als koelmiddel in plaats van fluorgas), Hydraloop (waterbesparing), Grassa (dat eiwit wint uit gras), Zytec (50 procent energiebesparing, minder slijtage bij pompen voor industriële toepassingen). En nog veel meer. Die bedrijven bestaan allemaal al, al moeten ze opboksen tegen gevestigde concurrentie, die vaak regelgeving mee heeft. Dus ja, die bedrijven hebben de juiste randvoorwaarden nodig. Overheden, aan de bak, dus. Maar de (r)evolutie van onderop, vanuit de praktijk, is gaande en stemt positief.

HELEEN DE CONINCK is plaatsvervangend voorzitter Wetenschappelijke Klimaatraad

‘Geef technologie de ruimte, maar reguleer neveneffecten’

Vaak hoor ik dat we een flinke klimaatramp nodig hebben om mensen en politiek uit de klimaatverlamming te krijgen. Alsof ervaren van het probleem leidt tot actie. Het inzicht dat klimaatverandering diep problematisch is bestaat allang bij verreweg de meeste mensen, en zelfs bij vrijwel alle politici. Een klimaatramp die nog ernstiger is, of eentje die nog dichterbij komt, verandert daar weinig aan.

Wat echt helpt voor klimaatactie? Politieke winst moet er parallel mee lopen. Bijvoorbeeld omdat energiebesparing werkgelegenheid, een lagere energierekening en energieonafhankelijkheid oplevert, of omdat boeren en voedselindustrie een beter verdienmodel vinden in kringlooplandbouw en de eiwittransitie.

Dit soort situaties wordt tot nu toe vaak bereikt met nieuwe technologie. Daar valt immers aan te verdienen. Technologie is echter geen oplossing voor alles. Mensen blijven nodig. En er zijn nadelen: nieuwe technologie leidt altijd tot nieuwe milieu- en sociale impact, bijvoorbeeld door gebruik van andere grondstoffen of omdat het ongelijkheid vergroot. En begint het net lekker te lopen met technologie - zie zonne- en windenergie - dan loop je tegen opschalingsproblemen aan - zie netcongestie - waardoor er politieke tegenwind opsteekt.

Dus ja, zet vol in op nieuwe technologie, zodat er stabiele politieke steun komt. Maar verantwoord technologie betekent dat andere dingen moeten meeveranderen: het financiële systeem bijvoorbeeld, infrastructuur, wetgeving. Alleen als duurzaamheid de sociale norm wordt, bij burgers en bedrijven, kan technologie zijn goede werk doen en kunnen de negatieve gevolgen beperkt blijven. Het moet politieke zelfmoord worden om klimaatbeleid af te schalen. Dan hebben we hopelijk geen klimaatramp nodig.

Hoe komen we voorbij de klimaatverlamming?

Terwijl de klimaatcrisis versnelt, neemt de apathie in samenleving en politiek toe. Klimaat zakt weg op prioriteitenlijsten, beleid wordt afgezwakt. Vijf experts over een goed antwoord daarop.

FOTO: GETTY

JOERI WESSELING onderzoekt klimaatobstructie, Universiteit Utrecht

‘Pak obstructie door de industrie aan’

Klimaatobstructie is een miljardenindustrie. Hoofdschuldigen zijn de fossiele industrie, de transportsector, de zware industrie, en de agrarische industrie. Om reputatieschade te voorkomen verzetten bedrijven zich op steeds minder zichtbare manieren, zoals via hun brancheverenigingen, terwijl ze klimaatactie publiekelijk prijzen. Brancheverenigingen kunnen klimaatbeleid effectief belemmeren doordat zij pretenderen te spreken namens de gehele industrie. Daarnaast neemt het bedrijfsleven deel in advies- en beleidsprocessen; in Nederland bijvoorbeeld de klimaat Tafels, topsectoren en de adviesrapportages van de SER. Ook op Europees niveau mengt de industrie zich in veel expertgroepen - ondanks regulering om dit te verminderen.

Er zijn ook meer conflict-georiënteerde klimaatobstructiestrategieën. Zo probeerde het Duitse energiebedrijf RWE een rechtszaak aan te spannen tegen de Nederlandse overheid die het verbranden van kolen voor elektriciteitsopwekking vanaf 2030 wetelijk wilde verbieden. Ook lobbyt de industrie wereldwijd voor hardere regels tegen klimaatactivisten, en financiert zij protesten tegen klimaatbeleid.

Er zijn tal van manieren om klimaatobstructie aan te pakken, blijkt ook uit het recent gepubliceerde boek *Climate Obstruction: A Global Assessment*, dat ik samen met honderd andere onderzoekers schreef. Zo wordt er gewerkt aan het transparanter maken van lobbyen. Greenwashing is strafbaar geworden onder Europees beleid. Ook zijn er steeds meer klimaatrechtssaken, deels geïnspireerd door de zaken van Milieu-defensie tegen Shell en Urgenda tegen de Nederlandse staat.

Maar het is net zo belangrijk dat we investeren in een ondernemende, transformatieve overheid die adequate plannen durft te maken en uit te voeren. Dit vraagt investeringen in haar eigen expertise om minder afhankelijk te worden van de industrie. Het vraagt om investeren in coalities van welwillenden: organisaties die voorop durven te lopen in duurzaamheid, in plaats van in gesprek te gaan met belanghebbenden van de status quo.

ESTHER PAPIES is hoogleraar gedrag en klimaat, Radboud Universiteit

‘Een motiverender verhaal is nodig’

De aanpak van klimaatverandering behoeft een nieuw narratief, één dat motiveert. Te vaak spreken we over ‘consuminderen’, over stoppen met shoppen en vliegen en vlees eten, over alles wat we moeten opgeven voor ‘het klimaat’. Zulke negatieve frames zetten niet aan tot gedragsverandering en evenmin tot steun voor beleid. Uit decennia aan onderzoek blijkt dat gedragsverandering motivatie vergt. Het nieuwe gedrag moet een fijn vooruitzicht bieden. Laten we dus niet keer op keer benadrukken wat we gaan minderen maar vooral wat ervoor in de plaats komt. Beleid dat emissies terugdringt leidt tot groenere steden met rustiger straten waar je buiten kunt zitten en waar kinderen spelen. Tot wijken waar mensen naar elkaar omkijken en tijd hebben voor een praatje. Tot genoeg, gezond en lekker eten. Tot meer tijd voor elkaar, cultuur en natuur - met minder stress en zorgen.

Kortom: tot die dingen die ons werkelijk gelukkig maken en waar de meeste mensen meer van willen. Deze vooruitzichten moeten centraal staan bij de aanpak van klimaatverandering, want ze scheppen draagvlak. Nu is de tijd voor ambitieus beleid - door een nieuw kabinet in een verwachtingsvol land. Laten we erover spreken met een narratief dat motivatie creëert voor een betere toekomst.

BEHNAME TAEBI is hoogleraar klimaatethiek, TU Delft

‘Meer rechtvaardigheid voor mondiale zuiden’

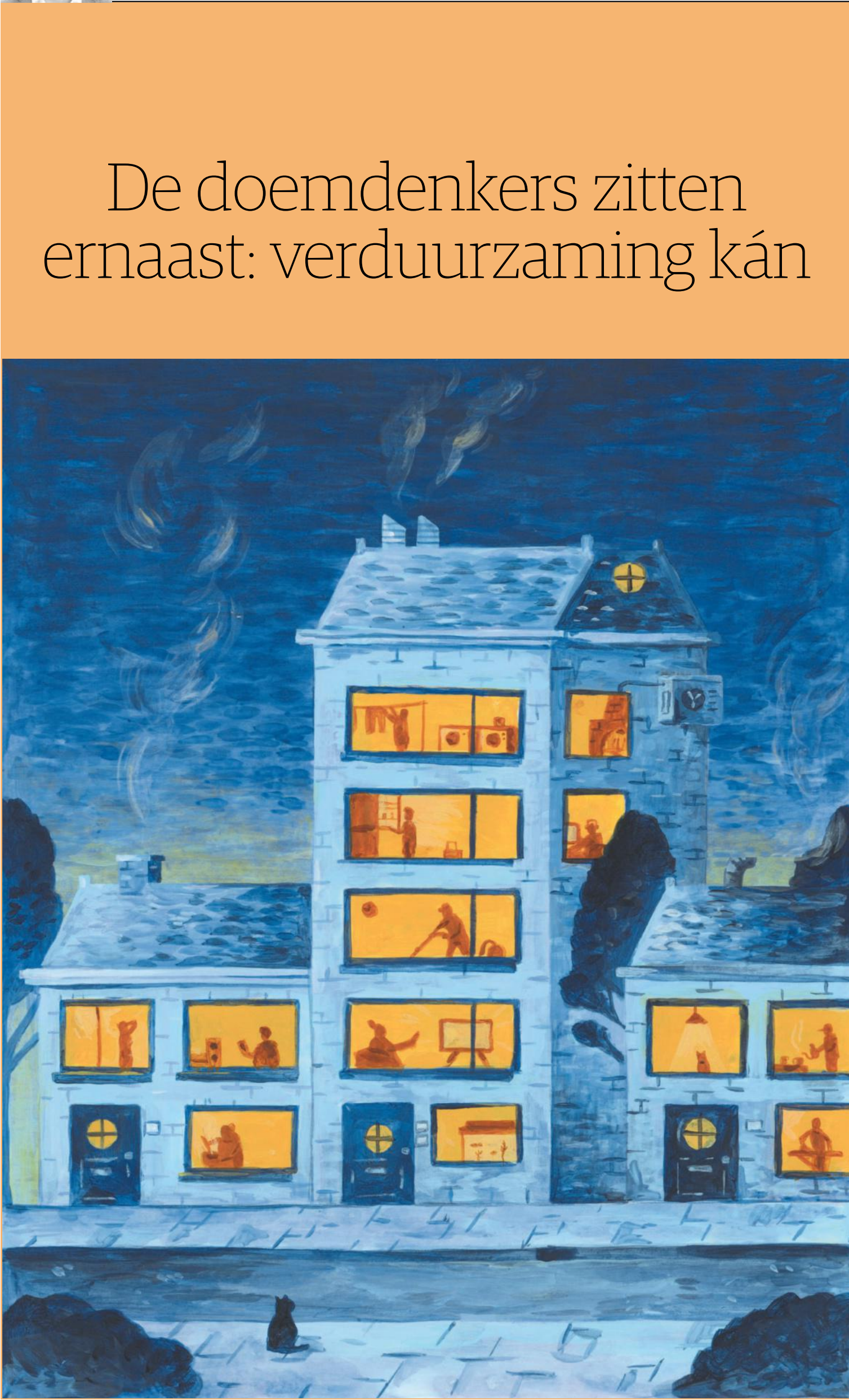
Elke fractie van een graad opwarming extra leidt tot het verergeren van de klimaatgevolgen die het hardst worden gevoeld in het mondiale zuiden. Er is dus meer reductie van broeikasgassen nodig, waarbij het cruciaal is fossiele brandstoffen zo veel mogelijk in de grond te laten. Anderzijds halen we deze doelen nooit zonder de inzet van het mondiale zuiden, want meer dan de helft van deze fossiele voorraden bevinden zich daar.

Daarom moet het concept rechtvaardigheid voor die landen veel centraler staan, om verdere verlamming te voorkomen. Een expliciete erkenning was drie jaar terug, waar op de klimaatop in Egypte een fonds werd ingesteld om klimaat schade te compenseren in landen die het niet hebben veroorzaakt - dat moet nog van de grond komen.

Even belangrijk is het historische besef van de geïndustrialiseerde landen. Na de kortzichtige politiek in de VS, wordt er reikhalzend uitgekeken naar geloofwaardig leiderschap. Bij rechtvaardigheid hoort ook een volwaardige deelname van het mondiale zuiden aan de besluitvormingstafel. Daar hoort natuurlijk ook serieuze commitment in geld en technologie bij, anders kan het mondiale zuiden niet meekomen in de noodzakelijke verandering.

Diederik Samsom is bestuurder en was nauw betrokken bij de Europese Green Deal. Hij was partijleider van de PvdA en lid van Greenpeace.

Illustratie

Kazuma Eekman

De tweedeling in de samenleving tussen kansrijken en kansarmen zit de klimaattransitie in de weg, ziet *Diederik Samsom*. Optimisme, hoop en perspectief raken steeds ongelijker verdeeld, maar dat kan anders.

De race tussen klimaatverandering en de mensheid lijkt op het eerste gezicht kansloos af te gaan lopen voor ons. Ondanks de plechtige Parijse beloften over maximaal 1,5 graden opwarming, racet de wereld af op de gevaarlijke grens van 2 graden. 2024 was het warmste jaar ooit gemeten en 2025 komt naar alle waarschijnlijkheid in de top drie terecht. Wetenschappers wijzen bovendien steeds nadrukkelijker op het risico dat we komen de tijd cruciale kantelpunten passeren, zoals het instorten van het Zuidpoolijs of het stilvallen van de Golfstroom, waardoor het stabiliseren van het klimaat nog moeilijker – zo niet onmogelijk – zal worden. Dit gaan we toch niet meer voor elkaar krijgen?

Noem mij een onverbeterlijke ingenieur, maar de doemdenkers zitten er technisch gezien helemaal naast. Er is nog altijd een haalbaar pad richting een volledig klimaat-neutrale samenleving in 2050. Eentje waarin tien miljard mensen in bijna Europese welvaart leven, zonder het welzijn van toekomstige generaties op het spel te zetten.

De werelddeconomie is dan twee keer groter dan nu, maar heeft dankzij nieuwe technologie minder energie nodig. Om je daar iets bij voor te stellen: elektrische auto's zijn zoveel efficiënter dat we ondanks 9 biljoen – 9.000 miljard – extra autokilometers per jaar in 2050, minder dan de helft van de energie nodig hebben voor al die mobiliteit.

En al dat koper, kobalt, lithium, nikkel en andere kostbare metalen dan? Windmolens, zonnepanelen en batterijen vergen inderdaad onvoorstelbare hoeveelheden van

deze grondstoffen. Zelfs bij optimale recycling is er bijvoorbeeld zo'n 10 miljoen ton zeldzaam kobalt en meer dan 1 miljard ton koper nodig om in 2050 klimaatneutraal te zijn. Maar dat is dus allemaal ruimschoots beschikbaar. De mijnbouw die deze stoffen nu uit de grond moet halen, is inderdaad verwoestend en mensonterend, maar dat komt puur doordat hebzucht de boventoon voert bij het delven. Fatsoenlijke winning is technisch prima mogelijk, net zoals volledige recycling. En het is ook nog betaalbaar.

U zult bovenstaande op zijn best met verbazing lezen, of waarschijnlijk zelfs hoofdschuddend. Daar zijn goede redenen voor. Het succes van de energietransitie wordt niet bepaald door technisch potentieel of financiële middelen, maar door het maatschappelijk vermogen de enorme veranderingen die ermee gepaard gaan, op te vangen. Dat vermogen is beperkt en lijkt bovendien af te nemen.

Het overgrote deel van de samenleving leidt een leven waarin alle aandacht uitgaat naar gezin, werk, zorg en het betalen van de boodschappen en de hypotheek of huur. De meeste mensen vinden hun leven al gecompliceerd genoeg zonder klimaatverhalen of duurzame-energiebespiegelingen.

Over de warmtepomp lezen ze op het internet dat-ie duur is, niet goed werkt en lawaai maakt. Een oom die aan duurzame stadsverwarming vastzit, klaagt op de familieverjaardag over de belachelijk hoge rekening en zo'n elektrische auto trekt natuurlijk nooit de caravan de Alpen in.

Zonnepanelen zijn al wel in zwang, maar nu de salderingsregeling ophoudt – de vergoeding die je krijgt voor de stroom die je aan het net levert – en ook de klimaaturgentie uit de samenleving wegsijpelt, zijn gesprekken over zonnepanelen vaak terug bij af: milieugedoe, niet aan beginnen, levert te weinig op.

Theoretische modellen laten zien dat met de snelle opmars van duurzame technologie ook een razendsnelle energietransitie mogelijk is. Maar wie de wereld van de modellen uit stapte en de straat op gaat, ziet waar de uitdaging voor een snelle verduurzaming echt ligt: bij het beperkte vermogen van onze maatschappij om al die veranderingen te absorberen.

Snelle technologische veranderingen, en zeker een revolutie zoals we die nu meemaken, hebben een sterk darwinistisch karakter. Een elite die zich snel kan aanpassen, profiteert van de nieuwe mogelijkheden en een stijgende welvaart. Degenen die noodgedwongen minder wendbaar zijn, springen niet soepeltjes vanuit hun verdwenen baan naar een nieuwe en moeten zich maar zien te redden. Zo komen meer geld en meer macht in handen van minder mensen.

Bij de eerste twee industriële revoluties, de stoommachine en de massaproductie, vond de samenleving daar een antwoord op. Opkomende vakbonden en politieke bewegingen als de social- en christendemocraten vormden de tegenreactie en creëerden de sociale welvaartsstaat. Gebruikmakend van de enorme welvaartssprong die de industriële revoluties óók opleverden, hielden hervreiding en een forse publieke sector de maatschappij bij elkaar. Nooit zonder frictie, zeker niet foutloos, maar Europa ontwikkelde zich wel tot het meest gezonde, rechtvaardige, vrije, welvarende en eerlijke stukje aarde.

Dat werd bij de derde industriële revolu-

tie, die van automatisering en digitalisering, al lastiger. In de jaren negentig vierde de bemiddelde bovenklasse uitbundig het 'einde van de geschiedenis' door zich op de golven van de afgekondigde 'nieuwe economie' – nooit meer recessie dankzij digitalisering en globalisering – pijlsnel financieel en sociaal opwaarts te bewegen. Totdat de dotcomcrisis het feestje van de 'nieuwe economie' verpestte, en vlak daarna 9/11 ook een einde maakte aan het einde van de geschiedenis.

Door de gaten die deze twee gebeurtenissen sloegen in het rooskleurige zelfbeeld van de sufgefeeste jaren negentig, stroomde de onvrede van het stille leed naar buiten. Niet alleen tijdens de Nederlandse Fortuyn-revolte. In diezelfde beginjaren van deze eeuw drong Jean-Marie Le Pen (de vader van) door tot de tweede ronde van de presidentsverkiezingen in Frankrijk, vierde de extreemrechtse FPÖ successen in Oostenrijk en brak Silvio Berlusconi definitief door in Italië.

De meeste politieke energie in Europa zit sindsdien op rechts. Daarmee is de kloof tussen de winnaars en de verliezers van de derde industriële revolutie niet overbrugd. Integendeel. Niet alleen inkomen en vermogen, maar vooral kansen en perspectieven worden de laatste twintig jaar steeds ongelijker verdeeld.

Inmiddels zitten we in de vierde industriële revolutie: de razendsnelle opkomst van nieuwe technologie, zoals duurzame energie, biotechnologie en artificiële intelligentie. Deze is ingrijpend en gaat sneller dan alle voorgaande. En de hervreidelingsopdracht is veel complexer geworden. Als het alleen om geld zou gaan, zou het wellicht nog lukken. Europa is wereldkampioen hervreidelingsoperatie ooit, waarbij er opgeteld meer dan 3 miljard euro van rijk naar arm verschoof, zagen we de scheuren in de samenleving niet afnemen. Begrotingstekorten dwongen het kabinet tegelijkertijd tot bezuinigingen op sociale regelingen en zorg.

Dat alles bleek een veel groter gat te slaan in het vertrouwen van vooral de lage-inkomensgroepen dan de hervreiding kon goedmaken. Mijn les uit Rutte II is dat zekerheid in de nieuwe wereld eerder voortkomt uit een krachtige publieke sector dan uit glanzende koopkrachtplaatjes.

De tweedeling in de samenleving loopt inmiddels langs andere, indringender scheidslijnen dan de klassiek sociaaleconomische. Het zijn nu optimisme, hoop en perspectief die steeds ongelijker verdeeld raken. Wat in de jaren negentig voor het eerst zichtbaar werd, is nu ook voelbaar. Een deel van de samenleving heeft een overvloed aan kansen, en daarmee ook aan perspectief en optimisme. Daartegenover staat het deel dat moet toelien hoe de kansen meestal anderen toevallen, terwijl zij vooral de bedreigingen ervaren.

Dit type ongelijkheid creëert verongelijkt. Ziedaar het chagrijn in de samenleving en de opkomst van de populisten, die houvast bieden met de belofte dat er

niets hoeft te veranderen. Als dat chagrijn definitief doorbreekt, wordt het buitengewoon lastig het tempo van de verduurzaming te versnellen of zelfs maar vast te houden. Maar hoe verdeel je in hemelsnaam hoop, optimisme en perspectief?

Wie een deel van het antwoord met eigen ogen wil zien, kan naar Leeuwarden reizen. Daar zijn in 2019 in een van de armste buurten van Nederland, de Wielenpölle, alle 132 sociale huurwoningen zodanig gerenoveerd dat ze netto geen energie meer gebruiken. Met zeer goede isolatie, zonnepanelen voor de elektriciteit en een warmtepomp voor de verwarming hebben de bewoners geen energierekening meer. Een enorme investering voor de woningbouwcorporatie, maar de opbrengst is groot, zo blijkt.

Toen ik op een middag in 2021 door de wijk struinde op zoek naar inspiratie, vertelde een bewoonster me dat de renovatie eindelijk een keer echt voelde als een gezamenlijk project. En toen ik haar vroeg wat nu het mooiste is aan een nul-op-de-meterwoning, bleek het niet de afwezige energierekening te zijn. Nee, de spiegel die nooit meer beslaat in de badkamer dankzij de muurverwarming die er achterlangs loopt. Net als de brede vensterbanken, vanwege de dikke isolerende muren, waarop je comfortabel kunt zitten zonder een koude onderrug te krijgen.

Nadat ze jarenlang hebben geleefd in een oud en tochtig huis, betekent de gerenoveerde nul-op-de-meterwoning voor de bewoners veel meer dan alleen lagere energiekosten. Het is een erkenning van hun bestaan. Er is wat hoop en optimisme aan het leven toegevoegd. De wijk loopt sindsdien een beetje rechter op. Mogelijk gemaakt door een forse investering van de woningbouwcorporatie en vooral door betrokken medewerkers en aannemers, die samen met de bewoners een volledige transitie van de wijk voor elkaar hebben gekregen.

De Wielenpölle in Leeuwarden is lang niet de enige wijk waar dit is gelukt. Er zijn inmiddels enkele tientallen van dit soort voorbeelden. Allemaal met verschillende uitkomsten, maar met hetzelfde recept: uitkomstige maatregelen nemen, maar het probleem echt aanpakken en vooral de bewoners serieus nemen.

Wat voor de Wielenpölle geldt, geldt voor de gehele samenleving. Wie draagvlak wil verwerven voor radicale verduurzaming, moet voor een radicale aanpak kiezen. De voorbeelden zijn overal in Europa te vinden. Zoals er bij de renovatie in Leeuwarden werd gekozen voor geheel energieneutrale woningen zonder huurverhoging, zo veranderde Kopenhagen in een fietsstad door radicaal te investeren in fietsroutes – met karakteristieke fietsbruggen – en in gratis deelfietsen. Parijs volgt op dit moment dat voorbeeld, met hetzelfde resultaat.

De Italiaanse 'superbonus' van maar liefst 110 procent belastingaftrek voor renovatiekosten voor energiebesparing, die in 2020 werd gelanceerd, was zo succesvol dat het isolatiemateriaal en de verf in de daaropvolgende jaren in Italië niet meer aan te slepen waren.

De succesvolste 'zon op je dak'-aanpak ter wereld is de Nederlandse salderingsregeling, de nogal overtrokken ruimhartige subsidieregeling die ervoor heeft gezorgd dat liefst een derde van de Nederlandse dakken inmiddels bedekt is met zonnepanelen.

Duitsland volgt op grote afstand met bijna 10 procent. Met radicale stimuleringsmaatregelen kan de samenleving de weg naar verduurzaming inslaan.

Maar voor een blijvend en breder resultaat moet ook de diepere oorzaak van onze aversie tegen deze enorme veranderingen worden weggenomen, of op zijn minst sterk verminderd. De voortgaande ongelijkheid als het gaat om kansen en perspectief in de Europese samenlevingen vereist een succesvollere aanpak dan de hervreidelingsarrangementen die we nu kennen. Dat is een kwestie van de lange adem, en je moet dan ook willen kijken naar gelijke kansen in plaats van naar gelijke uitkomsten.

Dat betekent langdurig en veel investeren in preventieve gezondheidszorg, onderwijs en vooral de woonomgeving. Aan preventie geven landen in de EU minder dan 1 procent van hun bruto binnenlands product uit, en bij het onderwijs zijn de overheidsuitgaven de afgelopen decennia licht gedaald in plaats van gestegen. Ook collectieve investeringen in steden en dorpen lopen terug. Terwijl grotere uitgaven juist noodzakelijk zijn om een complete samenleving zodanig dicht bij elkaar te houden dat ze de enorme gevolgen van de energietransitie kan en wil meemaken. Meer investeren voor straks en minder spenderen voor nu dus. Welke politicus durft dat vandaag de dag nog voor te stellen?

Ziedaar de vicieuze cirkel waarin we dreigen vast te lopen. Onvrede over de prestaties van de overheid leiden tot een afnemende bereidheid om bij te dragen, waardoor de prestaties verder afnemen. En intussen spelen de populistische overtuigers het lied van Hamelen.

Het is noodzakelijk deze dynamiek nu te doorbreken. Anders zal de duurzame transitie ondanks de spectaculaire technologische vooruitgang uiteindelijk alsnog stranden. Als één continent dit kan, dan is het Europa. Het meest succesvolle vredes- en vooruitgangspolitiek in de menselijke geschiedenis. Uitvindes van het Rijnlandse model. Wereldkampioen publieke voorzieningen. Als we de komende jaren genoeg verantwoordelijkheid kunnen aanboren om deze opdracht gezamenlijk aan te pakken, dan lukt het alsnog.

Dit artikel is geschreven naar aanleiding van Diederik Samsoms nieuwe boek *Groene Supremacht. Hoe Europa de wereld kan verduurzamen* (Uitgeverij De Correspondent).

Deze industriële revolutie is ingrijpend en gaat sneller dan alle voorgaande

OPINIE
Klimaatverandering

nrcwebwinkel

ONZE FAVORIETEN

Ontdek de mooiste cadeaus

GRAYPANTS
Wick tafellamp

Adviesprijs
v.a. 139,-
99,-

- › Draagbare en draadloze sfeermaker
- › Verkrijgbaar in 2 formaten, dimbaar in 4 standen
- › Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

DUCQ
Koperen pannen

Adviesprijs
249,-
154,95

- › Geschikt voor alle warmtebronnen
- › Drie lagen voor optimale warmteverdeling
- › Luxe en tijdloze uitstraling, voor jarenlang plezier

FREDERIK ROIJÉ
Vogelhuis

Adviesprijs
169,-
149,-

- › Architectonisch design voor vogel- en designliefhebbers
- › Biedt onderdak aan verschillende vogelsoorten
- › Een blikvanger in elke tuin

Puzzelbord
met draaisysteem

Adviesprijs
159,95
79,-

- › Voor puzzels tot 1000 stukjes | 77 x 57 centimeter
- › Met 360° draaibare ringstandaard en kantelfunctie
- › Voor optimaal puzzelplezier

TRAVELIN'
Pantoffels

Adviesprijs
89,95
39,95

- › Voor dames en heren, in verschillende kleuren
- › Gemaakt van zacht wol en polyester
- › Warm, ademend en vormvast met rubberen zool

YUMEKO
Dekbedovertreksets flanel

Adviesprijs
v.a. 139,95
119,-

- › Ultrazacht beddengoed in verschillende kleuren, perfect voor koude nachten
- › Gemaakt van 100% biologisch katoen, GOTS-gecertificeerd
- › Duurzaam geproduceerd in Portugal

PERSOON IN HET NIEUWS

WIE

De arbeidsmigrant

WAAROM

Je zal toch wonen in een land waar volgens een recente schatting circa 1,7 miljoen arbeidsmigranten werken in distributiecentra, kassen, slachterijen, hotelkamers, op bouwplaatsen etcetera. In een land met een schaduwwereld van arbeidsmigranten die, vaak slechtbetaald, vaak belabberd gehuisvest, vaak onder slechte arbeidsomstandigheden en slechtverzekerd de economie draaiende houden.

HOE

Inkt en waterverf

Siegfried Woldhek

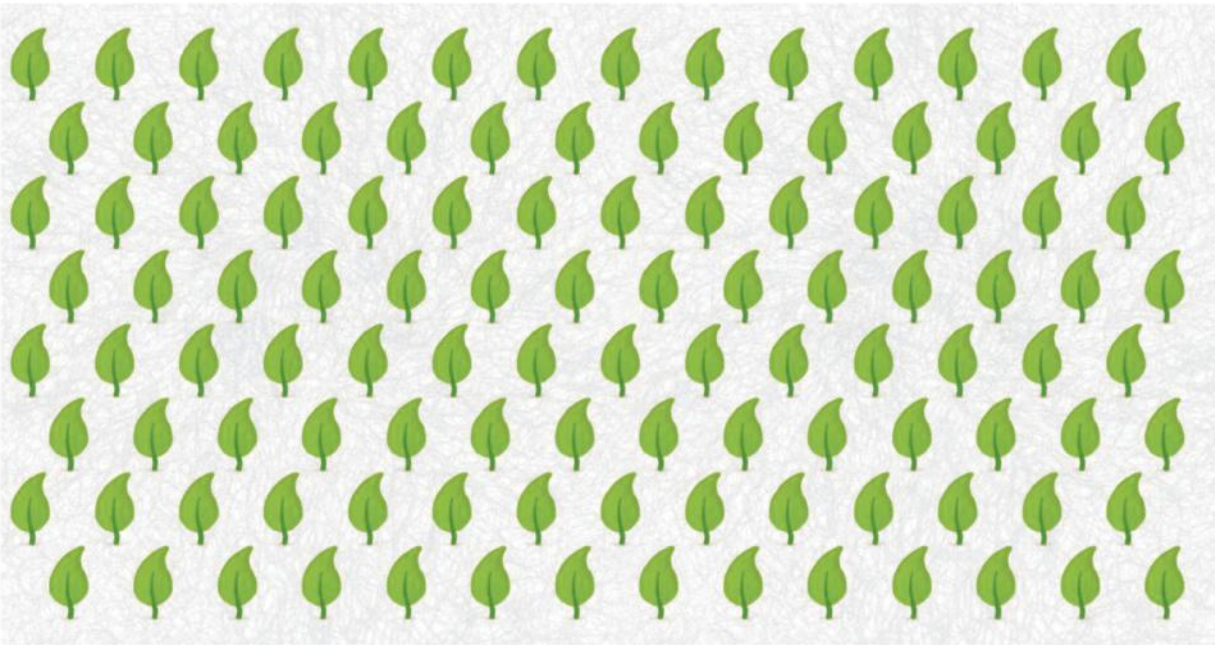
OOGOPSLAG

GLAS HALF VOL?

MEER DAN DE HELFT VAN ALLE LANDEN DIENDE VOOR COP30 KLIMAATDOELEN* VOOR 2035 IN EN ZIJN VERANTWOORDELIJK VOOR BIJNA DRIEKWART VAN ALLE UITSTOOT

112 LANDEN

OP TIJD INGEDIEND, VERANTWOORDELIJK VOOR 71% VAN DE WERELDWIJDE UITSTOOT

85 LANDEN

NIET INGEDIEND, 29% VAN ALLE UITSTOOT

*AFGESPROKEN IN HET PARIJSAKKOORD, DE DEADLINE VOOR DE DOELEN VAN 2035 WAS EIND SEPTEMBER 2025

BRON: UNFCCC, CLIMATEWATCHDATA.ORG (GERAADPLEEGD OP 12-11-2025)

Bekijk alle cadeaus online nrcwebwinkel.nl/cadeaus

Michelle van Tongerlo is huis- en straatarts in Rotterdam.

FOTO JEFFREY GROUWSTRA

Goed gewerkt, armoede niet opgelost

Door steeds nieuwe groepen dakloze mensen die zich in haar spreekkamer melden, ziet *Michelle van Tongerlo* dat het enorme hulpsysteem niet werkt. Inmiddels belt de gemeente haar voor hulp zonder protocollen.

Het is een van de laatste vakantiedagen. Ik sta met mijn kinderen in een speelgoedwinkel wanneer mijn telefoon gaat. Politie. „Sorry dat ik bel, het is weekend,” zegt de agent, „maar ik weet niet meer wat ik moet doen.” Ik ken hem al langer - hij belt nooit zomaar. „Geen probleem”, zeg ik dan ook. Op het bureau zit een vrouw met een zoontje van vier. Dakloos. Terwijl andere agenten eten voor het jonge gezin haalden, probeerde hij opvang te regelen, zonder enig resultaat. De crisisopvang helpt alleen bij psychische nood. Jeugdzorg komt pas in actie als het kind bij de moeder wordt weggehaald. De gemeente is dicht, want het is zondag. Maar problemen kennen geen weekend. Terwijl de agent doorpraat, voel ik dat hij in het bekende moeras terecht is gekomen. Ook ik verkeerde vaker in deze bureaucratische modderlaag als ik onderdak probeerde te regelen voor dakloze mensen. Je komt er niet meer uit. Dus zeg ik: „Ik regel het.” Ik stuur mijn zoon met zijn lego naar de kassa, vraag de agent haar gegevens te whatsappen en regel een hotelkamer. Die avond stuurt de agent een foto. De jongen ligt onder dikke dekens naar de Rotterdamse straten te kijken met een knuffelbeertje in zijn hand dat hij van de politieagent kreeg. Veilig. Wat is helpen toch krankzinnig simpel, denk ik dan. Het heeft even geduurd voordat ik hoorde dat ik zelf moest ingrijpen. Als straatarts in de Pauluskerk, een diaconaal centrum in hartje

Rotterdam, liet ik jarenlang zieke mensen de straat weer opstrompelen. Onverzekerd? Geen toegang tot het ziekenhuis. Geen regiobinding? Geen opvang. Geen wijk? Geen hulp. Iedere keer weer kwamen mijn patiënten vast te zitten in de kieren die we zelf hadden gemaakt. En die kieren werden snel gaten. Toen ik in 2017 begon in de kerk zag ik bijna alleen maar ongedocumenteerde mensen. Door een restrictief vreemdelingenbeleid worden zij volledig van onze maatschappij buitengesloten. Rond 2019 kwamen daar de arbeidsmigranten uit Oost-Europa bij, omdat het door wetswijzigingen makkelijk was geworden om hen in Nederland te laten werken. Ze werken vaak onderbetaald onder kwetsbare contracten met een gekoppelde werk- en slaapplek. Na baanverlies volgt dus ook snel de straat. Rond 2021 zag ik opeens weer een nieuwe groep op mijn spreekuur verschijnen: dakloze Rotterdammers met ernstige psychische problemen. Ggz-instellingen draaien verlies op patiënten met complexe psychiatrie, dus werden plekken voor hen wegbezuinigd. Bij gebrek aan hulp belandden ook zij op straat en begon ik dus zo goed of vooral zo kwaad mogelijk mensen in bijvoorbeeld diepe verslavingen of met een TBS-achtergrond te behandelen. Als ‘kanarie in de kolenmijn’ zag ik al deze verschuivingen binnen een paar jaar op mijn spreekuur plaatsvinden, want in tegenstelling tot systeemdeuren staan kerkdeuren altijd open. Kom maar, zei onze dominee. Als God je al een identiteit heeft gegeven, waarom zijn al die papiertjes - paspoorten, re-

OPINIE
Dakloosheid

gistratiebewijzen - dan zo belangrijk? Ik had geen antwoord op zijn vraag. Niemand, eigenlijk. Maar er was altijd wel een zelfopgestelde regel in een organisatie die zorgweigering kon rechtvaardigen. Protocollen zijn fictie waarmee we de werkelijkheid zijn gaan verwarren. Tot de werkelijkheid terugslaat. Dus die Poolse man die met een onbehandelde tekenbeet meerdere keren werd weggestuurd, lag uiteindelijk op de IC. Zijn spieren zo opgezwollen dat de bloedtoevoer naar zijn arm stopte. De rekening? Tien-tot honderdduizenden euro's. Dat is de prijs van tegengestelde geneeskunde. Kwetsbaar maakte mensen verdienen onze beste zorg, maar ontvangen deze in praktijk niet of onvoldoende. Kostbaar, onlogisch en inhumaan, begon ik steeds meer in te zien. Ik besloot dat mijn spreekkamer geen afvoerputje van beleid meer mocht zijn. Als het systeem mij weigerde, voerde ik mijn eigen systeem in. Het begon met kleine dingen. Ik printte 'illegiteitsbewijzen' voor patiënten als ziekenhuizen daar om vroegen. Die bewijzen bestaan natuurlijk niet, maar dat bleek helemaal niet relevant. Ziekenhuizen moesten zich indekken omdat de regeling voor zorg aan illegalen (Regeling onverzekerbare vreemdelingen) fraudegevoelig is. Dus stempeltje erop, einde discussie. Ik schoof protocollen aan de kant en begon mijn eigen tijd, geld, en telefoonnummer te geven. Geen patiënt misbruikte dat vertrouwen.

Toen mijn eigen systeem best goed leek te werken, wilde ik meer en besloot ik geld te gaan vragen aan particulieren. Nederland was verrassend gul voor mensen die vaak worden weggezet als lastig, leugenachtig of lui. Zo ontstond stichting Lekker Geven, een platform waarmee we snel groeiden en dat huisvesting organiseerde, overnachtingen, schuldsanering, tandzorg, medische zorg, vakanties, leefgeld voor ongedocumenteerden, en nog veel meer. En dat bleek hard nodig, want rond 2023 stapte wederom een nieuwe groep de kerk binnen. Mensen met wie niks mis is. Leven in Nederland werd als gevolg van de energiecrisis rap duurder en betaalbare huisvesting nam in hetzelfde tempo af. Dus belanden doodgewone mensen, bijvoorbeeld na baanverlies of een scheiding op straat- zoals de moeder die ik eerder beschreef. De overheid zet deze mensen weg als 'zelfredzaam'. Maar wie dakloos raakt, verliest in rap tempo alles wat normaal lijkt: werk, verzekering, papieren, netwerk. In de praktijk staat je hoofd alleen nog naar vannacht en je vangnet blijkt van papier: je valt er dwars doorheen. Economisch dakloze mensen worden in praktijk verwezen van loket naar loket en treffen zo soms wel meer 100 ambtenaren en andere hulpverleners. Die 'lokettenjungle' blijft een opmerkelijk fenomeen. Iedereen verricht zijn taak in het systeem en niemand is verantwoordelijk voor het

eindresultaat, namelijk; is de hulpzoeker daadwerkelijk geholpen? Neem iemand die dakloos is en zich meldt zich bij de gemeente. Die besluit: je bent zelfredzaam, je krijgt geen onderdak, maar je wordt verwezen naar een wijkteam dat je kan helpen met een postadres, want dat is protocol. Dat team weigert vervolgens vaak het postadres omdat de dakloze niet tot hun postcodegebied behoort. Goed gewerkt, si- Iedereen in het systeem verricht zijn taak en niemand is verantwoordelijk voor het eindresultaat: is de hulpzoeker geholpen? Inmiddels wordt er ineens een paradoxale draai gemaakt: hulpverleners uit de loketten-jungle vragen hulp aan onze stichting, en erkennen daarmee dat het systeem niet goed werkt. Politiemensen, schoolmaatschappelijk werkers, ambtenaren, schuldhulpverleners, verpleegkundigen: meer dan 1.200 aanvragen al dit jaar, uit 160 verschillende Rotterdamse organisaties. Dit betekent dat het vertrouwde, oude systeemverhaal voor onze ogen afbrokkelt en dat heel veel mensen daar een weg uit willen vinden, als je ze die gelegenheid geeft. Wij helpen graag. Samen bouwen we een nieuw vangnet: een informeel vangnet met bureauctrieloos geld, als het moet in één dag geregeld. We zijn weer naar de stembus gegaan. Wat daaruit volgt, is een nieuw systeem - noodzakelijk, maar nooit voltooid. Elke politieke uitkomst laat namelijk iets buiten beeld. Bestuurders horen dat ze zien en te herstellen, maar vaak verdwijnt het ongemak naar de randen, waar niemand zich nog echt verantwoordelijk voelt. Daar ligt wat rest: onze eigen, minder zichtbare taak. Niet om het bestuur te corrigeren, maar om aandachtig te blijven voor wat er aan die randen gebeurt. Democratie leeft niet in wetten of instituties, maar in het vermogen elkaar te blijven herkennen en helpen - ook wanneer regels tekortschieten. Het is dat alledaagse, stille werk dat een land bijeenhoudt. Een systeem regeert namelijk niet: dat doen mensen.

nrcwebwinkel

Weekdeals

GELDIG T/M 16 NOVEMBER 2025

Bekijk alles

MARIO RUSSO

Heren winterjas

67% korting

ADVIESPRIJS 179,99
59,95

WATERAFSTOTEND EN WINDDICHT

- › Voorzien van rits- én knoopsluiting
- › Hoge kraag voor bescherming tegen kou en wind
- › 4 buitenzakken met knopen en een handige binnenzak

MARIO RUSSO

Herenhoodie

60% korting

ADVIESPRIJS 49,99
19,99

MET VERSTELBARE CAPUCHON

- › Voorzien van ruime buidelzak aan de voorkant
- › Tijdloos ontwerp en makkelijk te combineren
- › Gemaakt van 65% polyester en 35% katoen

MARIO RUSSO

Herentrui

64% korting

ADVIESPRIJS 69,99
24,99

MET EEN HALVE RITSSLUITING

- › Te combineren met zowel casual als nette outfits
- › Hoge kraag voor extra comfort en warmte
- › Gemaakt van 65% polyester en 35% katoen

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/weekdeals

Maxim Februari
is jurist en schrijver.

We lezen niet meer, we worden gelezen

Je kan het lezen makkelijk vervangen door Netflix, podcasts en talloze andere bezigheden, schrijft *Maxim Februari*. Maar betekent dit dat we het dan maar moeten afschaffen?

OPINIE

**Boekenbon
Literatuurprijs**

tekst. We lezen gigantisch veel, maar we hebben geen flauw idee wat het betekent. Nou ja, kun je zeggen, wat maakt het uit. Alles verandert nu eenmaal. Zullen we dat diepe, langzame en geconcentreerde lezen dan maar niet gewoon afschaffen? Wat verliezen we als we het verleden achter ons laten? En daarmee zijn we terug bij het voorstel van Anna Breure om theatergezelschappen op te heffen: je hoeft niet halsstarrig vast te houden aan het oude en het bestaande, zegt Breure. Je wilt alleen wel weten wat er teloor gaat als je het afdankt. Want als je dat weet, kun je zo nodig proberen het te behouden.

Inderdaad. Je hoeft niet koste wat kost te blijven lezen, je kunt ook podcasts beluisteren, Netflix kijken en je laten bijpraten door taalmodellen. Maar om het kind toch nog te redden zodra je het badwater weggooit, wil je wel weten wat er verdwijnt als je het zelfstandige lezen afschaft. De democratie, zegt Maryanne Wolf. En, oké, dat is inderdaad best vervelend, dat de democratie verdwijnt. Misschien moeten we proberen die voor het nageslacht te behouden.

Op dit punt zijn veel leesbevorderaars en literaire organisaties aangekomen. Ze gaan de democratie redden. Maar er is een paradox waarneembaar in de wereld van de geletterdheid, want vreemd genoeg wordt de democratie er niet diep lezend, maar juist skimmend gepromoot. Kortgeleden beschreef Toef Jaeger in *NRC* hoe het lezen zelfs verdwijnt uit de kunstkritiek. Inhoudelijke kritieken worden daar vervangen door tips, interviews en stukken over trends. En waarom? Gedegen beschouwingen worden niet meer gewaardeerd, schreef Jaeger, ze verdwijnen aangezien lezers „er niet meer op zitten te wachten”.

Dit gaat niet om de veelgemaakte jongeren uit het PISA-onderzoek of om laaggeletterden die door gebrekkige taalvaardigheid niet kunnen meekomen in de maatschappij; dit gaat om hooggeletterde lezers die enerzijds te hoop lopen over een Hongaarse boekenban, en die anderzijds, als ze eerlijk zijn, moeten toegeven dat ze zelf ook geen zin meer hebben om lastige boeken te lezen en literatuur in haar context te begrijpen.

Er wordt volop gelezen, de boeken over zussen en toxische relaties zijn niet aan te slepen, maar moderne lezers hebben genoeg aan een snel oordeel op platforms, aan wat sterren en duimpjes omhoog, ze hebben geen behoefte aan context of achtergrondkennis.

Dus is persbureau Associated Press zojuist gestopt met boekbesprekingen en richten internationale kwaliteitskranten zich noodgedwongen op top-tiens. Jaeger schrijft dat media hierdoor gevaar lopen onderdeel te worden van een publiciteitscampagne en zich door „het museum, de uitgeverij of de instantie met het grootste pr-budget” te laten sturen. Het literaire lezen, voeg ik daaraan toe, wordt inzet van wedstrijden en bedrijven.

Zelf krijg ik sinds een paar jaar bijna dagelijks verzoeken van schrijvers en uitgevers om quotes te sturen die ze als aanbeveling op de achterflap van hun nieuwe boek kunnen zetten. Vorige maand bleek ik opeens te corresponderen met de AI-assistente van een slimme nieuwe uitgever van non-fictie. Wilde ik echt geen reclametekst voor de uitgever te schrijven? „Ik wil wel wat suggesties doen.” Sindsdien overweeg ik mijn quotes per opbod te verkopen.

O, de democratie! We zijn er allemaal voor. We zijn tegen autocraten en tirannen en ondemocratische partijen die de leescultuur bedreigen. Het vrije woord staat onder druk, lees je dagelijks, wereldwijd worden ideeën door censuur bedreigd en het zelfstandig denken is slachtoffer. De literatuur moet zich verzetten, zeggen literaire organisaties, sterker nog, literatuur is verzet. Een paar weken geleden droegen lezers tijdens een Lezersmars in Utrecht boeken door de straten om eraan te herinneren dat democratie onmisbaar is.

Uit al deze ijver zou je kunnen concluderen dat we zonder die vervelende anti-democraten en rechts-radicalen in een bloeiende samenleving zouden leven waarin literatuur werd gewaardeerd om haar bijdrage aan de internalisering van kennis en het kritisch denken. Alleen is dat natuurlijk nauwelijks waar. De autocraat is een handige zondebok, maar de autocraten schaffen onze leescultuur niet af, dat doen we zelf. De leescrisis begint in de culturele wereld en *trickles down*, totdat straks niets meer van de democratische cultuur over is.

Flak voordat Toef Jaeger hierover begon, schreef voormalig *NRC*-journalist Raymond van den Boogaard op zijn blog dat de klad er al in kwam rond 2010: toen „verdween cultuur als redactioneel eiland en vrijplaats uit de kranten”. Want wat gebeurde er dan in 2010? Ik zou zeggen dat precies toen de informatie en communicatie in handen kwamen van een paar grote bedrijven. Vrijplaatsen werden markten. En dan niet doordat die techbedrijven de macht grepen, maar doordat wij hun die macht als betoverd gaven, een telefoon aanschaffen, accounts bij ze afsloten, op schermen gingen lezen en de hele wereld privatiseerden en versnelden. Onze intellectuele cultuur, die we aan dictators graag voorhouden als het domein van de vrije geest, werd een lijstjescultuur, een aandachtscultuur.

Het hoefde niet, en het hoeft nog steeds niet, hè, maar we doen het. Niemand dwingt universiteiten om hun studenten uit te leveren aan kunstmatig intelligente systemen van Big-Tech, niemand dwingt de studenten zelf om hun intellect te automatiseren en privatiseren, maar ze doen het.

We lezen gigantisch veel, maar we hebben geen flauw idee wat het betekent

Literaire auteurs protesteren deze maand omdat hun werk is gestolen door OpenAI – en jawel, het mijne is dat ook – maar het probleem is nog vele malen groter: onze natuurlijke talen worden als geheel door bedrijven gekaapt en gemodelleerd. We hoeven het vrije woord niet te laten knechten door *media moguls*, maar we doen het.

We lezen niet meer, we worden gelezen, zoals mijn inmiddels wat vermoeide favoriete oneliner luidt. Machines hebben het internet en daarmee het lezen en schrijven overgenomen. Ons lezen wordt in leesminuten gemeten, het denken wordt beheerst door statistieken; wanneer literaire redacties van serieuze kranten willen weten welke romans de Top Tien van de Eeuw vormen, sturen ze schrijvers een enquête die survey.eu.qualtrics.com heet. We verzamelen data.

Gaan we het zelfstandige lezen dus echt definitief afschaffen? Misschien. Maar het hoeft niet. Volgens Maryanne Wolf hebben we in de toekomst een tweetalig brein nodig, dat zich enerzijds aanpast aan de snelheid en de multi-tasking die de nieuwe media ons opleggen, en dat anderzijds nog steeds geschikt is voor het langzame lezen dat nodig is om een volwassen niveau van kritische analyse te bereiken. Er worden nieuwe eisen gesteld aan het brein, maar de oude gelden nog steeds.

Misschien zijn die oude eisen in deze nieuwe tijd wel bij uitstek van belang voor het samenleven. Want zodra mensen niet meer in staat zijn zelf de complexiteit van gedachten en argumenten in veeleisende teksten te begrijpen, zodra ze hun eigen gedachten niet meer kunnen vormen, niet kunnen abstraheren en niet voldoende kennis in huis hebben om kritisch burgerschap uit te oefenen, worden ze kwetsbaar tegenover de macht.

Daarom moeten we af van de brave misvatting, denk ik, dat het democratisch burgerschap wordt gecultiveerd door de boodschap in een tekst. Die misvatting leidt tot boeken vol goede bedoelingen en de zoektocht naar schrijvers met goede bedoelingen: die hele *kitsch of good intentions* die al een tijdje over ons heen spoelt. Democratisch besef ontleen je niet aan een citaat dat samenvattingsapps als Blinkist of FourMinutesBooks voor je uit een roman visen en als klompje goud op je pad meegeven.

Democratie is gebaat bij het ongenadige en harde proces van het lezen zelf, het tekort schieten van je begrip, het bijstellen van je interpretatie door de interpretatie van anderen serieus te nemen. Democratie gedijt bij zelf denken.

Dit is een bewerkte versie van het Boekenbon-toog, een rede die jaarlijks wordt uitgesproken bij de uitreiking van de Boekenbon Literatuurprijs.

BEELD GETTY IMAGES

Tim Gouw is auteur van het boek *De thuisblijfvader*.

ILLUSTRATIE MARTIENTER VEEN

Nog geen dertig seconden duren de filmpjes - het is er niet één, maar allemaal zijn ze hetzelfde, passend onder hashtags als #menthat-clean of #husbandsoft-tiktok. Wanneer de man de kamer binnenkomt, kan het nog alle kanten opgaan. Hij loopt recht op het rommelige bed af, opent kortdaat een kast die zich aan de linkerzijde bevindt. Wanneer het stuk stof dat hij eruit haalt door de ruimte vliegt, begint onder in beeld versneld een timer te lopen. Zijn *challenge* is zojuist begonnen. De man raakt geagiteerd, worstelt met zijn taak, de tijd tikt onverstoorbaar voorbij. Het filmpje eindigt met de man die ziedend de kamer uit beent. Het is niet gelukt om het dekbed-overtrek om de deken te krijgen.

In de reacties op deze trend wemelt het van de herkenbaarheid. Kijkers buitelen over elkaar heen om aan te geven dat ze recent nog exact hetzelfde in hun huishouden hebben meegemaakt. En wat toevallig dat precies deze video nu op dit mo-

AI bevrijdt de man - tijd om de afwas te doen

De man die nu buitenshuis geld verdient, zit straks thuis door de AI-revolutie, schrijft *Tim Gouw*. Zie hier de ultieme kans op gelijkwaardigheid tussen vrouw en man.

OPINIE Gelijkheid

ment voorbijkomt in hun feed. De reacties hebben één opvallende overeenkomst: ze zijn geschreven door een vrouw. Blijkbaar is het makkelijker om een algoritme te leren de dagelijkse zielenroerselen van deze vrouwen te ontrafelen, dan voor hun mannelijke partners om een bed op te maken.

Dit is precies de vreemde paradox waar- van we nu aan de vooravond staan. De vierde industriële revolutie, aangedreven door kunstmatige intelligentie, zal de manier waarop we werken en leven fundamenteel gaan veranderen.

Althans, dat is de verwachting. Talloze functies vervallen en sommige beroeps- groepen verdwijnen zelfs helemaal. Banen die hard geraakt worden, zijn opval- lend vaak de banen die door mannen wor- den gedomineerd: de vrachtwagenchauf- feur die 24/7 door de regen ploegt, de beurshandelaar die schreeuwend aan de telefoon hangt, de IT-specialist die repeti- tieve codeertaken uitvoert. Kunstmatige intelligentie zal veel van dit werk overne- men, waardoor er binnen afzienbare tijd een enorme hoeveelheid ‘mannenuren’ vrijkomt. De man die nu de hele dag bui- ten de deur is om geld te verdienen, zit straks thuis. Bekende techondernemers zoals Eric Young van Zoom en Microsoft- oprichter Bill Gates fantaseren al hardop over werkweken van drie of zelfs twee da- gen.

De man die gewend is om de top te bereiken, staat nu voor de taak om de ‘beste’ vader of huisman te zijn

Dit dwingt ons te kijken naar een on- gelijkheid die al decennia bestaat en diep in onze cultuur geworteld is. Al tijdens de tweede feministische golf in de jaren zeventig en tachtig stelden vrouwen de scheve verdeling in het huis- houden ter discussie. Hun standpunt was helder: technologie zoals de wasmachine was pas écht bevrijdend als ook mannen hun verantwoordelijkheid namen. Toch bleef het hardnekkige beeld van de vrouw als primaire verzorger van het huishouden bestaan. Decennia later laten de cijfers zien dat die strijd onvoltooid is: vrouwen besteden nog altijd aanzienlijk meer tijd aan het huishouden dan mannen.

Maar wat gebeurt er als het belangrij- ste excuus hiervoor - een veeleisende baan buitenshuis - wegvalt? Als de man niet meer dagelijks in de file staat of uren- lang achter een computer zit, wordt het huishouden dan eindelijk een gedeeld do- mein? De toekomst moet nog gaan uitwij- zen hoe het zit, maar als dat gaat gebeuren zou ik al die mannen dit willen meegeven: dit is de ultieme kans op gelijkwaardig- heid. De technologie zal ons dwingen na te denken over onze rollen en de balans tussen werk en privé. De man die zijn baan verliest aan een algoritme, krijgt de kans

om een volwaardige partner in het huis- houden te worden. Technologie is daar- mee niet langer een verlengstuk van een vastgeroest rolpatroon, maar een partner in een gezamenlijke onderneming.

Toch moeten we niet naïef zijn over de- ze aanstaande overgang. Voor veel man- nen is hun identiteit gekoppeld aan hun betaalde werk. En ook sommige jonge mannen houden, geïnspireerd door online manosphere-content, vast aan traditione- le denkbeelden. Het wegvallen van de baan buitenshuis kan voor hen leiden tot een gevoel van nutteloosheid en het ver- lies van sociale status. Het is een nieuwe rol die ze moeten aanvaarden, en dat vergt aanpassingsvermogen.

De maatschappij waardeert de man tra- ditioneel op basis van zijn inkomen en professionele succes. Als dat fundament wegvalt, kan hij zich verloren voelen in een huiselijke omgeving die hij nooit als zijn domein heeft gezien. De schone bad- kamer of de perfect opgeruimde keuken bieden vooralsnog niet dezelfde sociale erkenning als een promotie op het werk.

Het probleem dat daaraan ten grondslag ligt, is dat onze maat- schappij geen blauwdruk heeft voor ‘de succesvolle man’ die zijn tijd be- steedt aan het opvoeden van kinderen en het runnen van een huishouden. Daar- naast zijn de vaardigheden die hem suc- cesvol maakten in de kantooromgeving - het leiden van teams, het afsluiten van deals, het navigeren door politieke spel- letjes - eenmaal thuis doorgaans van wei- nig waarde.

De man die gewend is om de top te be- reiken, staat nu voor de taak om de ‘beste’ vader of huisman te zijn. Dit is geen sim- pel proces van ‘van kantoor naar de keu- ken’, maar een psychologische transfor- matie die veel meer impact heeft dan het verlies van een salarisstrook. De man moet leren om nieuwe manieren van waardering te vinden, buiten de traditio- nele hiërarchie van het bedrijfsleven om. Het is een kans om een rijkere band met zijn gezin en zijn directe omgeving te creë- ren, en wellicht zelfs een herwaardering voor wat ons menselijk maakt: zorgen voor elkaar en geluk ontlenen aan het wel- bevinden van de ander zonder daar iets voor terug te verwachten.

Dit zal voor veel mannen een uitdaging zijn die de nodige mentale weerbaarheid vereist. Om een existentiële crisis te voor- komen zal hij de erkenning die hij voor- heen in het openbaar kreeg, moeten vin- den in de kleine, dagelijkse overwinnin- gen: de kinderen op tijd bij school afleve- ren, een maaltijd die goed in de smaak valt en jawel, een degelijk opgemaakt bed. Ge- lukkig maar dat ChatGPT ook dienst doet als surrogaat-psycholoog.

COLUMN
FRANK HUISKAMP

Woord van het jaar

Noem me een ouwe lul, maar ik kan me nog de tijd herinneren toen 67 een getal was. Geen heel bijzonder getal, niet zo politiek geladen als 66 en niet zo grappig als 69, maar toch zeker een getal. En ik kan me ook nog herinneren dat het woord van het jaar, waar ook ter wereld, zelfs op zijn dieptepunt toch in ieder geval een wóórd was. Tot het blijkbaar ook een getal kon zijn.

67, al dan niet met een spatie ertus- sen, werd door Dictionary.com verko- zen tot het Engelse ‘woord van het jaar’. 67 - uitgesproken als ‘six seven’ - is een nogal irritante meme, vooral po- pulair geworden op TikTok, waarvan zowel de precieze oorsprong als bete- kenis onduidelijk is, maar wat elk kind met toegang tot social media al maan- den te pas en onpas roept. Het zou be- gonnen zijn met het nummer ‘Doot Doot (6 7)’ van rapper Skrilka, toen een verwijzing naar 67th Street in Phila- delphia. En het werd gebruikt als ver- wijzing naar een lengte (6 feet 7 inches, 2.01 meter) en in de betekenis van ‘mis- schien dit, misschien dat’ of ‘mwah’ - een zesje, zeventje. Maar bovenal werd het gewoon, contextloos, ‘gezegd’.

Kijk, ik zou mezelf niet per se een taalvernieuwer noemen. Het dichtstbij dat ik zelf ooit kwam, was op de mid- delbare school, toen ik tijdens een soft- baltoernooi bij elk honk waar ik over- heen liep ‘huppatee’ riep. Ik ging toen best viral. Als in: het werd me toch ze- ker twee jaar pestend nageroepen.

Ik kom bovendien uit een generatie wier linguïstische hoogtepunt het was om hoofdletters en kleine letters af te wisselen binnen woorden en afen toe van een ‘E’ een ‘3’ te maken. En het cool- ste dat mijn generatie kon doen, was je MSN-status op afwezig zetten terwijl je dat allerminst was, of, nog cooler, op of- fline. Kortom: wat weet ik nou helemaal.

De andere kanshebbers bij Dictiona- ry.com waren ook niet per se span- nend. ‘*Agentic*’ (onafhankelijk hande- len, vaak in context van AI) en ‘*tradwi- fe*’ (vrouw die de traditionele ‘vrouw- rol’ promoot) zijn in ieder geval nog nieuwig. ‘*Kiss cam*’ en ‘*tariff*’ zijn geen nieuwe woorden, maar weer populair geworden vanwege een vreemdgaande ceo tijdens een Coldplayconcert (*kiss cam*) en als economische stokslagen van Trump (*tariff*).

Woorden van het jaar zijn tegen- woordig overigens zelden een weerspiegeling van taalver- nieuwing, maar meer van maatschap- pelijke of politieke context, en ze ‘le- ven’ vooral online. Ook in Nederland - hier mogen we zelf stemmen - is de uit- verkiezing van ‘swaffelen’ (2008) een reliek uit minder beladen tijden; in 2021 won ‘prikspijt’, in 2022 ‘klimaatklever’, in 2023 ‘graaiflatie’ en vorig jaar werd

de stemming dusdanig gekaapt door ac- tivisten dat Van Dale besloot zelf maar te kiezen, voor - zucht - polarisatie.

Dus ja, ga je dan voor een heel bela- den woord, of zoals Dictionary.com met ‘67’ liever voor een ‘concept’? Voor iets wat niets betekent, maar ook alles bete- kent, een soort nihilisme dat bij uitstek perfect in 2025 past. Een breinscheet van generatie Alpha, de aan hun tele-foon gekleefde boomernachtmerrie, verzonken in *brainrot*, wier grootste wapen pure verwarring is. Ik heb in ie- der geval enorm genoten van de bloed- serieuze *thinkpieces* en verwoede dui- dingspogingen: wat moeten we hier- mee? Wat betekent het? Hoe kan ik mijn kind laten stoppen met het de hele tijd zeggen? Overigens een briljante zet, want niets betekent zó duidelijk het einde van een jeugdige hype als de ac-

Ons linguïstische hoogtepunt het was om hoofdletters en kleine letters af te wisselen

tieve deelname van volwassenen eraan.

Ik ben benieuwd waar Van Dale eind dit jaar mee komt. Laat ze ook nu maar lekker zelf kiezen. En een beetje dwars gaag, misschien nog dwarser dan die Amerikanen. Wellicht het eerste woord van het jaar dat alleen een ‘geluid’ is? Dan nomineer ik graag SP-leider Jimmy Dijks imitatie van een huilende clown Bassie richting Geert Wilders. Of het schrikje in de stem van GroenLinks- PvdA-nummer twee Esmah Lahlah toen een verslaggever haar confronteerde met haar sollicitatie voor het burge- meesterschap van Delft. Laten we op z’n minst ook gaan voor een concept in plaats van een woord. Voor iets wat ook hier, afhankelijk van wie je het vraagt, zowel alles als helemaal niets lijkt te be- tekenen, en iedereen desondanks maar blijft zeggen. ‘Stabiël kabinet’, bijvoor- beeld.

ILLUSTRATIE CYPRIAN KOSCIELNIAK

LEZERSBRIEVEN

Mevrouw Yesilgöz zou zich moeten schamen

Uw ministerschap begon vrij hoopvol met de H.J. Schoo-lezing getiteld ‘Doen wat nodig is om onze democratische rechtsstaat te beschermen’. Misschien was dat zelfs wel uw belangrijkste taak als minister van Justitie en Veiligheid, maar wat heeft u daarin gefaald. In plaats van de democratische rechtsstaat te beschermen, koos u er voor te liegen en te bedriegen, en over de rug van kwetsbaren een crisis te verzinnen. In de puinhoop die u zelf had veroorzaakt had u ook nog eens het lef uzelf als nieuwe leider van de VVD te kandideren. Was dit het begin van uw favoriete holle frase „daar neem ik de volledige verantwoordelijkheid voor”? Want wát een verantwoordelijkheid nam u. Zodra al uw goedlachse VVD'ers terug waren van hun vakantiehuizen in Zuid-Frankrijk kreeg u op 14 augustus 2023 het mandaat van uw partij om het liberale gedachtegoed uit te hollen. Aansluitend op uw bewind als eerste minister van Justitie zonder meesterstitel, kieperde u zonder pardon diezelfde democratische rechtsstaat de prullenbak in, nam een spoedcursus haatzaaierij en volksmenne-

rij bij uw nieuwe blonde lief en stuurde u de meest incapabele ploeg uit de geschiedenis van die democratische rechtsstaat het bordes op. U was met uw VVD bereid noodrecht te misbruiken om de volgende verzonnen crisis het hoofd te bieden en de rechtsstaat nog verder te beschadigen. Mijn belangrijkste vraag aan u, mevrouw Yesilgöz: hoeveel schade bent u nog meer van plan onze democratische rechtsstaat toe te brengen? Na een campagne met uitsluitingen en zwartmakingen aan het adres van de heer Timmermans hoopt u vurig op een „centrumrechts” kabinet. Maar waar ligt dat centrum precies? Uw gedroomde centrum ligt inmiddels zó ver naar rechts dat we Weesp binnenkort ook Centrum Amsterdam kunnen noemen. U roept dat ons land „rust en stabiliteit” nodig heeft, maar waarom gunt u ons die rust en stabiliteit dan niet? Waarom maakt u het formeren onmogelijk door uw buitensluitende gedrag? Of is het misschien zo dat u gewoon écht graag met ondemocratische partijen het land verder de verdeeldheid in wil helpen? Dat u partijen die het

beste voorhebben met hun medemens wil blijven wegzetten als ‘radicaal’, terwijl u ten koste van anderen vriendjes probeert te worden met de grotere pestkoppen? Kom daar dan toch eens eerlijk voor uit! „Noem het bestje bij de naam” en „neem daar de verantwoordelijkheid voor” om bij uw woorden te blijven. Zeg het volk waar úw VVD voor staat: uitsluitend eigenbelang. Dat u er niet bent voor die „hardwerkende Nederlander thuis”, maar gewoon voor uzelf en uw ruggengraatloze meerderen. Dat liberaal voor u betekent dat ú vrij bent en het u niets interesseert hoe vrij anderen zijn. Dus, beste mevrouw Yesilgöz, stelt u zichzelf nou eens de vraag waar de VVD eigenlijk voor staat. Streeft uw VVD naar idealen of slechts naar macht? En neem in uw antwoord nou eens écht de verantwoordelijkheid. Wees écht eerlijk, óf stop met het uitsluiten en beschimpen van democratische partijen. Bouw eens een brug van hoop en verbinding in plaats van het graven van een bodemloze put van haat en verdeeldheid. **Jelle van Blokland** Amsterdam

197 brieven	+	123 artikelen	=	320 inzendingen
geplaatst 16		geplaatst 18		geplaatst 34

YESILGÖZ

Wel centrumrechts

Tendentieus en ongenueanceerd, zo typeer ik het commentaar van afgelopen zaterdag (8/11). Door uitsluiting van GroenLinks - PvdA zou de VVD met tactische manoeuvres de formatie vertragen en niet in het landsbelang handelen. Tendentieus omdat de VVD wél traditionele machts-politiek kan worden verweten maar geen maligne intenties. Je huid in deze fase duur verkopen is begrijpelijk wanneer je D66 als overwinnaar voor je moet dulden en na 14 jaar regeren wordt afgerekend op je resultaten. Ironisch dat in dit verband de formatie van het kabinet Den Uyl als lichtend voorbeeld wordt aangehaald. Oudere lezers zullen zich de ononderhandelbare strijdpunten nog goed herinneren. Alom geprezen, dat was tenminste duidelijke taal!

Ongenuanceerd omdat deze verkiezingen hebben uitgewezen dat er inderdaad ideologische blokkades zijn tussen fusiepartij GroenLinks-PvdA en de VVD: waar de VVD groei voor de economie vooropstelt, blijft links geobseedeerd door een almachtige, hervervelende en betuttelende overheid. Zolang links de ‘ideologische veren’ van Wim Kok niet heeft afgeschud komt er geen middenkabinet met GroenLinks-PvdA. Eerst dus maar dat alternatief verkennen: een motorblok van D66, CDA, VVD en CU, aangevuld met JA21. Met 78 zetels een comfortabel draagvlak. Een motorblok zonder geheimen voor verkenners Koolmees gegeven zijn betrokkenheid bij de formatie van Rutte III en IV. De poppetjes zijn anders maar de politieke nestgeur niet. JA21 zal inschikkelijk blijken en omarming van het gematigde groei-scenario van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 haalt de angel uit het migratiedossier. Een kansrijke exercitie dus.

Johannes ten Cate Den Haag

VERKIEZINGEN

Kiesdrempel

Het land heeft dringend een stabiele regering nodig die de problemen aanpakt (in beeld en woord samengevat door Siegfried Woldhek en besproken in vele andere analyses en commentaren naar aanleiding van de verkiezingen in de weekendkrant van 8 november). Daar komt het niet van – na eindeloze verkenningen is de conclusie: VVD en PvdA/GL (onoverbrugbaar), D66 en JA21 (onoverbrugbaar), D66, VVD, CDA (geen

meerderheid). Resultaat: traagheid en onbestuurbaarheid. Wat ik mis in de analyses is het concept van een kiesdrempel. Met een kiesdrempel van 5 procent zouden er van de 15 (vijftien!) partijen in de Kamer 6 overblijven. De 29 zetels van de afvallers zouden naar rato toekomen aan de overblijvers: D66 32, PVV 31, VVD 27, PvdA/GL 25, CDA 22 en JA21 11. D66-VVD-CDA zouden een meerderheid van 82 zetels hebben. Geen eindeloos gedoe

De VVD kan wél machtspolitiek worden verweten maar geen maligne intenties

Johannes ten Cate Den Haag

over wie-met-wie maar strak onderhandelen over een regeerakkoord en op Kerstavond de bordesfoto. Luchtfietserij? Op 23 februari waren de Duitse Bondsdagverkiezingen. CDU/CSU en SPD haalden geen meerderheid in procenten (45 procent) maar dankzij de kiesdrempel van 5 procent wel in zetels (328 van de 630). Na 6 weken onderhandelen was er een regeerakkoord. Met de toenemende fragmentatie van de partijen wordt een kiesdrempel urgenter om Nederland binnen democratische regels bestuurbaar te houden. Deze gedachte mis ik in de analyses.

Cas Weykamp Winterswijk

SCHOOF

Tussenkabinet

Nu de formatie in volle hevigheid is losgebarsten, vergeten we soms dat er nog een kabinet is: Schoof I, dat terecht door de kiezer is afgestraft, strompelt voort. Het wordt tijd het uit zijn lijden te verlossen met een tussenkabinet van de twee middenpartijen die straks toch nodig zijn, D66 en CDA. Dan kan daar later de VVD met ofwel GroenLinks-PvdA of JA21 bij. En ondertussen kunnen de problemen van Nederland worden aangepakt. We kunnen niet wachten op het einde van een vermoedelijk lange formatie.

Jurrian Meeter De Meern

WETENSCHAP

Nieuwsgierigheid

Soms komen dingen verrassend

samen. Met ontroering las ik het pleidooi van Robbert Dijkgraaf voor een leven lang nieuwsgierigheid aan de hand van zijn vriendschap met mevrouw Suus Versteeg (8/11). Daarnaast wil ik al heel lang de loftrompet steken over de rubriek Alledaagse Wetenschap van Karel Knip (en redactie), waar dergelijke nieuwsgierigheid elke week wordt gevierd en verklaard. Als laatste wordt mijn werkende leven als wetenschapper al maanden gedomineerd door de aangekondigde en gerealiseerde bezuinigen van (wat nu nog het stompje is) van demissionair kabinet Schoof.

De manier waarop de universiteit hier mee omgaat leidt ertoe dat niet de nieuwsgierigheid van de wetenschapper voorop staat, maar hoe de wetenschapper zichzelf ‘terugverdient’. De wetenschapper als kostenpost dus, niet als essentiële pijler voor onderwijs en onderzoek. Fondsen werven via de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) of de European Research Council wordt afgeraden want die dekken de kosten niet. De universiteit ziet liever dat fondsen worden gewonnen waar ‘uren op kunnen worden geschreven’ maar waar het onderwerp niet uit eigen nieuwsgierigheid voortkomt.

Wat de markt verlangt wordt dan leidend. Dit geeft nog een extra dimensie aan de zorgen over academische vrijheid zoals recent geuit door de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen. Dus terwijl nieuwsgierigheid de drijvende kracht is achter het verkrijgen van kennis en wetenschappelijke vooruitgang, dreigt ‘het huis van de wetenschap’, de universiteit, te worden tot een organisatie waar financiële spreadsheets de strategie bepalen. Het is de hoogste tijd dat wetenschappers er verenigd voor zorgen dat de ‘corporate en management’-houding van universiteiten en kennisinstellingen stevig terug in de fles wordt geduwd.

Bas Zwaan Hoogleraar Erfelijkheidisleer Wageningen Universiteit

UITZENDBRANCHE

Kamer, treed op

Via journalistiek spoorwerk heeft NRC (4/11) boven water gekregen dat de intrekking door minister Mariëlle Paul van Sociale Zaken (VVD) van beschermende maatregelen voor arbeidsmigranten een betrekkelijke solo-actie van de minister is geweest. Opmerkelijk is dat de minister bij hoog en laag vol-

hardt in de stelling dat velen gehoord zijn en niet alleen de uitzendorganisaties. De vorige minister die de bescherming gewetensvol heeft opgezet is terecht woedend. Niet alleen de arbeidsmigranten zijn het haasje (makkelijker uit te buiten), ook Nederlandse werknemers ondervinden forse hinder. Het speelveld is nu niet gelijk en zo werkt de intrekking oneerlijke concurrentie in de hand. Uiteindelijk zullen slechts de louches uitzenders wederom fors profiteren. Het wordt tijd dat de Tweede Kamer een vuist maakt.

Maarten Rácz Enschede

DIKKE AUTO'S

Denk aan de fiets

Dat Bas van der Putten geen aandacht besteedt aan de vermindende verkeersveiligheid voor fietsers (8/11) bevreemdt mij. De steeds bredere en voor hun bestuurders onhandiger wordende auto's nemen niet alleen rijdend steeds meer straatruimte in beslag, maar ook bij het geparkeerd staan. Voor fietsers krimpt zo de veilige ruimte. En dan is er ook nog het in toenemende mate - onzinnige - gebruik van verlichting overdag, dat verblindend en afleidend werkt. Paal en perk moet worden gesteld aan deze verschijnselen die niemand dienen, alleen misschien de autobandel en een misplaatst gevoel van eigen veiligheid.

F.M. Boon Delft

AZC

Liberaal democratie

In uw reportage over het AZC in Katwoude (8/11) wordt de discussie herleid tot het niveau van het individuele gedrag. „het viel mee, er was weinig overlast”. Maar dat de individuele migrant zich netjes gedraagt is niet het punt. Het gaat om de vraag of grootschalige migratie uit regio's waar religie nog een alomvattend maatschappelijk kader vormt op de lange termijn verenigbaar is met een samenleving waarin religie juist naar de privéfeer is verplaatst, en waar individuele vrijheid en gewetensautonomie de basis vormen. De liberale democratie is geen neutraal vertrekpunt: ze is historisch gegroeid uit een cultuur die het individu voorrang geeft boven de gemeenschap of de geloofsgroep. Wanneer migratie wordt besproken als een kwestie van persoonlijke vriendelijkheid, verdwijnt de structurele compatibiliteitsvraag uit beeld.

Marijke Marcoen Leuven

Nu open

Private Equity Fonds VI

Download hier
meer informatie

Marktlink Capital

Gespreid beleggen in gerenommeerde private equityfondsen: Marktlink Capital maakt het mogelijk. Met onze funds-of-funds krijg je toegang tot aantrekkelijke beleggingen buiten de beurs, in sterke mkb-bedrijven. Met ons zesde private equityfonds bouwen we voort op de ervaring die we in de afgelopen jaren hebben opgedaan. Voor dit fonds maken we opnieuw een sterke selectie van fondsen uit Europa en Noord-Amerika. Een brede spreiding over regio's, sectoren en strategieën biedt een sterke basis om kansen te benutten en risico's te spreiden.

Een selectie van fondsen uit ons netwerk:

MAIN
CAPITAL PARTNERS

WATERLAND

CVC

EGERIA

FORTINO

CC Oakley Capital

€ 250.000

Minimale toezegging gespreid
over ongeveer vier jaar

€ 400mln.

Fondsomvang doestelling

10-15%

Netto verwacht rendement
over het geïnvesteerde bedrag

150+

Gespreid beleggen in honderden
veelbelovende mkb-bedrijven

**Let op! U belegt buiten AFM-toezicht.
Geen vergunningplicht voor deze activiteit.**

& VERDER

2/3

Ecologie

Zoeken naar dna-sporen van zeldzame vissen in Drentse waterlopen

8/9

Psychiatrie

De biologie achter ernstige aandoeningen bij patiënten in de psychiatrie

10/11

Filosofie

Eeuwenlang nadenken over oneindigheid en de eindigheid van het leven

4/7

Bloed op een chip

Bij mensen komen honderden verschillende bloedgroepen voor. Met een test op een chip zijn die groepen te detecteren.

BIOLOGIE

Vissen naar dna in Drentse beken om te zien of daar trekvis komt

Dna in het water verraaft de aanwezigheid van zeldzame vissoorten. Bijvoorbeeld rivierprik en paling in de haarvaten van een Drents beekdal. Daar vangen biologen „de cellen die zijn losgekomen uit de darmbekleding”.

Door **Nienke Beintema**

Dronebeeld van het Gasterensche Diep bij Oudemolen. FOTO SAKÉ ELZINGA

Water bevat dna van de organismen die erin leven. FOTO NIENKE BEINTEMA

De rivierprik (boven) en de Europese aal, ofwel paling. FOTO'S GETTY IMAGES

Oi, het water staat vandaag wel héél hoog”, zegt David Ekkers opgewekt. De molecuair eco- loog van Waardenburg Ecology staat midden in het Gasterense Diep, een van de bovenlopen van de Drentsche Aa. Het water komt bijna tot de rand van zijn okselhoge waadbreek. Ekkers houdt zijn armen in de hoogte om ze nog even uit het koude water te houden. Maar nu moet hij er toch aan geloven: hij moet bukken om onder het bruggetje te komen. En dan moet hij daar, twee decimeter onder het wateroppervlak, een filtercapsule in een apparaat plaatsen. Het apparaat is een autosampler: een cassette waarin 24 van deze filtercapsules passen, en die je kunt programmeren om op gezette tijden, dankzij slim gekoppelde motortjes, buisjes en ventielen, een bepaalde hoeveelheid water door één van die filters heen te laten stromen. Daarna wordt de capsule vanzelf weer afgesloten – totdat de onderzoeker hem weer komt ophalen. Het doel: dna uit het water filteren. Dit is de ‘cutting edge’ van de ontwikkeling van de e-dna-techniek, aldus Ekkers. E-dna, of *environmental* dna, is erfelijk materiaal dat los in bodem, water en zelfs lucht aanwezig is, en dat verraaft welke organismen erin voorkomen of recent zijn lang geweest. „Nou ja, niet echt lós dna”, nuanceert de onderzoeker meteen, nadat hij soepel via de steile oever weer uit het water is geklommen. „Het gaat in dit geval om losse cellen of celonderdelen die in het water zweven. Echt los dna is zo klein dat het direct door het filter heen gaat.” Het celmateriaal komt van de planten, dieren en micro-organismen die in dit stroompje leven. Ekkers’ project richt zich op drie soorten vissen: paling, rivierprik en blankvoorn. De eerste twee zijn zeldzaam, en trekken in de loop van hun leven van zoet naar zout water of andersom. De laatste is algemeen en leeft jaar- rond in dit bekenstelsel. Die dient als referentie. „Het e-dna dat deze vissen achterlaten, komt vooral uit hun poep”, licht de bioloog toe. „We vangen in dit filter de cellen die zijn losge- komen uit de darmbekleding.” E-dna heeft een aantal voordelen ten op-

zichte van andere manieren van monitoren, be- nadrukt Ekkers. „Het is relatief goedkoop, je hoeft er geen dieren voor te vangen, en de tech- niek is gevoelig genoeg om ook zeldzame soor- ten aan te tonen. Met andere methoden, zoals vangen met fuiken, heb je een grote kans dat je zeldzame soorten mist.” Zo zijn in de afgelopen jaren met e-dna al zeldzame vissoorten aan- getroffen op nieuwe plekken, waaronder de beek- donderpad in de Brabantse Dommel en de gro- te modderkruiper in Vlaanderen. Maar er zitten ook beperkingen aan de tech- niek, merkt Ekkers op. „Vanwege stroming is de plek van de vissen soms moeilijk te herleiden. En je krijgt geen informatie over de leeftijdsop- bouw van vispopulaties.” Bij de rivierprik is er nog een extra complicatie: de jonge vissen le- ven diep weggedoken in de modder – én in hooguit een paar kilometer van dit beekdal. Ek- kers: „Dit is de enige overgebleven paailocatie voor rivierprikken in Noord-Nederland.” **Dynamiek onderzoeken** Waardenburg Ecology werkt hier samen met ecooloog Peter Paul Schollemma van het Water- schap Hunze en Aa’s. Het gaat ze eigenlijk niet om de vissen, benadrukt Ekkers. „Ja, op de lan- ge termijn natuurlijk wel. Maar dit is nu vooral een pilotproject voor de volgende stap in de e- dna-techniek: dat je op één plek automatisch een serie monsters kunt nemen, over langere tijdsperiodes. Of juist tegelijkertijd op verschil- lende plekken langs een rivierloop.” Dan kun je de dynamiek van deze trekkende vissoorten gaan onderzoeken, legt hij uit. Wanneer zijn ze precies in een bepaald gebied? Hoe snel zwem- men ze erdoorheen? En uiteindelijk ook: in wel- ke aantallen? „Dan wordt het echt interessant.” Voordat het zover is, zijn er nog heel wat hor- des te nemen. Ekkers vertelt erover terwijl hij uit zijn auto een aantal spullen tevoorschijn haalt en klaarzet. Daarmee gaat hij zometeen een liter beekwater filteren. Dat dient als controle voor de meting die hij op hetzelfde moment óók laat uitvoeren door de autosampler onder de brug. „Een van die hordes is dat we niet altijd weten hoe lang het dna in het water aantoonbaar blijft”, vertelt hij. „Soms verdunt het heel snel, of het

wordt afgebroken, afhankelijk van de omstan- digheden. En hoeveel dna de vissen precies af- geven, hangt ook af van de soort en van hun acti- viteit. Op zit moment zwemmen er bijvoorbeeld geen rivierprikken door de beek, maar zitten ze allemaal diep weggedoken in de modder. Ja, ook dan geven ze dna af. Wij proberen hier nu te kij- ”

Vanwege stroming is de plek van de vissen soms moeilijk te herleiden

ken hoeveel we daarvan kunnen oppikken.” Waterschap Hunze en Aa’s monitort de jonge rivierprikken op andere momenten ook ‘fy- siek’, met een speciale happer waarmee je modder naar boven haalt. Dat gebeurt in sa- menwerking met Wageningen Marine Re- search, als onderdeel van de verplichte moni- toring voor dit Natura 2000-gebied. Een andere horde met het e-dna-onderzoek is de detectiedrempel: hoeveel dna je nodig hebt om de soort te kunnen aantonen. Die drempel is afhankelijk van verschillende facto- ren: de soort, het jaargetijde, de temperatuur en stoffen in het water die de dna-analyse be- moeilijken. Ekkers: „Maar ook de vloeistoffen die je gebruikt om je monster mee te bewerken en in te bewaren. En de gebruikte dna-tech- niek. Wij onderzoeken nu het effect van al die factoren. En we proberen op allerlei manieren het dna van de doelsoort te concentreren om zo die detectiedrempel omlaag te krijgen.” En in dit deelexperiment, met de autosam- plers, wil Ekkers uitvinden of er verschil zit tussen wat die filters opleveren in de loop van een seizoen, en wat je ‘vangt’ als je ter plekke een monster neemt en meteen analyseert in het lab. „Stel dat ik zo’n autosampler ergens een paar maanden laat staan”, zegt Ekkers, „dan hangt zo’n filtercassette al die tijd in die beek. Hoe verandert dat je meetresultaten, ten opzichte van een monster dat ik meteen analy- seer? Dat gaan we nu uitzoeken, zodat we de

Potentieel leefgebied in Groningen en Drenthe

Vismigratie voorzieningen binnen het waterschap Hunze en Aa’s, situatie per 1 januari 2025

gegevens uit zo’n autosampler later goed kun- nen interpreteren.” **Geen doel op zich** Opeens breekt de zon door. De oude eiken van de Drentsche Aa laten hun vlamvendste herfst- kleuren zien. Het beekje kronkelt ertussendoor als in een schilderij. „Een van de best bewaarde beekdalen van Nederland”, merkt Ekkers op. Hij filtert intussen een liter beekwater met behulp van een stok met een zuigslang en een pompje – een constructie die hij zelf in elkaar heeft geknutseld. Aan die zuigslang hangt een- zelfde filtercapsule als die hij eerder in de auto- sampler plaatste. De capsules zijn ontworpen door Sylphium, een start-up vanuit de Rijksuni- versiteit Groningen. De autosampler heeft Ek- kers zelf bedacht, en gebouwd samen met twee vrienden die handig zijn in programmeren en elektrotechniek. „Dat technische stukje vind ik heel leuk”, zegt hij. „Nadenken over wat je pre- cis wilt weten en meten, en dat dan voor elkaar krijgen met zo eenvoudig mogelijke middelen.” Maar het moet geen doel op zich worden, benadrukt hij. „Ik ben en blijf bioloog. Waar het mij om gaat, is dat we deze technieken steeds verder verfijnen om de natuur steeds beter te kunnen monitoren. En dát heb je weer nodig om deze soorten en hun leefgebieden beter te kunnen beschermen.” Zo, de liter beekwater is gefilterd. Ekkers schroeft de filtercapsule van de slang af. Die gaat mee naar het lab. Ook de andere spullen gaan weer terug in de auto. Op naar de volgen- de locatie: een kilometer stroomopwaarts gaat hij straks de hele exercitie herhalen. Hij is be- nieuwd welke concentraties e-dna hij daar zal aantreffen, dichtbij de ‘bronpopulatie’ van de rivierprikken. „Wat wij uiteindelijk willen, is een betrouw- bare en schaalbare techniek ontwikkelen”, be- sluit hij. Een techniek die relatief makkelijk en betaalbaar op grotere schaal gebruikt kan wor- den, bedoelt hij daarmee. „Daarmee kunnen onderzoekers, natuurorganisaties en water- schappen straks zelf gaan uitzoeken waar de bottlenecks zitten in de vismigratie, en die dan zo goed mogelijk verhelpen.”

Reageerbuisjes met daarin bloed tijdens serologisch onderzoek in het Maastricht UMC+.

366 bloedgroepen bepalen met één druppel bloed

Met een dna-test zijn meer dan 360 bloedgroepen in kaart te brengen. Dat is goed nieuws voor patiënten die vaak een bloedtransfusie krijgen. En al helemaal als zij een zeldzame bloedgroep hebben.

Door **Karlijn Saris**

Een vrouw doneert bloed bij Sanquin in Amsterdam. FOTO'S SEM VAN DER WAL/ANP

Manifing Camara (37) telt de dagen tot ze weer naar het ziekenhuis mag voor haar zeswekelijkse bloedtransfusie. Het is halverwege oktober, ze is moe en heeft pijn. Zoveel pijn dat eigenlijk alleen de sterke pijnstiller oxycodon helpt. Over een paar dagen zal een halve liter van haar ‘zieke’ bloed bij haar afgenomen worden – een adering. Daar krijgt ze een liter ‘gezond’ bloed van vijf donoren voor terug.

Dat is nodig omdat Camara lijdt aan sikkelcelziekte, een erfelijke vorm van bloedarmoede die vooral voorkomt bij mensen afkomstig uit sub-Sahara-Afrika. Een deel van haar rode bloedcellen is niet rond, maar heeft de vorm van een sikkel of halve maan. Die misvormde bloedcellen kunnen zich ophopen in de kleinste bloedvaten en dat veroorzaakt zuurstoftekort en door het hele lichaam vreselijke pijn, ook wel sikkelcelcrisis genoemd. Vijf of zes weken na haar laatste transfusie is bij Camara die pijn zo allesoverheersend, dat weer een nieuwe voorraad gezonde rode bloedcellen van een donor nodig is. Dan is ze weer even ‘opgepept’, zoals ze het zelf noemt.

Zo gaat het al sinds Camara vijftientwintig jaar geleden, op haar 13de, vanuit het West-Afrikaanse Guinee naar Nederland kwam. Maar er is een probleem, want met iedere wisseltransfusie wordt het moeilijker om geschikt donorbloed te vinden. Iedere keer dat Camara bloed krijgt, maakt haar lichaam antistoffen aan tegen het lichaamsvreemde bloed van de donor. Net zoals het immuunsysteem binnen-dringende bacteriën of virussen herkent en aanvalt, is het ook alert op bloedcellen die niet in het lichaam thuishoren: het immuunsysteem maakt antistoffen aan om die binnendringende cellen aan te vallen en af te breken.

Krijgt Camara dat bloed één keer, dan zal er weinig gebeuren, maar krijgt ze later bloed van een donor met hetzelfde type bloed, dan zal in

haar lichaam meteen een immuunreactie op gang komen.

Het maakt de transfusie minder effectief, maar het geeft ook kans op ernstige transfusiereacties. Camara maakte het meermaals mee: flauwvallen of zelfs een enorm opgezwollen buik vanwege nier- of leverschade. Met spoed werd ze dan naar een ziekenhuis gebracht.

Om dat te voorkomen, moet Camara nu steeds de dag vóór de wisseltransfusie bloed laten prikken. Allerlei soorten donorbloed worden in het laboratorium blootgesteld aan haar bloed. Gaat dat donorbloed niet klonten, dan is dat goed nieuws en heeft Camara’s lichaam (nog) geen antistoffen tegen dat type bloed aangemaakt. Maar door de jaren heen heeft ze al zoveel verschillende soorten antistoffen opgebouwd, dat het vinden van zo’n match steeds lastiger wordt. Soms is alleen in het buitenland nog bloed op voorraad dat haar lichaam kan verdragen. De zak donorbloed moet dan met spoed naar haar ziekenhuis worden gebracht.

Bloedgroep op een chip

Dit lot is niet alleen Camara toebedeeld, maar veel meer patiënten in Nederland die op regelmatige basis bloed nodig hebben, zoals mensen met bloedziektes, ernstige vormen van bloedarmoede en sommige patiënten die chemotherapie krijgen, wat de bloedaanmaak kan remmen. En voor mensen met een type bloed dat in Nederland weinig voorkomt, zoals ook bij Camara het geval is, dan is het nog lastiger om geschikt bloed te vinden.

Sanquin, verantwoordelijk voor de bloedvoorraad in heel Nederland, bedacht daar onlangs iets op. De bloedbank ontwikkelde een dna-test op een chip, die met één druppel bloed van een donor of patiënt maar liefst 366 bloedgroepen in kaart kan brengen. Voor mensen die eens in hun leven een bloedtransfusie krijgen, vanwege een verkeersongeluk of operatie, spelen die bloedgroepen meestal geen

belangrijke rol. Maar voor mensen als Manifing Camara zou zo’n chip een levensveranderende uitvinding kunnen zijn: met één druppel bloed kan in het donorbestand van Sanquin een nagenoeg perfecte match gezocht worden, zodat ze in de loop der jaren niet steeds meer antistoffen opbouwt tegen bloed dat ze eigenlijk niet kan verdragen.

„Deze zeldzame donors zitten nu al in ons bestand. We wéten het alleen nog niet”, zegt Lianne Koets, promovendus bij het Nationaal Screeningslaboratorium Sanquin. „Tot nu toe is het zoeken naar een speld in een hooiberg als we een donor willen vinden voor een patiënt met een zeldzame bloedgroep, maar met deze test kunnen we dat snel en precies in kaart brengen.”

In 1901 ontdekte de Oostenrijks-Amerikaanse arts Karl Landsteiner hoe het kon dat in zijn tijd zoveel mensen stierven na een bloedtransfusie. Hij mengde verschillende soorten bloed met elkaar in een petrischaaltje en zag dat bloed dat niet ‘matcht’ ging klonten. Landsteiner werd de ontdekker van de bloedgroepen – een ontdekking die zo cruciaal was voor de geneeskunde dat hij er dertig jaar later de Nobelprijs voor kreeg.

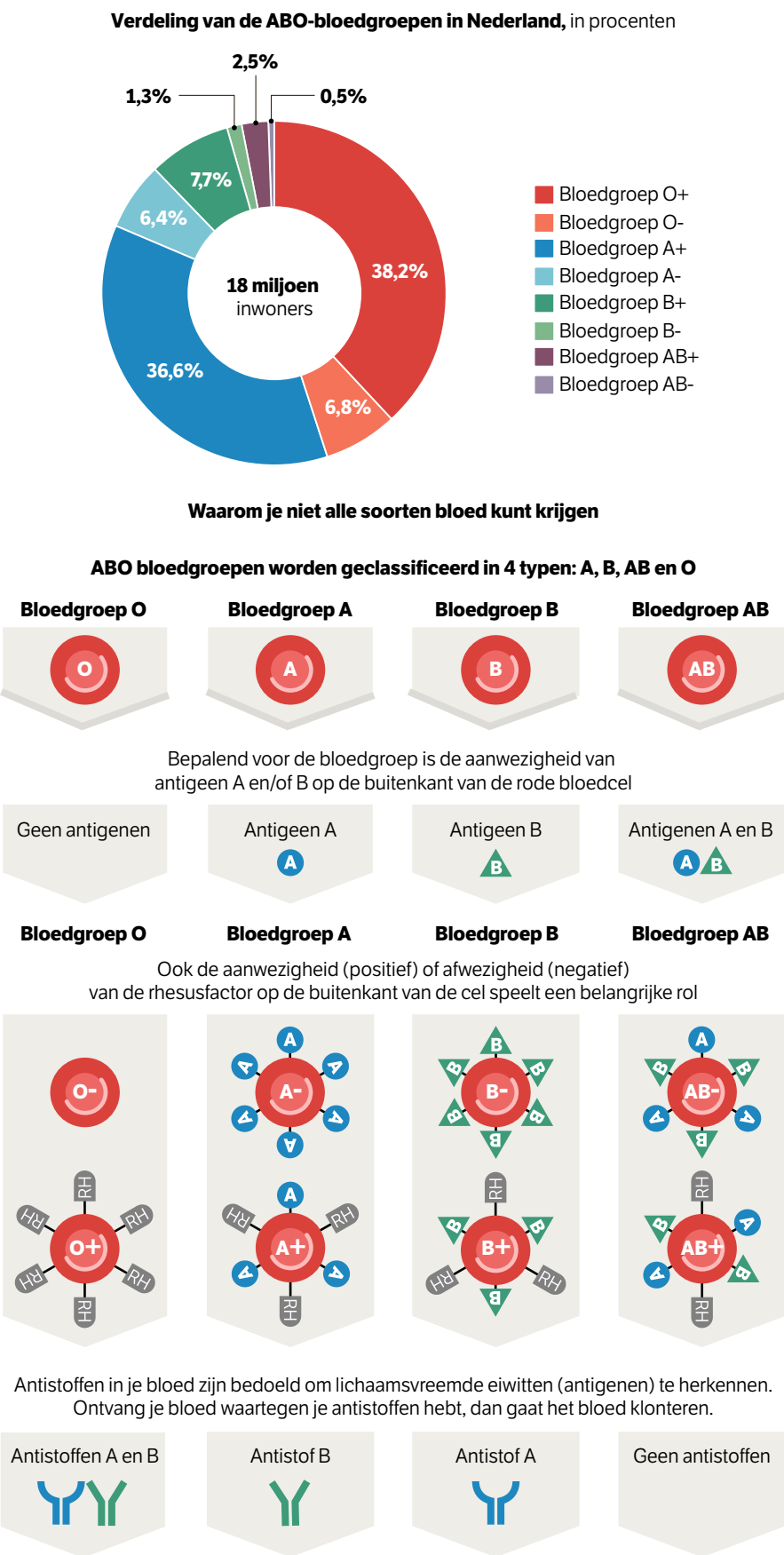
Bloedgroepen zijn eiwitten of suikers op de buitenkant van rode bloedcellen – antigenen genoemd – die niet bij iedereen hetzelfde zijn. Het meest bekende bloedgroepsysteem, ontdekt door Landsteiner, is ABO: mensen met bloedgroep A hebben een antigeen op de buitenkant van hun rode bloedcellen dat antigeen A wordt genoemd. Mensen met bloedgroep B dragen antigeen B op hun cellen. Bij bloedgroep AB heeft de rode bloedcel zowel antigeen A als B, en bloedgroep O heeft helemaal geen A- of B-antigenen op de buitenkant van de bloedcel.

ABO is verreweg de bekendste en tevens een van de belangrijkste bloedgroepen, maar zeker niet de enige. Er zitten méér antigenen op de buitenkant van rode bloedcellen, en dus heeft iedereen meerdere bloedgroepen tegelijk. De rhesus D-bloedgroep – vroeger ook wel de rhesusfactor genoemd – is daar een bekend voorbeeld van. Zo kun je bloedgroep A hebben én antigenen voor de rhesus D-bloedgroep. Je bent dan ‘A-positief’. Heb je bloedgroep A, maar niet het antigeen voor de rhesus D-bloedgroep, dan ben je ‘A-negatief’.

Maar inmiddels zijn er wel 388 verschillende bloedgroepen in kaart gebracht. „En de teller loopt nog steeds door”, zegt Ellen van der Schoot, hoogleraar hematologie aan het Amsterdam UMC en *principal investigator* bij Sanquin. Zij heeft gedurende haar hele carrière gewerkt aan het opsporen van nieuwe bloedgroepen, en werkt ook al jarenlang samen met molecuulair bioloog Barbera Veldhuisen aan de dna-test van Sanquin. Ze is onderdeel van een internationale commissie die iedere twee jaar bijeenkomt om zich te buigen over de vraag of er nieuwe bloedgroepen moeten worden toe-

De teller loopt nog steeds door bij het in kaart brengen van nieuwe bloedgroepen

Dit zijn de belangrijkste bloedgroepen bij bloedtransfusies

Aan welke bloedgroepen kunnen verschillende donoren bloed geven?

... kun je deze bloedgroep ontvangen

	O+	O-	A+	A-	B+	B-	AB+	AB-
O+	⦿	⦿						
O-		⦿						
A+	⦿	⦿	⦿	⦿				
A-		⦿		⦿				
B+	⦿	⦿			⦿	⦿		
B-		⦿				⦿		
AB+	⦿	⦿	⦿	⦿	⦿	⦿	⦿	⦿
AB-		⦿	⦿	⦿		⦿		⦿

Als je deze bloedgroep hebt ...

O- Universele donor

AB+ Universele ontvanger

NRC 151125 / Bron: Sanquin

gevoegd aan wat al bekend is. „Als we het gen hebben geïdentificeerd dat het antigeen op de cel tot expressie brengt, mogen we de bloedgroep officieel erkennen.” In sommige gevallen duurt dat tientallen jaren. Naar het onderliggende gen voor de zogenoemde Vel-bloedgroep werd bijvoorbeeld wel zestig jaar gezocht.

Het resulteerde in bloedgroepen met namen als Lewis, Diego en Kell, vaak vernoemd naar de patiënt bij wie voor het eerst een antistof tegen de bloedgroep werd aangetroffen. Bloedgroep Duffy werd bijvoorbeeld in 1950 ontdekt in een patiënt genaamd Richard Duffy. Hij leed aan hemofilie, een bloedstollingsziekte waarvoor de patiënt snel gaat bloeden, en had daarom vaak bloedtransfusies nodig. Inmiddels is dat namensysteem vanwege de aangescherpte privacyrichtlijnen opgeheven.

Universele ontvangers

Niet iedere bloedgroep levert een even sterke immuunreactie op als er verkeerd gematcht wordt, legt Van der Schoot uit. Een verkeerde ABO-match geeft veel grotere problemen dan een aantal minder bekende bloedgroepen. Een patiënt met bloedgroep A kan geen bloed ontvangen van een donor met bloedgroep B en vice versa: het immuunsysteem van de patiënt ziet het antigeen op de buitenkant van de bloedcel van de donor immers als lichaamsvreemd. Antistoffen die specifiek gericht zijn tegen het antigeen vallen de bloedcellen aan.

Mensen met bloedgroep AB worden ook wel universele ontvangers genoemd: zij hebben geen antistoffen tegen A en B in hun bloed en zullen bloed van A, B, AB én O dus niet afbreken. Omgekeerd kunnen mensen met bloedgroep O alleen bloed ontvangen van donoren met bloedgroep O: zij hebben antistoffen tegen zowel A als B in hun bloed.

„Daarom typeren we op dit moment het bloed van donoren voor zo’n zestien bloedgroepen”, zegt Van der Schoot. „Die bloedgroepen komen verreweg het meest voor in de Nederlandse bevolking en veroorzaken de meeste problemen als ze niet goed gematcht worden.”

Waar is de dna-test met 366 bloedgroepen dan voor nodig? „Patiënten die eenmalig bloed nodig hebben, hoeven niet per se bloed te krijgen dat heel goed past bij hun eigen bloedgroep”, zegt Van der Schoot. „Maar deze test kan wel het verschil maken voor mensen die vaak bloed nodig hebben of door een eerdere bloedtransfusie of zwangerschap al antistoffen hebben gemaakt. Dat geldt al helemaal als zij een zeldzame, in Nederland weinig voorkomende bloedgroep hebben.”

Neem de verschillende Duffy-bloedgroepen: die zijn altijd aanwezig bij mensen met een Europese afkomst, maar afwezig op de rode bloedcellen van mensen afkomstig uit malaria-gebied: de afwezigheid van het Duffy-antigeen op de rode bloedcellen zorgt er namelijk voor dat de malariaparasiet de cel niet kan binnendringen. Duffy-negatieve mensen zijn dus tot op zekere hoogte beschermd tegen malaria.

„De Duffy-variant die 99 procent van de mensen uit Ghana heeft, komt in Nederland maar bij 0,001 procent van de mensen voor”, zegt Van der Schoot. „En dat geldt voor meer bloedgroepantigenen die een associatie hebben met de bescherming tegen malaria.”

Trek die redenering verder door naar andere, nog zeldzamere bloedgroepen die bij slechts kleine delen van de wereldbevolking voorkomen, en de noodzaak groeit voor een test die met één druppel bloed precies de bloeddonoren uit het bestand kan vissen met de combinatie van bloedgroepen die je nodig hebt.

Dna-fragmenten knippen en plakken

Promovendus Lianne Koets zet de test voor zich op tafel: een zwart vierkant doosje van 12,5 bij 8,5 centimeter waar 384 rechthoekige

ONZE FAVORIETEN

Ontdek de mooiste cadeaus

PRESTIGIO
Elektrische wijnopener

Adviesprijs
77,90
49,-

- › Opent flessen moeiteloos met één druk op de knop
- › Ergonomisch, snel en eenvoudig in gebruik
- › Inclusief foliesnijmes, beluchter en vacuümstopper

AENO
Tandreiniger

Adviesprijs
79,95
69,-

- › Laat je mond fris aanvoelen, net als na de tandarts
- › Verwijderd tandplak tot diep tussen je tanden
- › Instelbare druk voor gevoelige en normale tanden

BIRDIE
Luchtkwaliteitssensor

Adviesprijs
229,-
195,-

- › Houdt binnenshuis het kooldioxideniveau in de gaten
- › Als de waarde te hoog wordt, hangt de Birdie ondersteboven
- › Wanneer je goed ventileert, komt Birdie weer omhoog

APPLE
Refurbished iPhone
SE 2022

Adviesprijs
529,-
249,-

- › 64 GB opslaggeheugen met beschermhoes en beschermfolie voor je beeldscherm
- › Uitstekende camera-kwaliteit in handig formaat
- › Op meer dan 50 punten gecontroleerd

HAY
Trapje

Adviesprijs
359,-
279,-

- › Helpende hand in huis
- › Multifunctioneel en design in één
- › Van opstapkrak tot bijzettafel

TEYM
Truien

Adviesprijs
169,-
139,-

- › Tijdloos ontwerp en kwaliteit voor jarenlang draagplezier
- › Gemaakt van 100% merinowol
- › Voor dames en heren in verschillende kleuren

Als we onze patiënten willen helpen, kunnen we beter naar de de kerk van de Ghanese gemeenschap

» Vervolg van pagina W5

staafjes uit naar boven steken. Op de bovenkant van ieder staafje ligt een minuscule glasplaatje van 3 bij 3 millimeter, met daarop tien-duizenden met het oog niet zichtbare stukjes kunstmatig dna. Ieder staafje heeft ruimte voor het dna van één donor of patiënt.

„We isoleren het dna uit het bloed van de donor of patiënt, knippen dat in kleine stukjes en geven die stukjes een kleuring mee”, zegt Koets. „Als die dna-fragmentjes van de donor passen op de kunstmatige stukjes dna op het glasplaatje, lichten ze op”, zegt Koets. Een algoritme bepaalt vervolgens welke bloedgroepen bij die oplichtende stukjes dna horen.

Om aan te tonen dat de nieuwe chip werkt, werd de test vergeleken met de nu gebruikte methode om bloedgroepen te bepalen, serologie. Bij die methode worden bloedgroepen op een rode bloedcel aangetoond met stoffen die met elkaar reageren. Voor de validatie van de chip werden 7.000 bloedmonsters uit zeven verschillende landen getest in drie laboratoria: in Nederland, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. De resultaten kwamen voor 99,9 procent overeen. „De test kan dus met een extreem hoge nauwkeurigheid veel meer bloedgroepen identificeren dan we hiervoor konden”, concludeert Koets. De resultaten werden vorige maand gepubliceerd in het vakblad *Blood*.

Van der Schoot wil het graag benadrukken: de manier waarop nu bloed geanalyseerd wordt, via serologie, functioneert prima voor het gros van de patiënten. Het gaat om die kleine groep. „Voor hen ligt nu bloed van zeldzame donoren ingevroren. Of we kunnen donoren bellen of ze acuut bloed willen komen done- ren. We weten waar in Nederland of desnoods in het buitenland zeldzaam bloed ligt en kunnen dat met spoed ophalen. Maar het kan veel efficiënter en met minder complicaties op de lange termijn.”

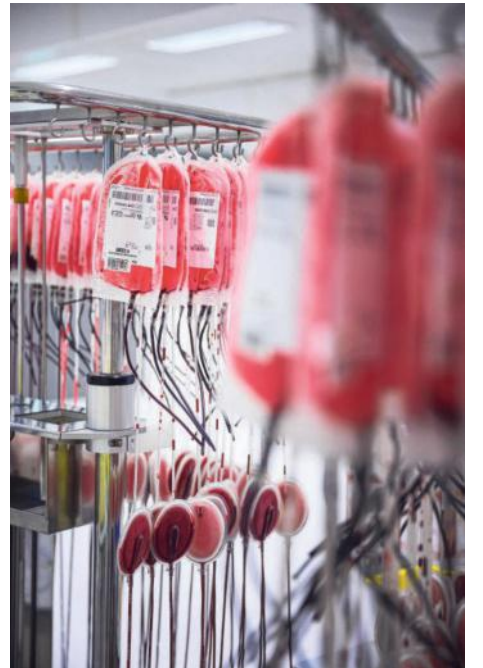
Met ongeveer een half miljoen bloeddonoren

in Nederland is zoeken naar bloed dat bijvoorbeeld bij maar één op de 50.000 mensen voorkomt met de huidige technieken eigenlijk niet goed te doen, legt Van der Schoot uit. „Maar als we van alle donoren het bloed hebben getypeerd met onze test, zijn die zeldzame donoren ineens niet zo zeldzaam meer.” In de onderzoeksfase werden volgens Sanquin al diverse zeldzame donoren opgespoord met de dna-test.

Binnenkort start Sanquin met een pilot: 30.000 donoren wordt gevraagd of ze het goed vinden dat hun bloed wordt getypeerd met de nieuwe dna-test. Ook het bloed van 800 sikkelpatiënten zal getypeerd worden. Zo hoopt de bloedbank met de nieuwe test een aantal goede matches te kunnen maken. Wat daarbij natuurlijk zou helpen, zeggen Koets en Van der Schoot, is als zoveel mogelijk mensen met een in Nederland weinig voorkomende bloedgroep zich zouden aanmelden als bloeddonor.

„Sanquin zet regelmatig campagnes op om bloeddonoren te werven onder specifieke doelgroepen”, zegt Van der Schoot. „Afgelopen jaren hebben we bijvoorbeeld een aantal samenwerkingen gehad met moskeeën en islamitische verenigingen om mensen met een islamitische achtergrond te werven, veelal Turkse en Marokkaanse mensen.” Ze lacht. „Dat is heel nobel, maar het bloed van de meeste Turkse en Marokkaanse mensen lijkt ontzettend veel op dat van mensen met een Nederlandse achtergrond. Als we onze sikkelpatiënten willen helpen, kunnen we eigenlijk beter naar de Pentecost Revival Church in de Bijlmer, de kerk van de Ghanese gemeenschap.”

Sikkelpatiënt Manifing Camara kan het altijd gelijk voelen zegt ze, of ze ‘goed’ bloed heeft gekregen. „Na de ene transfusie ben ik in één keer opgepept, bij andere transfusies duurt het soms weken.” Het liefst, vertelt ze, zou ze willen weten wie die goede donoren zijn, zodat ze vaker hun bloed kan gebruiken. Maar zo werkt het systeem op dit moment niet. In plaats van een perfecte donor wordt nu steeds gekeken welk bloed ze niet mag hebben, en wat er voor haar overblijft.

Sanquin. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

Met de nieuwe dna-test verandert dat hopelijk, zegt Ellen van der Schoot. Haar droom is dat met deze test in de toekomst iedere donor en patiënt volledig getypeerd wordt. „Dan kunnen we preventief de juiste donor en patiënt met elkaar matchen, ook als mensen maar één keer in hun leven bloed nodig hebben. Als we altijd bloed geven dat precies past, maakt het lichaam geen antistoffen aan, en is de tijd van nare transfusiereacties in principe voorbij.”

Adviesprijs
69,95
59,95

WARM ON BIKES

Fietswanten

Nooit meer koude handen tijdens het fietsen

- › Zachte voering en waterafstotend materiaal
- › Gemaakt van 10 gerecyclede plastic flessen
- › Met reflecterende biezen voor zichtbaarheid

Altijd warme handen op de fiets, zonder gedoe met losse handschoenen. De fietswanten van Warm on Bikes zijn dé oplossing voor iedereen die ook in de winter comfortabel wil fietsen. Deze stijlvolle fietswanten hebben een zachte binnenkant die je handen heerlijk warm houden en zijn gemaakt van 10 gerecyclede plastic flessen. De buitenkant van de fietswant is volledig waterafstotend, zodat regen en kou geen kans krijgen.

Bekijk alle cadeaus online » nrcwebwinkel.nl/cadeaus

Bestel nu » nrcwebwinkel.nl/fietswanten

De stresstest:
hardop
hoofdrekenen
tegenover
drie streng
kijkende
onderzoekers
in witte
jassen

INTERVIEW **LIVIA DE PICKER** PSYCHIATER

‘Bij mensen met ernstige psychiatrische aandoeningen lijkt de afweer ontregeld’

Iemands geestelijke gezondheid en immunologische weerstand tegen infectieziekten blijken innig met elkaar verknoot. „Ik ben ondertussen redelijk zeker van een causaal effect.”

Door **Niki Korteweg** Fotografie **Ans Brys**

De kans krijg ik maar één keer, dacht psychiater en onderzoeker Livia De Picker (37) toen haar patiënten aan de beurt waren voor de coronavaccinaties in mei 2021. De pandemie was in volle gang, en ze werkte nog maar pas in het Universitair Psychiatrisch Centrum Duffel in België. Uit China kwamen berichten dat mentaal kwetsbare mensen ernstiger ziek worden van het virus en er vaker aan overlijden dan mensen zonder die problemen. Ze had met succes campagne gevoerd om psychiatrische patiënten voorrang te geven bij de Europese vaccinatie-uitrol. Al langer vermoedde ze dat het immuunsysteem bij psychiatrische patiënten verstoord is. En nu kon ze dat testen. In één van de modernere gebouwen op het terrein van de kliniek midden in Duffel, waar haar lab huist, zet De Picker in haar kantoor het stabureau wat lager. Ze vertelt over de studie die ze in de pandemie opzette. „We namen bij de patiënten en bij het personeel bloed af vóór en na de eerste vaccinatie, en voor en na de tweede vaccinatie. En wat bleek: mensen met ernstige psychiatrische aandoeningen, zoals zware depressie, schizofrenie of een psychose, maken minder antistofen aan na vaccinaties. Hun afweersysteem lijkt ontregeld.” De Picker promoveerde in 2020 op onderzoek naar psychose en ontsteking. „Toen was ik nog sceptisch over de relatie, maar toen ik hier als psychiater aan de slag ging, zag ik steeds duidelijker verbanden bij mijn patiënten. Er is bijvoorbeeld een subtype van depressie, dat immuungedreven lijkt.” Haar onderzoek is in september bekroond met een prijs van het populair-wetenschappelijke tijdschrift *EOS Psyche & Brein*.

Wat is er verstoord in de afweer van mensen met psychiatrische aandoeningen? „In onze studie zagen we dat bij psychiatrische patiënten de eerste linie van het immuunsysteem overactief is. Dat is de aangeboren afweer, de snelle, brede verdediging tegen infecties. De tweede ver-

dedigingslinie, die enkele weken later op gang komt, is juist zwakker. Dat is de verworven afweer, met specifiek op de ziekteverwekker gerichte antistoffen.” **Is een psychiatrische aandoening een oorzaak of een gevolg van een verstoord immuunsysteem?** „Het kan in beide richtingen gaan. Ik ben ondertussen redelijk zeker van een causaal effect. Een verstoord immuunsysteem kan depressie veroorzaken. Dat weten we uit grote langlopende studies, maar ook dankzij behandelingen. Als je vroeger mensen bijvoorbeeld tegen hepatitis C behandelde met interferon om hun immuunsysteem aan te wakkeren, kreeg ongeveer een derde depressie. „We zien een subgroep bij depressie, met atypische klachten. Bij deze patiënten domineert een uitgesproken vermoeidheid. Ze kunnen het niet opbrengen om iets te gaan doen. Anders dan bij andere vormen van depressie is bij hen de eetlust juist toegenomen, hun gewicht neemt toe, ze hebben opmerkelijk meer nood aan slaap. En behandeling met antidepressiva helpt bij hen niet goed. „Bij dit subtype is er vermoedelijk een immunologische ontregeling, het hangt samen met verhoogde ontstekingswaarden. De groep van hoogleraar psychiatrische epidemiologie Brenda Penninx in Amsterdam heeft hier veel onderzoek aan gedaan. Een derde van de mensen met een depressie valt in deze subgroep.”

Hoe leidt zo’n ontregeling tot psychische klachten? „Van de stoffen die de cellen in de eerste verdedigingslinie uitscheiden, cytokines, worden mensen moe, hangerig, down. Dat ziektegedrag is gunstig bij een infectie, zo kan het lichaam alle energie gebruiken voor de afweer. Normaal gesproken kalmeert die tak van de afweer als de infectie bedwongen is. Er zijn aanwijzingen dat bij sommige psychiatrische patiënten dit deel van de afweer overactief blijft, en een chronische, laaggradige ontsteking in stand houdt. „Ontstekingsstoffen activeren in de hersenen de lokale immuuncellen, mi-

croglia. Die richten zich dan minder op het dagelijkse herstel en onderhoud van hersencellen. Ze beïnvloeden ook de productie van belangrijke signaalstoffen die een rol spelen bij energie, motivatie en stemming, zoals dopamine en serotonine.” **Waardoor raakt de afweer zo verstoord?** „Dat kan door allerlei dingen komen. Door een slechte leefstijl bijvoorbeeld. Of door een auto-immuunaandoening. Mensen met bijvoorbeeld psoriasis, diabetes type 1 of reuma lopen een hoger risico op psychiatrische aandoeningen, zoals depressie. En andersom: als we die auto-immuunziekte behandelen, vermindert de depressie vaak. „Een derde route zijn infecties. Dat werd heel duidelijk bij covid. En dat zien we bij alle infecties, een groep mensen die langdurige klachten zoals depressie, angst of slaapproblemen houdt. Ongeveer 1 op 3 mensen is daar gevoelig voor, denken we. De grote fout bij het chronisch vermoedheidssyndroom, ME/CVS, is dat men te lang op zoek was naar het éne virus dat het veroorzaakt. Maar elke infectie kan dat triggeren. Of wellicht een herhaaldelijke blootstelling aan infecties. Mensen die als kind vaak met infecties in het ziekenhuis lagen, hebben later een hoger risico op een psychiatrische aandoening, blijkt uit een grote Scandinavische studie.” **Speelt stress ook een rol bij die immuun-depressie?** „Stress kan een depressie tijdelijk aanwakkeren. Wij denken doordat het interfereert met die eerste linie van de afweerreactie. Wij hebben een studie gedaan met mensen die in het verleden een depressie hadden, en vrijwilligers zonder depressieverleden. Zij kregen een vaccinatie tegen tyfus, om hun immuunreactie te prikkelen, of een placebo. De helft van de proefpersonen lieten we daarna direct een stresstest doen: hardop moeilijke hoofdrekenommen maken tegenover drie streng kijkende onderzoekers in witte jassen. „Enkel bij de mensen met een voorgeschiedenis van depressie zagen we na die dosis stress na de vaccinatie, de tijdelijke immuunactivatie, een tijdelijke dip in stemming. Je kunt je voorstellen dat als die immuunactivatie chronisch aanwezig is, dat blijvend invloed op de stemming kan hebben, telkens wanneer je met stress te maken krijgt.” **Moeten mensen met deze vorm van depressie ontstekingsremmers slikken?** „We hebben nog niet genoeg wetenschappelijk bewijs om dit op grote schaal toe te passen. Wij doen nu een studie met 240 patiënten met depressie, we zoeken nog

deelnemers. We delen hen in op basis van een ontstekingsmaat in het bloed: het eiwit CRP. Het is al eerder gezien dat mensen met depressie bij wie het CRP verhoogd is, minder goed reageren op een behandeling met antidepressiva. Elke deelnemer krijgt, zonder dat ze weten welke, een van drie behandelingen toegewezen: met celecoxib, een ontstekingsremmende pijnstiller. Met minocycline, een antibioticum dat immuuncellen in het brein stabiliseert. Of met een placebo. Vanaf 2028 zullen we de resultaten hebben. In Amsterdam loopt een vergelijkbare studie.” **Hoe reageren psychiaters op uw bevin-dingen?** „Op congressen zit de zaal vol als ik lezingen geef, zeker jonge collega’s zijn enthousiast. Maar andere psychiaters en psychologen zijn nog sceptisch. Vanuit hun optiek domineren ofwel psychologische oorzaken, of sociale of biologische. Maar in realiteit beïnvloeden natuurlijk bij elke psychiatrische aandoening al die dingen elkaar. Omgekeerd sturen neurologen en internisten patiënten met klachten bij wie ze niets kunnen vinden vaak te snel door naar psychiaters omdat ze denken dat het dan psychisch is.” **En wat vinden patiënten ervan?** „Die zijn heel positief; er is eindelijk een mogelijke biologische verklaring voor wat ze ervaren. Een collega in het Verenigd Koninkrijk, die een immuunbehandeling voor psychiatrische problemen aanbiedt, wordt zelfs overstelpt door patiënten. Begrijpelijk, er rust nog altijd een stigma op psychiatrische aandoeningen. Het wordt vaak gezien als een zwakte, een persoonlijk falen. Een ontregeld immuunsysteem als mogelijke oorzaak maakt het in hun ogen een écht medisch probleem. Terwijl natuurlijk alle psychiatrische aandoeningen echt zijn, of ze nu aan het immuunsysteem te wijten zijn of niet.” **Wat doet u zelf om mentaal gezond te blijven?** „Ik werk altijd aan een stabureau. En ik ben sinds de pandemie begonnen met krachttraining en hardlopen – niet te intensief hoor, rondjes van vijf, tien kilometer. Na lopen ben ik moe, maar na een ronde gewichtheffen heb ik méér energie dan ervoor! „En ik heb nog iets belangrijks aangepast. Als ik een infectie doormaak, al is het een verkoudheid, neem ik het bij het eerste signaal onmiddellijk rust, tot ik voel dat die moemakende afweerreactie helemaal verdwenen is. Dat lethargische gevoel is de boodschap van je immuunsysteem: spaar je energie, die heb ik nu nodig. Niet de schouders eronder en doorbijten. Luisteren naar je lichaam.”

Het laboratorium van Livia De Picker.

INTERVIEW **VICTOR GIJSBERS** WETENSCHAPSFILOSOOF

‘Oneindigheid is niet iets heel groots, maar iets alledaags’

In zijn filosofische gids over oneindigheid gaat Victor Gijsbers in op vragen naar de zin van het leven, doodsangst of het verlangen naar ‘eeuwig leven’.

Door **Sjoerd de Jong** Fotografie **Fenna Jensma**

Nee, de hardloper Achilles zal de eindstreep nooit halen. De supersnelle Griekse atleet zal immers eerst de helft van de afstand naar de finish moeten overbruggen. Dan de helft van de resterende helft, de helft van die helft - tot in het oneindige. Kortom, hij blijft bezig maar haalt het nooit.

Het is een van de beroemde paradoxen van de Griekse filosoof Zeno (in een andere lukt het Achilles maar niet een irritante schildpad in te halen die een kleine voorsprong heeft). In alle varianten blijkt het een onmogelijke klus. Zo wilde Zeno (circa 490-430 voor Christus) het idee van beweging of ‘verandering-van-toestand’ onderuit halen. Alles bestaat, niets verandert.

Intuïtief voelt iedereen aan dat hier iets mis gaat. Maar wat precies? Aristoteles gaf het antwoord, vertelt Victor Gijsbers, docent wetenschapsfilosofie en metafysica aan de Universiteit Leiden en auteur van het pas verschenen boek *Oneindigheid. Een filosofische gids*. „Zeno gaat ervan uit dat Achilles een oneindige hoeveelheid stappen moet zetten om de eindstreep te halen. Dat kan niet, dus het lukt hem niet.” Aristoteles (384-322 v.Chr.) bestrijdt dat uitgangspunt: Achilles hoeft in werkelijkheid maar één afstand af te leggen. „Je kunt die wel tot in het oneindige opdelen in kleinere afstanden, maar dat betekent niet dat er een oneindige reeks afstanden als het ware ligt te wachten tot Achilles ze overbrugt. Dat is een misverstand.”

De conclusie van Aristoteles - één die grote gevolgen zou hebben voor de Europese filosofie - was deze: oneindigheid is altijd ‘potentieel’, nooit ‘werkelijk’. Gijsbers: „Dat iets oneindig is wil zeggen dat je een bepaalde handeling zoals een rekensom onuitputtelijk kunt voortzetten. Het is geen ‘hoeveelheid’, een soort allergrootste getal dat alle getallen omvat.” Een mooie oplossing van Aristoteles, zegt Gijsbers. Al betekent het nog lang niet, voegt hij eraan toe, dat daarmee de kous af is.

De ‘werkelijke’ oneindigheid van God

Nee, zeg dat wel. Generaties christelijke en islamitische denkers hadden het er na Aristoteles druk mee. Ze volgden de Griekse ‘meester’ in grote lijnen, maar wilden een uitzondering maken voor één ‘werkelijke’ oneindigheid: die van God. In spitsvondige analyses hielden middeleeuwse scholastici Zijn absolute oneindigheid uit alle macht boven water. Sommigen beredeneerden dat hij wel móést bestaan, puur op grond van ons begrip van het oneindige - anders was hij immers niet perfect. Imperfectie hoort bij het eindige.

In zijn helder geschreven boek, ondanks de wiskundige hoofdstukken ook bedoeld voor een niet filosofisch geschoold publiek, laat Gijsbers zien hoe Aristoteles’ analyse van oneindigheid pas echt begon te wankelen in de negentiende en twintigste eeuw.

Moderne fysica en wiskunde deelden een dubbele dreun uit. In Einsteins relativiteitstheorie is het heelal weliswaar eindig - zoals Aris-

toteles dacht - maar tegelijk onbegrensd, en onderscheid dat de klassieke Griek nog niet kon maken. Nog veel erger: sinds het revolutionaire werk van Georg Cantor (1845-1918), grondlegger van de wiskundige verzamelingenleer, weten we dat er wel degelijk oneindige ‘hoeveelheden’ zijn, aftelbare en overaftelbare oneindige verzamelingen. Tegen alle aristotelische én latere intuïties in bewees Cantor ook nog dat de ene oneindige verzameling ‘groter’ is dan de andere - tot in een duizelingwekkende hiërarchie van oneindigheden die elkaar blijven overtreffen. Zeno zat er dus naast, maar Aristoteles net zo goed: er is wel degelijk zo iets als het ‘werkelijk’ oneindige.

Welke gevolgen heeft dat wiskundige inzicht voor ons, eindige mensen? In *Oneindigheid* gidst Gijsbers de lezer door Cantors revolutie en probeert hij in het reine te komen met de implicaties ervan. Hij roept daarvoor de hulp in van twee andere filosofische grootheden, Ludwig Wittgenstein (1889-1951) en Immanuel Kant (1724-1804). Vooral de eerste is voor hem geen onbekende, Gijsbers tekende in 2022 voor een nieuwe vertaling van diens hoofdwerk *Tractatus Logico-Philosophicus*. En Kant? „Tegenwoordig vind je zijn invloed vooral in discussies over ethiek, maar ik wilde zijn analyse van de verhouding tussen denken en werkelijkheid gebruiken.”

Met hun werk in de hand gaat Gijsbers terug naar Aristoteles’ potentieel oneindige en keert hij zich tegen het ‘werkelijk’ oneindige - althans, buiten de wiskunde. Daar leidt het vol-

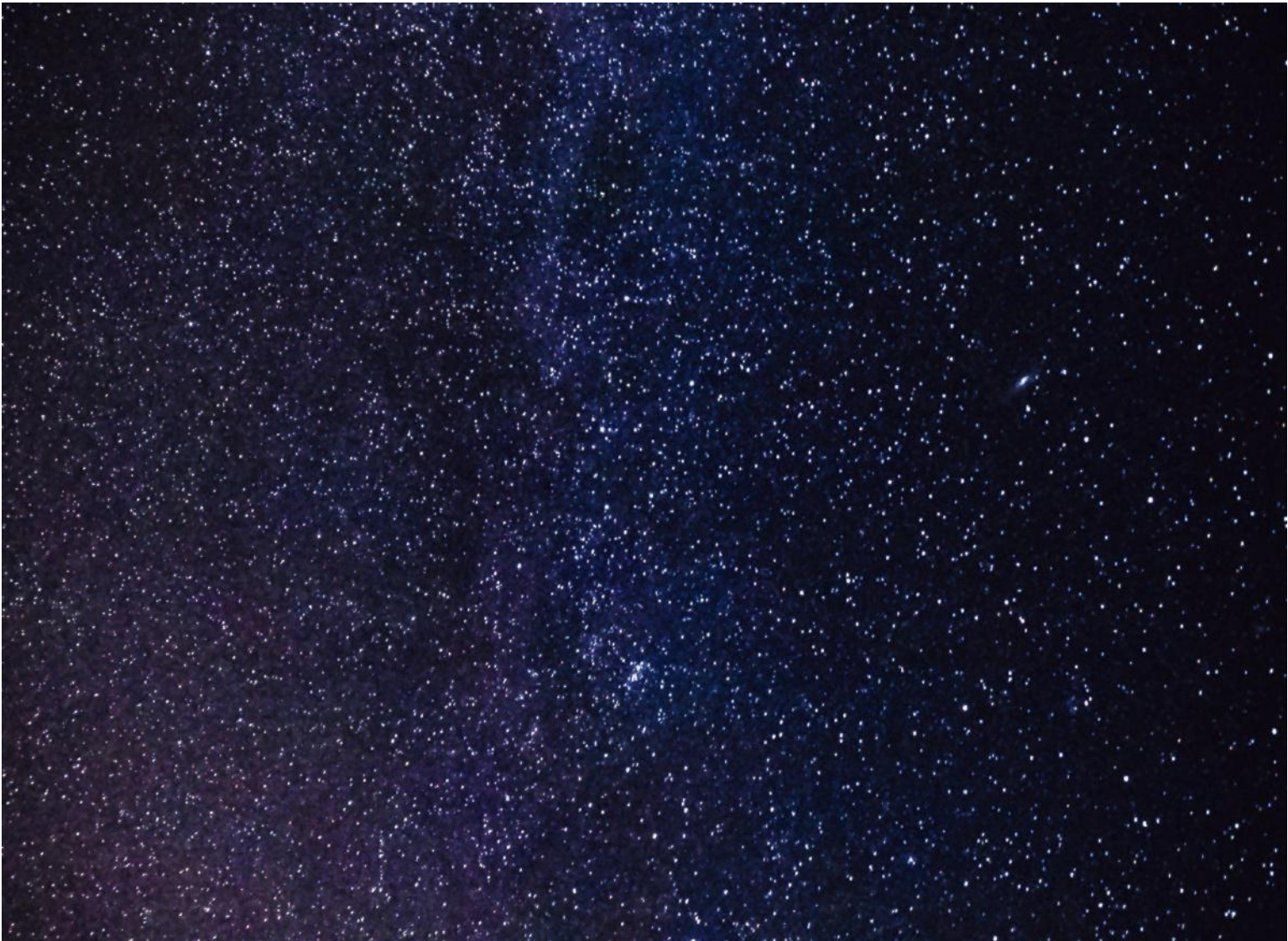
gens hem tot nieuwe misverstanden en verwarring. „Neem de discussies over verantwoordelijkheid voor de planeet en oneindig veel toekomstige generaties. Over welke vorm van oneindigheid hebben we het dan? Kunnen eindige mensen die bevatten of waarmaken?”

Eerst dient Wittgenstein zich aan als therapeut. „Ik gebruik hem vooral om het populaire idee te problematiseren dat je Cantors inzichten zomaar kunt gebruiken in andere domeinen. Zo van, we weten nu gelukkig dat werkelijke oneindigheid bestaat, nu gaan we dat toepassen in de filosofie.” Wittgenstein waarschuwde dat je begrippen uit het ene ‘taalspel’ niet zonder brokken kunt overplanten naar andere. „Hij trekt een mooie analogie met het schaakspel. Je raakt in de knoop als je denkt dat regels van dat spel voor koningen en koninginnen ook iets zeggen over adel in de echte wereld. Elk taalspel heeft zijn eigen regels.”

Dus verhuis Cantor niet meteen naar de metafysica of de ethiek, zegt Gijsbers. „Of andersom natuurlijk, dat gaat ook mis. Je kunt noties over het oneindige uit het dagelijks leven of de filosofie niet toepassen in de wiskunde.” Een illustratieve vraag van Wittgenstein was hoeveel sommen een kind kan oplossen als het eenmaal heeft leren rekenen. Een wiskundig antwoord zou zijn: ‘aleph nul’, Cantors kardinaalgetal voor de kleinste oneindige verzameling. Dat wekt misverstanden, zegt Wittgenstein. Leren rekenen betekent dat het kind een regelgeleide handeling heeft geleerd die het onuitputtelijk kan toepassen, niet dat het nu opeens

„Een collega van me spreekt van ‘oneindige doelen’, levensdoelen die je op elk moment kunt realiseren maar die tegelijk nooit ‘af’ zijn.”

De Perseïden-meteorenzwerm. Het heelal is weliswaar eindig – zoals Aristoteles dacht – maar tegelijk onbegrensd. FOTO GETTY IMAGES

De Griekse filosofen Plato (links) en Aristoteles zoals Raphaël zich hen voorstelde. Aristoteles had een mooie oplossing voor de oneindigheidsparadox van Zeno. BEELD GETTY IMAGES

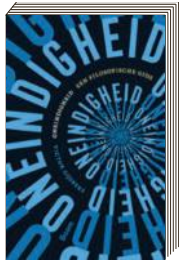
De regels van het schaakspel zeggen niets over koningen en koninginnen in de echte wereld

Dat mag abstract klinken, met *Oneindigheid* heeft hij nadrukkelijk een menselijke of zelfs existentiële boodschap. Gijsbers gaat in op vragen naar de zin van het leven, doodsangst of het verlangen naar ‘eeuwig leven’. „Niet in de zin van een *bucket list* die je moet afvinken. Een collega van me spreekt van ‘oneindige doelen’, levensdoelen die je op elk moment kunt realiseren maar die tegelijk nooit ‘af’ zijn. Bijvoorbeeld een goede ouder willen zijn. Dat maak je wáár op elk moment dat je een goede ouder bent, maar het is nooit ‘af’. Dat hoeft ook niet, je hoeft niet onsterfelijk te zijn om een goede ouder te zijn.” In een notendop: mensen zijn eindige wezens die oneindig streven.

Minder vrolijke boodschap: dat betekent dat de dood dus ook echt een verlies is. Gijsbers bestrijdt de populaire argumenten van stoïcijnen en epicuristen dat doodsangst irrationeel is omdat je niets echt verliest: als de dood er is ben jij er immers niet meer. En je bent toch ook niet bang voor de tijd vóór je geboorte. Die argumenten miskennen de asymmetrie van een mensenleven. „Voor je geboorte heb je niets te verliezen, nu wel. Menselijk leven wijst altijd naar de toekomst, er is altijd méér te doen of te willen. Dat wordt door de dood afgekapt en dat is een reëel verlies.” De tol van de eindigheid.

Maar dat het eindig is, betekent niet dat het leven zinloos is, zegt Gijsbers met een reeks van andere filosofen die over eindigheid hebben nagedacht, van Martin Heidegger tot Martha Nussbaum. Integendeel. „Begrenzing geeft het leven urgentie en betekenis. Eeuwig leven zou dat juist tenietdoen. We bereiken onze doelen nooit helemaal, maar tegelijk keer op keer wel. Je bent bovendien niet alleen, mensen maken deel uit van een gemeenschap. Anderen nemen je werk over en gaan ermee door.”

Dat is de troost van het ‘potentieel oneindige’.

Victor Gijsbers: *Oneindigheid. Een filosofische gids*. Boom, 238 blz. € 24,99

BijzondereZaken.nl | Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

ONTDEK PRAAG- BUDAPEST- WENEN- SALZBURG v.a. € 595
11 daagse autoreis naar 3 hoofdsteden Europa incl. ontbijt
3-4* hotels www.autoreiswinkel.nl of bel: 020-894 3135

Frankrijk

Normandië, Bretagne, N-Fr.
Karakteristieke,
comfortabele huizen bij zee.
Boek nu: **Liberte.nl**

Adverteren?
www.ZADKINEMEDIA.nl

IJsland

**Neeuw uw eigen voertuig
mee naar IJsland.**
Kijk voor meer info op
trolltravel.com
of bel 078-6198525

Sandinavië

Een magische kerstvakantie in
SCANDINAVIË
Boek je natuurlijk bij

BBI TRAVEL
EXPERIENCE

**8-daagse
wintersport nu
€200
korting pp***

*Aanbieding geldig op geselecteerde accommodaties, met vertrek op
20 of 27 december 2025 vanaf Schiphol. Onder voorbehoud van drukfouten
of prijswijzigingen.

www.bbi-travel.nl/scandinavian-mountains
050-3136000

Personeel

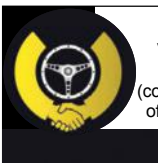
Vrijwilligers

Gezocht: **Beheerders voor kasteel** in Brabant. Zeer gevarieerd takenpakket. Gevraagd: financieel onafhankelijk echtpaar met organisatie-talent, commercieel gevoel en affiniteit met cultuurhistorisch erfgoed. Teamspelers op HBO-niveau. Vrijwilligerswerk. Vergoeding: vrij wonen op kasteel, inclusief verwarming, elektra, telefoon en internet, alsmede geringe onkostenvergoeding.
Br.o.nr.: 06112025

Consumenten

Vraag & aanbod

 INKOOP VAN GOUD, ZILVER, PLATINA EN MUNTEN;
WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSAI
WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER!
SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovenstraat 7A, A'dam
TEL. 020-4221015. WWW.ODGGOUDPRIJS.NL

 Klassieker verkopen?
Voelt als afscheid nemen van een goede vriend
Wij helpen graag, door verkoop in opdracht
(consignatie) of inkoop **Bel of mail Bas** 06 33 701 582
of bas@classiccarsconnection.nl Of www.cccc.eu
Een klassieker geef je door

Wilt u ook adverteren, surf naar onze website www.zakinmedia.nl

**PLATENCOLLECTIES
GEZOCHT**
RecordFriend Amsterdam
zoekt goede collecties elpees
& singles van particulieren.
Beste prijs en ophalen door
heel Nederland.
Tel. 06-51643022
www.recordfriendamsterdam.nl

Plaats ook uw advertentie
in onze rubriek
Bijzondere Zaken.
Dit is heel gemakkelijk,
geef online op en
betaal direct via IDEAL!
Ga naar:
WWW.ZADKINEMEDIA.NL

Kunst & Antiek

 Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.
Bij ons geen gezeur. Directe betaling
Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen
038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Welzijn & Gezondheid

**Wonderlijk middel !
Oprechte Haarlemmerolie.nl**

 TE KOOP GEVRAAGD klassieke
of antieke auto's ook defect
Venema Antiques & Classic Cars
Rijksweg 17 te Dremp. Geopend
op afspraak 06-53331279
info@venemaantiques.nl
www.venemaantiques.nl

Plaats ook uw advertentie in
onze rubriek Bijzondere Zaken.
Geef online op via
www.ZADKINEMEDIA.nl
Dit is heel simpel, en betaal
gemakkelijk via iDeal.

Duurzaam vergroenen

 Ginkel
Zwembijvers, zwembaden en waterpartijen
Natuurgezuiverd water

ginkelgroep.nl Familiebedrijf sinds 1903

Zaken & Transacties

28 JAAR ERVARING CURSUS DAYTRADEN 675 **2e persoon half geld.**
vd Valk Breukelen **Acht weken live meekijken** **Gratis handelsrobot**
Cursus in Hotel **Zie onze Google-reviews**

Gewoon winst, geen gedoe
Originele reacties cursisten
■ **Dank u Sinterklaasje**
Sinterklaas heeft deze
week 3.000 euro in
mijn schoentje gegooit.
Dank u Sinterklaasje.
■ **Gevulde zak**
de plus, ging makkelijk

■ **Wie zoet is**
Wie zoet is krijgt lek-
kers, nou ik ben dik
tevreden met gemid-
deld € 235 per week.

■ **Pakjesavond**
Leuke, oprechte, cur-
sus, als een pakjes-
avond vol verrassingen

Zojuist gestopt met
een gevulde zak van
Sinterklaas. € 367 in
de plus, ging makkelijk

Volgende cursusdata in Hotel vd Valk Breukelen:
maandag 8 dec, vrijdag 19 dec en maandag 29 dec
Let op! U kunt snel veel winst boeken maar net zo snel veel verlies lijden
www.robwessels.nl 010 519 21 15

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING

Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : www.zakinmedia.nl
De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam
onder vermelding van br.o.nr. (nummer advertentie)

WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Relatiebemiddeling

**Drie maanden extra gratis bemiddeling
Verlang je naar een duurzame relatie?
Bel dan nu : 088-0221900 (alle regio's)**
Met persoonlijke bemiddeling de hoogste kans op een vaste relatie.
www.mens-en-relatie.nl

**VAN SLOBBE
EXCLUSIEVE
PARTNER SEARCH**
VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

 DTNG.
Voor ondernemende en
ontwikkelde singles
WWW.DTNG.NL

**"Je hebt alles...
behalve de
juiste partner"**

 BEL ALEXIA 06 - 3053 3453
WWW.QUALITYPARTNERSEARCH.COM

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen
ALERTE RELATIEBEMIDDELING
0613863420 - www.hellasmeeets.nl

Ze bestaat. Echt.
DPSPartnerSearch.nl distinguished & discreet

een nieuwe liefde
*Liefde is een beslissing, een inschatting en een belofte.
Als liefde alleen een gevoel was, zou het onzinnig zijn
om te beloven dat je voor altijd van elkaar houdt.*
*Een gevoel komt namelijk net zo gemakkelijk
als dat het gaat.*
Erich Fromm
(Filosoof, Psycholoog, 1900-1980)
Is het tijd voor jouw nieuwe liefde?
Exclusieve relatiebemiddeling www.eennieuweliefde.nl

e-Matching.nl - Dating hbo/wo niveau
online daten | speeddaten | persoonlijke coaching

Schrijf gratis in en ontmoet direct singles
in je eigen leeftijdscategorie en regio
www.e-matching.nl - Durft u het aan?

Dating

**Op zoek naar
aandacht?**

secondlove

Wilt u hier ook adverteren?
Plaats ook uw advertentie in
onze rubriek Bijzondere Zaken.
Geef online op via
www.ZADKINEMEDIA.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
Ga naar ZADKINEMEDIA.NL, geef je oproep vóór de
deadline van desbetreffende editie op!

EXCLUSIEVE REIZEN | BIJZONDEREZAKEN.NL

 SCHIETHART REIZEN
CULTURELE GROEPSREIZEN
"AL MEER DAN 30 JAAR!"
www.schiethartreizen.nl of 072-5204550

WETENSCHAP IN BEELD

Wekelijks een opmerkelijk beeld van een wetenschappelijke gebeurtenis

De kadavers van de kraanvogels worden in grote zakken gestopt.

Migrerende wilde ganzen vliegen over de meren van Linum, Oost-Duitsland.

Kraanvogels in Duitsland dood door vogelgriep

Klonk vanuit de wateren bij het Oost-Duitse Linum andere jaren het luide getrompetter van honderden tot duizenden kraanvogels, dit jaar is het doodstil op de plassen. Het is treurig nieuws voor vogelliefhebbers: de vogelgriep heeft massaal om zich heen geslagen onder kraanvogels over de hele West-Europese migratieroute.

Afgelopen week werd duidelijk dat in met name de Oost-Duitse deelstaten Brandenburg en Mecklenburg-Vorpommern de zeer dodelijke vogelgriepvariant H5N1 duizenden kraanvogels heeft getroffen. Op vrijwel alle bekende rustplaatsen langs de West-Europese migratieroute zijn dode en erg zieke vogels aangetroffen.

De timing van de uitbraak is zorgelijk, want trekkende kraanvogels spelen een grote rol bij de verspreiding van het virus. 's Nachts zoeken de vogels laag water op, waar ze zich aan zij staan. Zo verspreidt het virus zich razendsnel onder de kraanvogels. Op hun route naar andere gebieden kunnen ze het virus ook overbrengen op andere soorten vogels.

De laatste jaren raakten vaker trekvogels besmet met het vogelgriepvirus, waaronder ook kraanvogels, onder meer uit Oost-Europa en Israël. Maar 'onze' kraanvogels, die zich over de West-Europese migratieroute verplaatsen, bleven relatief gespaard. Juist daarom is deze uitbraak zo dodelijk: de vogels hebben nog geen immuniteit voor het virus opgebouwd.

In West-Europa raakten al wel ganzen, eenden en zwanen besmet zonder dat zij aan het virus overleden. Zij hebben weliswaar immuniteit opgebouwd, maar kunnen het virus wel overdragen op kraanvogels. Duitse instanties maken zich zorgen om wat misschien wel de grootste uitbraak in jaren kan worden.

Milieubeheerder Norbert bestuurt een drone waarmee de kadavers van dode kraanvogels kunnen worden opgespoord.

Tekst **Karlijn Saris**

Foto's **Foto Ebrahim Noroozi/AP, Odd Andersen/AFP**

nrc carrière

samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland
Op zoek naar een uitdagende baan?
Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures,
bekijk het complete banenaanbod op nrc.nl/carriere

gebruik het referentienummer
van de vacature en vul het in als
trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur

	Gemeente Voorschoten	Adviseur Openbare Orde en Veiligheid (OOV-VTH)	Voorschoten	29343
	Kwadrant via Leeuwendaal	Collegiaal Bestuurder	Drachten	29337
	Mooisticht	Adviseur Archeologie en Cultuurhistorie (ervaren Beleidsarcheoloog)	Bunnik	29335
	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek	Senior Kenniscoördinator tussen wetenschap en beleid bij het NRO	Den Haag	29273
	Rijksdienst Caribisch Nederland	Gezaghebber Openbaar Lichaam Saba	Saba	29328
	VPRO	Lid Raad van Toezicht	Hilversum	29336

consultancy

	Gemeente Utrechtse Heuvelrug	Strategisch Beleidsadviseur Sociaal Domein	Doom	29345
---	------------------------------	--	------	-------

directie / management

	Gemeente Hoeksche Waard	Teammanager Communicatie	Maasdam	29332
	Gemeente Maastricht	Manager Bestuurszaken	Maastricht	29297
	Gemeente Oss	Beleidsmanager Sociaal Domein	Oss	29340
	Gemeente Rijssen-Holten via BeljonWesterterp	Adjunct-Directeur	Rijssen	29322
	Gemeente 's-Hertogenbosch via Merwe Executive Search	Afdelingshoofd Wonen en Grondzaken	's-Hertogenbosch	29346
	HAS Green Academy via TwynstraGudde Executive Search	Directeur Leefomgeving & Natuur	Den Bosch	29338
	Rijnstate ziekenhuis, Arnhem	Programmamanager Bouw	Arnhem	29334
	Verpact	Activatie Manager Statiegeld Nederland	Den Haag	29300

finance

	Gemeente Veenendaal	Coördinator VIC	Veenendaal	29347
	Gemeente Voorschoten	Beleidsadviseur Economie	Voorschoten	29339
	Provincie Utrecht	Financial Controller	Utrecht	29348

IT

	Instituut Mijnbouwschade Groningen	Senior Adviseur Interne IT Audit	Groningen	29333
	Nederlandse Wetenschappelijk Onderzoek Instituten	Privacy Officer	Utrecht	29314

juridisch

	Afvalzorg via Legal People	Solide Bedrijfsjurist	Assendelft	29315
	Kramp Groep via Legal People	Head of Compliance	Varsseveld	29344
	Metterwoon	Jurist Vastgoedrecht	Scheveningen	29320
	PostNL via Legal People	Privacy Officer	Den Haag	29323
	Univé	Ervaren Jurist	Assen	29302

projectmanagement

	Metterwoon	Projectleider Bouwkunde	Scheveningen	29321
---	------------	-------------------------	--------------	-------

RvC / RvB / RvT

	Catharina Ziekenhuis via NR Governance	Lid Raad van Toezicht	Eindhoven	29341
	Catharina Ziekenhuis via NR Governance	Lid Raad van Toezicht	Eindhoven	29342
	Esperia via Vanderkruis - connecting identities	Voorzitter Raad van Bestuur/ CEO	Beilen	29285
	Incluzio via Bluewave Recruitment B.V.	Lid Raad van Toezicht - Buurteams Volwassenen Nijmegen	Nijmegen	29349
	Stichting Woningbouw Achtkaarspeken via erly	Lid Raad van Commissarissen	Buitenpost	29351
	Woningbouwvereniging Bergopwaarts via erly	Voorzitter Raad van Commissarissen	Deurne	29350

technologie / techniek

	Gemeente Zwolle	Stedenbouwkundige	Zwolle	29327
---	-----------------	-------------------	--------	-------

Meer informatie over het plaatsen van vacatures?
Neem contact op met NRC Carrière via t 020 755 3055,
stuur een e-mail naar carriere@nrc.nl
of ga naar nrccarriere.nl/werkgevers

nrc carrière
samen ambities waarmaken

OVER DE HORIZON

BEATRICE DE GRAAF

De Russen zijn er al. Waar zijn wij?

COLUMN

Hoe erg is het gesteld met de Russische inmenging in Europa? De vraag werd de afgelopen week getriggerd door de meldingen van drones boven België.

Nou, dat valt best mee, probeerde de Belgische minister van Defensie en Buitenlandse Handel Theo Francken op tv uit te leggen. We weten nog helemaal niet wie er achter zit. En: 'paniek is een slechte raadgever', vond hij. Waarna hij live uit de uitzending werd weggeroepen omdat hij het luchtruim boven Luik toch maar preventief moest sluiten vanwege angst voor verstoring. De Duitse minister van Defensie, Boris Pistorius, was al wat fermere: De Russen zaten erachter, om België onder druk te zetten de bevroren te-goeden (175 miljard) van de Russische centrale bank vrij te geven. Ministers uit landen dichterbij Rusland (hoorde ik van een collega) waren nog duidelijker: zij hadden die drones meteen uit de lucht geknald en begrepen niets van de aarzelende Belgen.

Kortom: het *politieke* antwoord op de vraag naar de ernst van de Russische inmenging is blijkbaar variabel. Het kan afhangen van de geografische afstand tot Moskou (hoe dichterbij, hoe steviger het antwoord). Of misschien hangt het ook wel af van de politieke kleur (Francken is N-VA): hoe rechts-nationalistischer, hoe hoger de kans dat de dreigingsinschatting weer wat wordt afgezwakt?

Maar nu de wetenschappers. Hoe zit het met het *wetenschappelijke* antwoord op deze vraag? Dat antwoord is zo mogelijk nog variabler en complexer: het hangt helemaal af van de definitie van de onderzoeker in kwestie. En van het tijdstip van de publicatie. Volgens het ene team van onder-

zoekers gaat het om 'malicious foreign interference' in open democratische processen. Dus als Amerikanen hier een datacenter bouwen, is dat niet een bedreiging. Maar als de Russen de verkiezingen beïnvloeden wel (Kahler 2024).

Volgens het andere team gaat het dan weer niet om hybride en cyber warfare, want dat is al een escalatie richting oorlog (Wigell 2021). Conolly (2022) vindt dat het juist wél om alle vormen van *covert action* gaat - dus ook militair of cyber - maar niet wanneer het openlijk is (want dan is het een directe oorlogsverklaring of openlijke sabotage). Bergaust en Sellevåg vonden dat die conceptuele verwar- ring in 2024 te gortig werd en kwamen met een 'general morphological analysis' van het fenomeen 'hybride interventie'. Ze ontwierpen een hele checklist van aspecten waaraan zo'n poging tot inmenging moet voldoen. Maar de realiteit van 2025 haalde hen alweer in: de Belgische drones zijn een nieuwe categorie incident, zo openlijk provocerend en militair (drones in formatie, boven vliegvelden en kerncentrales) dat ze in geen van die netten en voorzichtige definities passen.

Kortom: veel (sociale) wetenschappers worstelen ermee. En terwijl zij de dynamische realiteit van de Russische inmenging met veel moeite in hun epistemologische keurslijf proberen in te passen, heeft Moskou waarschijnlijk alweer iets nieuws verzonnen.

Maar er is een geluk bij een ongeluk: deze worsteling is niet nieuw. De Russen zijn er allang. Russische inmenging is van alle tijden. Daarmee wil ik het niet bagatelliseren, maar van een context voorzien, die ons meer grip op het fenomeen oplevert. Een eerste zoektocht in de Handelingen van de Tweede Kamer en de krantendatabank

Delfther met behulp van *digital humanities tools* (dank, Ruben Ros), laat zien dat er al sinds de 19de eeuw gesproken en gediscussieerd wordt over buitenlandse inmenging. Soms Duitse of Britse, na 1945 meer Amerikaanse, maar rond 1880, 1920-5, en zeker in de jaren zestig, zeventig en met een grote piek begin jaren tachtig vooral Russische.

En dat klopt natuurlijk. De Russische geheime dienst, de Ochrana, ontwikkelde al allerlei technieken om socialistische bewegingen, joden en liberale vijanden in Europa in diskrediet te brengen (de *Protocols van de Wijzen van Sion* was een Russische *fake news*-operatie). Daarna namen de communisten van de Tsjecha dit soort *aktivnyye meropriyatiya* in de jaren twintig over. Met de pogingen tot 'heimelijke beïnvloeding' van de vredesbeweging rond 1977-1983 als hoogte- of dieptepunt in de Koude Oorlog.

Sinds die periode wordt ook de discussie over het effect en de impact van die pogingen volop gevoerd. En wat blijkt? Het gaat niet zozeer om de precieze vorm van de Russische inmengings- en sabotagepogingen. Die vorm is meegeëvolueerd met de technologie en fluctueert met de manier waarop Rusland denkt z'n superioriteit jegens een vijandig Westen te moeten bewijzen. Hoogleraar terrorisme Bart Schuurman liet al zien dat het aantal openlijke, ook zeer 'roekeloze' en ge-

welddadige sabotageacties de laatste jaren sterk is toegenomen. Wat in die historische discussies evenwel vooral opvalt, is dat het effect en de impact van de operaties niet per se van de Russische intenties en vorm afhangen. Veel belangrijker lijkt de *weerstand* te zijn die de Europese landen en samenlevingen zelf bieden tegen de pogingen tot ondermijning.

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw konden de Russen ondermijnen tot ze een ons wogen, en ja, ze wisten ook wel echt wat informanten te rekruteren. Maar de vredesbeweging was in z'n totaliteit niet de vriend van Moskou. Sterker nog, IKV-leiders zoals Mient-Jan Faber probeerden juist dissidenten te helpen; en bleken eerder een risico dan een asset voor Moskou te zijn.

Dat is nu wel anders. Hoogleraar politicologie Sarah de Lange en collega's waarschuwden al jaren tegen de ultranationalistische en rechts-radicaliserende organisaties en partijen die - mede door Rusland ondersteund - zelf bewust bijdragen aan de verzwakking van de democratische instituties in hun landen. En Russische sabotage blijven downplayen.

Zo bezien is de vraag niet als eerste hoe erg de Russische inmenging is, en hoe we die moeten kwalificeren (hoe- wel die uiterst relevant is, en we er ook volop onderzoek naar aan het doen zijn). De vraag is veel meer: hoeveel aangrijpingspunten heeft die inmenging in onze eigen samenleving? En hoe veel verzet zijn we bereid te bieden om de dragende instituties van onze open samenleving te verdedigen? Bij alle investeringen in militaire paraatheid is het werken aan brede weerbaarheid tegen ondermijning van buiten en van binnenuit daarom het eigenlijke antwoord.

Er is meer
openlijke en
roekeloze sabotage

Waarom is 'leuk-leuk' leuker dan 'leuk'?

Je hoort het steeds vaker, vooral onder jonge mensen: door een woord simpelweg te herhalen geven ze aan dat woord een andere betekenisnuance. Hoe kan dat?

Bijvoorbeeld, een vrouw vertelt dat ze een man heeft ontmoet die ze „leuk” vindt. Daarop vraagt haar vriendin: „Bedoel je leuk of leuk-leuk?” ‘Leuk’ kan van alles zijn: van ‘ach, wel leuk’ tot ‘echt heel leuk’. ‘Leuk-leuk’ betekent alleen dat laatste, met hier vermoedelijk als ondertoon: leuk genoeg om iets mee te beginnen.

Verdubbel je een woord ‘X’ tot ‘X-X’, dan betekent het resultaat zoiets als ‘echt heel X’ of ‘typisch X’. Een ‘student-student’ studeert niet zo maar (zoals iedere ‘student’) maar gedraagt zich ook als het prototype van een student: hij of zij woont op kamers en geniet volop van het studentenleven. En ‘koffie-koffie’ is: koffie zoals koffie moet zijn. Afhankelijk van wie het zegt betekent dat: espresso of juist filterkoffie, en in ieder geval géén decafé, want dat is nep-koffie.

Volgens Geert Booij, emeritus hoogleraar en gespecialiseerd in woordstructuur en woordvorming, komen verdubbelingen wereldwijd heel veel voor in talen. „Maar juist hier in Europa, in de Germaanse en Romeinse talen, komt het maar weinig voor.”

Je zou denken dat het zo werkt: je herhaalt een woord, je zegt het en daarna zeg je het nog een keer. Maar zo zitten deze verdubbelingen niet in elkaar. Het is niet zo dat de eerste helft gevolgd wordt door de tweede helft, maar andersom: het tweede deel is de kern van het woord en het eerste deel wordt er vervolgens aan toegevoegd, ervóór gezet, met alle gevolgen van dien voor de betekenis.

Dat het zo werkt zie je in dit zinnetje: „Mijn haar is niet echt rood-rood, maar rossig rood.” Een zin met drie keer ‘rood’ erin. Het tweede en het derde ‘rood’ verwijzen naar alles wat je

rood mag noemen tussen oranje en paars. Maar het eerste ‘rood’ verwijst naar protypisch rood, dat wil zeggen: vuurrood. Booij formuleert het zo: „In rood-rood is het eerste ‘rood’ een nadere bepaling bij het tweede ‘rood’.”

In ‘student-student’ werkt het ook zo. Net als in bijvoorbeeld ‘wiskundestudent’ is het tweede deel de kern van het woord en zorgt het eerste deel ervoor dat de betekenis van dat woord flink wordt ingeperkt en aangescherpt. Anders gezegd: binnen de (grote) verzameling van ‘studenten’ zijn ‘wiskundestudenten’ en ‘student-studenten’ (kleinere) deelverzamelingen.

Verdubbelingen maken gebruik van het feit dat je woorden altijd in verschillende betekenisnuances kunt gebruiken: een algemene, brede betekenis, dan wel een heel specifieke, prototypische betekenis. Een in taalkundige kringen bekend voorbeeld daarvan vind je in deze uitspraak: „De merel en de pinguïn zijn allebei vogels. Maar een merel is méér ‘vogel’ dan een pinguïn.” Want de merel (die vliegt en zingt) is een prototypische vogel, en de pinguïn niet.

Verdubbelingen als ‘rood-rood’ en ‘student-student’ kom je ook tegen in het Engels en het Duits, vertelt Booij. We mogen dus spreken van een internationaal verschijnsel. Vier Amerikaanse taalkundigen schreven er in 2004 al eens een inmiddels befaamd artikel over, met als titel *The salad-salad paper*. Want in de VS schijnen ze een onderscheid te kennen tussen een ‘salad’ en een ‘salad-salad’.

In Nederland wordt de verdubbeling ook vaak met een dwarsstreepje geschreven: ‘leuk-leuk’. Booij denkt dat er nog geen officiële spellingsregel voor is, want dan zou de spellingscommissie zich er eerst over moeten buigen. Op het internet zie je nu ook ‘leukleuk’ en ‘leuk leuk’.

Berthold van Maris

ILLUSTRATIE LOTTE DIJKSTRA

Digitaal beeld
van het menselijke
maag-darmstelsel.
FOTO GETTY IMAGES

GOED BETER BEEST

Poolslager / ijsbeer/ *Ursus maritimus*

Zouden de poolvos, de raaf, de ivoormeeuw, de zilvermeeuw en de grote burgemeester wel kunnen overleven in het Noordpoolgebied als er niet ook ijsberen rondliepen? Onderzoekers van de Universiteit van Manitoba, de San Diego Zoo en de Universiteit van Alberta denken haast van niet, schrijven ze in een artikel dat verscheen in *Oikos*.

Al deze aaseters worden namelijk van voedsel voorzien doordat ijsberen overal aangevreten karkassen achterlaten. *Gefundenes Fressen*

houdt al die soorten in de uitgestrekte ijswoestijn in leven. En waarschijnlijk zijn er nog veel meer soorten in het poolgebied op deze manier afhankelijk van de ijsbeer. Denk aan vossen, wolven, bruine beren, veelvraters, sneeuwuilen en ruigpootbuisziers.

Het is namelijk niet niks, wat de ijsbeer als toppredator op het ijs en omringende land nog achterlaat voor andere dieren. Jaarlijks doodt een ijsbeer 1.001 kilo „zoogdierbiomassa”, berekenden de onderzoeken-

kers, wat hoofdzakelijk neerkomt op zeehonden. Het is de ijsbeer dan vooral de doen om de vetlaag van zijn prooien, zo’n 30 procent van de biomassa blijft achter als karkas op het ijs. Als een ware poolslager voorziet de ijsbeer het poolgebied van 7,6 miljoen kilo vlees.

Door de kou in het poolgebied blijft het aas vaak ook langere tijd beschikbaar voor andere dieren, omdat het vlees niet zo snel vergaat, zeker niet als het bevroren is.

Sander Voormolen

Een ijsbeer op Spitsbergen heeft een baardrob (*Erignathus barbatus*) gevangen.

FOTO GETTY IMAGES

► Iedere week bespreekt de redactie wetenschap hier ophef in de wetenschap.

Een verband tussen darmflora en autisme? Nee

Geen spaan laat de Ierse geneticus en hersenwetenschapper Kevin Mitchell heel van de jarenlang opgebouwde stapel wetenschappelijke studies naar autisme en het **microbiom**. Een compleet onderzoeksveld kan zo de prullenbak in.

Samen met een statisticus en een hoogleraar ontwikkelingspsychologie hield hij alle bepalende studies kritisch tegen het licht in het wetenschappelijke tijdschrift *Neuron*. De conclusie?

Er is absoluut géén wetenschappelijk bewijs dat bepaalde eigenschappen van het microbiom in de darmen autisme veroorzaken - wat de stroom aan berichten in de media, podcasts en zelfs een omstreden Netflix-documentaire ook beweren. De studies waarop deze aanname is gebaseerd zijn allemaal niet goed uitgevoerd, met veel te weinig deelnemers

of muizen, geen gerichte onderzoeksvragen en controles en verkeerde statistiek.

Veel mensen met autisme hebben last van hun maag of darmen - obstipatie, diarree, winderigheid. En autisme is weliswaar grotendeels erfelijk bepaald, maar sommige wetenschappers vermoeden dat deze stoornis via een ‘darm-breinconnectie’ aangewakkerd kan worden. Via het microbiom.

De éne na de andere studie probeerde de afgelopen jaren daarvoor bewijs te vinden. Van allemaal maken Mitchell en zijn collega’s gehakt. Neem het onderzoek naar de samenstelling van de darmflora. In de poep van mensen met autisme ontwaren wetenschappers allerlei verschillen in de microbiansamenstelling, vergeleken met mensen met een gebruikelijke ontwikkeling. Maar de variatie in de darmbewoners is zó reusachtig

en de groepjes bestudeerde mensen zó klein (variërend van 7 tot 43 mensen) dat de kans op een fout-positief verband heel groot is. Om betrouwbare conclusies te kunnen trekken zijn vele duizenden proefpersonen nodig.

De muizenstudies rammelen al evenzeer. Labmuizen die poeptransplantaties krijgen van mensen met autisme vertonen dan soms ‘autistisch-achtig gedrag’. Ze graven bijvoorbeeld vaker in het zaagsel in hun kooi. Maar dat zegt niets over autisme bij mensen. Bovendien zijn de darmen en het natuurlijke microbiom van muizen heel anders dan die van mensen. Ook die leveren dus geen steun voor de hypothese.

En dan de studies met mensen. Het vaakst geciteerd is een studie met slechts 18 kinderen met autisme die allemaal wisten dat ze een poeptransplanta-

tie kregen en die na twee maanden zelf vertelden dat het wat beter ging met de darmklachten. Er was geen vergelijking met neurotypische kinderen, en ook niet met een nep-behandeling.

Er is maar één studie die wél zo te werk ging, met 103 kinderen met autisme. De helft kreeg de poeptransplantatie, de andere helft niet, en niemand wist wat ze hadden gekregen. Het resultaat? Geen verschil.

Het hele veld kan overboord, concluderen de drie. Wetenschappers die desondanks toch door willen gaan, drukken ze op het hart om studies op te zetten met voldoende grote groepen. En vooral om zich eerst eens af te vragen welk bewijs hen er wel van zou overtuigen dat deze onderzoekslijn nergens toe leidt.

Niki Korteweg